

TIINA RÜÜTMAA

Kontrastiivne ülevaade kõneviisisüsteemist
ungari ja eesti kõrvallauses

TIINA RÜÜTMAA

Kontrastiivne ülevaade kõneviisisüsteemist
ungari ja eesti kõrvallauses

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteaduse nõukogu 21. märtsil 2014

Juhendajad: professor Helle Metslang (Tartu Ülikool)
dotsent Tõnu Seilenthal (Tartu Ülikool)

Oponent: professor dr *dr. h. c.* János Pusztay (Lääne-Ungari Ülikool)

Taotletav kraad: filosoofiadoktor (uurali keeled)

Kaitsmine toimub 2. juunil 2014 kell 12.15 Tartu Ülikooli senati saalis

Doktoritöö valmimist on toetanud Euroopa Liidu Sotsiaalfond

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

ISSN 1406–2631

ISBN 978–9949–32–552–8 (trükis)

ISBN 978–9949–32–553–5 (pdf)

Autoriõigus: Tiina Rüütmaa, 2014

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

EESSÕNA	7
1. SISSEJUHATUS.....	8
1.1. Eesmärk	8
1.2. Ülesehitus	11
1.3. Materjal.....	13
2. UNGARI JA EESTI KEELE KONTRASTIIVSEST UURIMISEST JA UURIMISMEETODIST	16
2.1. Kontrastiivne keeleuurimine: areng ja suunad	16
2.2. Ungari ja eesti keele kontrastiivsest uurimisest.....	20
2.3. Uurimismeetodist	21
3. KÕRVALLAUSE MÕISTEST JA LIIKIDEST UNGARI JA EESTI KEELEKÄSITLUSES	23
3.1. Kõrvallause mõistest ja liikidest.....	23
3.2. Kõrvallause mõistest ja liikidest ungari keelekäsitluses.....	25
3.2.1. Kõrvallause mõistest	26
3.2.2. Kõrvallause pealause lauseliikme funktsioonis.....	29
3.2.3. Eritähendusega kõrvallause.....	30
3.2.4. Kõrvallause liigid lähtuvalt kõrvallause seotusest pealausega	32
3.2.5. Ungari kõrvallauseklassifikatsioonide seostest	36
3.3. Kõrvallause mõistest ja liikidest eesti keelekäsitluses.....	38
3.4. Kokkuvõtteks.....	42
4. MODAALSUS	45
4.1. Modaaalsusest ning modaaalsuse liikidest ja väljendusvahenditest.....	45
4.1.1. Modaaalsus ungari keelekäsitluses	49
4.1.2. Modaaalsus eesti keelekäsitluses	52
4.1.3. Kõneviisidest modaaalsuse väljendusvahendina ungari ja eesti keeles.....	55
4.1.4. Kokkuvõtteks	60
4.2. Kommunikatiivmodaalse lausetüübi mõjust kõrvallause kõneviisivalikule.....	61
4.3. Pealause mõjust kõrvallause semantikale ja kõneviisivalikule.....	68
5. KÕNEVIIS	81
5.1. Kõneviisi mõistest ja kõneviisisüsteemist	81
5.2. Ungari kõneviisid ja nende funktsioonid kõrvallauses	86
5.2.1. Indikatiiv (<i>kijelentő mód</i>)	87
5.2.2. Konditsionaal (<i>feltételes mód</i>).....	89
5.2.3. Imperatiiv (<i>felszólító mód</i>)	95

5.3. Eesti kõneviisid ja nende funktsioonid kõrvallauses	104
5.3.1. Indikatiiv e kindel kõneviis	105
5.3.2. Konditsionaal e tingiv kõneviis	107
5.3.3. Imperatiiv e käskiv kõneviis	112
5.3.4. Jussiiv e mõõnev kõneviis	115
5.3.5. Kvotatiiv e kaudne kõneviis	118
5.4. Ungari ja eesti kõrvallause kõneviisivalikust	120
5.4.1. Kõneviisivaliku kriteeriumitest	120
5.4.2. Ungari ja eesti kõneviisidest kõrvutavalt	121
6. KÕRVALLAUSE KÕNEVIISIDE VASTAVUSTEST	
UNGARI JA EESTI KEELES	126
6.1. Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles	127
6.1.1. Ungari indikatiivi vasted eesti keeles	133
6.1.2. Ungari konditsionaali vasted eesti keeles	144
6.1.3. Ungari imperatiivi vasted eesti keeles	154
6.1.4. Kokkuvõtteks	163
6.2. Eesti kõrvallause kõneviiside ja <i>da</i> -infinitiivis predikaadi vasted ungari keeles	166
6.2.1. Eesti kõrvallause indikatiivi vasted ungari keeles	172
6.2.2. Eesti kõrvallause konditsionaali vasted ungari keeles	179
6.2.3. Eesti kõrvallause imperatiivi (jussiivi) vasted ungari keeles ..	188
6.2.4. Eesti kõrvallause kvotatiivi vasted ungari keeles	188
6.2.5. Eesti <i>da</i> -infinitiivis predikaadiga kõrvallause vasted ungari keeles	189
6.2.6. Kokkuvõtteks	197
6.3. Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside ning <i>da</i> -infinitiivis predikaadi peamised vastavused	200
6.3.1. Indikatiiv	201
6.3.2. Konditsionaal	202
6.3.3. Imperatiiv (jussiiv)	203
6.3.4. Kvotatiiv	204
6.3.5. <i>da</i> -infinitiiv	205
6.3.6. Kokkuvõtteks	205
7. KOKKUVÕTE	209
LÜHENDID	214
SUMMARY	215
UNGARI-EESTI TERMINILOEND	229
KASUTATUD KIRJANDUS	233
ELULOOKIRJELDUS	241

EESSÕNA

Tee siinse väitekirja valmimiseni on olnud pikk ja täis heade õpetajate, juhendajate, kolleegide ning sõprade kaasaalamist, nõu ning toetust.

Eelkõige soovin tänada heade nõuannete eest oma juhendajaid professor Helle Metslangi ja dotsent Tõnu Seilenthali, kes on suutnud mind innustada ja endasse uskuma panna. Töö valmimisel on suur roll ka R-klubi küünarnukitundel ja sisukatel vestlustel ning klubilaste asjalikel kommentaaridel.

Minu eriline tänu Márta Csirele, kes on kogu väitekirja valmimise aja mu tööle kaasa elanud ja leidnud alati aega asjatundlikku ungari emakeelekõneleja nõu anda, ungarikeelseid näitelauseid toimetada ja uusimat ungari grammatikakirjandust tutvustada.

Väitekirja aitasid paremaks muuta selle eelretsensendid professor János Puszta ja professor Johanna Laakso. Tänan neid suurepärase nõuannete ja parandusettepanekute eest.

Suur tänu Nick Bamberile nii selle väitekirja ingliskeelse kokkuvõtte kui ka mu varasemate kõneviisialaste artiklite resümeeade toimetamise eest.

Väitekirja valmimine poleks olnud võimalik ilma uurimismaterjalita. Suur tänu Andrus Kivirähale ja Sass Hennole, kes ei kahelnud hetkegi, kui oma teosed elektroonilises variandis uurimistööks saatsid; ungari kirjanduse tõlkijatele Sander Liivakule ja Sven-Erik Soosaarele ning eesti kirjanduse tõlkijatele Nóra Ráczi ja Mónika Segesdile, kes andsid kasutada oma tõlgete elektroonilised variandid; samuti Ungari Instituudi direktorile Urmas Bereczkile Hori-sondi erinumbri elektroonilise variandi ning ajakirjas avaldatud artiklite originaalide eest.

Uurimisteemani jõudmise eest pean tänama kõiki oma suurepäraseid ungari keele õpetajaid, eriti aga Ivar Sinimetsa, kes oma innu ja sügavate teadmistega selle keerulise keele grammatika nii põnevaks tegi, et soovist ungari keelt osata kasvas välja tahe seda ka uurida.

Mõistva ja toetava suhtumise eest tänan oma kolleege ja sõpru Tallinna Ülikoolist, kes mu töökoormust kirjutamissõbralikult paigutada aitasid; ent ka kõiki teisi sõpru, kes mu väitekirja valmimisele kaasa elasid ja mu hõivatust välja kannatada suutsid.

Soovin tänada ka oma peret toetuse ja kannatlikkuse eest ning selle eest, et mul on alati olnud võimalus tööle pühenduda, eriti aga oma väikest tütart mõistvuse ja selle eest, et ta oma rõõmsa meelega mind innustanud ja mulle jõudu andnud on.

I. SISSEJUHATUS

I.1. Eesmärk

Väitekirja põhieesmärk on kaardistada kõrvutavalt ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteem sünkroonilisest perspektiivist. Kõneviisikirjelduses lähtutakse morfoloogilistest vormidest ning vaadeldakse nende erinevaid ja sarnaseid funktsioone. Selgitatakse välja, mil määral ungari ja eesti kõneviiside funktsioonid kõrvallauses kattuvad, mil määral on need keelespetsiifilised. Seejuures keskendutakse kõneviisidele, millel on vaadeldavates keeltes prototüüpsest enam funktsioone, n.o ungari imperatiiv ja eesti konditsionaal. Uurimus heidab kontrastiivsest vaatevinklist valgust ka mõnede ungari ja eesti keelekäsitluses arutlust leidnud küsimustele, nt eelpool nimetatud ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali eri funktsioonidele kõrvallauses ning nende omavahelistele suhetele. Väitekirjas näidatakse, et ungari imperatiiv ja eesti konditsionaal pole ainult palju diskussiooni tõstatanud funktsionaalselt keerulised kõneviisid vaid väga paljudel juhtudel ka teineteise ekvivalendid.

Üks ungari keeleteaduse enam tähelepanu pälvinud teemasid on imperatiivi mitmfunktsionaalsus. Küsimus, kas ungari imperatiivi tuleks pidada kõneviisiks, millel on mitmeid funktsioone, või peaks ungari kõneviisisüsteemi lisama ka subjunktiivi, on ungari keeleteaduses aktuaalne juba pikemat aega (nt Pomozi 1991; Molnár 1994; É. Kiss 1999; Tóth 2005, 2008). Sarnane küsimus on tõstatatud ka eesti konditsionaali käsitledes (nt Metslang 1999). Eesti konditsionaal pole küll pälvinud ungari imperatiiviga võrreldavat tähelepanu, ja eesti keeleteaduses on olnud juttu siiski vaid konditsionaali eri funktsioonidest, mitte uuest kõneviisist kõneviisisüsteemis, ent nimetatud teemade vahel on küllaldaselt paralleele pakkumaks uurimisainest ka sellele väitekirjale.

Ungari imperatiivi funktsioonirikkus (kõrvallauses) on olnud omakorda ajendiks kogu kõrvallause kõneviisisüsteemi uurimisele. Põhjalikult on ungari kõrvallause kõneviisivalikut käsitlenud, nt Donka F. Farkas (1992) ja Enikő Tóth (2005, 2008). Põhitähelepanu on neis uurimustes koondatud komplementlausele, ent käsitletud on ka mõnesid relatiiv- ja adverbiallause kõneviisivaliku aspekte (nt Tóth 2008). Eesti keelekäsitluses on kõrvallause kõneviisikasutust puudutatud eesti keele akadeemilises grammatikas (EKG II 1993) ja Mati Ereli „Eesti keele lauseõpetuses“ (2013), samuti mõnedes kõrvallause liike või kõneviise käsitlevates uurimustes (nt konditsionaalist relatiivlause Pajusalu & Pajusalu 2010; adverbiallausest Plado 2007; otstarbelausest Plado 2013; tingimuslausest Koks 2006, Monticelli 2003, Plado 2010; konditsionaalist Metslang 1999, konditsionaalist kõrvallauses Ehvert 2012). Selles väitekirjas koondatakse lisaks ungari–eesti kõrvallause kõneviisikasutuse kõrvutava ülevaate koostamisele ka informatsiooni eesti kõrvallause kõneviisikasutusest, millest seni terviklik uurimus puudub.

Väitekirjas kõrvutatakse ungari ja eesti kõneviisisüsteemi sünkroonilisest vaatevinklist, keelenähtuste ajaloolisele arengule tähelepanu pööramata. Ana-

lüüsis ei lähtuta niisiis geneetilisest ega tüpoloogilisest sarnasusest: kõnealuseid keeli võetakse kui mistahes kaht kõrvutatavat keelt. Seejuures on ungari ja eesti keele tüpoloogiline sarnasus ehk antud kontekstis kõneviisisüsteemide teatud sarnasus kindlasti kõrvutamist hõlbustav faktor. Väitekirja tuvastab niisiis ungari ja eesti kaasaegse kõneviisisüsteemi funktsionaalsed sarnasused ja erinevused. Kõneviisisüsteemi areng ja selle võimalikud mõjurid jäävad töö raamidest välja, ent pakuvad kindlasti huvitavat materjali edaspidisteks uurimusteks.

Tõlkepõhist kontrastiiivanalüüsi kasutades selgitatakse välja, millised on ungari ja eesti kõneviiside omavahelised vastavused ja erinevused, ning millised konstruktsioonid lisaks finitvormis predikaadiga kõrvallausele võivad ühe keele kõrvallausele teises keeles vastata. Põhitähelepanu pööratakse ungari kõrvallause kõneviiside eesti vastetele, uurimistulemuste kinnitamiseks ja võrdlemiseks vaadeldakse ka eesti kõrvallause kõneviiside ungari vasteid. Kõrvallause kõneviisisüsteemi uurides on võimalik tähelepanu pöörata ka neile kõneviisivaliku põhjustele, mis ilmnevad ainult kõrvallauses. Näiteks võib kõneviisivalikult mõjutada pealause (enamasti selle predikaadi) semantika (vt nt Farkas 1992, Tóth 2008): nii ungari imperatiiv kui ka eesti konditsionaal võivad muuhulgas täita subjunktiivi funktsioone (vt nt Prileszky 1974, Tóth 2008; Metslang 1999). Samuti võivad kõrvallause kõneviisivaliku tingida teatud sidendid: ungari keeles on alati konditsionaalis sidendiga *mintha*, eesti keeles aga nt sidenditega *justkui*, *otsekui*, *justnagu* ja *nagu* algava võrdleva kõrvallause predikaat (vt nt Kugler 2000^a: 107; Kehayov 2011), st seda tüüpi kõrvallause väljendab alati irreaalset olukorda. Eesti relatiivlause predikaadi kõneviisivalik seevastu võib teatud tingimustel mõjutada pealause, täpsemalt oma peasõna referentsiaalseid omadusi, eelkõige selle spetsiifilisust (Pajusalu & Pajusalu 2010: 243).

Ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteemi on seni kõrvutatud vaid üksikutes artiklites (nt Rüütmaa 2007, 2012), puudub nii põhjalik kõrvutatav käsitlus ungari ja eesti kõneviisisüsteemist kui ka ülevaade kummagi keele kõrvallause kõneviisisüsteemist. Väitekirja autori huvi nimelt kõrvallause kõneviisivaliku vastu ajendasid ungari keele õpingud: imperatiivi kasutus ungari kõrvallauses ja püüd seda eesti kõneviisisüsteemist lähtudes mõista tekitas esialgu tõsist segadust. See viiski ungari keeleteaduslikus kirjanduses juba pikka aega väldanud diskussiooni juurde imperatiivi funktsioonidest kõrvallauses (vt ptk 5.2.3.), samuti eesti konditsionaali funktsioone vaagivate artikliteni (nt Metslang 1999), mis lõppkokkuvõttes otsustaski uurimisteema valiku.

Ungari keelekäsitluses on põhjalikult uuritud kõneviisivaliku mõjureid komplementlause (nt Farkas 1992, Tóth 2008), peamiselt tulenevalt ungari imperatiivi funktsioonirikkusest on seejuures palju tähelepanu pööratud ungari imperatiivile ja selle funktsioonidele kõrvallauses (nt Tóth 2005, Aradi 2004, Molnár 1994). Eesti keelekäsitluses komplementlause kõneviisivalikut uuritud pole, ent nagu eelpool mainitud, on kõrvallause kõneviisivalikut puudutatud mõnedes üksikuid kõrvallause tüüpe (nt adverbiaallauses Plado 2007; tingimuslause Plado 2010; otstarbelause Plado 2013; tingimuslause Koks 2006,

Monticelli 2003; relatiivlauses Pajusalu & Pajusalu 2010) või kõneviise käsitlevates uurimustes (nt konditsionaalist Metslang 1999; imperatiivist Metslang 2004; jussiivist Erelt 2002^a).

Ungari kõrvallause imperatiivivormi eesti (aga ka mõnede teiste soomeugri keelte) vastete teemat on esimesena esialgu üksikute näidetena puudutanud Péter Pomozi (1991) oma ungari subjunktiivi¹ käsitlevas artiklis, ungari imperatiivivormis predikaadiga kõrvallause eesti vasteid on käsitlenud nt Thea Palm oma diplomitöös (1996) ja János Puszta (1998). Väitekirja koostamise jooksul on ka selle töö autorilt ilmunud kõrvutavaid artikleid nii ungari ja eesti kõneviisisüsteemist tervikuna kui ka üksikutest kõneviisidest ja nende vastetest (vt täpsemalt ptk 2.2.).

Väitekirja uurimismaterjal pärineb ungari–eesti ja eesti–ungari paralleeltekstidest. Kõrvutatud on ühe vaadeldava keele originaaltekstist leitud kõrvallause eesti kõneviisikasutust teise keele tõlkevastete kõneviisikasutusega (materjalist täpsemalt ptk 1.3.). Eesti kõrvallausematerjali hulka on haaratud ka kõrvallause, mille predikaat on *da*-infinitiivis. Nimetatud juhtudel ei saa küll rääkida kõrvallause kõneviisivalikust, ent varasemad uurimused on näidanud, et ungari finitiivse predikaadiga kõrvallausele vastab eesti keeles sageli *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause (vt nt Rüütmaa 2010, 2013). Seega võimaldab *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvallause ja nende ungari vastete uurimine kontrollida, kas eeltoodud vastavus kehtib ka eesti–ungari suunal lähtudes. Eesti kõrvallause *da*-infinitiivis predikaadi kõneviisisarnaseid funktsioone on toodud esile ka teistes kontrastiivsetes uurimustes, nt Hanna Jokela näitab oma doktoritöös muuhulgas, et teatud tüüpi kõrvallausetes on soome kõrvallause konditsionaalis predikaadi vasteks eesti keeles *da*-infinitiivis predikaat (2012).

Väitekirja annab niisiis ülevaate ungari ja eesti kõneviisisüsteemist ning nende omavahelistest vastavustest, ent uut informatsiooni esitab see eelkõige markeeritud kõneviiside kohta. Indikatiiv kui neutraalne kõneviis ilmselt üllatusi ei paku: indikatiivis predikaadiga kõrvallausele ühes keeles vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka teises. Lähtudes varasematest uurimustest (Rüütmaa 2007, 2010, 2012, 2013) ning teoreetilisest kirjandusest võib aga eeldada, et ungari ja eesti markeeritud kõneviiside vahelised vastavused sama selged ei ole. Kõneviiside nimedesse tuleb pigem suhtuda kui kokkuleppe- listesse siltidesse (vt ka Thieroff 1010: 4–6), st eri nimega kõneviisid võivad väljendada sama funktsiooni ning vastupidi. Ungari ja eesti kõneviisikäsitluse, samuti varasemate ungari–eesti ja eesti–ungari kõrvallause kõneviisivalikut käsitlevate uurimuste põhjal võib niisiis eeldada, et ungari imperatiivil ja eesti konditsionaalil on funktsionaalne ühisosa nii subjunktiivi funktsioonide kui ka kaudse käsu edastamisel. Samas ungari konditsionaalil ja eesti imperatiivil ilmselt ühiseid funktsioone pole: ungari konditsionaal väljendab eelkõige sündmuse toimumise seotust mingi tingimusega; eesti imperatiiv aga otsest käsku ehk siis seda kõrvallauses peaaegu ei esinegi. Ungari imperatiivi

¹ Pomozi kasutab terminit *konjunktiiv*.

funktsionaalne vaste on ka eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause, seda eelkõige samasubjektiliste finaallauseste ning kaudse käsu puhul (vt ka Rütmaa 2010, 2013). Ka vastab ungari põimlausele ilmselt eesti keeles küllalt sageli lihtlause, kuna eesti keeles on infinitiivikonstruktsioonid enam levinud (vt nt Pomozi 1991). Sellele viitab muuhulgas Reet Klettenbergi (2008: 383–395) ungari, eesti ja soome permissiivkonstruktsioone käsitlev uurimus, kus näidatakse, et ungari permissiivse tähendusega imperatiivis kõrvallause vaste eesti keeles on infinitiivikonstruktsioon lihtlause.

Väitekiri võtab kokku ja arendab edasi autori varasemaid ungari ja eesti kõneviise ja kõneviisisüsteemi käsitlevaid uurimusi, sh ungari kõrvallause imperatiivist ja selle vastetest eesti keeles (Rütmaa 2004, 2005), imperatiivist ja konditsionaalist ungari kõrvallausel ja nende eesti vastetest (Rütmaa 2010, 2013), eesti kõrvallause kõneviisidest ja nende ungari vastetest (Rütmaa 2012); ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteemist kõrvutavalt (Rütmaa 2007).

Uurimistöö tulemused täiendavad ungari ja eesti keele kontrastiivset kirjeldust, neid on võimalik kasutada näiteks keeleõppes või tõlkeprotsessis, ent need võivad kaasa aidata ka mõnede ungari ja eesti grammatikakäsitluses diskussiooni tekitanud küsimuste lahendamisele, nt subjunktiiv ja selle funktsioonide väljendamine.

I.2. Ülesehitus

Väitekiri koosneb sissejuhatusest, kuuest põhiosast ja kokkuvõttest ning ungari-eesti terminiloendist.

Esimene osa annab ülevaate töö eesmärgist, ülesehitusest ja materjalist.

Teises osas kirjeldatakse lühidalt kontrastiivse keeleuurimise olemust ja selle arengut ning antakse põgus ülevaade ungari ja eesti keele kontrastiivsest uurimisest koos lühikese sissevaatega eesti–soome ja soome–ungari kontrastiivsesse uurimisse. Kolmandas alapeatükis tutvustatakse töös kasutatud kontrastiivse keeleuurimise meetodit.

Kolmandas osas defineeritakse *kõrvallause* mõiste ning antakse ülevaade üldtunnustatud kõrvallause struktuuri ja tähenduspõhistest liigitustest. Põhjalikumalt käsitletakse kõrvallause klassifikatsioonipõhimõtteid ungari keeles, samuti erinevate liigituspõhimõtete abil saadud kõrvallauseklasside omavahelisi seoseid. Peatüki teises pooles antakse ülevaade olulisematest kõrvallause liigituspõhimõtetest eesti keeles. Lõpus aga võrreldakse ungari ja eesti ning üldtunnustatud tüpoloogiliste käsitluste kõrvallauseklassifikatsioone ning näidatakse, et vaatamata ungari süntaksikäsitluse mitmekesisusele, jõutakse lõppkokkuvõttes enamasti samade klassideni.

Neljas osa on pühendatud *modaalsusele* kui kõneviisiga väga tihedalt seotud mõistele. Antakse ülevaade modaalsuse erinevatest käsitlustest üldkeeleteaduses, samuti modaalsusest ungari ja eesti keelekäsitluses ning kõneviisidest

modaalsuse väljendusvahendina ungari ja eesti keeles. Peatüki teises pooles käsitletakse kommunikatiivmodaalsete lausetüüpide ja kõneviisivaliku suhteid, samuti pealause (predikaadi) semantika mõju kõrvallause kõneviisivalikule.

Viies osa on pühendatud väitekirja keskele *kõneviisi* mõistele. Peatüki sissejuhatavas osas defineeritakse põhimõisted ja antakse lühiülevaade kõneviisidest tüpoloogilistes keelekäsitlustes, keskendudes kõrvallause kõneviisivalikule. Seejärel kirjeldatakse ungari ja eesti kõneviisisüsteemi ja kõneviise. Antakse ülevaade nii ungari kui ka eesti kõneviiside funktsioonidest kõrvallauses, samuti ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside omavahelistest suhetest. Peatüki lõpuosa võtab kokku kõrvallause kõneviisivaliku peamised kriteeriumid ning kõrvutab ungari ja eesti kõneviise ja kõneviisisüsteeme tuues teoreetilise kirjanduse põhjal välja eeldatavad vastavused, mille paikapidavust järgmises peatükis uurimismaterjali põhjal kontrollitakse.

Kuues osa süveneb ungari ja eesti kõneviisisüsteemi sarnasustesse ja erinevustesse. Eesmärk on kaardistada ungari ja eesti kõneviiside omavahelised vastavused, kasutades uurimismaterjalina ungari–eesti ja eesti–ungari paralleeltekste. Antakse põhjalik ülevaade nii ungari kõneviiside vastetest eesti keeles kui ka vastupidi. Erilist tähelepanu pööratakse kõneviisidele, mis, nagu sissejuhatuses mainitud, on ühes vaadeldavatest keeltest komplitseeritumad, n.o ungari imperatiiv ja eesti konditsionaal. Peatüki esimene pool käsitleb ungari kõneviiside eesti vasteid, teine aga eesti kõneviiside ungari vasteid. Uurimismaterjali analüüs tõestab väitekirja eelduste paikapidavust: ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali funktsioonid kõrvallauses kattuvad mitmes punktis. Kuna eesti keeles on *da*-infinitiivse predikaadiga kõrvallause väga levinud kõrvallausetüüp, on uuritud ka selle kõrvallauseklassi vasteid ungari keeles. Näidatakse, et ka kõrvallause *da*-infinitiivis predikaadil on sarnaseid funktsioone ungari kõrvallause konditsionaalis predikaadiga. Peatüki lõpus tehakse kokkuvõtte uurimistulemustest ja esitatakse ülevaatlik skeem ungari ja eesti kõneviiside vastavustest.

Seitsmes osa teeb kokkuvõtte töös esitatud teoreetilistest seisukohtadest ning uurimuse peamistest tulemustest.

Töö lõppu on lisatud ungari–eesti terminiloend, kuhu on koondatud uurimistöö aluseks olnud ungarikeelses kirjanduses käibivad keeleteaduslikud terminid ja nende eestikeelsed vasted. Loend on mõnes mõttes uurimustöö kõrvallprodukt, ent kasulik materjal igaühele, kes ungari süntaksikäsitlusi originaalis lugeda tahab, samuti aitab see seostada väitekirjas kasutatud tõlke- ja originaaltermineid. Terminiloend ei pretendeeri täielikkusele, vaid sisaldab ainult selle uurimistöö käigus vajalikke termineid.

I.3. Materjal

Ungari süntaksikäsitluse kirjeldamisel on allikatena kasutatud peamiselt viimase kolmekümne aasta jooksul ilmunud grammatikaid, kusjuures põhiallikateks on „Magyar grammatika” (2000), „Új magyar nyelvtan” (1999), „Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I.” (2001), „The Syntax of Hungarian” (2004) ja „Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések” (Hegedűs 2005). Ungari keeleteaduslike terminite tõlkimisel on olnud abiks László Keresztesi „Praktiline ungari keele grammatika” (1997, tlk Anu Nurk ja Tõnu Seilenthall) kui ainus eestikeelne ungari keele grammatika. Kuna nimetatu on õppeeesmärgil koostatud ülevaategrammatika, mis süntaksi väga põhjalikult ei käsitle, eesti keeles aga ungari süntaksikäsitlustes kasutatud terminid sageli puuduvad, on autor pidanud paljude terminite tõlkimisel oma keelevaistule toetuma. Väitekirja seisukohalt olulisemate ungari termini eestikeelse tõlke juurde on selle esmakasutusel sulgudes lisatud ka ungarikeelne originaaltermin. Ungarikeelsed terminid koos nende eestikeelsete vastetega leiab ka väitekirja lõppu lisatud terminiloendist.

Eesti süntaksikäsitluse kirjeldamisel on peamiseks allikaks eesti keele akadeemiline grammatika (EKG II 1993), kui seni ilmunutest kõige autoriteetsem eesti keele süntaksi käsitlev koguteos. Väärtuslikku materjali uusimast süntaksikäsitlusest lisab Mati Ereli „Eesti keele lauseõpetus” (2013).

Uurimismaterjali hankimine oli üks väitekirja keerulisemaid etappe: kuna sobivaid ungari-eesti ega eesti–ungari kakskeelseid korpusi polnud (kasutatud on siiski mitmekeelset muuhulgas inglise–eesti, inglise–ungari paralleeltekste sisaldavat korpust MULTITEXT-East²), tuli kogu materjal koguda käsitsi. Seejuures polnud lihtne kätte saada ka paralleeltekstide elektroonilisi variante, mis seadis materjalile olulised mahulised piirangud. Tänu tõlkijate ja kirjanike vastutulelikkusele õnnestus uurimiseks vajalik materjal siiski kokku koguda.

Uurimuse esimeses pooles on materjalina on kasutatud ungarikeelsetest tekstidest leitud kõrvallauseid ning nende eestikeelseid tõlkevasteid. Enamike tekstide puhul on ungari keel originaalkeel ja eesti keel sihtkeel: Imre Kertész „Sorstalanság”³/„Saatusetus” (tõlkinud Sander Liivak; Tallinn 2004) esimesed 50 lk; Béla Hamvas „A bor filozófiája”⁴/„Veinifilosoofia” (tõlkinud Sven-Erik Soosaar; Tallinn 2006); artiklid Horisoni 2006. aasta Ungari lisaväljaandest ja nende originaaltekstid ajakirjas Rubicon. Ungarikeelsed ilukirjandustekstid olid materjali kogumise ajal internetis vabalt kättesaadavad (praegu autoriõigusprobleemide tõttu enam mitte), ajakirjaartiklid tuli skaneerida, eestikeelsetest tõlketekstidest ning Horisoni erinumbrist olid väitekirja autoril kasutada elektroonilised variandid.

Võrdlusmaterjali hulgas on ka George Orwelli romaani „1984” esimene peatükk, kus nii ungari- kui eestikeelne tekst on tõlked (korpus MULTITEXT-

² <http://nl.ijs.si/ME/> (27.11.2005)

³ <http://pim.hu/> (1.10.2003)

⁴ <http://www.tradicio.org/> (10.03.2005)

East). Viimane mitmekesistab materjali ja võimaldab vähendada ungari keele mõju eestikeelsele materjalile.

Ungarikeelsest tekstist valiti välja põimlaused ja otsiti üles nende vasted eestikeelses tekstis. Kokku leiti 1898 põimlauset, 70 lause puhul erines tõlge originaalist sedavõrd, et need uurimismaterjaliks ei sobinud; seega on vaadeldud 1828 ungari kõrvallause kõneviiside vasteid eesti keeles, sh 1589 indikatiivis, 114 konditsionaalis ja 125 imperatiivis predikaadiga kõrvallauset. Uurimismaterjali jaotumist allikati näitab tabel 1, tabelisse on kantud ainult uurimuses kasutatud materjal ning välja jäetud uurimismaterjaliks sobimatud põimlaused (vt ka tabel 1 ptk 6.1.).

Tabel 1 Uurimismaterjalina kasutatud ungari–eesti kõrvallaused allikati

Allikas	lauseid	indikatiiv	konditsionaal	imperatiiv
Imre Kertész „Sorstalanság”/„Saatusetus”	873	757	51	65
Béla Hamvas „A bor filozófiája”/„Veinifilosoofia”	533	463	35	35
Horisoni erinumber (2006)	257	227	15	15
George Orwell „1984”	165	140	13	4
Kokku	1828	1587	114	127

Uurimuse teises pooles on materjalina kasutatud eestikeelsetest tekstidest leitud kõrvallauseid ning nende ungari vasteid. Enamiku tekstide puhul on eesti keel originaalkeel ja ungari keel sihtkeel: Sass Henno „Mina olin siin” (2005; tõlge Nóra Rácz, „Itt jártam” 2010) ja Andrus Kivirähk „Rehepapp” (2000; tõlge Mónika Segesdi, „Ördöngös idők” 2004).

Võrdlusmaterjali hulgas on ka George Orwelli romaani „1984” esimene peatükk, kus nii eesti- kui ka ungarikeelne tekst on tõlked (korpus MULTI-TEXT-East). Viimane mitmekesistab materjali ja võimaldab vähendada eesti keele mõju ungarikeelsele materjalile.

Eestikeelsest tekstist leiti põimlaused ja otsiti välja nende vasted ungarikeelses tekstis. Kuna uurimisesa teise poole eesmärk on esimese poole tulemusi kontrollida ja kinnitada, polnud otstarbekas sama suurt materjali koguda, seetõttu piirduiti umbkaudu poole väiksema materjalihulgaga: leiti 1037 kõrvallauset. Neist 48 lause ungarikeelne tõlge erines originaalist sedavõrd, et need uurimismaterjaliks ei sobinud. Seega on analüüsitud 989 eesti kõrvallauset ja nende ungarikeelseid vasteid, sh 867 indikatiivis, 67 konditsionaalis, 3 kvotiivis ja 1 imperatiivis predikaadiga kõrvallauset ning 51 *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallauset. *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause on eesti keeles küllalt sage, seega uuriti terviklikkuse huvides ka seda tüüpi lauseid, ehkki

eestikeelses lauses sel juhul kõneviisist rääkida ei saa. Varasemad ungari keelest lähtuvad uuringud (nt Rüütmaa 2007, 2010) on siiski näidanud, et *da*-infinitiiv on mõnede ungari kõneviiside sage vaste, seega annab *da*-infinitiivis predikaadiga lausete kaasamine uurimusse ungari ja eesti kõneviiside vastetest kindlasti terviklikuma pildi. Uurimismaterjali jaotumist allikati näitab tabel 2. Tabelisse on kantud ainult uurimuses kasutatud materjal ning välja jäetud uurimismaterjaliks sobimatud põimlauseid (vt ka tabel 6 ptk 6.2.)

Tabel 2. Uurimismaterjalina kasutatud eesti–ungari kõrvallauseid allikati

Allikas	lauseid	indikatiiv	konditsionaal	imperatiiv	kvotiiv	<i>da</i> -infinitiiv
Sass Henno „Mina olin siin”/„Itt jártam”	429	388	19	–	1	21
Andrus Kivirähk „Rehepapp”/ „Ördöngös idök”	384	324	35	1	2	22
George Orwell „1984”	176	155	13	–	–	8
Kokku	989	867	67	1	3	51

Väitekirja teoreetilises osas (ptk 3.–5.) toodud näited pärinevad põhiosas viidatud allikatest. Mõned ungarikeelsed näitelauseid on koostanud autori ungari keelt emakeelena kõnelev kolleeg või need on leitud otsingumootori Google abil. Eestikeelsete näidete hulgas on ka väitekirja autori emakeeletajule toetuvaid lauseid, võimalusel on need koostatud ungarikeelse näite eeskujul. Ungarikeelseid näitelauseid selgitab eestikeelne tõlge.

Väitekirja 6. osas esitatud näited pärinevad uurimismaterjalist (täpsemalt vt 1.3.). Ära on toodud nii ungari- või eestikeelne originaallause kui ka selle vastavalt eesti- või ungarikeelne vaste.

Näitelauseid, tabelid ja joonised on nummerdatud peatükiti, sama peatüki sees on neile viidatud ainult järjekorranumbriga, väljaspool peatükki oleva näitelause, tabeli või joonise puhul on lisatud ka viide peatükile, kus see asub.

Nummerdatud ungarikeelsed näitelauseid on lisaks varustatud morfeem-tõlkega; muude näidete puhul on vajadusel lisatud märke predikaadi markeeritud kõneviisi, imperatiivivormis prefiksverbi puhul ka prefiksi asendi kohta.

2. UNGARI JA EESTI KEELE KONTRASTIIVSEST UURIMISEST JA UURIMISMEETODIST

Peatükis 2.1. defineeritakse esmalt *kontrastiivlingvistika* mõiste, seejärel antakse ülevaade kontrastiivse keeleuurimise arengust ja eesmärkidest ning uurimissuundadest ja meetoditest.

Peatükis 2.2. tehakse lühike kokkuvõte eesti–ungari kontrastiivuuringe aja-loost ning hetkeseisust koos põgusa sissevaatega soome–eesti ning soome–ungari uurimisse. Seda eelkõige kuna ungari–eesti tõsisem kontrastiivne uuri-mine sai hoo sisse paljus soome–eesti ning soome–ungari kontrastiivuuringe traditsioonide eeskujul; ka on uurimusi, mis käsitlevad kõiki kolme keelt korraga (nt Klettenberg 2008, Rüütmaa 1998).

Peatükis 2.3. kirjeldatakse selles väitekirjas kasutatud uurimismeetodeid.

2.1. Kontrastiivne keeleuurimine: areng ja suunad

Kontrastiivlingvistikat defineeritakse kui võrdleva keeleteaduse haru, mis uurib kahe keele erinevusi nende sarnasuste taustal põhieesmärgiga kasutada uurimis-tulemusi rakenduslikel aladel, nt võõrkeeleõppes või tõlketeaduses (Järven-tausta 2013: 96–98; Gast 2012, 2011). Kõrvutatavad keeled peaksid olema omavahel sotsiokultuuriliselt seotud. Olemuselt on kontrastiivne keeleuurimine deskriptiivne, luues seose teooria ja rakenduse vahel. (Gast 2012, 2011, vt ka Kurteš 2006: 114; Sajavaara 1999: 110) Eeltoodud nn kitsama definitsiooni kohaselt uuritakse niisiis vaid kaht sotsiokultuuriliselt seotud keelt. Teisalt on kontrastiivset keeleuurimist defineeritud ka laiemalt: kui (väikese) rühma keelte uurimist, kusjuures uuritavate keelte vaheline sotsiokultuuriline seos pole tingi-mata vajalik (vt Gast 2011, van der Auwera 2012). Töös vaadeldavad ungari ja eesti keel sobivad kontrastiivseks uurimiseks ka esmalt kirjeldatud kitsama definitsiooni alusel, st nende vahel on vajalik sotsiokultuuriline seos: on olemas piisaval hulgal tõlketekste, keeled kuuluvad ühtsesse kultuuriruumi ning – ehkki viimast kontrastiivlingvistika seisukohalt oluliseks ei peeta – on lisaks geneeti-liselt seotud ning neil on palju tüpoloogilisi ühisjooni.

Kontrastiivlingvistika niisiis eelkõige kirjeldab ja süstematiseerib keelte sarnasusi ja erinevusi, keeli geneetiliselt või tüpoloogiliselt grupeerimata. Samas on kontrastiivlingvistikal kokkupuutepunkte ka muude keeli lingvisti-liselt kõrvutatavate teadusharudega, nt võrdleva keeleteaduse, keelepedagoogika, keeletüpoloogia, korpuslingvistika või tõlketeooriaga. (vt Krzeszowski 1990: 9–13; Sajavaara 1999: 104–106; Järventausta 2013: 97–99) Andrew Chesterman viitab oma teoses „Contrastive functional analysis” kontrastiivanalüüsi ja tõlketeooria piiride hägustumisele ning nimetab nende olulisi ühisjooni: mõle-mad kasutavad materjali, mille analüüsimiseks on möödapääsmatu vaadeldavate keelte tõlkekompetents, st võime keelte sarnasusi ja erinevusi näha. Nimetatud teadusharude erinevus seisneb eelkõige selles, et esimene pöörab põhitähele-

panu keelesüsteemile, teine pigem kontekstile (1998: 16–37). Johan van der Auwera viitab kontrastiivanalüüsi ja keeletüpoloogia sarnasustele ning peab võimalikuks kasutada keelte kontrastiivset uurimust muuhulgas kui keeletüpoloogia pilootuuringut, ent soovib sel juhul uurimusse haarata kahe keele asemel pigem kolm (2012). Kontrastiivne keeluurimine on seotud ka kirjeldava keeleteadusega: keeli pole võimalik kõrvutada neid eelnevalt kirjeldamata. Kontrastiivlingvistika on niisiis keeleteaduse haru, kus lingvistilist teooriat rakendatakse kahe või enama keele kõrvutamisel, kusjuures kõrvutatavate keelte vahel ei pea olema geneetilist ega tüpoloogilist seost (Krzyszowski 1990: 10).

Kontrastiivlingvistika üks põhiprobleeme on vaadeldavate keelte võrdluseks vajaliku aluse leidmine: kõrvutamine eeldab mingit ühisosa ehk võrdlusalust (lad *tretium comparationis*), millest lähtuvalt on võimalik erinevusi tuvastada (vt nt Krzyszowski 1990: 11–12; Chestermann 1998: 29–37; Kurteš 2006: 116–117; Sajavaara 1999: 113–114; Järventausta 2013: 104–108). Kontrastiivse uurimuse keskmes aga on kontrastiivanalüüs ehk keelte või nende allsüsteemide süstemaatiline kõrvutamine tuvastamiseks nende erinevusi ja sarnasusi (Järventausta 2013: 102). Enamasti lähtutakse kontrastiivanalüüsis kas tähendusest või vormist. Kusjuures mõlemad on omavahel tihedalt seotud: eeldame, et sama termin kannab vaadeldavates keetes sama tähendust. Tegelikuses aga võivad grammatilised terminid olla eksitavad (vt nt Chesterman 1998: 32; Sajavaara 1999: 113), nt eesti ja inglise keelekäsitluses mõistetakse termini *passiiv* all täiesti erineva tähendusega konstruktsioone (vt ka Sajavaara 1999: 113). Sarnase näite toob Andrew Chesterman terminoloogilise erinevuse kohta soome ja prantsuse kõneviiskäsitluses: soome *konditionaali* ‘konditsionaal’ eeldatav vaste on prantsuse keeles *conditionnel*. Samas oli kõnealuse kõneviisi varasem nimi soome keeles *subjunktiivi* ‘subjunktiiv’, mille prantsuse vaste võiks pigem olla *subjonctif*. Tegelikult aga haarab soome konditsionaal endas mõlema eelmainitud prantsuse kõneviisi funktsioonid (1998: 32–33). Niisiis on kontrastiivse uurimuse üks ohte eeldada grammatiliste terminite kattumist vaadeldavate keelte grammatikakäsitluses neisse põhjalikumalt süvenemata.

Keeleteaduslike terminite sisuga tuli tegeleda ka selle väitekirja kirjutamise juures: sama termin ei pruukinud kirjanduses alati tähistada sama mõistet ja vastupidi. Näiteks kasutatakse varasemas ungari keeleteaduslikus kirjanduses eelnimetatud *subjunktiivi* kõrval ka terminit *konjunktiiv*, samuti omaterminit *kötőmód*. Esimene nimetatud rahvusvahelistest terminitest on levinum romaani keelte kirjelduses, teine saksa keeleruumis ja viimase eeskujul omatermini sünonüümina ka ungari keelekäsitluses. Samas on mõne romaani keele ja ungari keele kontrastiivsetes uurimustes eelistatud terminit *subjunktiiv* (nt Pataki 1984), ka on viimati nimetatud terminit kasutatud uuemates käsitlustes (nt Tóth 2008). Eesti keelekäsitluses on vajadus vastava termini järele olnud suhteliselt väike, ent levinum on siiski *subjunktiiv* (nt Metslang 1999), mida kasutatakse põhiterminina edaspidi ka selles väitekirjas. Terminikasutuse ebaselguste vältimiseks on uurimistöö seisukohalt olulised terminid esitatud koos nende definit-

sioonidega nii rahvusvahelises kui ka kitsamalt ungari ja eesti keelekäsitluses ning väitekirjas kasutatud terminid eraldi esile tõstetud.

Kontrastiivlingvistika eesmärgid võib jagada teoreetilisteks (ingl *theoretical linguistics*) ja rakenduslikeks (ingl *applied linguistics*) (nt Fisiak 1983: 20; Szathmári 1991: 9–16; Paunonen 1991: 22–23; Chesterman 1998: 40; Sajavaara 1999: 103). Teoreetiline suund lähtub mingist kõrvutatavate keelte ühisest või arvatavast universaalsest joonest ja vaatleb selle ilmnemist vaadeldavates keeltes (Chesterman 1998: 40); rakenduslik suund seevastu mingist nähtusest ühes keeles ja vaatleb selle ilmnemist teises eelkõige keeleõpetuslikul eesmärgil (vt nt Fisiak 1983: 20; Szathmári 1991: 9–16; Paunonen 1991: 22–23; Kurteš 2006: 115). Samas on avaldatud ka seisukohta, et mõlemat tüüpi uurimused võivad avardada nii üldteoreetilist kui keeleõpetuslikku teadmist (nt Krzeszowski 1990).

Rakendussuuna aluseks oli kontrastiivanalüüsi tugev hüpotees (Paunonen 1991: 23; Sajavaara 1999: 106–107): keeleõppe tulemusi parandaks oluliselt õppija emakeele ja õpetatava keele teadusliku kirjelduse kõrvutamine. Arvati, et õpitavat keelt ja emakeelt süstemaatiliselt võrreldes saab õppimisel esile kerki- vaid raskusi ette näha ning võimalikke vigu vältida. Eeltoodud seisukoha sõnastas esimesena Charles Fries (1945: 9; vt ka Sajavaara 1999: 106; Kurteš 2006: 113).

Tugev hüpotees osutus lihtsustatuks: kõiki raskusi emakeelt ja võõrkeelt võrreldes ette näha ei õnnestunud, näiteks võib vigu põhjustada ka keelte sarnasus. Keeleõppija eeldab sageli, et võõrkeel peabki emakeelest erineva ega julge emakeele konstruktsiooni kasutada, ehkki see võib antud juhul õige olla. Seega võib mõnikord olla lihtsam omandada emakeele ja võõrkeele vahelisi erinevusi kui sarnasusi. (Pit Corder 1976: 229–232) Viimati mainitud tähelepanekute alusel sõnastas Robert Lado kontrastiivanalüüsi nõrga hüpoteesi: vigu ja raskusi saab kontrastiivanalüüsi abil seletada, ent mitte täielikult ära hoida (Lado 1957; Paunonen 1991: 24 vahendusel, vt ka Sajavaara 1999: 107).

Juhtivat osa on kontrastiivlingvistikas etendanud rakendussuund, kusjuures tähelepanu keskpunktis on olnud enamõpetatavate keelte võrdlemine õppija emakeelega. Alguse sai kontrastiivne keeleuurimine Ameerika Ühendriikides, Euroopas tekkis selle vastu suurem huvi 1970. aastatel, mil algatati mitmeid, enamasti inglise ja mõne muu keele kontrastiivse uurimise projekte (vt nt Sajavaara 1999: 108). Siit ka põhjus, miks eesti ja ungari keele kontrastiivse uurimise ajalugu on küllaltki lühike (vt 2.2.). Märksa enam võib leida uurimistöid, kus on võrreldud eelpoolmainitud keeli ja mõned nn rahvusvahelist keelt (nt ungari–inglise Bánhídi 1976, ungari–saksa Hegedűs 1990, ungari–prantsuse Pataki 1984; eesti–saksa Kärk 2010, eesti–prantsuse Alas & Treikelder 2010). Tegelik keeleõpe on siiski olnud ajendiks eesti ja soome veaanalüüsiseminaridele, millest hiljem kasvas välja eesti ja soome keele kontrastiivuurimise traditsioon (vt täpsemalt pkt 2.2.); samuti ungari ja soome keele kontrastiivsele uurimisele (nt Nykänen 1988, vt ka Szathmári 1991), ent kontrastiivselt on uuritud ka nt ungari ja läti keelt (Klõvere 2001).

Rakenduslikul suunal on niisiis olulisi kokkupuutepunkte veaanalüüsiga, mis võtab tähelepanu keskpunkti keeleõppijate vead eesmärgiga välja selgitada nende põhjused. Meetodi puuduseks võib pidada seda, et keskendutakse kõrvutatavate keelte erinevustele, mistõttu pole võimalik jälgida emakeele positiivset mõju keeleõppele. Samuti võib liigne tähelepanu vigadele pärssida keeleõppija vaba keelekasutust. (vt nt Sajavaara 1999: 116–119; Fisiak 1983: 22–23). Vaatamata veaanalüüsi puudustele on siiski selge, et lähtekeel on üks tähtsaimaid mõjureid sihtkeele omandamisel. Kui varasemad uurimused pürgisid eelkõige tuvastama lähtekeele mõju sihtkeeles ja seda kvantitatiivselt analüüsima, siis kaasajal pööratakse enam tähelepanu lähtekeele mõju põhjuste ja tingimuste väljaselgitamisele. (Kaivapalu 2013: 293–94) Vähem on uuritud teiste sihtkeelte mõju õpitavale keelele. Eesti ja soome keele kui võõrkeele mingi kolmanda lähtekeele kõnelejatele õpetamise seisukohalt on seda teemat käsitlenud näiteks Johanna Laakso (2007), kelle arvates geneetiliselt lähedased sihtkeeled toetavad üldjuhul teineteise omandamist, ehkki päris tähelepanuta ei saa jätta ka interferentsiprobleeme.

Uusi väljavaateid on kontrastiivse keeleuurimise ja keeleõppe seostele avanud õppijakeele uurimine ja õppijakeelekorpused (Järventausta 2013: 128). Näiteks Tallinna Ülikooli juures loodud õppijakeele korpus⁵ on küll seni kasutatud peamiselt eri veatüüpide statistiliseks uurimiseks, ent kaugemas perspektiivis kavandatakse vahekeele analüüsi tulemusi kasutada eesti keele kui võõrkeele pedagoogilise grammatika koostamisel (Eslon & Metslang 2007: 99–116).

Kontrastiivlingvistika on tihedas seoses ka mitmekeelsetel korpusel põhineva korpuslingvistika haruga. Mitmekeelsed korpused pakuvad uurimismaterjali nii kontrastiivlingvistika rakenduslikule kui ka teoreetilisele suunale aga ka tõlketeooriale või leksikograafiale. Eristatakse paralleel- ja komparatiiv- (ingl *comparable*) korpusi, neist esimene sisaldab originaaltekste ja nende tõlkeid, teine aga sarnastel alustel kogutud sarnase esindatusega elemente ehk mitteekvivalentseid tekste (McEnery & Xiao 2007). Paralleelkorpusel põhinevat kontrastiivanalüüsi nimetatakse ka tõlkepõhiseks kontrastiivanalüüsiks (vt nt Fisiak 1983: 22–23). Selle meetodi puhul leitakse originaalteksti ja tõlget kõrvutades ühe keele teatud nähtuse ekvivalent teises keeles. Seejuures on oluline meeles pidada, et paralleelkorpus on ühesuunaline (vt nt McEnery & Xiao 2007), nt ungari–eesti paralleelteksti põhjal ei saa teha usaldusväärseid järeldusi eesti–ungari ekvivalentide osas. Niisiis tegemaks kindlaks keele-nähtuse mõlemasuunalised ekvivalendid kõrvutatavates keeltes, on vaja mitmesuunalist korpusi. Selles väitekirjas on uurimismaterjali allikana kasutatud üht mitmesuunalist korpusi (MULTITEXT-East⁶), enamik uurimismaterjali pärineb

⁵ Eesti vahekeele korpus: <http://evkk.tlu.ee/> (10.11.2013)

⁶ <http://nl.ijs.si/ME/> (27.11.2005). Mitmekeelne korpus MULTITEXT-East, mis sisaldab George Orwelli romaani „1984“ originaalteksti ja selle tõlkeid muugulgas bulgaaria, horvaadi, tšehhi, eesti, ungari, leedu, makedoonia, pärsia, poola, vene ja ukraina keelde.

sobivate kakskeelsete korpuste puudumisel paralleeltekstidest (materjalist täpsemalt ptk 1.3.).

Kontrastiivanalüüsi esmased eesmärgid olid niisiis seotud eelkõige selliste rakenduslike aladega nagu keeleõpe ja tõlketeooria, ent kontrastiivanalüüsi tulemusi saab kasutada ka teistes kahe keele kõrvutamise seotud valdkondades, nt keeletüpoloogias, keeleoskuse hindamisel, leksikograafias, sõnavara ja kultuuriuurimuses (vt nt Sajavaara 1999: 104; Järventausta 2013: 124–128). Lisaks täiendavad need ka uuritavate keelte kontrastiivset kirjeldust, ent ka kummagi kõrvutatava keele grammatilist kirjeldust eraldi (vt nt Pataki 1984: 207–208). Süstemaatiline kontrastiivne analüüs võib tõmmata tähelepanu keele sellistele iseloomulikele joontele, mis muidu märkamata jääksid (Järventausta 2013: 127). Sellegi väitekirja üks eesmärke on lisada informatsiooni ungari ja eesti keele kõrvallause kõneviisikäsitluse, otsides vastust küsimusele, kas ungari ja eesti keeles on funktsionaalne subjunktiiv ning mil määral see on kõneviisisüsteemi osana kirjeldatav, st kuivõrd süstemaatiliselt kõrvutatavad keeled nimetatud funktsiooni väljendavad.

2.2. Ungari ja eesti keele kontrastiivsest uurimisest

Ungari ja eesti keele kontrastiivuurimisega on tõsisemalt tegeldud suhteliselt lühikest aega: alates 1990. aastatest paljusi eesti–soome ja ungari–soome kontrastiivse uurimise traditsioonidest eeskuju võttes. Peatükis käsitletaksegi esmalt põgusalt eesti–soome ja ungari–soome kontrastiivuurimist, seejärel tehakse lühike kokkuvõte ungari–eesti kontrastiivuurimise ajaloost ja hetke seisust.

Eesti–soome keele kontrastiivanalüüsiga hakati tõsisemalt tegelema 80. aastatel, mil sai alguse soome–eesti veaanalüüsi, hiljem (kontrastiiv)seminaride korraldamise traditsioon. Seminaride materjalid ilmusid Lähivertailuja-nimelise kogumikuna esialgu mitmete Soome ülikoolide (nt Remes & Yli-Vakkuri 1983; Remes 1985), 2001. aastal aga Tartu ja 2006. aastal Tallinna Ülikooli sarjas. Alates 2010. aastast ilmub Lähivõrdlusi. Lähivertailuja Eesti Rakenduslingvistika Ühingu perioodilise ajakirjana, mida indekseeritakse rahvusvahelistes andmebaasides. Ajakirjas avaldatakse artikleid ka teiste soome-ugri keelte alalt, näiteks on ilmunud ungari–eesti kontrastiivuurimusi (nt Rüütmaa 2010, 2012) ning ungari keele õppimise ja õpetamisega seotud artikleid (nt Sinimets 2010; Durst & Janurik 2011).

1980. aastatel sai alguse ka ungari ja soome keele põhjalikum kontrastiivne uurimine. 1988. ja 1989. aastal korraldati Helsingis Ungari Suursaatkonna Kultuuri- ja Teaduskeskuses esimesed kontrastiivseminarid, mille materjalid ilmusid kogumikus „Suomi ja unkari rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia” (Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 38. Turku 1991). Alates 1993. aastast hakati ungari–soome kontrastiivseminare korraldama Ungaris Szombathely Dániel Berzsenyi

nimelise Pedagoogilise Kõrgkooli uurali keelte õppetoolis. Kontrastiivseminaride traditsioon jätkus seal ka pärast seda, kui korraldajast sai Ungari kõrgharidusreformide tulemusel Lääne-Ungari ülikooli uralistika õppetool, mis 2013. aasta sügisel kahjuks suleti. Seega on seminaride traditsioon praeguseks ilmselt katkenud. Nimetatud seminaride materjalid ilmusid sarjas Kaukovertailuja (nt SF V 1994, SF VII 1998), mis on saanud oma nime eelpool mainitud Lähivertailuja eeskujul. Ungari ja soome keele kontrastiivse analüüsi teoreetilistest lähtekohtadest ja suundadest on põhjalikumalt kirjutanud nt Mikko Korhonen (1981), Heikki Paunonen (1991), István Szathmári (1991) ja János Puszta (1993).

Ungari–eesti rahvusvahelisi kontrastiivseminare peetakse 1990. aastatest. Esimene neist korraldati 1994. aastal Szombathelys (tollase Szombathely Pedagoogilise Kõrgkooli, hilisema Lääne-Ungari ülikooli uralistika õppetoolis). Konverentsi materjalid on koondatud 1996. aastal ilmunud kogumikku „Észt–magyar összevetés” (Folia Estonica IV. Colloquia Contrastiva III. Savariae). Kas edaspidiste ungari–eesti kontrastiivkonverentside materjalid ilmusid sarjade Folia Estonica ja Colloquia Contrastiva ühiskogumikena⁷. Praeguseks on ka pikkade traditsioonidega ungari–eesti kontrastiivkonverentside traditsioon Lääne-Ungari ülikooli uurali keelte õppetooli sulgemise tõttu katkenud.

Eestis on ungari–eesti kontrastiivse uurimisega tegeldud peamiselt Tartu Ülikoolis, kus sel alal on kaitsnud ka mitmeid magistritöid, nt Kaidi Lõhmus „Looma- ja linnunimelised metafoorid ungari ja eesti taimenimedes” (2008), Katrin Küünla „Ungari–eesti kokandusverbide sõnastik” (2008), Lea Kreinin „Ungari partikkelverbid ja nende vasted eesti keeles. Ungari–Eesti partikkelverbide sõnaraamat” (2004), Tiina Rüütmaa „Ungari *el*-verbiprefiksi vasteid eesti ja kõrvutavalt soome keeles (1998).

Ungari ja eesti kõneviisisüsteemist seni põhjalikku kõrvutavat ülevaadet pole. Varem on kirjutatud kõrvutavalt peamiselt imperatiivist ungari ja eesti kõrvallauses (nt Palm 1996; Puszta 1998; Rüütmaa 2004, 2005, 2010, 2013), ent leidub siiski ka lühemaid kõrvutavaid käsitlusi ungari ja eesti (kõrvallause) kõneviisisüsteemist (nt Rüütmaa 2007, 2012) ning eesti kõrvallause kõneviiside ungari vastetest (Rüütmaa 2012).

2.3. Uurimismeetodist

Keelte kontrastiivne analüüs algab hüpoteesi tõestamiseks vajaliku materjali hankimise ning võrdlusaluse määratlemisega, seejärel läbitakse kaks peamist uurimisetappi: kirjeldamine ja kõrvutamine (Järventausta 2013: 102–112, vt ka Kurteš 2006: 119). Võrdlusaluseks valitakse üldlingvistiline mõiste ja mitmekeelsele korpusele tuginedes tehakse kindlaks, mil määral see kõrvutatavates

⁷ <http://www.uralisztika.hu/cgi-bin/common/ural.cgi?view=ck&tID=83&nID=572>
(31.05.11)

keeltes sellest üldlingvistilisest kontseptsioonist erineb (vt nt Gast 2011; Järventausta 2013: 104–108). Kusjuures kontrastiivanalüüs võib olla nii ühe- kui ka kahe-suunaline. Ühesuunalise kontrastiivanalüüsi puhul lähtutakse ühest võrreldavast keelest ja otsitakse selle keele teatud nähtusele tähenduslikke vasteid sihtkeelest, kahe-suunalise puhul aga võetakse enamasti aluseks mingi mõistekategooria, mida esmalt kummaski keeles kirjeldatakse, seejärel aga asutakse seda vaadeldavates keeltes kõrvutama. (Järventausta 2013: 113–117)

Väitekirjas on lähtutud tõlkepõhise kontrastiivanalüüsi meetoditest. Analüüs on kahe-suunaline, ent keskendub enam ungari–eesti suunale. Sobiva ungari–eesti ja eesti–ungari korpusel puudumisel on materjali hankimiseks kasutatud paralleeltekste (materjalist põhjalikumalt ptk 1.3.). Enamike tekstide puhul kõrvutatakse originaaltekstist leitud kõrvallauseid nende tõlkevastetega. Kuna töö põhieesmärk on leida ungari kõrvallause kõneviiside eesti vasted, on uurimuses keskendunud ungari originaali ja eesti tõlkevaste kõrvutamisele, ent tulemuste kontrollimiseks ja kinnitamiseks on vaadeldud ka eesti originaaltekstist pärinevaid näitelauseid ja nende vasteid ungarikeelses tõlketekstis. Üks ungari- ja eestikeelne paralleeltekst on tõlge inglise keelest, sellest tekstist on otsitud uurimismaterjali nii ungari kui ka eesti keelest lähtudes. Allikmaterjali selline valik annab võimaluse lisaks traditsioonilisele tõlkepõhisele analüüsile ka võrrelda võrdväärseid ekvivalentseid tekste, mille puhul on välistatud vaadeldavate keelte vastastikune mõju.

Võrdlusaluse määratlemiseks kirjeldatakse järgnevalt esmalt põhimõistete üldtunnustatud käsitlust rahvusvahelises teaduskirjanduses, seejärel vaadeldakse nende väljendumist ungari ja eesti keeles ning leitakse nii nende ühisosa. Väitekirja lähtub kõneviisist kui morfoloogilisest kategooriast, ent ei piirdu morfoloogiliste vormide ekvivalentide otsimisega. Analüüsitakse ka ühise morfoloogilise markeriga vormide eri funktsioone, st tuvastatakse vormide ja funktsioonide vahelisi seoseid ning tuuakse välja semantilised ekvivalendid, mis ei pruugi kokku langeda morfoloogiliste vormide ekvivalentsusega. Näiteks võivad nii ungari imperatiivivorm kui ka eesti konditsionaalivorm täita kõrvallausel subjunktiivifunktsiooni, ent samas kumbki ka vastavale kõneviisile prototüüpseid omaseid funktsioone. Esimesel juhul võib ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali pidada teineteise vasteteks, teisel juhul aga mitte: eesti keeles võib kaudset käsku lisaks konditsionaalivormile edastada ka nt jussiiv.

3. KÕRVALLAUSE MÕISTEST JA LIIKIDEST UNGARI JA EESTI KEELEKÄSITLUSES

Peatükis antakse esmalt lühike ülevaade kõrvallause mõistest ja kõrvallause tüpoloogilisel kirjeldusel põhinevast liigitusest ning ungari ja eesti kaasaegsest kõrvallausekäsitlusest. Põhjalikumalt vaadeldakse vaid kõrvallause struktuurist, funktsioonist ja tähendusest lähtuvaid jaotusi; alapeatükis käsitletakse 4.2. kõrvallause kommunikatiivmodaalseid tüüpe.

Peatüki ülevaatlik osa põhineb kahel tüpoloogilised keelekäsitlusel: „Language Typology and Syntactic Description” (Shopen 2007) ja „Introduction to Typology. The Unity and Diversity of Language” (Whaley 1997).

Ungari keeleteaduses on kõrvallausest kirjutatud suhteliselt palju. Kuna selle peatüki eesmärgiks on eelkõige anda teoreetiline taust uurimismaterjali analüüsile, mitte kogu ungari kõrvallausekäsitluse ülevaade, keskendutakse viimase paari-kolmekümne aasta jooksul ilmunud grammatikatele ja süntaksialastele artiklitele. Ungari kõrvallause uurimise ajalugu, kõrvallause ja selle erinevaid liigitusi, samuti liigitusega seotud probleeme on ülevaatlikult käsitlenud Lea Haader (Haader 2000^a: 478–479, 2000^b, 1999).

Eesti keeleteaduslikus kirjanduses seevastu on kõrvallausekäsitlusi suhteliselt vähe. Varasematest kõrvallausekäsitlustest tuleb eelkõige nimetada Lehte Rannuti artiklikogumikku „Põimlause eesti keeles” (1981). Enamik kaasaegseid kõrvallausekäsitlusi põhineb eesti keele akadeemilisel grammatikal (EKG II 1993) kui kõige autoriteetsemal eesti keele käsitlusel. Nimetatud allikale toetub nii kõrvallause mõistet eesti keeles kui ka eesti kõrvallause liike vaadeldes ka see väitekirj.

Peatükis 3.4. antakse võrdlev ülevaade kõrvallause mõistest ning kõrvallause enam levinud liigitustest ungari ja eesti keeles. Näidatakse, et ehkki ungari ja eesti kõrvallausekäsitlus on esmapilgul raskesti võrreldavad, seda eelkõige ungari süntaksialases kirjanduses kasutatavate mitmete eri liigitusaluste ja terminoloogilise mitmekesisuse tõttu, jaotatakse ungari ja eesti kõrvallauseid lõppkokkuvõttes nii struktuuriliselt kui ka semantiliselt sarnastesse rühmadesse (vt joonis 3, ptk 3).

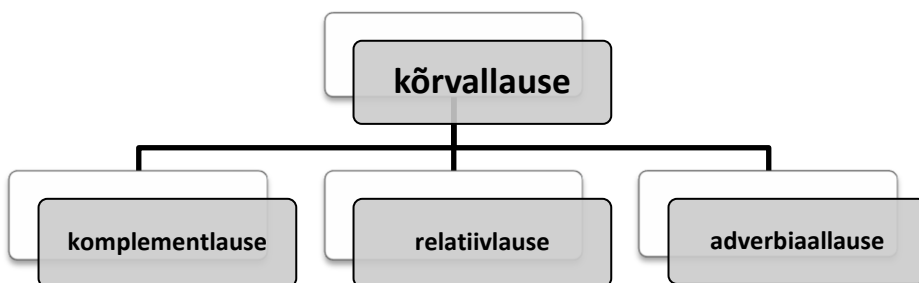
3.1. Kõrvallause mõistest ja liikidest

Kõrvallause on lausekujuline alistatud element (Haspelmath 2007: 5; Karlsson 1999: 173; Crystal 2008: 463), mis on pealausega sõltuvussuhtes (Haspelmath 2007: 46; Whaley 1997: 248) ning mille põhifunktsioon on enamasti koodida propositsiooniga väljendatud sündmust või olukorda (Whaley 1997: 248–250).

Kõrvallauseid markeerib sageli alistusmorfeem⁸ (ingl *subordinate morphem*), spetsiaalne verbivorm või sõnajärg (Thomson & 2007: 238). Tüüpiline kõrvallause

- ei saa esineda iseseisvalt;
- moodustab pealausega prosoodiliselt ühtse terviku (eelkõige komplementlause, adverbiallause kui vaba laiendit võib mõnikord siiski pealausest pausi või intonatsiooniga eraldada);
- on enamasti markeeritud mingi alistuselemendiga, mis võib kas sisaldada semantilist informatsiooni või lihtsalt viidata alistussuhtele;
- võib sisaldada pealausest vähem moodustajaid või nende järjekord võib pealause omast erineda. (Whaley 1997: 248–250)

Kõrvallause võib toimida noomenifraasina või modifitseerida noomenit, verbi-
fraasi või kogu propositiooni. Eelnevast lähtuvalt jagatakse kõrvallauseid komplement-, relatiiv- ja adverbiallauseteks (Longacre 2007: 374; Thomson & 2007: 237–238; Cristofaro 2003: 29–51; Whaley 1997: 247–248), vt joonis 1.

Joonis 1 Kõrvallause funktsioonipõhine liigitus

Komplementlause väljendab pealause subjekti või objekti lause kujul, st toimib lauses noomenifraasina (Longacre 2007: 374; Whaley 1997: 247–248) ning seda on võimalik asendada pronoomeniga; on pealause öeldise seotud laiend (Whaley 1997: 248). Siinkohal tuleks etteruttavalt mainida, et ungari ja eesti keeles võib verbi seotud laiend olla ka adverbial, seega kuuluvad komplementlause hulk ka rektiooniadverbiallause (vt nt É. Kiss 2004: 232; EKG II 1993: 282–283); ent ka nt atribuutlause (vt nt É. Kiss 2004: 234; EKG II 1993: 282). Ungari ja eesti kõrvallauseid ja nende liike käsitletakse põhjalikumalt peatükkides 3.2. ja 3.3.

⁸ Viidatud tüpoloogilises käsitluses haarab *morfeemi* mõiste nii sidendeid kui ka muid võimalikke siduvaid elemente. Ungari ja eesti keelekäsitlusest lähtudes sobiks tõlkesse pigem termin *sidend*, ent siin on järgitud allika terminikasutust. *Morfeemi* mõiste eelkirjeldatud kasutus tuleneb eeldatavasti vajadusest kirjeldada ka siin töös kõne all olevatest keeltest erinevaid alistavaid elemente kasutavaid keeli.

Terminoloogiliselt on oluline vahet teha komplementdil ehk argumendil ja komplementlausel: komplementlause on üks komplementi alaliike. Lisaks komplementlausele võivad komplementina toimida ka mitmesugused mitte-finiitsed elemendid, nt infinitiivi-, partitsiibi- ja gerundiumikonstruktsioonid (vt nt Noonan 2007: 53–54; Erelt 2003: 118). Kuna komplementidest vastab eeltoodud traditsioonilisele kõrvallause definitsioonile ainult komplementlause, käsitletakse siinses väitekirjas ainuüksi viimati nimetatud komplementitüüpi.

Relatiivlause modifitseerib enamasti noomenifraasi, st toimib lauses adjektiivina (Longacre 2007: 374; Whaley 1997: 247–248); täpsustab modifitseeritava noomenifraasi rolli lausega kirjeldatud situatsioonis (Andrews 2007: 206).

Adverbiaallause modifitseerib pealause öeldist või kogu propositsiooni, st toimib adverbiaalina (Longacre 2007: 374, 237; Whaley 1997: 247–248) lisades pealausega kirjeldatud sündmusele või olukorrale situatsioonikonteksti; on pealause öeldise vaba laiend (Whaley 1997: 247). Adverbiaallased jagunevad omakorda vastavalt nende semantilisele rollile lauses (Thomson & 2007: 237). Enamikes maailma keetes võib eristada nt aja-, koha-, viisi-, otstarbe-, mööndus-, põhjus- ja tingimuslauseid (vt nt Thomson & 2007: 243; Cristofaro 2003: 157–162; Whaley 1997: 251–255).

Järgnevates alapeatükkides vaadeldakse kõrvallause mõiste käsitlust ning kõrvallause enam levinud liigitusi ungari ja eesti keeles.

3.2. Kõrvallause mõistest ja liikidest ungari keelekäsitluses

Ungari kõrvallausekäsitlustes leidub mitmeid erineva rõhuasetusega kõrvallause liigitusi, nt võetakse aluseks kõrvallause funktsioon pealause lauseliikmena, pea- ja kõrvallause seotus või kõrvallause semantika. Enamik neist (v.a László Hadrovicsi „A funkcionális magyar mondattan alapjai” ‘Ungari funktsionaalgrammatika alused’ 1969) ei püüagi anda täielikku jaotust (Haader 2000^a: 479; 1999, vt ka Hegedüs 2005; Bánreti & 2001; Kenesei 1992). Põhitähelepanu on pööratud ungari keelekäsitluses enam levinud kõrvallauseliigitustele, mis ühtlasi langevad suuresti kokku ka eelpool toodud tunnustatud tüpoloogilise käsitlusega. Põhjalikumalt on ungari kõrvallausest, selle liigituste kujunemisloost, eri liigitusalustest ning liigitusega seotud probleemidest kirjutanud Lea Haader (2000^a: 478–479; 1999), sama teemat on käsitlenud ka nt Katalin Rádics (1989: 135–137) ja Jolán Berrár (1989: 171–175), viimane allikas sisaldab ka kasulikke viiteid varasematele käsitlustele.

Esmalt antakse ülevaade *kõrvallause* mõistest ja olulisematest sellega seotud mõistetest, samuti erinevatest kõrvallause liigitustest ungari süntaksikäsitluses. Seejärel näidatakse, et ehkki ungari kõrvallausekäsitlus esmapilgul nii terminoloogiliselt kui ka liigitusalustelt eeltoodud üldlevinud käsitlusest erineb, võib enamike ungari kõrvallauseklassifikatsioonide ja üldlevinud rahvusvaheliste käsitluste vahel siiski leida selgeid paralleele. Uuem ingliskeelne süntaksi-

käsitlus aga kasutab põhiosas rahvusvahelisi termineid ja liigitusaluseid (nt É. Kiss 2004 „The Syntax of Hungarian”).

3.2.1. Kõrvallause mõistest

Ungari keeles defineeritakse kõrvallauset (*mellékmondat*) kui põimlause (*alárendelő összetett mondat*) osalause (*tagmondat*), mis väljendab pealause (*főmondat*) mingit lauseliiget lause kujul (Forgács 2001: 403–408; Bencédy & 1991: 367; Kugler 2000: 373; Haader 2000^a: 472; MNyK 1997: 388–393; Temesi & Rónai 1986: 500; Kenesei 1985: 313). Nii täidab näitelause (1) kõrvallause sihitise, näitelause (2) kõrvallause aga rektsiooniadverbiaali rolli. Kõrvallause sisemine struktuur on üldjoontes pealause struktuuriga sarnane, selle eritunnusteks võib siiski olla sidend kõrvallause algul (nt sidesõna *hogy* ‘et’ näitelauses 1, 2) ja korrelaadi funktsioonis asesõna (*benne* ‘selles’ näitelause 2 pealauses), mis seob kõrvallause pealausega ja esindab kõrvallauset pealauses ning mille käändevormi tingib pealause predikaat (vt nt É. Kiss 2004: 230).

(1) Tudom, **hogy** el kell mennek.
tead:DET.1SG, et PREF pida:3SG mine:INF.POSS.2SG
‘Tean, et pead ära minema.’

(2) Biztos vagyok benne, **hogy** eljön a moziba.
kindel ole:2SG IN.POSS.3SG, et PREF:tule:2SG DEF.ART kino:ILL
‘Ma olen selles kindel, et ta kinno tuleb.’

Kõrvallauset alustab enamasti alistav **sidend**⁹, mis näitab kõrvallause seost pealausega (Hegedüs 2005: 148–149; MNyK 2003: 236; Keresztes 1997: 135; Bencédy & 1991: 368). Alistava sidendi funktsioonis võib ungari keeles olla

- alistav sidesõna (*valódi kötőszó*), nt *hogy* ‘et’, *bár* ‘kuigi’, *ha* ‘kui’, *mert* ‘sest’, *mint* ‘kui, nagu’ (3);
- relatiivpronoomen¹⁰ (*vonatkozó névmás*), nt *aki* ‘kes’, *ami* ‘mis’, *amilyen* ‘mis(sugune)’ (4);
- relatiivadverb (*vonatkozó névmási határozószó*), nt *ahol* ‘kus’, *ahonnan* ‘kust’, *ahova* ‘kuhu’, *amikor* ‘kui’, *ahogyan* ‘nagu’ (5). (Haader 1999, 2000^a: 474; Keszler 1995: 136–137, 139; Bencédy & 1991: 368; Kenesei 1992: 549; MNyK 1997: 394)

⁹ Ungari grammatikates kasutatakse terminit *kötőszó* enamasti nii kitsamas tähenduses ‘sidesõna’, kui ka laiemas ‘sidend’ (vt nt Haader 2000: 474). Mõnedes grammatikates on eelnimetatud mõisteid siiski ka eristatud: *sidesõna* tähenduses kasutatud mõistet *valódi kötőszó* ‘päris-sidesõna’ ja tähenduses *sidend* mõistet *kötőszó*. (nt MMNy 1991). Töös on lähtutud EKG-s kasutatud terminitest ka ungari grammatikakäsitlust tõlkides.

¹⁰ Ungari relatiivpronoomenid moodustatakse küsivatest asesõnadest lisades neile ette *a-*, nt *ki* > *aki* ‘kes’, *melyik* > *amelyik* ‘milline’, samuti moodustatakse relatiivadverbid, nt *hol* > *ahol*, *hova* > *ahova* (vt nt Keresztes 1997: 91–93).

(3) Azt akarta, **hogy** eladjuk a kocsit.
 see:ACC taht:IPFV.DET.3SG, et PREF:müü:IMP.DET.1PL DEF.ART auto:ACC
 ‘Ta tahtis, et me auto maha müüks.’

(4) Bemutatom Katit, **akiról** már sokat
 PREF:tutvusta:DET.1SG Kati:ACC, REL:kes:DEL juba palju:ACC
 meséltem.
 jutusta:IPFV.DET.1SG
 ‘Tutvustan Katit, kellest olen juba palju rääkinud.’

(5) Elmentél, **amikor** én megérkeztem.
 PREF:míne:2SG, REL:mis:TEMP mína PREF:saabu:IPFV.1SG
 ‘Sina läksid ära, kui mina saabusin.’

Alistav sidesõna osutab ainult kõrvallause ja pealause vahelisele alistusseosele; siduv asesõna või asemäärsõna aga täidab lisaks kõrvallause mõne lauseliikme funktsiooni (É. Kiss 2003: 236; Bencédy & 1991: 368; Kenesei 1992: 549). Puhtalt alistavas funktsioonis esineb enamasti sidesõna *hogy* ‘et’ (É. Kiss 1999: 128; 2003: 236, 240), teised sidesõnad (nt *mikor* ‘kui’, *mivel* ‘sest, kuna’) kannavad lisaks ka sisulis-loogikalist tähendust (vt Hegedüs 2005: 116–120) ning täidavad ka adverbi positsiooni (É. Kiss 2003: 240). „Magyar grammatika” nimetab kaht alistavate sidesõnade liiki (a) asemantilist sidesõna *hogy* ja (b) muid sidesõnu, nt *bár* ‘kuigi’ (Balogh 2000: 271–272). Kõige selgemini eristabki alistavat sidesõna muudest sidenditest see, et esimene ei ole kõrvallause lauseliige ning võib mõnedes lausetüüpides ka ära jääda (6), relatiivpronoomen või -adverb aga tavaliselt mitte (7). (Forgács 2001: 410–414; Haader 2000^a: 474; Rác & Szemere 1998: 26; Keresztes 1997: 134; Bencédy & 1991: 368)

(6) (Azt) kérem, **(hogy)** hívj fel ma délután.
 (see:ACC) palu:DET.1SG, (et) helista:IMP.2SG PREF:tána párastlõuna:SPRE
 ‘Palun helista mulle täna pärastlõunal.’

(7) Azzal a vonattal utazom, **amelyik** délutánra Debrecenbe
 see:INC DEF.ART rong:INC sõit:1SG, REL:missugune párastlõuna:SBL Debrecen:ILL ér.
 jõud.3SG
 ‘Ma sõidan selle rongiga, mis pärastlõunaks Debreceni jõuab.’

Kõrvallause seob pealausega ühtseks tervikuks niisiis sidend, pealauses aga viitab kõrvallausele **korrelaat** (*utalószó*) (Forgács 2001: 409; MNyK 1997: 394; Bencédy & 1991: 368), s.o asendusfunktsiooni täitev sõna (enamasti asesõna või asemäärsõna), mis esindab kõrvallauset pealuses ning kuulub pealause koosseisu mingi lauseliikmena (Forgács 2001: 409; Haader 1999, 2000^a: 472–473; MNyK 1997: 394; Keszler 1995: 138–139; Keresztes 1997: 135–136). Korrelaadil on lauseliikme vormilised tunnused ning selle kaudu

realiseerub vormis kõrvallause alistumine pealausele või selle mingile liikmele (É. Kiss 2004: 231; Haader 1999; 2000^a: 472–473; MNyK 1997: 394; Keresztes 1997: 135–136). Oma asendi või ärajäämisega võib korrelaat viidata kõrvallause kommunikatiivsele positsioonile, nt selle topikaliseerimisele (Hegedüs 2005: 149), vrd (9a,b). Näiteks lauses (8) esindab akusatiivis korrelaat *azt* (*az* ‘see’ + *-t* akusatiiv: ‘seda’) sihitise funktsioonis topikaliseeritud kõrvallauset; lauses (9a) kausaal-finaalis korrelaat *azért* (*az* ‘see’ + *-ért* kausaal-finaal: ‘selleks’) topikaliseeritud põhjusemäärust, lauses (9b) aga topikaliseerimata põhjusemäärust, lauses (9c) seevastu osutab korrelaadi puudumine kõrvallause rõhutule positsioonile, topikaliseeritud on pealause kohamäärus *Skálába* (Skála + *-ba* illatiiv).

(8) **Azt** kérem, **hogy** hívj fel ma délután.
 see:ACC palu:DET.1SG, et helista:IMP.2SG PREF täna pärastlõuna:SPRE
 ‘Palun **seda**, **et** sa helistaks mulle täna pärastlõunal.’

(9)
 a. **Azért** megyek a Skálába, hogy vásároljak.
 see:CSF mine:1SG DEF.ART Skála:ILL, et sisse_ost:IMP.1SG
 ‘**Sellepärast** lähen Skálassa, et sisseoste teha’.

b. **Azért** a Skálába megyek, hogy ott mindent megkapjak egy helyen.
 see:CSF DEF.ART Skála:ILL mine:1SG, et seal kõik:ACC PREF:saa:IMP.1SG üks
 koht:SPRE
 ‘Sellepärast lähen Skálassa, et seal saan kõik asjad ühest kohast.’

c. Elmegyek a **Skálába**, hogy vásároljak.
 PREF:minema:1SG DEF.ART Skála:ILL, et sisse_ost:IMP.1SG
 ‘Lähen Skálassa, et sisseoste teha.’

Korrelaat võib niisiis lauses ka puududa (Haader 1999, 2000^a: 472–473; MNyK 1997: 394; Keresztes 1997: 135–137; Bencédy & 1991: 368; Keszler 1995: 135). Kõige sagedamini puudub korrelaat ungari alus-, sihitis-, tingimus- ja mõõnduslause, sageli ka täiendkõrvallause ees. Korrelaati ei saa ära jätta reksiooniadverbiaallauses (*kötelező határozói mellékmondat*). (Haader 1999, 2000^a: 472–473; MNyK 1997: 394). Näiteks on aluslause (10a) ja sihitislause (10b) grammatilised, ehkki neis korrelaat puudub. Kui pealause predikaati laiendab sihitislause, osutab objekti olemasolule juba pealause predikaadi determineeritud konjugatsioon ning eksplitsiitse korrelaadi vajadust seega pole: kõrvallauset seob pealausega pealause predikaadi determineeritud vorm¹¹.

¹¹ Tänan väitekirja eelretsensenti Johanna Laaksot, kes autori tähelepanu determineeritud konjugatsiooni sellele omadusele juhtis. Ungari grammatikakäsitlustes pealause predikaadi determineeritud konjugatsiooni pea- ja sihitislause siduva funktsioon käsitlust leida ei õnnestunud. Mainitakse vaid determineeritud konjugatsiooni kohustuslikkust determineeritud objekti puhul, sh *hogy*-sihitislause pealauses (vt nt Hegedüs 2005: 277–278).

Rektsiooniadverbiaallause (11) aga on ilma sublatiivis korreleadita *arra* (az ‘see’ + *-ra* sublatiiv) eagrammatiline.

(10)

a. Jó, hogy itt vagy.

hea, et siin ole.2SG

‘Hea, et sa siin oled’

b. Nem engedem, hogy leugorj a legmagasabb

NEG luba:DET.1SG, et PREF:hüppa:IMP.2SG DEF.ART kõige_kõrgem
trambulinról.

trampliin:EL

‘Ma ei luba, et sa kõige kõrgemalt trampliinilt alla hüppad.’

(11) *A kisfiú [arra] számított, hogy elviszik

DEF.ART väikemees [see:SBL] arvesta:IPFV.3SG, et PREF:vii:DET.3PL

az Állatkertbe.

DEF.ART loomaaed:ILL

‘Väikemees arvestas [sellega], et teda loomaaeda viiakse.’

Ungari keeles on sidend ja korrelaat sageli omavahel korrelatsioonis, nt *annyira – amennyire* ‘niipalju – kuipalju’, *azóta – amióta* ‘sellest ajast kui’, *akkor – amikor* ‘siis – kui’. Kõige sagedamini esinevad korrelatiivpaarid võrdleva sisuga lausetes, ent ka ajalausetes. (Haader 2000^a: 475, vt ka Hegedüs 2005: 194)

Edasi antakse lühike ülevaade ungari süntaksikäsitluses enam levinud kõrvallauseklassifikatsioonidest.

3.2.2. Kõrvallause pealause lauseliikme funktsioonis

Klassikaline kirjeldav grammatika võtab kõrvallause klassifitseerimisel aluseks pea- ja kõrvallause süntaktilise tähendussuhte. Kõrvallause liigitatakse lähtuvalt sellest, millise pealause lauseliikme funktsioonis see on (Forgács 2001: 409; Haader 1999, 2000^a: 472, É. Kiss 1999: 127; Bencédy & 1991: 367), st eristatakse

- aluslauseid (*alanyi mellékmondat*) (12),
- öeldistätelauseid (*állítmányi mellékmondat*) (13),
- sihitislauseid (*tárgyi mellékmondat*) (14),
- määruslauseid (*határozói mellékmondat*) (15),
- täiendkõrvallauseid (*jelzői*) (16). (Forgács 2001: 409; Haader 1999, 2000^a: 478; MNyK 1997: 393; Temesi & Rónai 1986: 502)

(12) Kedves töled, hogy végre felhívtál.

kena ABL.POSS.2SG, et lõpp:SBL PREF:helista:IPFV.2SG

‘Kena sinust, et sa viimaks helistasid.’

- (13) A leveles olyan, hogy nem lehet megenni.
 DEF.ART supp selline, et NEG saa.3SG PREF:Söö:INF
 ‘Supp on selline, et ei kõlba süüa.’
- (14) Nem tudom, milyen idő lesz holnap.
 NEG tead:DET.1SG, missugune ilm ole.FUT.3SG homme
 ‘Ma ei tea, milline ilm homme on.’
- (15) Akkor kelek fel, amikor végre kialudtam
 see:TEMP ärka:1SG PREF, REL:mis:TEMP lõpp:SBL PREF:maga:IPFV.1SG
 magam.
 ise:POSS.1SG
 ‘Ärkan siis, kui olen ennast lõpuks välja maganud.’
- (16) Azzal a vonattal érkezem, amelyik délutánra Debrecenbe
 see:INC DEF.ART rong:INC saabu:1SG, REL:milline pärastlõuna:SBL Debrecen:ILL
 ér.
 jõud.3SG
 ‘Ma tulen selle rongiga, mis pärastlõunaks Debreceni jõuab’.

Tavaliselt esindab kõrvallause niisiis pealause mõnd lauseliiget lause kujul (Forgács 2001: 408; Haader 2000^a: 472; É. Kiss 1999: 127; Bencédy & 1991: 367; Rácz & Szemere 1998: 181), st on küll struktuurilt lause, ent täidab pealause mõne lauseliikme funktsiooni.

3.2.3. Eritähendusega kõrvallause

Lisaks lauseliikmelisuse väljendamisele võib pea- ja kõrvallause suhtes olla ka muid faktoreid, nii võib kõrvallauseste hulgas eristada nn eritähendusega lauseid (*sajátos jelentéstartalmú mellékmondat*), mis moodustavad eelmainitud rühmadega ristuvaid klasse (Bencédy & 1991: 367). Eritähendusega kõrvallause võib olla võrdleva (*hasonlító*) (17a,b; 20b), konsekutiivse (*következményes*) (18), konditsionaalse (*feltételes*) (19) või kontsessiivse (*megengedő*) (20) lisatähendusega (Haader 1999, 2000^a: 513; Rácz & Szemere 1998: 30, 244–262; MNyK 1997: 393–411; Bencédy & 1991: 367; Keszler 1995: 140–143). Ehkki suur osa eritähendusega kõrvallausestest väljendavad ka mingit lauseliiget, ei saa neid enamasti ühe lauseliikmega asendada, kusjuures eritähendusega kõrvallausetüübid on väga sarnased rindlausega (Rácz & Szemere 1998: 244–262; Bencédy & 1991: 415–430). Enamasti kordavad need ümberütlevalt pealauses juba olemas olevat lauseliiget (20b) (Berrár 1989: 184–185). Nii näiteks on lauses (17a) täiendkõrvallausel võrdlev lisatähendus, lauses (18) viisilausel konsekutiivne lisatähendus, lauses (19) ajalausel konditsionaalne lisatähendus, lauses (20a) aga pole lauseliikmelisus selge, seda võib pidada nii viisi- kui määralauseks, ent samas on lause kontsessiivne, lauset (20b) võib samuti pidada viisilauseks, ent sel on ka võrdlev tähendus (vt ka Rácz & Szemere 1998: 262; Berrár 1989: 184–185). Eesti keelekäsitluse järgi ei saagi

kõiki eeltoodud lauseid põimlauseteks liigitada, nt lause (17b) ja (20b) on pigem lihtlauseid, ungari keelekäsitluses aga võrdleva lisatähendusega kõrvallauseid (vrd Rác & Szemere 1998: 254). Viimati nimetatud lausetüübi klassifikatsiooniküsimustele on tähelepanu pööratud ka ungari keeleteaduslikus kirjanduses. Põhjaliku ülevaate eritähendusega kõrvallause mõistest ja selle uurimisest ungari keelekäsitluses annab nt Jolán Berrár oma artiklis „Megjegyzések a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok kérdésköréhez” (‘Märkmeid eritähendusega kõrvallauseste küsimusest’ 1989), eritähendusega kõrvalause kohast ungari lauseõpetuses kirjutab ka Borbála Keszler käsitledes liht- ja liitlause piirialasid (1989^b: 113, 127–130, 2000: 466).

(17)

a. Olyan csend támadt a szobában, amilyen villámcsapás
sellene vaikus tekki:IPFV.3SG DEF.ART tuba:IN, REL:missugune välgulööök
után szokott következni.
pärast tavatse:IPFV.3SG järgne:INF
‘Sellene vaikus tekkis toas, nagu tavaliselt järgneb välgulööögile.’

b. Annyira izgult, mint egy vizsgázó diák.
sedavõrd närveeri:IPFV.3SG nagu INDF.ART eksamit_tegev üliõpilane
‘Ta närveeris (sedavõrd) nagu eksamit tegev üliõpilane.’

(18) Úgy jóllakott, hogy alig tudott fölkelni az
nii kõhtu_täis_saa:IPFV.3SG, et vaevu suut:IPFV.3SG PREF:tõus:INF DEF.ART
asztaltól.
laud:ABL
‘Tal sai kõht nii täis, et ta suutis vaevu lauast tõusta.’

(19) Ha készen leszel, elindulunk.
kui valmis ole:FUT.2SG PREF:mine:1PL
‘Kui valmis saad, hakkame minema.’

(20)

a. Főlem hajolt, hogy éreztem száján
kohale:POSS.1SG kummardu:IPFV.3SG, et tund:IPFV.DET.1SG suu:POSS.3SG:SPRE
a pálinkaszagot.
DEF.ART paalinkalõhn:ACC
‘Ta kummardus mu kohale, (nii) et tundsin ta suus paalinkalõhna.’

b. Mereven feküdt, úgy, mint egy halott.
liikumatul lama:IPFV.3SG nii nagu INDF.ART surnu
‘Lamas liikumatult nii nagu surnu.’

Mitmetes ungari keele grammatikates jagatakse kõrvallauseid niisiis muuhulgas sellest lähtuvalt, kas need väljendavad ka lauseliiget või mitte

- lauseliikmelisteks (*mondatrészkifejtő mellékmondat*) ja
- eritähendusega kõrvallauseteks (*sajátos jelentéstartalmú mellékmondat*).

Kusjuures, nagu eelpool nägime, võib esimese rühma kõrvallauseitele lisanduda ka teisele rühmale omane eritähendus (vt nt Bencédy & 1991; Haader 2000^a: 513–530; 478).

3.2.4. Kõrvallause liigid lähtuvalt kõrvallause seotusest pealausega

Ungari generatiivgrammatikud jaotavad kõrvallased lähtuvalt nende seotusest pealausega kahte suurde klassi

- vaba (*független*) alistusseosega kõrvallauseteks (21–24) ja
- kategoriaalse (*kategóriális alárendelés*) (25) alistusseosega kõrvallauseteks, kusjuures viimased jagatakse omakorda *hogy*- ja relatiivlauseteks. (Haader 1999, 2000^a: 478; É. Kiss 1999: 143–154)

Vaba alistusseosega kõrvallause (21–24) pole alistatud mõnele pealause komponendile (*összetevő*), vaid on ise vahetult pealause komponent. Seda tüüpi kõrvallause osutab kogu lauses väljendatud sündmusele või situatsioonile, pole pealause öeldise rektisioon (*vonzat*) vaid vaba määrus, millele osutab ka kõrvalause sidend. (Haader 1999, 2000^a: 478–479; É. Kiss 1999: 128–129) Seda tüüpi lause laiendab niisiis tervet lauset ning vastab peatüki algul käsitletud adverbiallausele (vt 3.1.). Vaba alistusseosega kõrvallauseid jagatakse nende tähenduse alusel omakorda aja- (21), mööndus- (22), tingimus- (23), põhjuslauseteks (24) jne. Liikidest tuuakse enamasti vaid näiteid ja rõhutatakse loetelu avatust.

(21) Mihelyt megérkeztünk Fehérvárra, meglátogatjuk Luci nénit.
kohe_kui PREF:jõud:IPFV.1PL Fehérvár:SBL PREF:külasta:DET.1PL Luci tädi:ACC
'Kohe kui (Székes)fehérvári jõuame, külastame tädi Lucit.'

(22) Bár jeges volt az út, János autóval ment.
kuigi jääne ole.IPFV.3SG DEF.ART tee, János auto:INC mine:IPFV.3SG
'Kuigi tee oli jääne, läks János autoga.'

(23) Ha esni fog a hó, János nem indul el autóval.
kui sada:INF_FUT.3SG DEF.ART lumi János NEG teele_asu.3SG PREF auto:INC
'Kui lund sadama hakkab, ei lähe János autoga.'

(24) Mivel az előrejelzés havazást ígért, János vonattal
kuna DEF.ART ilmateade lumesadu:ACC luba:IPFV.3SG, János rong:INC
utazott.
reisima:IPFV.3SG
'Kuna ilmateade lubas lund, läks János rongiga.'

Kategoriaalse alistusseosega kõrvallause (25–38) on pealause mingi (süntaktilise) kategooria element (*kategóriai elem*), st alistub vahetult verbi-, omadussõna-, nimisõna-, määrsõna- või kaassõnafrasile. Pealause sisaldab enamasti korrelaati ning kõrvallause on pealause predikaadi rektisioon. (Haader

1999, 2000^a: 478–479; É. Kiss 1999: 130). Seda tüüpi kõrvallauseid alustab *hogy*-sidesõna või relatiivpronoomen. Kuna eelnimetatud kõrvallausetüübid erinevad nii oma struktuuri, süntaktilise käitumise kui ka funktsiooni poolest, käsitletakse *hogy*-sidendiga ja relatiivlauseid eraldi allrühmadena (É. Kiss 1999: 130). Ungari kategooriaalse alistusseosega lausete klass ühendab endas seega nii ptk 3.1 käsitletud komplementlauseid (ungari terminoloogia järgi *hogy*-kõrvallauseid¹²) kui ka relatiivlauseid. Kategooriaalse alistusseosega lause ei laienda niisiis kogu pealause (nagu vaba alistusseosega kõrvallause) vaid mõnd pealause lauseliiget.

- ***hogy*-kõrvallause** (25–30) on enamasti sisestatud demonstratiivpronoomeni kaudu noomenikategooriasse, st on laiendi (*bővítmény*) positsioonis. *hogy*-kõrvallausest endast ei selgu, mis rolli see pealauses täidab, kõrvallause rollile pealauses osutab demonstratiivpronoomenist korrelaadi kääne (É. Kiss 1999: 128–145). *hogy*-kõrvallauseite hulka (v.a sidesõnaga *hogy* algavad relatiivkõrvallauseid) liigitatakse seejuures ka laused, mis sidesõnaga *hogy* ei alga, ent mille algusesse on võimalik nimetatud sidend lisada. Sidendi *hogy* võib alati ära jätta küsi- ja hüüdlause (28–29), väitlause aga näiteks juhul, kui kõrvallause pole sihitis- ega aluslause ja pealausest puudub korrelaat vrd nt (30a), (30b) (Bánréti & 2001: 176). Sidendi *hogy* ärajätku käsitletakse põhjalikult ungari keele kirjeldava grammatika süntaksiosas (Bánréti & 2001: 176–178), väitekirja seisukohalt pole sellesse teemasse põhjust siinkohal tõsisemalt süveneda.

(25) Az lepett meg, **hogy** nem szólt.
see üllata:IPFV.3SG PREF, et NEG ütle:IPFV.3SG
'Üllatas see, et ta ei (midagi) öelnud.'

(26) Meg vagyok győződve arról, **hogy** el fog menni a
PREF ole:1SG veendu:GER see:DEL, et PREF FUT.3SG_mine:INF DEF.ART
fogorvoshoz.
hambaarst:ALL
'Olen kindel selles, et ta hambaarsti juurde läheb.'

(27) Anyukám attól tart, **hogy** beteg leszek.
emake:POSS.1SG see:ABL kart.3SG, et haige ole:FUT.1SG
'Mu ema kardab, et ma jään haigeks.'

(28) Körbenézett, (**hogy**) kik követik.
ringi_vaatat:IPFV.3SG, (et) kes:PL järgne:DET.3PL
'Ta vaatas ringi, (et) kes talle järgnevad.'

¹² Selles väitekirjas lähtutakse ungari grammatikataarditsioonist, mis kasutab mõistet *hogy*-kõrvallause komplementlause sünonüümina ning sidesõnaga *hogy* algavaid adverbiaal- ega relatiivlauseid *hogy*-kõrvallauseite hulka ei liigita (vt nt É. Kiss 1999).

(29) Aggaszt, **(hogy)** milyen ostoba filmeket játszanak
 murelikuks_tege.3SG, (et) missugune tobe film:PL:ACC mäangi:3PL
 a TV-ben.
 DEF.ART TV:IN
 ‘Teeb murelikuks, **(et)** kui tobedaid filme televisioonis näidatakse.’

(30)
 a. Rájöttem, **(hogy)** el kell mennem.
 PREF:tule:IPFV.1SG, (et) PREF pida.3SG mine:INF:POSS.1SG
 ‘Sain aru, (et) pean ära minema.’
 b. *Rájöttem arra, el kell mennem.
 PREF:tule:IPFV.1SG see:SBL, PREF pida.3SG mine:INF:POSS.1SG
 ‘*Sain aru sellest, pean ära minema.’

- **Relatiivlause** (*vonatkozó alárendelés*) modifitseerib enamasti noomeni-fraasi, st selle funktsioon sarnaneb adjektiiviga. Relatiivlause on viite-seoses kas pealause mingi noomeni(fraasi)ga (31) või erandjuhul pealause kui tervikuga (32). (Bánréti & 2001: 143–145)

(31) Ő nem az a férfi, **akinek** tartod.
 ta NEG see DEF.ART mees, REL:kes:DAT pidama:DET.2SG
 ‘Ta pole see mees, kelleks sa teda pead.’

(32) Péter elutazott, **ami** elszomorított.
 Péter PREF:sõit:IPFV.3SG, REL:mis PREF:kurvaks_tege:IPFV.3SG
 ‘Péter sõitis ära, mis tegi kurvaks.’

Relatiivkõrvallause sidendi positsioonis on relatiivpronoomen (33, 34) või relatiivpronoomenit sisaldav relatiivfraas (35, 36), mis lisaks sidendi funktsioonile esindab ka kõrvallause verbi rektiooni või vaba laiendit. (Bánréti & 2001: 142–143; É. Kiss 1999: 128–145, É. Kiss 2003: 239)

(33) A takarító néni naponta pörölt azokkal, **akik**
 DEF.ART koristaja tädi iga_päev pahanda:IPFV.3SG see:PL:INC, REL:kes:PL
 eldobálták az uzsonnapapírjaikat az
 PREF:loopi:IPFV.DET.3PL DEF.ART õhtuotepaber:POSS.3PL:PL:ACC DEF.ART
 osztályban.
 klass:IN
 ‘Koristajatädi pahandas iga päev nendega, kes oma õhtuotepaberid klassi maha loopisid.’

(34) Azon a délutánon, **amikor** megismerkedtek,
 see:SPRE DEF.ART pärastlõuna:SPRE, REL:kui PREF:tutvu:IPFV.3PL,
 szakadt az eső.
 kalla:IPFV.3SG DEF.ART vihm
 ‘Sel pärastlõunal, kui nad tutvavaks said, sadas paduvihma.’

(35) Azalatt, **amialatt** Mari telefonált, kifutott
 see_jooksul, REL:mis_jooksul Mari helista:IPFV.3SG, PREF: jooks:IPFV.3SG
 a tej.
 DEF.ART piim
 ‘Selle ajaga, kui Mari telefoniga rääkis, kees piim üle.’

(36) Az a diófa, **amely alatt** ebédelni szoktunk, 20 éves.
 see DEF.ART pähklipuu, REL:mis all lõunata:INF tavatse:IPFV.1PL 20.aastane
 ‘See pähklipuu, mille all me lõunatada tavatsesime, on 20aastane’

Vastavalt relatiivlause ja modifitseeritava noomeni semantilisele suhtele võib relatiivkõrvallause olla

- restriktiivne (*korlátozó vonatkoztatás*) – lisab modifitseeritud fraasile infot seda klassifitseerides või identifitseerides, pealauses on korrelaat, ent see võib ka olla peidetud (36);
- mitterestriktiivne – (*nem korlátozó vonatkoztatás*) ei liigita ega identifitseeri midagi, vaid üksnes väidab midagi referendi kohta, pealauses korrelaati pole (37). (Whaley 1997: 259–264; Bánréti & 2001: 143; Haader 1999; É. Kiss 1999: 143–154)

(37) Ez a szobor, amelyet most lelepleztünk.
 see DEF.ART ausammas, REL:mis:ACC nüüd PREF:paljastama:IPFV.1PL
 ‘See on ausammas, mille me just avasime.’

Põhjalikuma ülevaate ungari relatiivlausest ja selle uurimisest annab Katalin Rádics oma artiklis „A vonatkozó mellékmondatokról” (‘Relatiivkõrvallausestest’ 1989).

Mõned uuemad käsitlused (nt É. Kiss 1999, 2004, Hegedűs 2005) vaatlevad eelnimetatud *hogy*- ja relatiivlauseid eraldi ega ühenda neid kategooriaalse alistusseose alla, st kõrvallauseid jagatakse kolme rühma:

- vaba alistusseosega (*független alárendelés*) kõrvallauseteks (vt 21–24),
- seotud alistusseosega (*függő alárendelés*) ehk *hogy*-kõrvallauseteks (vt 25–30) ja
- relatiivse alistusseosega (*vonatkozó alárendelés*) kõrvallauseteks (vt 31–37).

Rita Hegedűsi arvates on adverbiallause alistus- ja rinnastusseose vaheala: adverbiallause sisaldava põimlause võib enamasti muuta eraldiseisvateks lauseteks või vähemalt rindlauseks (2005: 268–269). Mõnedes ungari grammatikates adverbiallauseid kõrvallauseste hulgas ei käsitletagi (nt Bánréti & 2001, Kenesei 1992).

Viimati kirjeldatud jaotusega kattub osaliselt kõrvallause semantikast lähtuv klassifikatsioon, mis käsitleb kõrvallause kui autonoomset kommunikatsiooniüksust. Aluseks võetakse kõrvallause osa kogu põimlause sisu edastamisel (*tartalomadás*) ning eristatakse kaht liiki kõrvallauseid:

- põhisisu- (*lényegi tartalomadó*) ehk *hogy*-kõrvallaused (vt 25–30),
- lisasisu- (*részleges tartalomadó*) ehk relatiivkõrvallaused (vt 31–37). (Forgács 2001: 415; Haader 2000^a: 478–479, 1999; MNYK 1997: 395–396).

Esimese tüübi kõrvallaused kannavad olulist osa kogu lause sisust, õigemini väljendavad lause põhisisu (vt nt 25–30), teisel puhul aga on kõrvallausel vaid pealause modifitseeriv funktsioon (vt nt 31–37). Ka selle jaotuse puhul adverbiallauseid kõrvallauseste hulgas ei vaadelda.

Kõrvallause eelpool kirjeldatud jaotus kolmeks põhitüübiks, vaba-, seotud ja relatiivse alistasuseosiga lauseteks kattub sisuliselt peatüki alguses (vt ptk 3.1.) toodud üldtunnustatud tüpoloogilise klassifikatsiooniga, mis on kasutusel ka tänapäeva eesti süntaksikäsitluses (vt ptk 3.3.). Niisiis lähtutakse sellest edaspidi ka selles väitekirjas. Terminikasutuses võetakse aluseks üldlevinud mõisted, mis on käibel ka nii eesti kui ka uuemas ungari süntaksikäsitluses (nt É. Kiss 1999, 2003, 2004)¹³

3.2.5. Ungari kõrvallauseklassifikatsioonide seostest

Ungari keeleteaduslikus kirjanduses on niisiis käibel mitu eri terminisüsteemi ja mitmeid klassifikatsioonipõhimõtteid, ent kõrvallauseste rühmad, milleni jõutakse, on enamasti sarnased või kattuvad nii omavahel kui ka üldtüpoloogilise jaotusega.

Enamik ungari süntaksikäsitlusi võtab aluseks kõrvallauseste lauseliikmelise jaotuse (alus-, sihitis-, määruslausest jne). Lauseliikmeid väljendavad kõrvallausest aga jagatakse omakorda rühmadesse vastavalt pea- ja kõrvallause vahelisele alistasuseosile. Siin on kaks põhisuunda: (1) kõrvallaused jagatakse vaba ja kategooriaalse alistasuseosiga lauseteks, kusjuures esimese rühma kõrvallaused jagunevad sel juhul omakorda *hogy*- ja relatiivkõrvallausesteks; (2) uuemates grammatikates aga otse adverbial-, *hogy*- ja relatiivkõrvallausesteks (terminid võivad eri allikates erineda ja laused jaguneda vastavalt ka vaba, seotud ja relatiivse alistasuseosiga kõrvallausesteks). Kuna viimane jaotus kattub üldjoontes eesti grammatikakäsitluses kasutusel olevaga, on sellest lähtutud ka selles väitekirjas, ainult ungari keeles eristatavaid lauseliike on eraldi vaadeldud vaid juhul, kui see uurimuse seisukohalt vajalikuks osutub.

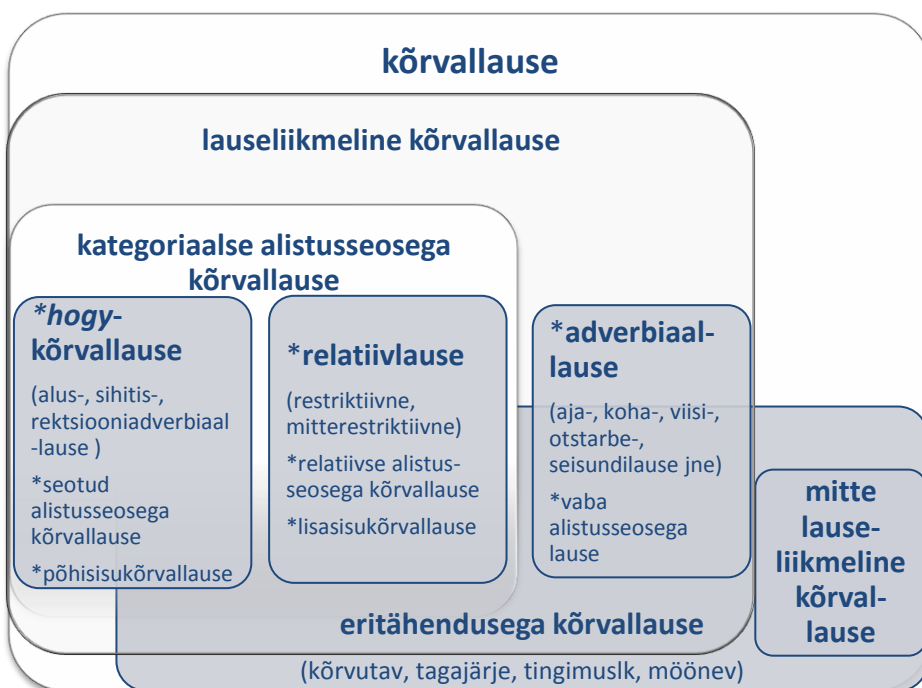
Ungari süntaksikäsitluses tuntakse ka eritähendusega kõrvallauseid (kõrvutavaid (*hasonlító*), tagajärje (*következményes*), tingimuslikke (*feltételes*) möönvaid (*megengedő*), mis omakorda jagunevad (a) mittelauseliikmelisteks ja (b) lauseliikmelisteks. Esimesse rühma kuuluvad kõrvallaused, milles avaldub mõni eelnimetatud tähendustest, ent mida ei saa otseselt ühegi lauseliikme

¹³ Katalin É. Kissi terminikasutus küll erineb veidi ptk 3.1. kirjeldatust: ta kasutab *komplementlause* asemel terminit *hogy*-kõrvallause e *seotud alistasuseosiga kõrvallause*, *adverbiallause* asemel terminit *vaba alistasuseosiga kõrvallause* ja *relatiivlause* asemel terminit *relatiivse alistasuseosiga kõrvallause*, vt ka joonis 2.

väljenduseks pidada; teise aga need, mis esindavad ühteaegu nii mõnd pealause lauseliiget kui ka üht eelnimetatud lisatähendustest.

Semantikale põhinevates jaotustes on aga võetud aluseks see, kuivõrd oluline on kõrvallause sisu kogu lause sisu edastamise seisukohalt. Tuuakse välja kaks rühma: (a) põhi- ja (b) lisasisukõrvallaused. Esimese rühma moodustavad kõrvallaused, mis tegelikult annavadki edasi lause sisu, pealause on pigem raam sisu edastamiseks, n.o *hogy*-kõrvallaused; teise rühma aga kuuluvad laused, mis edastavad vaid lisainformatsiooni pealause mingi osa kohta, lause põhisisu antakse sel juhul edasi pealausega, n.o relatiivlause.

Ungari kõrvallausete eri klassifikatsioonidest ja nende omavahelistest seostest annab ülevaate joonis 2. Kuna enamik kõrvallause klassifikatsioone ei taotle täielikkust, ei saa seda oodata ka alltoodud jooniselt, küll aga aitab see mõista klassifikatsioonide seoseid. Joonisel on esitatud väitekirjas kasutatud eestikeelsed terminid, paralleelterminite puhul on põhitermin rasvases trükis.

Joonis 2 Ungari kõrvallaused

3.3. Kõrvallause mõistest ja liikidest eesti keelekäsitluses

Eesti keelekäsitluses defineeritakse kõrvallause kui põimlause osalause, mis on alistasseoses pealause kui terviku (38) või selle mingi osaga (39). (EKG II 1993: 275, 281; Rannut 1981: 14–17)

(38) Ma tean, et sa pead ära minema.

(39) Sealt tuleb see mees, keda ma ootasin.

Struktuurilt on kõrvallause lause ja sekundaartarindi vahepealne üksus. Iseisva lausega sarnaneb kõrvallause aluse ja öeldise grammatilise seose ja teatestruktuuri poolest, erineb aga sellest mitmetelt struktuuri ja tähendusseikadelt: kõrvallauses võib olla sidend ja sellele vastav grammatiline tähendus, eripärane sõnajärg, teatud modaalsus ja ajapiirangud. (EKG II 1993: 276) Seega on kõrvallause küll struktuurilt lause, ent täidab pealause lauseliikme funktsiooni.

Kõrvallause alustab enamasti alistav **sidend**, mis seob kõrvallause pealausega ühtseks tervikuks, kandes kõrvallause sisu pealause (40), harva ka pealause sisu kõrvallause (41). (EKG II 1993: 281; vt ka Rannut 1981: 18; Erelt 2003: 118)

(40) Ta teadis, et peab minema hakkama.

(41) Väljas oli pehme ja soe septembriõhtu, nagu neid mäletan kooliajast.

Alistava sidendi funktsioonis võib olla

- alistav sidesõna või selle ühend korrelaadiga, nt *et, ehkki, kui, sest, nagu; sellepärast et, selleks et, niipea kui, nii nagu* (42, 43);
- küsiv-siduvad asesõnad või asemäärsõnad, nt *kes, mis; kus, kust, millal, mis-moodi* (44);
- (siduvad) asemäärsõnad, nt *kus, kust, kuhu, kui, nagu* (45);
- küsisõna *kas* (46);
- küsivas tähenduses sidend *ega* (47);
- fraasid, mis koosnevad harilikult küsiv-siduvast asesõnast/adverbist ning noomenist/adverbist, nt *mis ajani/viisil/põhjusel/eesmärgil/otstarbel, millisel viisil, kui palju/kaua, kui pikk/raske* (48) (vt nt EKG II 1993: 275–282; Erelt 2003: 118–119).

(42) Ta tahtis, **et** me auto maha müüks.

(43) Ta hakkas kiirustama, **sellepärast et** kell oli juba palju.

(44) See raamat, **mida** ta luges, polnud väga huvitav.

(45) Sa läksid ära, **kui** mina tulin.

(46) Ta ei tea, **kas** täna on koosolek.

(47) Ta küsis, **ega** meil täna koosolekut pole.

(48) Huvitav, **mis põhjusel** on koosolek täna.

Kõrvallause seob pealausega ühtseks tervikuks niisiis sidend, pealauses aga võib sama funktsiooni täita kõrvallausele viitav ning viimasega sama lauseliikme positsioonis korrelaat – asendusfunktsiooni täitev sõna või fraas, millega kõrvallause tervikuna on viiteseoses. (EKG II 1993: 276, 281; Rannut 1981: 15) Enamasti kuulub korrelaat pealause koosseisu (49, 50a), ent võib ka moodustada koos sidendiga korrelaatsidendi, st olla kõrvallause osa, nt *sellepärast et, selleks et, niipea kui, nii nagu* (EKG II 1993: 281), vt 50b.

(49) Ma kuulsin **seda**, et Pille läheb ülikooli.

(50)

a. Ma hilinesin **sellepärast**, et auto läks rikki.

b. Ma hilinesin, **sellepärast et** auto läks rikki.

Korrelaat võib lauses puududa, seda eelkõige komplementlauses (vrd 51, 49), ent mõnikord ka adverbiaal- ja relatiivlauses (EKG II 1993: 282–315), vt 52, 53.

(51) Ma kuulsin, et Pille läheb ülikooli.

(52) Kui sa seda teed, (**siis**) läheb sul halvasti.

(53) Inimene, keda usaldasime, pettis meid.

Traditsiooniliselt liigitatakse kõrvallauseid lähtuvalt pealause lauseliikmest, mille funktsiooni kõrvallause täidab (Rannut 1981: 9), seega võib eristada

- aluslauseid (54),
- öeldistäitelauseid (55),
- sihitislauseid (56),
- määruslauseid (57),
- täiendlauseid (58).

(54) Kena sinust, et sa ikka tulid.

(55) Lugu on selline, et ta ei saa tulla.

(56) Ma ei tea, kas ta ikka tuleb.

(57) Tulen siis, kui olen töö lõpetanud.

(58) Ma tulen selle bussiga, mis kell kaks Tartus on.

Eesti kaasaegses grammatikakäsitluses jagatakse kõrvallauseid pea- ja kõrval-
lause semantilis-süntaktilise vahekorra ja kõrvallause struktuuriiseärasuste
alusel kolmeks põhitüübiks:

- adverbiallauseteks,
- komplementlauseteks
- relatiivlauseks (EKG II 1993: 282; Erelt 2003: 118–125).

Eesti grammatikatraditsioonis järgitakse niisiis üldjoontes peatükis 3.1. tooduga
identselt jaotust. Kõrvallause liikidesse põhjalikumalt süüvides leiame siiski ka
erisusi. Kuna eesti keeles võib verbi seotud laiend olla ka adverbiaal, kuulub
komplementlause alla ka osa adverbiaali funktsioonis kõrvallausest, täpse-
malt reksiooniadverbiallause. Adverbiallause all mõistetakse niisiis ainult
vaba laiendina toimivad adverbiaali funktsioonis kõrvallauseid.

Adverbiallause kuulub sisult kogu pealause juurde ning on enamasti
pealause predikaadi vaba laiend (59, 60), ent võib olla ka mõne muu lause-
liikme (EKG II 1993: 282, 295), nt atribuudi või adverbiaali vaba laiend (EKG
II 1993: 302). Näiteks kõrvallause (61) laiendab viisimäärust *hästi*.

(59) Selle asemel et töötada, **läks** ta suusatama.

(60) Ta **tuli** siis, kui oli juba hilja.

(61) Ma tegin seda nii **hästi**, kui suutsin.

Adverbiallauseid jagatakse omakorda lähtuvalt nende tähendusest

- ajalauseteks (62);
- kohalauseteks (63);
- kvantumlauseteks¹⁴ (64);
- viisilauseteks (65);
- kõrvutuslauseteks¹⁵ (66);
- põhjuslauseteks (67);
- tingimuslauseteks (68);
- möönduslauseteks (69);
- otstarbelauseteks (70);
- tagajärgelauseteks (71).

(EKG 1993: 295–296; vt ka Rannut 1981: 65–145; Erelt 2003: 121–122)

(62) Siis, kui Juhan veel noor oli, käis ta sageli tantsupidudel.

(63) Kõikjalt, kus kaste maas oli, tõusis paks udu.

¹⁴ Mati Erelt (2003) käsitluses on EKG *kvantum-* ja *kõrvutuslause määralause* alaliigid.

¹⁵ Lehte Rannut (1981) kasutab terminit *vastandmääruslause*.

(64) Olin temaga nii harjunud, et ta mind millegagi vapustada ei suutnud.

(65) Ta seisis nii, et ma ta nägu ei näinud.

(66) Ta pigem elab viletsuses, kui loobub aust.

(67) Laps nuttis, sest tal valutas hammas.

(68) Kui sa seda teed, läheb sul halvasti.

(69) Ehkki Jaan on haige, käib ta tööl.

(70) Isa on liiga vana selleks, et tööl käia.

(71) Olid sa purjus, et auto kraavi ajasid?

Komplementlause on pealause predikaadi (72) või mõne muu lauseliikme (73) seotud laiend ning on tervikuna viiteseoses pealause korrelaadiga, mis on enamasti juurdemõeldav. (EKG II 1993: 282–295; vt ka Erelt 2003: 118)

(72) Peeter ütles, et läheb homme Tartusse.

(73) Seda õnne, et sa mehele saad, annab meil kaua oodata.

Korrelaadi süntaktilise funktsiooni põhjal jagatakse komplementlauseid eesti keeles

- **aktantseteks:**
 - a) subjektlause (74),
 - b) objektlause (75),
 - c) reksiooniadverbiaallause (76),
- **predikaatseteks:**
 - d) predikatiivlause (77),
 - e) seisundiadverbiaallause (78)
 - f) atribuutlause (79).

(74) Mulle meenus (**see**), et ta on haige.

(75) Ta ei tea (**seda**), kuidas käituda.

(76) Mul pole aimugi (**sellest**), kas ta tuleb või ei.

(77) Asjalugu on **selline**, et ta on haige.

(78) Seisukoht kujunes **selliseks**, et tuleb teha ekspertiis.

(79) Mul jäi (**selline**) mulje, nagu oleks ta haige. (EKG II 1993: 282-283)

Relatiivlause on viiteseoses kas pealause mingi nimisõna- (80) või kvantori-fraasiga (81), erandjuhul aga pealause kui tervikuga (82) ning algab alati küsiv-siduvast asesõnast (80–82) või proadverbist (83) sidendiga. (EKG II 1993: 282; Erelt 2003: 124–125)

(80) Tema pole see mees, **kelleks** sina saada tahad.

(81) Need viis meest, **kes** siia jäävad, hakkavad puid saagima.

(82) Ta naeratas pilkavalt, **mis** mind vihale ajas.

(83) Ta läks sinna, **kuhu** minagi.

Relatiivlause ja modifitseeritava noomeni semantilisest suhtest lähtuvalt võib relatiivlauseid jagada

- restriktiivseteks – klassifitseerivad või identifitseerivad vastava sõna või fraasiga väljendatud, pealauses on korrelaat, ent see võib olla peidetud (84),
 - mitterestriktiivseteks – ei liigita ega identifitseeri, vaid üksnes väidavad midagi referendi kohta, pealauses korrelaati olla ei saa (85).
- (EKG II 1993: 312–313; Erelt 2003: 124–125)

(84) See raamat, mille Mari kuuendaks sünnipäevaks sai, on kapis.

(85) Pille, kes eile tööga valmis sai, sõitis täna puhkusele.

Eesti süntaksikäsitluses jagatakse kõrvallauseid niisiis kolme põhirühma: (1) adverbiallauseteks, (2) komplementlauseteks ja (3) relatiivlauseteks. Sellega paralleelselt klassifitseeritakse kõrvallauseid ka lauseliikmelisusest lähtuvalt, mida peetakse sedavõrd iseenesestmõistetavaks, et nt akadeemilises grammatikas (EKG II 1993) lauseliikmelisi klasse küll kasutatakse, ent jaotust ennast täpsemalt ei tutvustata.

3.4. Kokkuvõtteks

Kõrvallause definitsioon ungari ja eesti keeles langeb üldjoontes kokku nii omavahel kui ka peatüki algul toodud üldtunnustatud käsitlusega. Kõrvallauseid klassifitseerides lähtutakse ungari ja eesti keeleteaduslikus kirjanduses erinevatelt alustelt, kusjuures ungari süntaksikäsitus on erinevate klassifikatsioonide poolest vägagi kirev. Vaatamata liigituse erinevatele lähtekohtadele, on tulemuseks üldjoontes kattuvad klassid. Järgnevalt tehakse võrdlev kokkuvõre eelpool käsitletud ungari ja eesti kõrvallauseite liigitustest.

Ungari ja eesti keeles jaotatakse kõrvallauseid lähtudes lauseliikmest, mille rolli kõrvallause pealauses täidab. Eesti keeleteaduslikus kirjanduses selle liigituse üle ei diskuteerita vaid võetakse kui iseenesestmõistetavat; ungari allikates

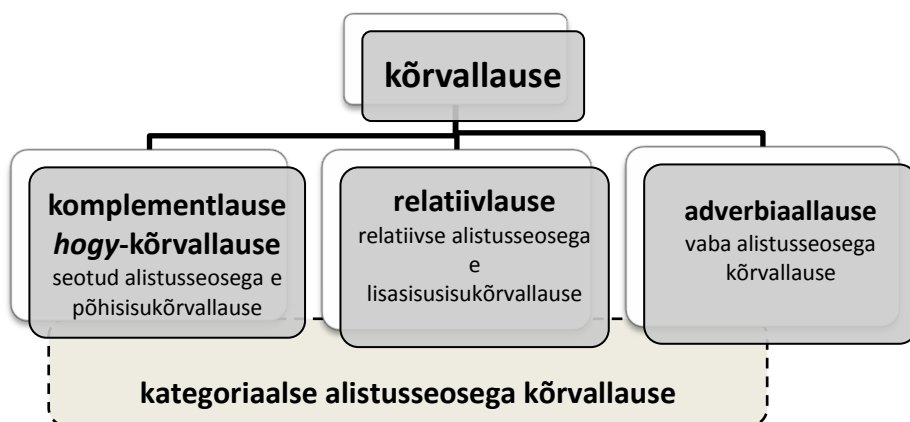
leidub siiski ka seisukohti, et lauseliikmepõhine jaotus ei ole piisavalt põhjendatud ja selle tulemusel satuvad sisult ja funktsioonilt sarnased laused eri kõrvallauseklassidesse (nt Hadrovics 1969: 201; vt ka Haader 2000^a: 479, 2000^b). Enamik ungari süntaksiteoreetikuid peab lauseliikmepõhist jaotust siiski vajalikuks (vt nt Molnár 1985: 189–90) ja seda kasutatakse paralleelsest muude klassifikatsioonisüsteemidega, millest tuleb juttu allpool.

Esmapilgul tundub, et lauseliikmelise jaotusega sarnasused ka lõpevad. Ungari allikates esitatakse väga erinevatest alustest ja erineva terminoloogiaga klassifikatsioonid, eesti kaasaegne grammatikakäsitus lähtub üpris selgelt rahvusvahelisest traditsioonist (vrd nt Shopen 2007, Whaley 1997), mille alusel jagatakse kõrvallauseid (1) komplement-, (2) relatiiv- ja adverbialauseteks. Samade klassideni jõutakse ka uuemates ungari grammatikates (nt Hegedüs 2005; É. Kiss 1999, 2004).

Erinevused ungari ja rahvusvahelise (sh eesti) klassifikatsiooni vahel on nii-isi põhiosas terminoloogilised: *komplementlause* asemel kasutatakse ungari allikates terminit *hogy-kõrvallause* (vt nt É. Kiss 2004: 230–250) või *seotud alistussuhtega* (*függő alarendelés*) ehk (*lényegi tartalomadó mellékmondattal*) *põhisukõrvallause* (vt nt Hegedüs 2005: 132). Varasemates ungari generatiivgrammatikute käsitlustes moodustas eelnimetatud kõrvallausetüüp koos relatiivlausetega (*vonatkozó mellékmondattal*) ehk *lisisukõrvallausega* (*részleges tartalomadó mellékmondattal*) *kategoriaalse alistusseosega kõrvallause* klassi (vt nt MG 2000).

Adverbialause mõistet kasutatakse ungari keeles küll rahvusvahelisele lugejaskonnale mõeldud käsitlustes (nt É. Kiss 2004), ungarikeelsetes allikates kasutatakse terminit *vaba alistusseosega kõrvallause* (*független alarendelés*) (vt nt É. Kiss 1999, MG 2000, Hegedüs 2005).

Kokkuvõtlikult kujutab ungari ja eesti kõrvallause jaotust ning eri terminite omavahelisi seoseid joonis 3. Rasvases trükis on joonisel terminid, mida töö põhiosas kasutatakse, mõistete omavaheliste seoste selgitamiseks on tavakirjas esitatud ka olulisemad paralleelterminid, mida eelpool ungari kõrvallauseklassifikatsioone käsitledes kasutatud on.

Joonis 3 Ungari ja eesti kõrvallauseklassifikatsioonide suhted

Väitekirjas lähtutakse kõrvallauseid käsitledes eelkõige lauseliikmepõhisest ning joonisel 1 esitatud funktsioonipõhisest jaotusest, millega kattuvad põhiosas ka uusimas ungari ja eesti keelekäsitluses levinud klassifikatsioonid nagu on näha joonisel 3.

4. MODAALSUS

Peatükk käsitleb kõneviisikategooriaga seotud *modaalsuse* mõistet ja modaalsuse väljendusvahendeid, samuti lausetüübi ja modaalsuse suhteid ning pealause semantika mõju kõrvallausele. Põhjalikumalt vaadeldakse grammatilisi modaliseerijaid ehk kõneviise kõrvallauses. Ungari modaalsuskäsitlust kirjeldades lähtutakse põhiliselt Nóra Kugleri seisukohtadest ungari teaduslikus grammatikas „Magyar grammatika” (2000), Rita Hegedüsi grammatikast „Magyar grammatika. Formák, funkciók, összefüggések” (‘Ungari grammatika. Vormid, funktsioonid, seosed’ 2005) ja István Pete artiklist „A nyelvi modalitás három fő típusának hierarchiája a magyarban” (‘Keelelise modaalsuse kolme põhitüübi hierarhia ungari keeles’ 2002); eesti keele puhul aga Ellen Uuspõllu artiklist „Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles” (1989), EKGst (II 1993) ja Mati Ereli „Eesti keele lauseõpetusest” (2013).

Alapeatükis 4.1. antakse lühiülevaade modaalsuse erinevatest käsitlustest ning modaalsuse liikidest üldkeeleteaduses, samuti eraldi ungari ja eesti keelekäsitluses ning modaalsuse väljendusvahenditest vaadeldavates keeltes, keskendudes kõneviisile kui modaalsuse peamisele grammatilisele väljendusvahendile. Alapeatükis 4.2. kirjeldatakse kommunikatiivmodaalsete lausetüüpide ja kõneviisi suhteid nii liht-, kui ka põimlauses, tuuakse esile mõningaid erinevusi ungari ja eesti kõrvallause kommunikatiivmodaalsest tüübist sõltuvas kõneviisikasutuses. Peatükis 4.3. aga käsitletakse pealause semantika mõju kõrvallause modaalsusele ja seeläbi ka kõneviisivalikule.

4.1. Modaalsusest ning modaalsuse liikidest ja väljendusvahenditest

Modaalsus tähistab kõneleja subjektiivset suhtumist sündmust kirjeldavasse propositsiooni. (Palmer 2001: 1; Givón 2001: 285–333; Pete 2002: 174) Lihtsat üldkehtivat modaalsuse definitsiooni on siiski peaaegu võimatu anda, kuna modaalsus avaldub eri keeltes niivõrd erinevalt (Whaley 1997: 219–220). Keeleteadlaste seas pole üksmeelt ka modaalsuse koha suhtes keelesüsteemis, nii on nt Frank Robert Palmeri (2001: 1) arvates modaalsus universaalne keelekategooria, mis asub ühel tasandil aja ja aspektiga; Rolf Thieroff (2010: 2) seevastu peab modaalsust sündmuse sisemise struktuuriga seotud mõistekategooriaks (ingl *notional category*) ja paigutab eelnimetatutega samale tasemele kõneviisi.

Erinevaid seisukohti on ka modaalsuse piiritlemisel ja liigitamisel ning selles, kuidas ja kas eri modaalsusliigid mingis keeles väljenduvad (vt nt Penjam 2008: 33–34; Pete 2002: 174–180). Keeleteaduses on modaalsust käsitletud nt võimalikkuse ja vajalikkuse opositsiooni kaudu; kõneleja suhtumise väljendusena, mis kajastub eelkõige lauseliikides; võimalike maailmade kajastusena keeles (Portner 2009: 131; Kiefer 1986: 3–36; vt ka von Fintel 2006: 1; Keszler

1989^a: 283; Pete 2002: 176–177). Viimati nimetatud juhul seletatakse modaalsüsteemi reaalse ja irrealse vastandusena, kus reaalne tähendab propositsiooni tõe vastavust reaalmaailmas, irreaalne aga tõe mittevastavust (vt nt Palmer 2001: 4–5; Farkas 1992: 208; De Haan 2004; vt ka Cristofaro 2003: 60).

Modaalsuskategooriaga seostetakse suhteliselt üksmeelselt võimalikkust, vajalikkust ja tõenäosust; sageli ka eitust ja kavatsust/tahet (vt nt Pete 2002: 180; De Haan 2004). Seevastu evidentsiaalsust, mis väljendab infoallikat markeerides kõneleja hinnangut propositsiooni tõepärasuse kohta, on peetud nii episteemilise modaalsuse osaks (nt Palmer 2001: 8–9; Givón 2001: 326; Nordström 2010: 16) ja seostatud kõneviisikategooriaga (nt Rätsep 1971: 61–66; Metslang & Sepper 2010: 531–532; Erelt 2010: 46–47; Palmer 2001: 22), kui ka iseseisvaks kategooriaks (nt van der Auwera & Plungian 1998; Aikhenvald 2004; De Haan 2004). Kuna eesti kõneviisisüsteemis on evidentsiaalsuse väljendamiseks eraldi morfoloogilised markerid (vt nt Erelt 2002^b: 93–95), ungari keeles aga mitte, tõstetakse evidentsiaalsus edaspidi selle erisuse selgitamiseks vajadusel eraldi esile ja seda käsitletakse kõneviisisüsteemi osana.

Modaalsust võib defineerida nii laiemas kui ka kitsamas tähenduses: laiemas mõistes haarab see lause kogutähenduses sisalduvat situatiivset tähendust ja suhtluseesmärgiga seotud kommunikatiivmodaalset tähendust, kitsamas mõistes aga tähendab lauses sisalduvat hinnangulisust ehk täpsemalt hinnangumodaalsust (Uuspõld 1989: 468; vt ka Pete 2002: 180). Enamasti mõeldakse modaal-tähenduse all just viimast ehk siis modaalsust kitsamas mõttes (Uuspõld 1989: 468; EKG II 1993: 182–183), sellest traditsioonist lähtutakse ka siinses väitekirjas. Peatüki lõpus antakse siiski lühiülevaade ka ungari ja eesti kommunikatiivmodaalsetest lausetüüpidest, kuna lausetüüp võib teatud juhul tingida kõneviisikasutust (vt nt Keszler 1989^a: 284–287; EKG II 1993: 174–178).

Enamasti vaadeldakse modaalsust episteemilise (tõepärasushinnang), deontilise (lubatavushinnang) ja dünaamilise (võimelisushinnang) modaalsuse kolmikaotusena (vt nt Pete 2002: 174; Penjam 2008: 33; Uuspõld 1989: 469; Mandra 2008: 178), harvem episteemilise ja deontilise modaalsuse kaksikjaotusena (Givón 2001: 300–302). Lisaks eelnimetatutele mainitakse teisigi modaalsusliike, nt väite tegelikkusele vastavust väljendavat aleetilist modaalsust, tahtest sõltuvat võimalikkust ja vajalikkust väljendavat buleetilist modaalsust (von Fintel 2006: 2).

Episteemiline modaalsus väljendab kõneleja suhtumist propositsiooni tõe vastavuse astmesse (Palmer 2001: 8; De Haan 2004; von Fintel 2006: 2; Cristofaro 2003: 60), nii väljendab näitelause (1) kindlust, et lausega väljendatu teoks saab; (2) tõenäosust ja (3) kahtlust, kas lausega kirjeldatu ikka võimalik on.

(1) **Kahtlemata** saab Peetrist hea õpetaja

(2) **Tõenäoliselt** saab Peetrist hea õpetaja.

(3) **Vaevalt** saab Peetrist head õpetajat.

Deontiline modaalsus väljendab välistest reeglitest või sisemisest veendumusest tulenevat võimalikkust, vajalikkust, lubatust ja kohustust; dünaamiline modaalsus aga oludest tulenevat võimalikkust ja vajalikkust (von Fintel 2006: 2), s.o võimelisust. Deontilise ja dünaamilise modaalsuse mõjupiirkonnas pole mitte kogu lausesisu, vaid ainult tegu. Näitelaused (4a,b) väljendavad deontilist modaalsust: (4a) välistest ja (4b) sisemisest mõjust sõltuvat lubatust, (5) aga dünaamilist modaalsust, st tegija võimelisust tegu sooritada (vt ka De Haan 2004).

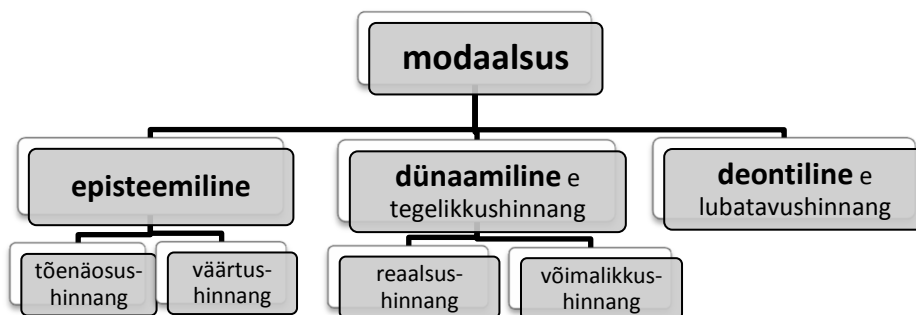
(4)

a. Peeter **tohib** / **ei tohi** nõupidamisest osa võtta

b. Peeter **võib** / **ei või** nõupidamisest osa võtta

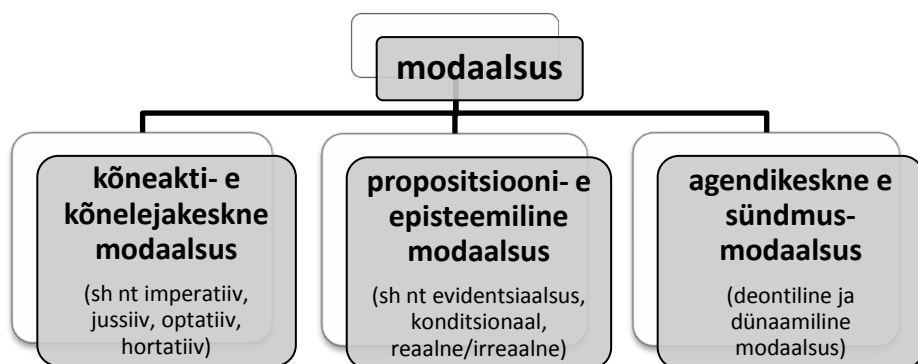
(5) Peeter **jõuab** / **ei jõua** üle järve ujuda.

Modaalsuse peamisi liike klassikalises modaalsuskäsitluses kujutab skemaatiliselt joonis 1.

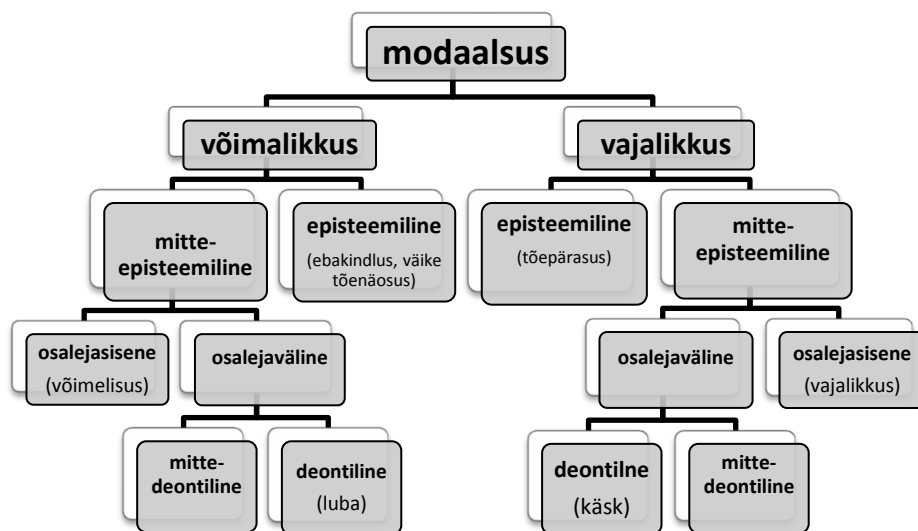
Joonis 1 Modaalsuse liigid

Frank Robert Palmer (2001: 22) käsitleb modaalsust propositsiooni- ja sündmusmodaalsuse kaksikjaotusena. Propositsioonimodaalsus (sh episteemiline ja evidentsiaalne modaalsus) väljendab kõneleja suhtumist lausega kirjeldatu tõe le vastavusse; sündmusmodaalsus (sh deontiline ja dünaamiline modaalsus; s.o ka agendikeskne modaalsus) aga väljendab agendile seatud sisemisi või väliseid tingimusi predikaadiga väljendatud tegevuse sooritamiseks, nt võimalikkus, vajalikkus, võimelisus, soov. Agendikeskne modaalsus vastab van der Auwera ja Plungiani osalejakesksele modaalsusele, viimane haarab siiski ka juhte, kus lause subjekt pole lauses agent (vt ka De Haan 2004). Jackie Nordström (2010: 15–16) lisab eeltoodud süsteemi kõneaktimodaalsuse (e kõnelejakeskse modaalsuse, vt joonis 2), mis viitab kõnelejale kui käsu või loa andjale, nt käsk, keeld, luba, hoiatus (vt ka De Haan 2004).

Joonis 2 Modaalsuse liigid Nordströmi järgi

Johan van de Auwera ja Vladimir Plungian (1998: 98) kirjeldavad modaalsust märksa keerulisema mitmeastmelise süsteemina. Modaalsuskategooria jaguneb võimalikkus- ja vajalikkusmodaalsuseks, kumbki neist omakorda mitte-episteemiliseks ja episteemiliseks modaalsuseks ning nii mitteepisteemiline võimalikkus- kui ka vajalikkusmodaalsus osalejasiseks ja osalejaväliseks modaalsuseks. Osalejasisene modaalsus vastab üldjoontes eelpool defineeritud dünaamilisele modaalsusele; osalejaväline modaalsus aga jaguneb mitte-deontiliseks ja deontiliseks modaalsuseks (vt joonis 3).

Joonis 3 Modaalsuse liigid Auwera ja Plungiani järgi (vt 1998: 82)

Modaalsust markeeritakse keeles kas leksikaalsete või grammatiliste vahendite abil (Nordström 2010: 16; Thieroff 2010: 2; Givón 2001: 302–306; Kugler 2000^b: 386–387; EKG II 1993: 182–184; Uuspõld 1989: 468; Tenjes 2010: 95–100). Modaalsuse väljendamine grammatilisteks vahenditeks on enamasti kõneviisisüsteem või modaalverbid, ent mõlemad võivad esineda ka koos, nt

saksa (Palmer 2001: 4–5), aga ka eesti keeles. Nii ungari ja eesti keelekäsitluses kui ka mitmetes üldkeeleteaduslikes käsitlustes liigitatakse modaalverbid traditsiooniliselt modaalsuse väljendamise leksikaalgrammatiliste vahendite hulka (vt Hegedüs 2005: 113–115; EKG II 1993: 183, vt ka De Haan 2004). Nimetatud traditsioonist lähtutakse ka selles väitekirjas.

Modaalsuse põhiline grammatiline väljendusvahend on niisiis kõneviis (vt nt Whaley 1997: 219–220; De Haan 2004; Portner 2009: 6; Hegedüs 2005: 259), peamised leksikaal(grammatilised) vahendid aga modaalverbid, mis modaliseerijatena on kõneviisidest sageli mitmekesisema tähendusega. Üks ja sama modaalverb võib paljudes Euroopa keeltes väljendada nii episteemilist kui ka deontilist modaalsust, morfoloogilised kõneviisid aga piirduvad enamasti ainult ühega (Thieroff 2010: 2–3). Modaalmarkeritena võivad toimida ka muud keelelised elemendid, nt verbipartiklid aga ka teatud sidendid (vt nt Kehayov 2011, Nordström 2010). Sidendite modaliseeriva funktsiooni uurimine on keeleteaduses suhteliselt uus ja viimasel ajal palju tähelepanu pälvinud teema. Põhjaliku ülevaate modaalsuse ja sidendite suhetest leiab Jackie Nordströmi monograafiast „Modality and Subordinators” (2010), läänemeresoome keelte seisukohalt on sama temaga tegelenud nt Petar Kehayov „Semantic functions of complementizers in Finnic” (2011). Uurimisteemast lähtuvalt keskendutakse selles väitekirjas peamistele grammatilistele modaliseerijatele ehk kõneviisidele. Modaalsuse mõiste ja keele modaalsüsteemi kirjeldus on selle väitekirja seisukohast oluline eelkõige kõneviisi kui modaalsuse ühe võimaliku väljendusvahendi uurimise taustsüsteemi osana.

Järgmistes alapeatükkides antakse ülevaade modaalsuse mõistet ungari ja eesti keelekäsitluses ning modaalsuse väljendusvahenditest, keskendudes kõneviisidele kui modaalsüsteemi grammatilistele väljendusvahenditele ning modaalsusliikidele, mida ungari ja/või eesti keeles saab väljendada kõneviisiga. Alapeatükk 4.1.1. käsitleb modaalsuse mõistet ja liike ungari, 4.1.2. aga eesti keelekäsitluses; alapeatükk 4.1.3. aga annab kõrvutava ülevaate kõneviisidest modaalsuse väljendusvahendina ungari ja eesti keeles.

4.1.1. Modaalsus ungari keelekäsitluses

Ungari grammatika „Magyar grammatika” defineerib modaalsust universaalse lausesemantilise kategooriana, vastandatuna lausetüübile kui süntaktilisele ja kõneaktile kui pragmaatilisele mõistele. Modaalsuse mõjupiirkonnas pole mitte ainult verb vaid kogu lause (Kugler 2000^a: 106, 2000^b: 386) ning modaalsena laiemas tähenduses käsitletakse iga lauset, mis ei kirjelda fakti (Kugler 2000^b: 386–387).

Modaalsuse mõistesse¹⁶ on ungari keeleteaduses esimesena süvenenud Ilona Molnár oma kirjutises „Módosító szók és módosító mondatrészek a mai

¹⁶ Ajaloolise ülevaate modaalsusest ungari grammatikakäsitluses annab István Pete oma artiklis „A nyelvi modalitás három fő típusának hierarchiája a magyarban” (2002: 177–180).

magyar nyelvben” (1968, ‘Modaalsõnad ja modaalsed lauseosised tänapäeva ungari keeles’; vt ka Pete 2002: 177). Modaalsust on ungari keeleteaduses käsitletud väga erinevatest teooriatest lähtuvalt. Näiteks üks põhjalikumalt modaalsust uurinud ungari keeleteadlasi Ferenc Kiefer (1999: 319, vt ka 1986, 1990; Pete 2002: 179) defineerib seda võimalike maailmade teooriast lähtudes: modaalsus kajastab võimalikku maailma, kus lausega kirjeldatu kehtib.

István Pete (2002: 182–191) kirjeldab ungari keele modaalsüsteemi Viktor Vinogradovi eeskujul episteemilise (*értékelő modalitás*), põhi- (*alapmodalitás*) ja lisamodaalsuse (*kiegészítő modalitás*) kolmikjaotusena (vt joonis 4). Neist **põhimodaalsus** sisaldub igas lauses ja väljendab selle sisu suhet reaalsusega, nt laused (6a-c) väljendavad reaalseid situatsioone: (5a) reaalselt realiseerunud ja (5b) reaalselt realiseerumata situatsiooni (5c) reaalselt tulevikus realiseeruvat, (7) aga mittereaalset situatsiooni.

(6)

a. Péter elutazott Pestre.

Péter PREF:sõit:IPFV.3SG Pest:SBL

‘Péter sõitis (Buda)pesti.’

b. Péter nem utazott el Pestre.

Péter NEG sõit:IPFV.3SG PREF Pest:SBL

‘Péter ei sõitnud (Buda)pesti.’

c. Péter holnap elutazik Pestre.

Péter homme PREF:sõit:3SG Pest:SBL

‘Péter sõidab homme (Buda)pesti.’

(7) Péter tegnap Pestre elutazott volna.

Péter eile Pest:SBL PREF:sõit: IPFV.3SG _COND

‘Péter oleks eile (Buda)pesti sõitnud.’

Lisamodaalsus väljendab vajalikkuse, võimalikkuse ja kavatsuse astmeid. See pole lauses kohustuslik ja esineb koos kohustusliku põhi- ning võimaliku episteemilise modaalsusega. Näiteks lause (8) väljendab kohustust, (9) selle puudumist, (10) võimalikkust, (11a,b) vajalikkust ning (12a,b) kavatsust, kusjuures kõik laused sisaldavad samas ka põhimodaalsust: laused (8–11a) ja (12a) kirjeldavad reaalselt, (11b) ja (12b) aga mittereaalset situatsiooni.

(8) Erre az értekezletre **kötelező** elmennem.

see:SBL DEF.ART koosolek:SBL kohustuslik PREF:mine:INF:POSS.1SG

‘Pean sellele koosolekule minema.’

(9) Ezt neked **fölösleges** megтанulnod.

see:ACC DAT.POSS.2SG mõttetu PREF:õppi:INF:POSS.2SG

‘Sul pole mõtet seda ära õppida.’

(10) Ma elutaz**hatok**. (võimalikkus)

täna PREF:sõima:POT:1SG

‘Ma võin täna ära sõita.’

(11)

a. A professzornak meg **kell** operálnia a súlyos beteget.
DEF.ART professor:DAT PREF pida:3SG opereeri:INF.3SG DEF.ART raske haige:ACC
'Professor peab rasket haiget opereerima.'

b. A professzornak meg **kellene** operálnia a súlyos beteget.
DEF.ART professor:DAT PREF pida:COND.3SG opereeri:INF.3SG DEF.ART raske haige:ACC
'Professor peaks rasket haiget opereerima.'

(12)

a. A professor még ma meg **akarja** operálni ezt a beteget.
DEF.ART professor veel täna PREF taht:DET.3SG opereeri:INF see:ACC DEF.ART haige:ACC
'Professor tahab veel täna seda haiget opereerida.'

b. A professor még ma meg **akarná** operálni ezt a beteget.
DEF.ART professor veel täna PREF taht:COND.DET.3SG opereeri:INF see:ACC DEF.ART haige:ACC
'Professor tahaks veel täna seda haiget opereerida.'

Episteemiline modaalsus ehk hinnangumodaalsus väljendab seda, kuivõrd kõneleja on lauses sisalduva info tõesuses veendunud (nt kahtlus, tõenäosus, veendumus) ning esineb koos kohustusliku põhi- ning võimaliku lisamodaalsusega. Näiteks lauses (13ab) väljendub kõneleja kindlus info tõesuses, (14a,b) peab kõneleja infot tõenäoliseks, (15a,b,c) aga kahtleb selles, seejuures kirjelavad laused (13a), (14a) ja (15a-c) reaalselt, (13b), (14b) ja (15b) aga irreaalset situatsiooni, lisaks sisaldub lauses (15c) veel lisamodaalsus (võimalikkus).

(13)

a. Péternek **bizonyára** meg **kell** oldania ezt a feladatot.
Péter:DAT kindlasti PREF pida.3SG lahendama:INF:POSS.3SG see:ACC DEF.ART ülesanne:ACC
'Péter peab kindlasti selle ülesande lahendama.'

b. Péternek **bizonyára** meg **kellene** oldania ezt a feladatot.
Péter:DAT kindlasti PREF pida.COND.3SG lahendama:INF:POSS.3SG see:ACC DEF.ART ülesanne:ACC
'Péter peaks kindlasti selle ülesande lahendama.'

(14)

a. **Valószínűleg** Évának is sikerül megoldania ezt tőenäoliselt Éva:DAT ka õnnestu.3SG PREF:lahendama:INF:POSS.3SG see:ACC a nehéz feladatot.
DEF.ART raske ülesanne:ACC
'Tõenäoliselt suudab ka Éva selle raske ülesande lahendada.'

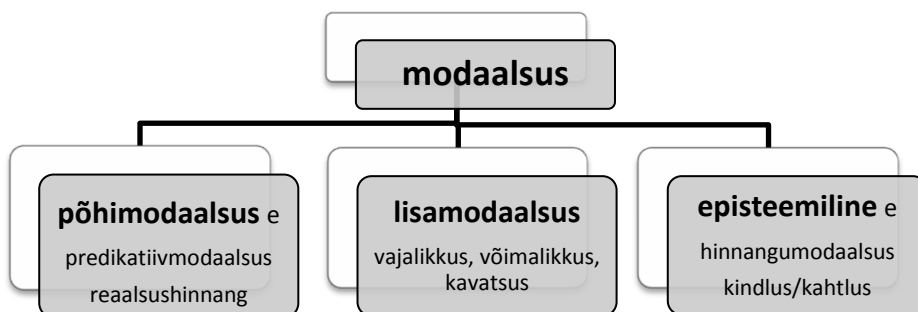
b. **Valószínűleg** Évának is **sikerülne** megoldania
 tõenäoliselt Éva:DAT ka õnnestu:COND.3SG PREF:lahendama:INF:POSS.3SG
 ezt a nehéz feladatot.
 see:ACC DEF.ART raske ülesanne:ACC
 ‘Tõenäoliselt suudaks ka Éva selle raske ülesande lahendada.’

(15)

a. **Aligha** sikerül Erikának megoldania ezt
 vaevalt õnnestu.3SG Erika:DAT PREF:lahendama:INF:POSS.3SG see:ACC
 a nehéz feladatot.
 DEF.ART raske ülesanne:ACC
 ‘Vaevalt õnnestub Erikal seda rasket ülesannet lahendada.’

b. **Aligha sikerülne** Erikának megoldania ezt
 vaevalt õnnestu:COND.3SG Erika:DAT PREF:lahendama:INF:POSS.3SG see:ACC
 a nehéz feladatot.
 DEF.ART raske ülesanne:ACC
 ‘Vaevalt õnnestuks Erikal seda rasket ülesannet lahendada.’

c. **Aligha sikerülhetne** Erikának megoldania ezt
 vaevalt õnnestu:POT:COND.3SG Erika:DAT PREF:lahendama:INF:POSS.3SG see:ACC
 a feladatot.
 DEF.ART ülesanne:ACC
 ‘Vaevalt võiks Erikal õnnestuda see ülesanne lahendada.’

Joonis 4 Modaalsüsteem Pete järgi (vt 2002: 190)

Eeltoodud modaalsüsteemis vastab põhimodaalsusele üldjoontes dünaamilise modaalsuse reaalsushinnang, lisamodaalsusele aga dünaamilise modaalsuse võimalikkushinnang ning deontiline modaalsus.

4.1.2. Modaalsus eesti keelekäsitluses

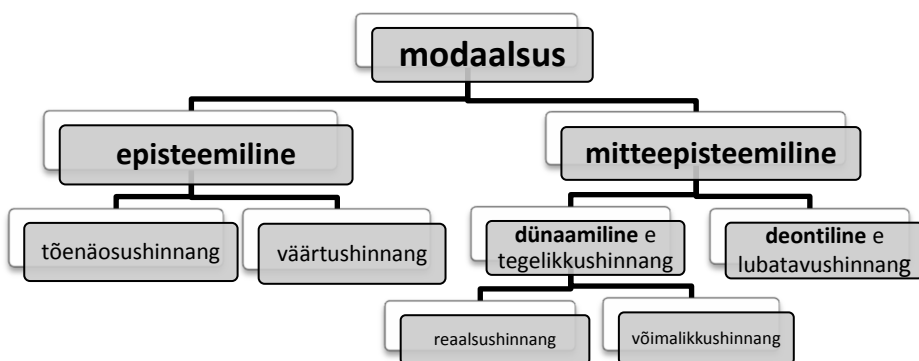
Uusimad käsitlused defineerivad modaalsust kui kõneleja hinnangut situatsiooni võimalikkuse või vajalikkuse/paratamatuse kohta (Erelt 2013: 106), EKG (II 1993: 182) käsitluses haarab modaalsus ka tegelikkus- ja väärtushinnangut (vt ka Erelt 2010: 47–48). Modaalsushinnangu mõjualaks võib olla kas kogu lause (16) või selle fokuseeritud osa (17) (EKG II 1993: 182).

(16) Kalle peab Mardile raamatu kinkima.

(17) **Raamatu** peab Mardile Kalle kinkima.

Modaalsus võib olla lauses eksplitsiitselt väljendatud või mitte, esimesel juhul on tegemist modaliseeritud, teisel modaliseerimata lausega. Seega on modaalne ka lause, milles puuduvad modaalmarkerid (vt nt EKG II 1993: 182; Tenjes 2010: 95–96), st lihtne väitlause pole täiesti modaalsusvaba, kuna kõneleja esitab propositsiooni kindlana ja kuulaja seda sellisena ka mõistab (Uuspõld 1989: 477; EKG II 1993: 182).

Esimese eesti modaalsüsteemi¹⁷ ülevaate on koostanud Ellen Uuspõld (1989), kes kirjeldab soome keeleteaduse eeskujul kolmeastmelist võimalikkuse ja vajalikkuse süsteemi, mis koosneb episteemilisest, dünaamilisest ja deontilisest modaalsusest (vt ka Erelt 2010: 47; Erelt 2003: 107). Vastavalt sellele, kas modaalsuse mõjupiirkonnaks on kogu lause või ainult tegu, võib modaalsust lihtsustatult jagada ka episteemiliseks ja mitteepisteemiliseks (nt Uuspõld 1989: 469–473). Uuspõllu kirjeldatud modaalsüsteemi kujutab skemaatiliselt joonis 5.

Joonis 5 Modaalsuse liigid Uuspõllu järgi

Uuemates uurimustes on episteemilise, dünaamilise ja deontilise modaalsuse kolmikjaotusest selle ühetasandilisuse tõttu loobutud ning lähtutud modaalsuse mitmeastmelisuse teooriatest (vrd nt van der Auwera 1998, vt ka tabel 3). Modaalsüsteemi on lisatud osalejakesksuse aspekt ning võimalikkuse-vajalikkuse modaalsussüsteemi on kujutatud mitmeastmelise hierarhiana (vt Erelt 2010: 48).

Mati Erelt (2012: 73–74) käsitleb modaalsuse põhiliikidena episteemilist ja mitteepisteemilist modaalsust, viimane jaguneb osalejasiseseks (võimalikkus või vajalikkus oleneb tegevussubjektist endast, st avaldub vastavalt tegevussubjekti võimelisuse või sisemise sunnina) ja osalejaväliseks modaalsuseks

¹⁷ Ajaloolise ülevaate modaalsusest eesti grammatikakäsitluses annab Mati Erelt oma artiklis „Tänapäeva eesti kirjakeele morfosüntaksi ja süntaksi uurimisest Tartu ülikoolis“ (2010: 47–48).

(võimalikkuse või vajalikkuse määravad osalejavälised tingimused või väline autoriteet, st avaldub vastavalt lubatuse või kohustusena). Nii osalejasisene (18), mittedeontiline (19), deontiline (20) ja episteemiline (21) modaalsus võivad avalduda kas võimalikkuse (näitelaused a) või vajalikkuse/paratamatusena (näitelaused b). Skemaatiliselt kujutab eelkirjeldatud modaalsüsteemi joonis 6.

(18)

- a. Ta on võimeline arvutiga töötama.
- b. Ta lihtsalt peab alati vastu vaidlema.

(19)

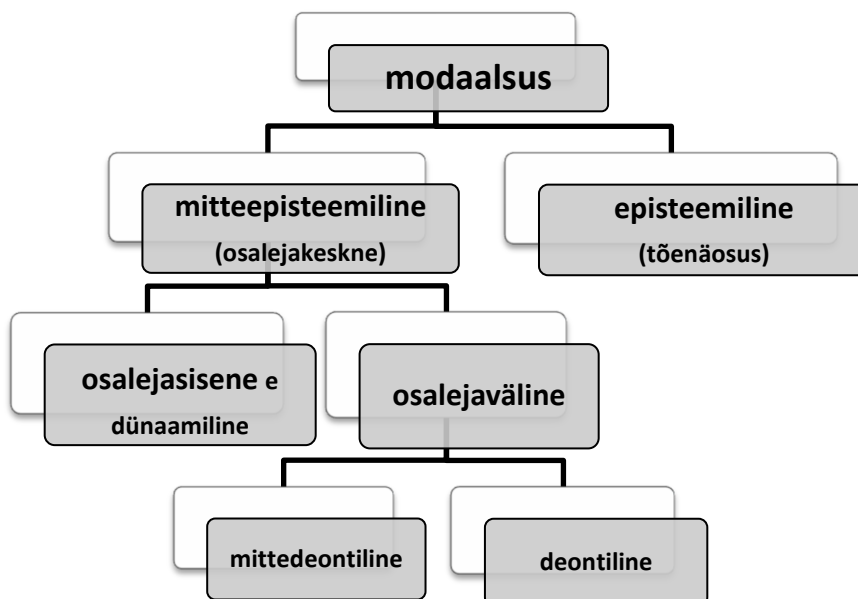
- a. Ta saab tulla, sest ilm on ilus.
- b. Ta peab koju jääma, sest vihma sajab.

(20)

- a. Ta tohib tulla.
- b. Ta peab tulema.

(21)

- a. Võib-olla tuleb homme ilus ilm.
- b. Homme tuleb kindlasti ilus ilm.

Joonis 6 Modaalsus Erelti järgi (Erelt 201: 107)

Modaalsüsteemist tegeldakse selles väitekirjas eelkõige nende modaalsusliikidega (reaalsus-, tõenäosus-, võimalikkus-, vajalikkushinnang), mille väljendusvahendite seas on ka kõneviise. Järgmises alapeatükis vaadeldaksegi kõneviise modaalsuse väljendusvahendina ungari ja eesti keeles.

4.1.3. Kõneviisidest modaalsuse väljendusvahendina ungari ja eesti keeles

Modaalsusliikidest väljendatakse enamasti kõneviisidega **reaalsushinnangut**¹⁸. Indikatiiv viitab nii ungari kui ka eesti keeles vaatlushetkel tegelikkuses aset leidvale või aset leida saavale sündmusele (vt Hegedűs 2005: 265–266; EKG II 1993: 183), eesti keeles kannab sama tähendust ka kvotatiiv (EKG II 1993: 183). Kvotatiivi tähenduses sisaldub lisaks episteemilismodaalne kahtlus, mis ilmneb eriti selgelt kõrvallauses. Sel puhul on väite vahendatus kahekordselt väljendatud (Erelt 2013: 146), mis lisab öeldule kahtluse tähenduse. All toodud indikatiivis predikaadiga näitelaused (22a,b) kirjeldavad reaalselt aset leidnud sündmust, sama väljendab eestikeelse lause (23a) kvotatiivis predikaat, ent siin lisandub informatsiooni vahendatuse aspekt. Kvotatiivis sisalduvat episteemilis-modaalset kahtlust rõhutab veelgi vahendatuse kahekordne väljendamine lauses (23b): kõneleja distantseerub öeldust kasutades kvotatiivi ning ühtlasi viidates väljastpoolt tulevale infole; ungari keeles kvotatiiv puudub, sama tähendust väljendatakse leksikaalsete vahenditega (nt *Péter állítólag elutazott* ‘**Väidetavalt** sõitis Péter ära’).

Konditsionaalis vormistatakse nii ungari kui ka eesti keeles tegelikkuses mittetoimuva, tinglikke ja soovitavaid sündmusi; imperatiivis aga soovitavaid irrealseid situatsioone. (vt Hegedűs 2005:265–266; EKG II 1993: 183). Näiteks ungari ja eestikeelne konditsionaalis predikaadiga näitelause (24a,b) väljendab irreaalset sündmust, imperatiivis predikaadiga (25a,b) aga soovitavat irreaalset sündmust. Soovitavat irreaalset sündmust väljendavad ka näitelaused (26a,b) ja (27a,b), ent ungari ja eesti kõrvallause erinevad kõneviisikasutuselt: ungari keeles on (26a) kõrvallause predikaat vormistatud subjunktiivi funktsioonis imperatiivivormiga, eesti keeles (26b) aga konditsionaaliga; ungari lauses (27a) on predikaat imperatiivis, eestikeelses lauses (27b) aga jussiivis. Imperatiivivormi eri tähendusi saab ungari näitelausetes (26a) ja (27a) eristada lähtuvalt verbiprefiksi asendist: subjunktiivifunktsiooni puhul jääb verbiprefiks normaalasendisse imperatiivifunktsiooni puhul aga liigub järelasendisse (vt täpsemalt ptk 5.2.). Ungari ja eesti kõneviisikasutuse erinevus reaalsushinnangu väljendamisel ilmneb eelkõige kõrvallauses. Ungari imperatiivivormile võib eesti keeles vastata konditsionaal, kaud- või siirdkõne puhul ka jussiiiv: soovitavat irreaalset sündmust väljendab ungari kõrvallauses imperatiivivorm, eesti kõrvallauses aga konditsionaal või jussiiiv.

¹⁸ Mati Erelt (2012: 72–73) irrealsust modaaltähenduseks ei pea ja käsitleb seda mitteepisteemilise modaalsuse kaastähendusena; kuna nii EKG (II 1993: 183–185), enamik urimuse aluseks olnud ungari keelekäsitlusi (nt Farkas 1992, Tóth 2008), kui ka mitmed rahvusvahelised allikad (nt Auwera & Plungian 1998; Nordström 2010) peavad seda modaaltähenduseks, on selle juurde jäädud ka selles töös.

(22)

a. Péter elutazott.

Péter PREF:sõit:IPFV.3SG

b. Péter sõitis ära.

(23)

a. Péter olevat ära sõitnud.

b. Ta ütles, et Péter olevat ära sõitnud.

(24)

a. Péter elutazna, ha lenne ideje.

Péter PREF:sõit:COND.3SG, kui ole:COND.3SG aeg:POSS.3SG

b. Péter sõidaks ära, kui tal aega oleks.

(25)

a. Most menj el!

nüüd mine:IMP.2SG PREF

b. Mine nüüd ära!

(26)

a. Azt akarom, hogy ő is eljöjjön.

see:ACC taht:DET.1SG, et tema ka PREF:tule:IMP.3SG

b. Ma tahan, et tema ka tuleks.

(27)

a. Azt mondtá, hogy Péter is jöjjön el.

see:ACC ütle:IPFV.DET.3SG, et Péter ka tule:IMP.3SG PREF

b. Ta ütles, et tulgu Péter ka/et Péter ka tuleks.

Dünaamilise modaalsuse võimalikkushinnangut markeeritakse enamasti küll leksikaalsete vahendite abil, ent mõnel juhul ka kõneviiside abil. Nii ungari kui ka eesti keeles osutab kindlas kõneviisis predikaadiga väitlause (milles pole lausele modaaltähendust andvaid elemente) kindlalt teostuvale, konditsionaal aga irrealsele võimalikule sündmusele (vt Hegedüs 2005: 265–266; Uuspõld 1989: 471; EKG II 1993: 183–185). Nii kirjeldavad indikatiivis predikaadiga näitelaused (28a,b) võimalikku reaalselt teostuvat sündmust, konditsionaalis predikaadiga laused (29a,b) aga võimalikku irreaalset sündmust.

(28)

a. Ezt a foglalkozást egy év alatt megtanulod/

see:ACC DEF.ART amet:ACC üks aasta jooksul PREF:õppi:DET.2SG/

megtanulja az ember.

PREF:õppi:DET.3SG DEF.ART inimene

b. Selle ameti õpib ära aastaga.

(29)

a. Ha elvinnéd a könyvet, megfőzném
kui PREF:vii:COND:DET.2SG DEF.ART raamat:ACC, PREF:keet:COND:DET.1SG
helyetted az ebédet.
asemel:POSS.2SG DEF.ART lõuna:ACC

b. Kui sa raamatu ära viiks, siis ma teeks sinu asemel lõuna valmis.

Deontilist modaalsust ehk lubatushinnangut (osalejaväline) saab samuti teatud juhtudel väljendada kõneviisidega. Nii ungari kui ka eesti keeles viitab lubatusele, kohustuslikkusele või keelatusle imperatiivivorm, käsklauses ka konditsionaal või indikatiiv (Hegedüs 2005: 265–266; EKG II 1993: 185–187, vt ka Uuspõld 1989: 477; Tenjes 2010: 105), eesti keeles ka jussiiv (EKG II 1993: 185–187). Ungari keeles võib konditsionaal koos potentsiaaliliitiga *-hat/-het* anda lausele soovitava tähenduse (Kiefer 1981: 146–185), eesti keeles on sama funktsioon modaalverbi¹⁹ oleviku konditsionaalil. Lubatushinnang järeldub ka modaliseerimata lausest, mis kirjeldab üldtunnustatud, kombekohast või õiget tegevust. (EKG II 1993: 185–187, vt ka Uuspõld 1989: 477; Tenjes 2010: 105)

All toodud näitelause (30a,b) imperatiiv viitab nii ungari- kui ka eesti-keelses lauses kohustuslikkusele, sama tähendus on imperatiivil ka ungari lauses (31a), eesti keeles vastab ungari imperatiivivormile aga jussiiv (31b). Tegija rõhutatud kohustamist võib mõlemas vaadeldud keeles märkida indikatiivis (32a,b), viisakamat käsku aga konditsionaalis predikaat (33a,b). Konditsionaalis potentsiaaliliitiga *-hat/-het* predikaat viitab ungarikeelses lauses soovitavale tegevusele (34a), sama tähendus on eestikeelses lauses (34b) konditsionaalis modaalverbil *võima*, põhitähendust kannab infinitiivis verb. Lubatust väljendab ungari kõrvallauses enamasti subjunktiivi funktsioonis imperatiivivorm (35), eesti keeles vastab sellele pigem *da*-infinitiivikonstruktsioon iseisvas lauses. Deontilise vajalikkuse väljendamisel ilmnevad erinevused ungari ja eesti keele vahel eelkõige põhjast tingitud laiendi puhul: ungari keeles kasutatakse sel juhul enamasti subjunktiivi funktsioonis imperatiivivormi, eesti keeles aga *da*-infinitiivikonstruktsiooni.

(30)

a. Vidd el a könyvet!
vii.IMP.DET.2SG PREF DEF.ART raamat:ACC

b. Vii raamat ära!

(31)

a. Minden maradjon úgy, ahogy van.
kõik jää:IMP.3SG nii, nagu ole.3SG

b. Kõik jäägu nii nagu on.

¹⁹ Eesti modaalverbe ja nende tähendusi on põhjalikult käsitlenud Ilona Tragel (2001).

(32)

a. Azonnal elviszed innen azt a könyvet!
otsekohe PREF:vii:DET.2SG siit see:ACC DEF.ART raamat:ACC

b. Otsekohe viid selle raamatu siit ära!

(33)

a. Talán elmennél aludni!
ehk PREF:mine:COND:2SG maga:INF

b. Lähetsid ehk magama!

(34)

a. Beszélhetnél nekünk a holnap! találkozárról.
rääki:POT.COND.2SG DAT.POSS.1PL DEF.ART homme kohtumine:DEL

b. Sa võiksid meile homsest kohtumisest rääkida.

(35) Megengedem, hogy elvidd a könyvet.

PREF:luba:DET.1SG, et PREF:vii:IMP.DET.2SG DEF.ART raamat:ACC

‘Ma luban sul raamatu ära viia’

Episteemilist modaalsust ehk tõenäosushinnangut väljendatakse peamiselt leksikaalsete vahendite abil. Ka kõneviisidel võib siiski olla episteemiline tähendus: nii ungari kui ka eesti keeles järeldeb indikatiivis predikaadiga lausest kindel veendumus öeldu tõsikindluses; konditsionaalivormist aga tõele mittevastavus tegelikkuses (vt Hegedűs 2005: 265–267; EKG II 1993: 187–190; Erelt 2013: 129–130). Eesti kvotatiiv näitab, et kõneleja jätab tõenäosushinnangu andmata, ent peab lausega kirjeldatut võimalikuks, st väljendab episteemilist võimalikkust (vt Erelt 2013: 145–147). Kvotatiiv võib viidata ka situatsiooni ebatõenäolisusele, seda nt juhul kui kõneleja vahendab infot ning annab kvotatiivi kasutamisega märku sellest, et ta vahendatut ei usu (EKG II 1993: 187–190).

Indikatiivis predikaadiga lauset (22a,b) võib tõlgendada ka kui kõneleja kindlat veendumust öeldus, konditsionaalis predikaadiga lauset (24a,b) aga kui reaalse maailmas tõele mittevastavat (Péter pole ära sõitnud). Kusjuures konditsionaalis predikaadiga lihtlause jätab mõlemas vaadeldavas keeles lõpetamata mulje: loomulik oleks seda laiendada irreaalse tingimusega (mis tingimusel Péter ära sõidaks). Konditsionaalis predikaadiga lause võib mõlemas keeles väljendada ka tõenäosust (36a,b): tingimuste täitmise korral sündmus toimub. Nagu eelpool mainitud, saab eesti keeles grammatiliste vahenditega (kvotatiiviga) väljendada ka kõneleja hoidumist tõenäosushinnangust koos episteemilise võimalikkushinnanguga (37): väljastpoolt tulnud info alusel peab kõneleja lausega kirjeldatut võimalikuks. Kvotatiiv võib aga viidata sellele, et kõneleja väljastpoolt tuleva tõenäosushinnanguga nõus pole (38): kui väljastpoolt tulev info puudutab kõnelejat ennast väljendab kvotatiiv lausega kirjeldatu ebatõenäosust. Ungari keeles kvotatiiv puudub ja eeltoodud tähendusi väljendatakse

leksikaalsete vahenditega (nt lausete (37) ja (38) tõlkes *Állítólag* *senkit sem bántanak.* ja *Én állítólag* *részeg vagyok.*, lisab *állítólag* ‘kuuldavasti, väidetavalt’ lausele vastavalt vahendatuse või ebatõenäosuse tähenduse).

(36)

a. Ha mindenki itt lenne, elkezdhetnék.
kui kõik siin ole.COND.3SG, PREF:alusta:POT:COND.1PL

b. Kui kõik kohal oleksid, võiksime alustada.

(37)

Nad ei tegevat kellelegi liiga.

(38)

Ma olevat purjus.

Kõneviiside kõikide võimalike modaalsete tõlgenduste kirjeldamine on mahukas ülesanne, mis pole selle väitekirja eesmärk. Eri kõneviiside funktsioone käsitletakse põhjalikumalt peatükis 5. Eeltoodud on vaid mõned näited, nii ungari kui ka eesti keeles on lisaks mitmeid muid grammatilisi ja leksikaalseid võimalusi modaaltähenduste väljendamiseks, nt modaalverbid, sõnajärg, mitmesugused partiklid, aga ka teatud modaalse tähendusega pealaused²⁰, nt *nem hiszem/ma ei usu; remélem/loodan.* (vt nt Hegedüs 2005: 212; Tóth 2008: 36–39) Näiteks ungari keele üks olulisi modaalsusmarkereid on potentsiaaliliide *-hat/-het*, mille kasutus on sedavõrd produktiivne, et mõnede uurijate arvates võiks seda isegi kõneviisina käsitleda (nt Pete 2002: 188). Sellele seisukohale räägib siiski vastu asjaolu, et potentsiaaliliide võib esineda koos teiste kõneviisimarkeritega, nt konditsionaali tunnusega (39). Potentsiaaliliitega verb võib viidata episteemilisele tõenäosusele või võimalikkusele, ent sel võib olla ka näiteks deontiline tähendus. Näitelauses (40) osutab potentsiaaliliide tõenäosusele, et vihma sadama hakkab; näitelauses (41) aga võimalikkusele, et Anna kirjutas kirja. Lause (42) predikaat väljendab (osalejavälist) lubatust, kusjuures seda saab tõlgendada nii üldistest reeglitest lähtuva (liikluseeskiri lubab) kui ka kõnelejust lähtuva lubatusena (luban sul nt oma õuel parkida). Nagu näitelausete eesti tõlkevastetest nähtub, täidab eesti keeles samu funktsioone enamasti modaalverb *võima*. Potentsiaaliliite funktsioone erinevate modaalsusliikide väljendamisel on käsitlenud Ferenc Kiefer oma artiklis „What is possible in Hungarian?” (1981: 146–185).

(39) Jöhetne már a tavasz.
tule:POT:COND.3SG juba DEF.ART kevad
‘Kevad võiks juba tulla.

²⁰ Pealause mõjust kõrvallausele vt täpsemalt ptk 4.3.

(40) Holnap eshet az eső.
homme sada:POT.3SG DEF.ART vihm
'Homme võib vihma sadada.'

(41) Anna levelet írhatott.
Anna kiri:ACC kirjuta:POT:IPFV.3SG
'Anna võis kirja kirjutada.'

(42) Itt parkolhatsz.
siin parki:POT:2SG
'Siin võid parkida.'

Eelnevalt käsitleti kõneviiside rolli modaliseerijatena, modaalsuse muud väljendusvahendid selle uurimuse raamesse ei mahu, ent hea ülevaate eri tüüpi modaliseerijatest ungari keeles annavad nt István Pete (2002: 182–190) ja Rita Hegedüs (2005: 258–267), eesti keeles aga nt Ellen Uuspõld (1989: 469–477) ja Mati Erelt (2012: 74–80). Kõneviiside funktsioone käsitletakse põhjalikumalt peatükis 5.

4.1.4. Kokkuvõtteks

Modaalsus kajastab eelkõige kõneleja suhtumist propositsiooniga kirjeldatusse (vt nt Tragel 2001: 104–105). Üldkehtivat modaalsuse definitsiooni siiski pole: see on keeruline nähtus, mille piiritlemisel keeleteadlaste seas seni üksmeelt pole. Enamasti nimetatakse modaalsusnähtustena siiski reaalsus-, võimalikkus- ja vajalikkushinnangut. Uuemates käsitlustes on lisandunud ka osalejakesksuse aspekt (vt ka Ehvert 2012: 7–9), ent välja jäetud reaalsushinnang (nt Erelt 2013: 106–107). Selles väitekirjas lähtutakse klassikalisest modaalsuse kolmikaotusest (vt joonis 1). Osalejakesksusel kõneviiside kui modaalsuse väljendusvahendite kirjeldamisel üldjuhul olulist rolli pole.

Modaalsusliikidest väljendatakse ungari ja eesti keeles kõneviisidega peamiselt reaalsushinnangut (ungari indikatiivi ja konditsionaali/imperatiivi, eesti indikatiivi/kvotatiivi ja konditsionaali/jussiivi opositsioon), ent ka dünaamilise modaalsuse võimalikkushinnangut (ungari ja eesti keeles indikatiivi ja konditsionaali opositsioon) ja episteemilist tõenäosushinnangut (ungari ja eesti indikatiivi ja konditsionaali opositsioon, eesti kvotatiiv võib viidata tõenäosushinnangust loobumisele ja episteemilisele võimalikkusele, samuti ebatõenäosusele).

Modaalsüsteem on selle uurimustöö jaoks eelkõige taustsüsteem, väitekirja teema seisukohalt on oluline anda ülevaade modaalsuse ühest peamisest grammatilisest väljendusvahendist kõneviisist ja selle funktsioonidest modaalsusliikide väljendamisel.

4.2. Kommunikatiivmodaalse lausetüübi mõjust kõrvallause kõneviisivalikule

Lause tasandil on lisaks eelkäsitletud hinnangumodaalsusele oluline ka lausetüübiga seotud kommunikatiivmodaalsus (Kugler 2000^a: 106; Hegedüs 2005: 258; EKG II 1993: 166), mis osaliselt põimub eelpool käsitletud predikaadi morfoloogilise vormi kaudu avalduva modaalsusega (Uuspõld 1989: 477). Kommunikatiivseid lausetüüpe ei vaadelda küll enamasti modaalsuse all vaid süntaksiosas, ent neile on omane modaalne põhitähendus (nt Kugler 2000^b: 386–387; Pete 2002: 180), mida võib omakorda täiendada nii leksikaalsete kui grammatiliste modaalmarkeritega (EKG II 1993: 166, 182; Kugler 2000^b: 387). Selles väitekirjas käsitletakse kommunikatiivseid lausetüüpe koos modaal-susega, kuna nende modaalne põhitähendus võib teatud juhtudel mõjutada kõneviisikasutust. Väitlause predikaat võib olla indikatiivis või konditsionaalis, mõnedes keeltes ka subjunktiivis; indikatiiv on enim levinud kõneviis ka küsi-ja hüüdlause, soovlause predikaat on enamasti konditsionaalis (43), harva ka imperatiivis (44), käsklause predikaat aga imperatiivis (45) (vt Pete 2002: 180; Keszler 1989^a: 284–287).

(43)

a. Bárcsak ehetsém!

kui_vaid söö:POT:COND.1SG

b. Saaks ma vaid süüa!

(44)

a. Essen már az eső!

sada:IMP.3SG juba DEF.ART vihm

b. Sajaks juba ometi vihma!

(45)

a. Gyere ide!

tule.IMP.2SG siia

b. Tule siia!

Borbála Keszler nimetab modaalsuse erinevaid käsitlusi tutvustades muuhulgas seisukohta, mille kohaselt modaalsus seostubki esmajärjekorras lausetüüpide semantiliste funktsioonidega (vt nt Keszler 1989^a: 283).

Erineva lähenemise tõttu nullmodaalsusele on ungari ja eesti grammatika-käsitluses lahknemiseid seisukohti ka lausetüübi tasandil eksplitsiivseeritud modaal-suseta lause ehk väitlause osas. Näiteks „Magyar grammatika” seda modaal-se põhitähendusega lausetüüpide hulgas ei vaatle: modaalseks peetakse vaid lausetüüpe, mis ei kirjelda fakti (Kugler 2000^b: 387); ent on ka uurijaid, kes peavad väitlause kommunikatiivseks lausetüübiks (nt Hegedüs 2005: 126; Pete 2002: 180) samuti, nagu on tavaks eesti keelekäsitluses (Uuspõld 1989: 477; EKG II 1993: 166, vt ka Karlsson 1999: 181–182).

Lausetüübi ja modaalsuse seoseid näitab tabel 1, mis põhineb suures osas Nóra Kugleri tabelil (2000^b: 387). Lähtuvalt arusaamast, et ka nullmodaalne lause on modaalne, kuna väide väljendab kõneleja suhtumist (vt nt EKG II 1993: 166), on tabelisse lisatud ka väitlause. Samuti on tabelit täiendatud ungari- ja eestikeelsete näitelausetega ja selgitatud lausetüübist sõltuvat kõneviisikasutust (vt ka Kugler 2000^b: 380–384).

Tabel 1 Modaalsus ja lausetüübid

lausetüüp	modaalne põhitähendus
käsklause	Kõneleja õhutab kuulajat midagi tegema. Predikaat on imperatiivi 2.(a), harva ka mitmuse 1. pöördes (b). (a) Menj (IMP) el (PREF)! Mine ära! (b) Menjünk (IMP) egy kicsit gyorsabban! Mingem veidi kiiremini ²¹ !
soovlause	Kõneleja soovib, et miski teoks saaks. Predikaat on konditsionaalis (a) või imperatiivis (b) (a) Bárcsak ehethénk (COND) most valami finomat! Kui saaks praegu midagi maitsvat süüa! (b) Kísérjen(IMP) utadon sok szerencse! Saatku sind su teel palju õnne!
küsilause	Kõneleja soovib kuulajalt mingit informatsiooni saada. Ungari keeles on predikaat enamasti (a, b) imperatiivis või indikatiivis, eesti keeles indikatiivis (a, b, c, d). (a) Menjünk (IMP) el (PREF)? Kas läheme? (b) Mikor induljunk (IMP)? Millal me minema hakkame? (c) Busszal vagy vonattal mész? Kas sa lähed bussi või rongiga? (d) Hogyan lehet ezt megoldani? Kuidas seda lahendada?
hüüdlause	Kõneleja avaldab oma tundeid ja meeleolusid. Milyen jó zavartalanul olvasgatni! Kui hea on segamatult lugeda!
väitlause	Kõneleja kirjeldab reaalsel (a) või (b) mittereaalset olukorda. Esimesel juhul on predikaat indikatiivis, teisel konditsionaalis. (a) Üres volt a táskám Mu kott oli tühi (b) Vehethénk (COND) valami finomat. Võiksim e midagi maitsvat osta.

²¹ Eesti keeles on imperatiivi mitmuse esimese pöörde tähendus pigem kõrgstiilis üleskutse, sellele eelistatakse indikatiivivormi *Läheme veidi kiiremini!*

Ungari uuemas keelekäsitluses on esitatud ka teistsuguseid lausetüübijaotusi, nt Rita Hegedüs (2005: 126–129), on võtnud arvesse ka selliseid lausetüüpe, mis ilmnevad ainult põimlausetel tasandil; ent tema jaotus lahkneb eelnevast ka lihtlause tasandil. Laused jagatakse väit-, hüüd- (*kijelentő-felkiáltó*), küsi- (*kérdő*), tingimus- (*feltételes*), soov- (*óhajtó*) ja käsklauseks (*felszólító*)²². Neist tingimuslause on vaba alistusseosega põimlause. Kui tingimuslause predikaat on indikatiivis, väljendab see, et ühe sündmuse toimumine teeb võimalikuks teise toimumise (46). Konditsionaalis predikaat aga võib tähistada nii hüpoteetilist reaalselt sündmust, mis võib tuua kaasa ka teise sündmuse realiseerumise (47) kui ka irreaalset sündmust, st toimumata jäänud sündmust, mille toimumine oleks võinud tuua kaasa ka kõrvallausega märgitu toimumise (48). Eesti keeles tingimuslauset eraldi kommunikatiivse lausetüübina ei käsitleta, küll aga on seda lauseliiki²³ põhjalikumalt uuritud eelkõige semantilistest funktsioonidest lähtuvalt (nt Monticelli 2003; Plado 2007).

(46) Ha szép az idő, elmegyünk sétálni.
 kui ilus DEF.ART ilm, PREF:mine:1PL jalutama:INF
 ‘Kui ilm on ilus, läheme jalutama.’

(47) Ha szép lenne az idő, elmehetnénk sétálni.
 kui ilus ole.COND.3SG DEF.ART ilm, PREF:minema:POT:COND.1PL jaluta:INF
 Kui ilm oleks ilus, läheksime jalutama.

(48) Ha szép lett volna az idő, elmentünk volna sétálni.
 kui ilus ole.IPFV.3SG_COND DEF.ART ilm, PREF:minema:IPFV.1PL_COND
 jaluta:INF
 Kui ilm oleks ilus olnud, oleksime jalutama läinud.

Teine ainult põimlause puhul esinev lausetüüp, mis eraldi esile tuuakse (küsilause alltüübina), on kaudne küsimus (*függő kérdés*): see laiendab sageli väit- (49) või küsilause (50) ning väljendab tihti ebakindlust. Rita Hegedüs käsitleb küsilause juures eraldi lausetüübina ka vastust (*válasz*). Vastuse iseloomuliku tunnuseks nimetab ta selle struktuuri eripära: see on sageli elliptiline (51), kuna sisaldab vaid küsimusest puuduvat uut infot (2005: 127).

(49) Megkérdeztem, hogy mikor indul a vonat.
 PREF:küsima:IPFV.DET.1SG, et millal välju.3SG DEF.ART rong
 ‘Ma küsisin, millal rong väljub.’

²² Hegedüsi grammatika (2005) lähtub eelkõige praktilistest vajadustest ja on suunatud neile, kelle jaoks ungari keel pole emakeel ning käsitleb keelt võrdlev-funktsionalistlikul alusel; lausetüüpide määratlemisel on seega aluseks eelkõige eripärane struktuur ühendatuna kommunikatiivse eesmärgiga. Selle väitekirja seisukohalt annab Hegedüsi lähenemine, mis toetub paljus ungari keele kui võõrkeele käsitlemisele, hea aluse ungari ja eesti keelenähtuste kõrvutamisele.

²³ Tingimuslauset käsitletakse kui adverbiallause üht liiki (vt nt EKG II 1993: 295).

(50) Kérdezd meg Istvánt, hogy nem jön-e velünk.
 küsima:IMP.DET.2SG PREF István:ACC, et NEG tule.3SG_Q INC.POSS.1PL
 Küsi Istvánilt, kas ta ei tule meiega.

(51) Hánykor indul a vonat? – **Ötkor.**
 mitu:TEMP välju.3SG DEF.ART rong – viis:TEMP
 ‘Millal rong väljub? – **Kell viis.**’

Lausetüüpi ja modaalsust siiski üks-üheselt omavahel siduda ei saa, lausetüüpidel on mitmeid sekundaarkasutusi ning suulises kõnes väljendab suhtlus-eesmärki ka intonatsioon. Näiteks võib käsku lisaks käsklausele (52a,b) anda edasi ka küsi- (53a,b) ja väitlause (54a,b).

(52)
 a. Csukja be az ablakot!
 sulge:IMP.DET.3SG PREF DEF.ART aken:ACC
 b. Pange aken kinni!

(53)
 a. Becsukná az ablakot?
 PREF:sulge:COND.DET.3SG DEF.ART aken:ACC
 b. Kas te paneks akna kinni?

(54)
 a. Be kellene csuknia az ablakot.
 PREF pida:COND.3SG sulge:INF:POSS.3SG DEF.ART aken:ACC
 b. Te peaks akna kinni panema.

Lausetüübi modaalsusest ja selle väljendamiseks kasutatavatest markeritest ning lausetüübi määramise probleemidest ungari keeles on põhjalikult kirjutanud Borbála Keszler oma artiklis „Az összetett mondatok modalitása” (1989^a: 283–292, ‘Liitlausete modaalsus’). Samas (293–297) käsitleb ta ka ungari keeles varem põhjalikumalt uurimata teemat: kõrvallause modaalsust. Borbála Keszleri arvates on üldlevinud seisukoht, et põimlause modaalsuse määrab selle pealause modaalsus, liialt lihtsustatud. Teatud tüüpi põimlausetes võib domineerida hoopis kõrvallause modaalsus, seda näiteks siirdkõne puhul; eriti juhul, kui kõrvallause pole pealausega lauseliikmelises suhtes. Nii on lausete (55) ja (56) pealause väitlause, ent kogu lause seisukohalt domineerib kõrvallause tüüp (millest lähtutakse ka lause lõpumärgi valikul): mõlemad on küsilauseid.

(55) Megkérdezte, hogy nem jössz el?
 PREF:küsi:IPFV.DET.3SG, et NEG tule.2SG PREF
 ‘Ta küsis, (et) kas sa ei tule?’

(56) Körülnézek a szobámban, mit is felejtettem
 PREF:vaata:1SG DEF.ART tuba:POSS.1SG:IN, mis:ACC ka unusta:IPFV.1SG
 el elintézni?
 PREF korralda:INF
 'Vaatan oma toas ringi, mis ma siis unustasin korda ajada?'

Pealause ja kõrvallause lausetüüp võivad omavahel teatud sõltuvuses olla. Mis tahes lausetüübist pealausele võib olla väitlausest kõrvallause. Juhul kui kõrvalause on kaud- või siirdkõne, võib väit- ja käsklausest pealause laiendada mis tahes lausetüübist kõrvallause; hüüdlause ainult hüüd- või küsilause, soov- ja küsilause aga hüüd-, käsk- ja küsilause (vt tabel 2). Kõneviisikasutus on liht-, pea- ja kõrvallauses sarnane. Üldjuhul sõltub see lause semantikast, ent teatud lausetüübid nõuavad markeeritud kõneviisi: kõrvallausest käsklause predikaat on üldjuhul imperatiivis, soovlause predikaat aga konditsionaalis. Ainus erinevus liht- ja kõrvallause põhimodaalsuse määramisel ilmneb imperatiivis predikaadi puhul: liht-(pea)lause puhul viitab imperatiivivorm enamasti käsklausele, kõrvallause puhul see aga alati ei kehti (vt nt Kugler 2000^b: 386). Selles väitekirjas käsitletakse viimatinimetatud juhte kui imperatiivivormi subjunktiivset kasutust. (Imperatiivivormi eri funktsioonidest kõrvallauses täpsemalt vt ptk 5.2.3.) Borbála Keszler imperatiivi eri funktsioone ei erista, ehkki mainib imperatiivi metafoorset kasutust ja loetleb juhte, mil imperatiivil pole käsu funktsiooni (1989^a: 295; vt ka Kugler 2000^b: 386).

Eesti kõrvallause kõneviisi sõltuvusest lausetüübist põhjalikumaid uurimusi pole. Mati Erelt (2003: 119) on lühidalt käsitlenud komplementlause kõneviisikasutust kaud- ja siirdkõnes. Kõrvallausest väitlause tüüpiliste kõneviisidena nimetab ta indikatiivi (57a) ja kvotatiivi (57b); kaudset käsku võib väljendada kõrvallause konditsionaalis (58a) või jussiivis (58b) predikaat. Viimast juhul, kui pealause predikaat väljendab ütlemist. Kui aga maatriksverbi semantikas sisaldub käsu tähendus, laiendab seda pigem infiniittarind (59).

- (57)
 a. Jüri ütles, et Mari sõidab.
 b. Jüri ütles, et Mari sõitvat.

- (58)
 a. Jüri ütles, et me lepiks omavahel kokku.
 b. Jüri ütles, et me leppigu omavahel kokku.

- (59) Jüri käskis meil omavahel kokku leppida.

Näitlikult kujutab lausetüüpide võimalikke seosed põimlause kaudse (*függő idézet*) või siirdkõne (*egyenes és függő idézet közötti átmeneti típus*) puhul tabel 2 (vt ka Keszler 1989^a: 296; Kugler 2000^b: 387). Kuna väitlause puhul lausetüüp kõneviisikasutust ei tingi, väitlausest kõrvallausega lauseid tabelis ei esitata. Esile on tõstetud näitelauseid, milles kõrvallause predikaadi markeeritud

kõneviis on tingitud kõrvallause kommunikatiivmodaalsest tüübist. Tabelist on ka näha, et teatud pea- ja kõrvallause kombinatsioonid pole võimalikud.

Näitelausete eestikeelsetest tõlgetest nähtub, et ungari ja eesti kõrvallause kõneviisikasutus on enamasti sarnane, kaudse käsu väljendamisel aga sageli erinev (kui ungari ja eesti kõneviisikasutus on erinevad, on vaadeldavad predikaadid tekstis esile tõstetud). Ungari ja eesti lausetüübimääratluses on siiski lahknevusi (nt ungari keelekäsitluse hüüdlause *Látod, ezek az igazi harcosok!* tõlke *Näed, need on tõelised võitlejad*. pealause on eesti keelekäsitluses väitlausekujuline vormel, kõrvallause aga väitlause), see tabel lähtub ungari keelekäsitlusest. Kuna tabeli allikas (Keszler 1989^a) imperatiivi subjunktiivi funktsiooni selgelt ei erista ja käsitleb seda kui imperatiivi metafoorset kasutust, ei ilmne nimetatud erinevus ka alltoodud näidetest. Nii tuleks lause *Húzd fel a fűgőnyt, hogy **besüssön** a nap*. ‘Tõmba kardin üles, et päike **sisse paistaks**’, kõrvallause predikaadi imperatiivivormi tõlgendada pigem subjunktiivina, seda näitab ka verbiprefiksi *be-*’sisse’ asend²⁴ (imperatiivifunktsiooni puhul liigub prefiksi verbi suhtes järelasendisse, subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormi puhul aga säilitab oma tavapärase koha). Seega on eeltoodud kõrvallause liigitamine käsklauseks pigem vormipõhine ega kajasta predikaadi vormi tegelikku funktsiooni. Viimasele viitab ka lause eestikeelne tõlge: eesti keelekäsitluses on tegemist otstarbelausega, seega mitte käsuga. Sama tüüpi lauseid on analüüsitud otstarbelausena ka ungari allikates (vt nt Prileszky 1974), mis kinnitab, et eeltoodud kõrvallause määratlemine käsklausena lähtub ainult vormilistest kriteeriumitest.

Ungari kõrvallause imperatiivi kõige loomulikum eesti vaste on tabelis toodud näidete puhul konditsionaal, kaudse käsu puhul ka indikatiiv, imperatiiv/jussiiv on küll grammatiliselt võimalik, ent sageli ebaloomulik.

Kõrvallause kõneviisivaliku mõjureid on lisaks lausetüübile muidki, nt võib markeeritud kõneviisi kasutamise tingida pealause või mõne selle osa semantika (vt täpsemalt ptk 4.3.), osa kõneviise aga võivad esineda ainult kindlas süntaktilises keskkonnas (kõrvallause kõneviisikasutusest vt täpsemalt ptk 5.).

²⁴ Ungari verbiprefiksi asendist imperatiivi eri funktsioonide eristajana vt täpsemalt ptk 5.2.

Tabel 2 Lausetüüpide võimalikud seosed ungari põimlauses kaudse (*függő idézet*) või siirdkõne puhul (Keszler 1989^a: 296 alusel; vt ka Kugler 2000b: 385)

pealause				
	väitlause	hüüdlause	käsklause	soovlause
hüüdlause	Mondtam is, hogy de jól tette. 'Ütlesin ka, et küll ta tegi hästi.'	Látod, ezek az igazi harcosok! 'Näed, need on tõelised võitlejad.'	Kiáltásd (IMP) már, hogy jaj de jó! 'Hüüa juba, et oi kui hea!'	Bárcsak hallanám (COND) már, hogy milyen szép! 'Kui ma juba kuuleks, et kui ilus!'
käsklause	Kérte, hogy hallgasson (IMP). 'Palus, et ta vaikiks/ et ta vaikigu.'	–	Húzd (IMP) fel (PREF) a függőnyt, hogy be(PREF)süssön (IMP) a nap. 'Tõmba kardin üles, et päike sisse paistaks.' Hívd (IMP) fel (PREF), hogy jöjjön (IMP) el (PREF). 'Helista, et tulgu/ ta tuleks.'	Ki mondta, hogy jöjjünk (IMP) hamarabb? 'Kes ütles, et me varem tuleks?// tulgu me varem?// tulge varem?'
soovlause	Azt kívántam, hogy bárcsak elmehetnék (COND) már. 'Soovisin, et ma ometi juba minna saaks.'	–	Mondd (IMP) ki (PREF) végre, hogy bárcsak vége lenne (COND)! 'Ütle lõpuks välja, et oleks ometi juba lõpp!'	–
küsilause	Megkérdezte, hogy nem jössz el? 'Küsis, et kas sa ei tule.'	De jó lenne (COND) tudni, hogy mit forgat a fejében. 'Küll oleks hea teada, mis ta peas liigub.'	Mondd (IMP) már meg (PREF), hogy mit forgatsz a fejedben! 'Ütle juba, mis su peas liigub.'	Nem mondták, hogy miért hoztak ide? 'Nad ei õelnud, miks meid siia toodi.'

4.3. Pealause mõjust kõrvallause semantikale ja kõneviisivalikule

Kõrvallause kõneviisivalik sõltub pealause predikaadiga väljendatud suhtumisest (Marques 2009: 193), st pealause semantikast. Seda eelkõige komplementlauses²⁵ ehk juhul kui kõrvallause on pealause seotud laiend (vt nt Bánréti & 2001: 161). Komplementlause laiendab enamasti pealause predikaati, predikaatsete komplementlausete puhul siiski ka muid leksikaalseid elemente. Kõik eelnimetatud elemendid, mille juurde kõrvallause laiendina kuulub, võtab edaspidi kokku termin *komplementlause põhi* (lüh *põhi*).

Pealause semantikast sõltub eelkõige see, kas kõrvallause predikaat on indikatiivis või mõnes markeeritud kõneviisidest (vt nt Tóth 2008: 105–115). Peatükis pöörataksegi enim tähelepanu eelnimetatud opositsioonile seda vajadusel täpsustades. Ungari keele puhul tähendab see keskendumist indikatiivi ja imperatiivivormide, ent teatud juhtudel ka indikatiivi ja konditsionaali opositsioonile; eesti keele puhul aga indikatiivi ja konditsionaali (või jussiiivi) vastandusele.²⁶ Vaadeldakse komplementlauseid, kus nii pea- kui ka kõrvallause on jaatavad neutraalsed väitlauseid ja neid seob neutraalne sidend *hogy/et*.²⁷ Eraldi käsitletakse kõrvallause põhja eitava sisu või põhja eituse mõju kõneviisivalikule. Kuna uurimuses keskendutakse kõneviiside funktsioonidele kõrvallausel, pealause mõju muude grammatiliste vormide valikule siin ei käsitleta, ent nt ajavalikut puudutatakse siiski sel määral, kui see on seotud kõneviisivalikuga. Adverbiaal- ja relatiivlausete puhul markeeritud kõneviisi kasutust pealause semantiliste omadustega seletada ei saa, mistõttu eelnimetatud kõrvallauseliike selles peatükis põhjalikumalt ei vaadelda.

Ungari keeleteaduses on pealause semantika mõju komplementlause kõneviisivalikule uuritud juba pikka aega (nt Farkas 1992; Tóth 2005), Enikő Tóth on sellele pühendanud monograafia „Mood Choice in Complement Clauses” (2008). Põhja semantika mõjutab komplementlause kõneviisivalikut ilmselgelt ka eesti keeles, ent põhjalikumalt seda teemat seni uuritud pole. Mõningal määral on kõrvallause kõneviisivalikut puudutatud seoses konditsionaali funktsioonide käsitlemisega (nt Metslang 1999), konditsionaalile kõrvallausel on pühendatud Marilis Ehverti magistriritöö (2012), kus põhitähelepanu on konditsionaali funktsioonidel kõrvallausel. Helle Metslangi arvates viitavad mõned konditsionaali kasutuskontekstid sellele, et konditsionaal täidab eesti keeles ka subjunktiivi funktsiooni ning nimetab ka mõned verbid ning nende tähendus-

²⁵ Eesti keeleteaduses käsitletakse komplementina ainult kõrvallauseid, üldkeeleteaduses on aga levinud suund, kus komplementiks loetakse ka predikaadi seotud laiendina toimivat infinitiivi-, partitsiibikonstruktsiooni jms (vt nt Noonan 2007: 53–54).

²⁶ Ungari kõneviisidest vt täpsemalt ptk 5.2. ja eesti kõneviisidest ptk 5.3.

²⁷ Ungari keelekäsitluses mõistetakse *komplementlause* ja *hogy-kõrvallause* (vt täpsemalt ptk 3.2) kattuvad. Eesti keelekäsitluse järgi võib komplementlause alata ka muude sidenditega. Kuna viimati nimetatud juhul avaldab kõrvallause kõneviisivalikule mõju pigem sidend (vt nt Kehayov 2011), seda tüüpi lauseid selles peatükis ei vaadelda.

rühmad, mis pealause predikaadina tingivad konditsionaali (mõnel juhul ka jussiivi) kasutust kõrvallauses, nt *näima, paistma, tunduma*; soovi või käsku väljendavad verbid, nt *käskima, soovima, paluma, nõudma, ette panema, soovitamata, lootma, ootama*; käsku väljendavate verbide puhul on võimalik ka jussiiv (1999: 102–103, 117–118). Näimisverbe laiendav komplementlause on konditsionaalis siiski ainult juhul, kui see algab teatud markeeritud sidesõnaga. EKG (II 1993: 287–288) järgi on arvamist ja näimist väljendavaid sõnu ning mõnimgaid mittefaktiivseid ja mittemodaalseid suhtlussõnu (nt *näima, paistma, tunduma; rääkima, kinnitama; jutt, oletus, tunne*) laiendav komplementlause konditsionaalis juhul, kui kõrvallause algab sidesõnadega *nagu ~ justnagu, kui ~ justkui ~ otsekui*. Petar Kehayovi (2011) arvates tingibki eelnimetatud sidentega algava kõrvallause konditsionaali sidendi markeeritus. Kuna selles peatükis käsitletakse ainult neutraalse sidendiga komplementlauseid, eelnimetatud tüüpi kõrvallauseid siin ei vaadelda. Neutraalse sidendi puhul laiendab eelnimetatud põhja indikatiivis predikaadiga kõrvallause.

Eesti keele kohta puuduvad seni ülevaatlikud uurimused pealause semantika mõjust kõrvallause kõneviisivalikule. Tegemist on laia teemaga, mis nõuab põhjalikku uurimistööd, millega selles peatükis algust tehakse, katsetades Tóthi (2008: 136–137) piiritletud ungari komplementlause põhja semantiliste rühmade eestikeelsete vastete käitumist. Ungari ja eesti komplementlause kõneviisikasutuses on selgeid paralleele, näiteks on faktiivi laiendava kõrvallause predikaat vaadeldavates keeltes üldjuhul indikatiivis. Markeeritud kõneviisidest kasutatakse sarnaselt ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali: nii eesti konditsionaal kui ka ungari imperatiiv võivad täita subjunktiivi funktsioone, sh väljendada kaudset käsku (viimast võib eesti komplementlause väljendada ka jussiiv). Siin püütakse välja selgitada, kas ungari ja eesti kõneviisikasutuse paralleelid ilmnevad ka põhja semantiliste rühmade tasandil, st kas põhja semantilised rühmad, mis tingivad indikatiivi või markeeritud kõneviisi kasutust ungari keeles, tingivad seda ka eesti keeles.

Komplementlause kõneviisivalikule võivad avaldada mõju ka pealause muud elemendid (nt eitus, teatud korrelaadid ja partiklid). Näiteks võivad need võimaldada konditsionaali kasutust kõrvallauses, mille predikaat jaatava pealause puhul oleks indikatiivis (vt Bánréti & 2001: 163). Kuna ka selle teemaga seotud uurimisi on enam ungari kui eesti keele kohta, lähtutakse ungari käsitlest ja vaadeldakse samade elementide mõju eesti kõrvallausele. Eeldatavasti on siingi teatud paralleele: pealause eitus võimaldab konditsionaali kasutust ka eesti keeles mõnede selliste põhjade puhul, mille laiendlause predikaat üldjuhul indikatiivis on.

Peatüki lõpus tehakse kõrvutatav kokkuvõtte olulisematest pealausega seotud faktoritest, mis ungari ja eesti keeles kõrvallause kõneviisivalikut mõjutavad.

Komplementlause kõneviisivalikut mõjutab oluliselt see, kas kõrvallausega kirjeldatu esitatakse kui tõele vastav või mitte. Kõneviisivaliku põhjuste selgitamisel on olulisel kohal *faktiivsus* (ingl *factivity*), mis on põhja omadus ning väljendab kõneleja suhtumist kõrvallause tõesusesse. Kõrvallauset iseloomustab

selle *reaalsus* ja *irreaalsus*, ehk propositsiooni tõe vastu vastavus reaalsmaailmas, kusjuures reaalset väljendab indikatiiv, irreaalset aga subjunktiiv (vt nt Palmer 2001: 8; Noonan 2007: 106). Sellel lähenemisel on siiski oma kitsaskohad, näiteks paljudes keeltes laiendab fiktsiooniverbi indikatiivis predikaadiga kõrvallause ehkki see reaalset sündmust ei väljenda (Marques 2009: 182–186). Nimetatud probleemi on püütud lahendada sidudes kõrvallause tõe vastu vastavus kõnelejaga: fiktsiooniverbi laiendav lause on ankurdatud kõneleja tegelikkuse külge, st on tema jaoks tõene (Farkas 1992: 213; vt ka Marques 2009: 182–186). Sarnaselt põhjendab kõneviisivalikut Anastasia Giannakidou kasutades *tõesuse* (ingl *veridicality*) mõistet ning jagades põhjad tõesteks (ingl *veridical*), mittetõesteks (ingl *non-veridical*) ja suhteliselt tõesteks (ingl *relative veridical*). Esimest rühma (nt faktiivid) laiendab indikatiivis, teist (nt direktiivid, permis-iivid) subjunktiivis kõrvallause. Kolmandasse rühma kuuluvad näiteks fiktsiooniverbid: neid laiendav lause on tõene pealause subjekti maailmas. Selle rühma laiendav lause on enamasti indikatiivis, eitava pealause korral aga on võimalik markeeritud kõneviis. (1998, Tóth 2008: 105–104 ja Marques 2009: 182–186 vahendusel) Kõrvallause kõneviisivalikus on siiski ka selle teooria valguses ebaselgeid kohti, näiteks ei seleta see, miks paljudes romaani keeltes võib mõningaid faktiive laiendada subjunktiivis predikaat (Marques 2009: 182–186). Edasi vaadeldakse eeltoodud mõisteid ning nendega seotud teooriaid ungari ja eesti keelekäsitluses.

Ungari keeleteaduses on faktiivsust (*faktivitás*) uuritud küllalt põhjalikult ning seda peetakse oluliseks *hogy*-kõrvallausega seotud tunnuseks (nt Haader 1999, 2000^a: 476–477; vt ka Kiefer 1980). Eesti keelekäsitluses see teema erist tähelepanu pälvinud pole, akadeemilises grammatikas mainitakse siiski teatud põhisoju (faktiive) laiendavate *et*-kõrvallause tõesuseeet (vt EKG II 1993: 283).

Faktiiv on tavaliselt verb, harvem ka adjektiiv või noomenikonstruktsioon, mis eeldab laiendina komplementlauset ja millega kõneleja väljendab oma suhtumist kõrvallause tõesusesse (Crystal 2008: 184). Kõrvallause tõesusele võivad viidata faktiivsed predikaadid (nt *bebizonyít/tõestama*, *elmond/välja ütleva*, *elmesél/rääkima*, *kihirdet/teatama*, *tud/teadma*, *megért/aru saama*, *megfelelkezik/unustama*, *meghall/kuulma*, *megjósol/ennustama*, *meglát/ nägema*, *felderít/välja selgitama*, *letagad/eitama*, *sajnál/kahetsema*, *szégyell/ häbenema*, *megmond/ütleva*, *meglát/nägema*), aga ka nt adjektiivid *jó/hea*, *kár/kahju*, *csoda/ime* (vt nt Bánréti 2001: 161–162; Haader 1999; Haader 2000^a:

476–477). Faktiivi²⁸ laiendav kõrvallause on alati tõene (60a) ja selle tõesust ei muuda ka pealause predikaadi eitus (60b), küll aga võib eelnimetatud verbe laiendava kõrvallausega väljendatu mittefaktiivseks muuta näiteks korrelaat *úgy* ‘nii’ või küsipartikkel *-e* ‘kas’ kõrvallause predikaadi juures (Bánrétí & 2001: 163). Lause (60c) kõrvallauses viitab kõneleja korrelaati *úgy* kasutades sellele, et Palkó teadmine on subjektiivne ega pruugi tõele vastata. Eesti keeles on sellist tüüpi ungari põimlause tähenduselt lähim vaste komplekslause, kus ungari kõrvallausele vastab vaba laiendi funktsioonid *da*-infinitiivitarind. Näitelause (60d) viitab sellele, et Palkól pole informatsiooni kõrvallausega kirjeldatud sündmuse tõesuse kohta, lause (60e) väljendab kaudset küsimust kõrvallausega kirjeldatud sündmuse tõesuse kohta, (60f) aga kõneleja käsku edastada talle infot kõrvallausega kirjeldatud sündmusest, kusjuures kõigis lausetes (60d–f) neutraliseerib faktiivi laiendiks oleva lause faktiivsuse küsipartikkel *-e* kõrvallause predikaadi juures, eesti keeles on sama funktsioon küsisõnal *kas*.

(60)

a. Palkó **tudja**, hogy a Honvéd megnyerte a
 Palkó tead:DET.3SG, et DEF.ART Honvéd PREF:võit:IPFV.DET.3SG DEF.ART
 meccset.
 matš:ACC
 ‘Palkó teab, et Honvéd võitis matši.’

b. Palkó **nem tudja**, hogy a Honvéd megnyerte a
 Palkó NEG tead:DET.3SG, et DEF.ART Honvéd PREF:võit:IPFV.DET.3SG DEF.ART
 meccset.
 matš:ACC
 ‘Palkó ei tea, et Honvéd võitis matši.’

²⁸ Faktiivsus on aluseks ungari *hogy*-kõrvallausete jagamisel lähtuvalt nende suhtest pealause oleva või juurdemõeldava (*mondatnév*) lausenimega (nt Molnár 1977; Molnár 1985, vt ka Haader 1999; 2000^a: 476–477), üldist laadi nimisõnalise mõistega, mis võtab ühe sõnaga (nt *tény* ‘fakt’, *esemény* ‘sündmus’, *tett* ‘tegu’, *cselekvés* ‘tegevus’, *vélemény* ‘arvamus’, *gondolat* ‘mõte’) kokku kõrvallausega kirjeldatu. Näiteks lause *Megbánta, hogy elment a színházba* ‘Ta kahetses, et läks teatrisse’ kõrvallause on *tett* ‘tegu’ (*Megbánta azt a tettét, hogy elment a színházba*. ‘Ta kahetses seda **tegu**, et läks teatrisse’). Lausenime ja kõrvallause vahel on kas sisemine või väline suhe. Sisemise suhte puhul on tegemist ühe tähendusüksusega, st kogu lause vastab tervikuna tõele või mitte, nt lausetes *Az a véleménye, hogy sikerült az előadás*. ‘Ta arvab, et loeng õnnestus’ *Nem az a véleménye, hogy sikerült az előadás* ‘Ta ei arva, et loeng õnnestus’ ei sõltu kõrvallause tõesust pealause jaatusest või eitusest: kõneleja arvamus kõrvallause tõesust mõjutada ei saa ning mõlemad tõlgendused on võimalikud. Seega ei vasta seda tüüpi laused faktiivsuse kriteeriumitele. Välise suhte puhul aga moodustab kõrvallause eraldi tähendusüksuse ning selle tõesusest saab rääkida eraldi, nii on nt lausete *Megbánta, hogy elment a színházba*. ‘Ta kahetses, et läks teatrisse’ *Nem bánta meg, hogy elment a színházba*. ‘Ta ei kahetse, et läks teatrisse’ kõrvallausete info on tõene nii jaatava kui eitava pealause korral. Seda tüüpi kõrvallused on faktiivsed. (vt Haader 1999, 2000^a: 476–477).

c. Palkó **úgy tudja**, hogy a Honvéd megnyerte a
 Palkó nii tead:DET.3SG, et DEF.ART Honvéd PREF:võit:IPFV.DET.3SG DEF.ART
 meccset.
 matš:ACC
 'Palkó teada võitis Honvéd matši.'

d. Palkó **nem tudja**, hogy a Honvéd megnyerte-e
 Palkó NEG tead:DET.3SG, et DEF.ART Honvéd PREF:võit:IPFV.DET.3SG_Q
 a meccset.
 DEF.ART matš:ACC
 'Palkó ei tea, kas Honvéd võitis matši.'

e. Tudjátok, hogy a Honvéd megnyerte-e
 tead:DET.2.PL, et DEF.ART Honvéd PREF:võit:IPFV.DET.3SG_Q
 a meccset?
 DEF.ART matš:ACC
 'Kas teate, kas Honvéd võitis matši?'

f. Közöljék, hogy a Honvéd megnyerte-e
 teata:IMP.DET.2.PL, et DEF.ART Honvéd PREF:võit:IPFV.DET.3SG_Q
 a meccset!
 DEF.ART matš:ACC
 'Teatage, kas Honvéd võitis matši!'

Faktiivi laiendava kõrvallause predikaat on niisiis üldjuhul indikatiivis ja kõrvallausega väljendatu vastab tõele.

Ungari keelekäsitluses on pealause semantika mõju *hogy*-rektsioonikõrvallause kõneviisivalikule põhjalikult uuritud (nt Farkas 1992; Tóth 2005, 2008). Üks põhjusi, miks põhja semantikast tulenev kõneviisivalik ungari keeles nii suurt tähelepanu on pälvinud, on selle seos imperatiivi mitmefunktsioonilisusega (vt täpsemalt ptk 5.2.). Koostatud on sõnaloendeid (nt Kenesei 1985: 679, Bánréti & 2001: 161–168) ja/või piiritletud kõrvallause põhja semantilisi rühmi (nt Bánréti & 2001: 161–168, Farkas 1992: 208, Tóth 2005: 124–128), mis tingivad indikatiivi või subjunktiivi valiku kõrvallauses. Enikő Tóth (2008) katsetab oma monograafias ungari keele peal peamiselt romaani keelte kõneviisivalikut seletavaid teooriaid ja leiab, et ühtki neist üks-üheselt ungari keelele üle kanda ei saa. Näiteks on traditsiooniline reaalse/irreaalse opositsioon liiga lihtsustatud (vt ka Farkas 1992: 210–211) juba seetõttu, et ungari keeles võib irreaalset väljendada nii subjunktiivifunktsioonis imperatiivi²⁹ kui ka konditsionaaliga. Samuti tõstab ta esile juba eelpool nimetatud probleemi fiktsiooniverbidega, mis ka ungari keeles eeldavad laiendlauses indikatiivi ehkki neid laiendava kõrvallausega kirjeldatu on irreaalne, sama kehtib positiivsete episteemikute kohta. (Tóth 2008: 105–115) E. Donka Farkas (1992:

²⁹ Enikő Tóth kasutab oma monograafia põhiosas kõikide imperatiivivormide tähistamiseks terminit subjunktiiv, imperatiivi eri vorme eristab ta funktsioonipõhiselt alles viimases peatükis (2008: 11–136).

211–215) selgitab seda fiktsiooniverbide ning positiivsete episteemikute esmapilgul ebaloogilist käitumist eelmainitud ankruteooriaga: fiktsiooniverbe ning positiivseid episteemikuid laiendav kõrvallause on tõene nende subjekti külge ankurdatud maailmas. Fiktsiooniverbe laiendava kõrvallause predikaadi indikatiivivormile viitab ka Paul Portner (2009: 259) tõestamaks, et kõrvallause sisu reaalmaailmas tõele vastavus pole piisav seletus indikatiivi kasutusele komplementlauses, mistõttu indikatiivi ei saa üheselt siduda reaalse ega subjunktiivi irreaalsega.

Tóth leiab, et komplementlause kõneviisivalikut mõjutavad eeskätt selle põhja tõesusomadused (*veridicality properties*), ent tunnistab, et alati ei piisa kõneviisivaliku selgitamiseks ka neist. Näiteks jääb ebaselgeks pealause eitus-elementi mõju komplementlause kõneviisivalikule. Põhja eitus või sisult eitav põhi võimaldab mõnikord konditsionaali (või subjunktiivi) kasutust ka neis komplementlause põhja semantilistes rühmades, mis muidu laiendlauses indikatiivi eeldavad. Kõneviisivalikule võivad niisiis avaldada mõju muudki faktorid (nt modaalbaas, ingl *modal base*), mõned komplementlause kõneviisivaliku aspektid aga jäävadki esialgu ammandava seletuseta ning vajavad edasisi uurimusi. (Tóth 2008: 105–115; 153–155)

Kokkuvõtlikult kujutab põhja semantiliste rühmade mõju ungari komplementlause kõneviisivalikule tabel 3, mille aluseks on Tóthi semantilised rühmad³⁰ (2008: 99–136). Kui semantilise rühma nimetusel pole üldtuntud eestikeelset vastet, on kasutatud mugandeid inglise keelest. Igale rühmale on lisatud semantilise sisu kirjeldus ning selgitavad näited (vt ka Tóth 2008: 25–58). Oluline on märkida, et Tóth ei pretendeeri tabelis 3 toodud semantiliste rühmade puhul täielikkusele vaid põhiliste tendentside tuvastamisele; osa predikaate võib kuuluda ka mitmesse rühma (nt *mond* 'ütleva võib olla nii assertiiv kui ka direktiiv') (vt Tóth 2008: 59). Tabelis näidatakse põhja mõju komplementlause kõneviisivalikule jaatava pealause ja jaatavast väitlausest kõrvallause puhul, seega indikatiivi või subjunktiivi valikule. Pealause eitus-elementi mõju ilmneb tabelis ainult episteemikute puhul (nt *lehetetlen* 'võimatu'): vähest võimalikkust väljendavat episteemikut laiendav kõrvallause võib olla subjunktiivis. Põhja eituse mõju kõneviisivalikule käsitletakse eraldi.

³⁰ Semantiliste rühmade detailsem kirjeldus ja sõnaloendid, vt Tóth 2008: 36–40

Tabel 3 Komplementlause põhja semantilised rühmad ja nende mõju kõrvallause predikaadi kõneviisivalikule ungari keeles (vt Tóth 2008: 25–58, 99–136)

põhi	väljendab	näide	kõneviis	
			ind	subj
faktiiv	pealause subjekti subjektiivset suhtumist kõrvallausega kirjeldatusse, laiendlause on igal juhul tõene, sh põhja eituse jms korral.	örül ‘rõõmustama’, panaszkodik ‘kurtma’, érdekes ‘huvitav’	+	–
semifaktiiv	teadmist või teada saamist, laiendlause on üldjuhul tõene, ent eitus, küsimus jms võib faktiivsuse neutraliseerida.	emlékszik ‘mäletama’, hall ‘kuulma’, megért ‘aru saama’	+	–
assertiiv	info edastamist; sh subjektist lähtuv lubadus (komissiiv)	mond ‘ütleva’, állít ‘väitma’, megígér ‘lubama’	+	–
fiktsooni-verb	kujutlemist, unistamist jms, st loob võimalikke maailmu	álmodik ‘unistama’, hazudik ‘valetama’, tervez ‘plaanima’	+	–
episteemik	episteemilist teadmist	hisz ‘uskuma’, biztos ‘kindel’, lehetséges ‘võimalik’; lehetetlen ‘võimatu’	+/-	-/+
direktiiv	käsu edastamist, sh käsu tähenduses assertiiv	parancsol ‘käskima’, tanácsol ‘nöu andma’; mond ‘ütleva’	–	+
permissiiv	(objektile suunatud) lubamist, võimaldamist, usaldamist; keelamist, takistamist, hoiatamist	megenged ‘lubama’, lehetővé tesz ‘võimaldama’; megtilt ‘keelama’	–	+
purposiiv	kausatiivset eesmärki, sh negatiivse tähendusega predikaadid	törekszik ‘püüdma’, vállalkozik ‘ette võtma’; fél ‘kartma’; szükséges ‘vajalik/vaja olema’	–	+
desideratiiv	soovi, tahtmist	kíván ‘soovima’, akar ‘tahtma’, drukkol ‘põialt hoidma’	–	+

Eesti keele teaduslik grammatika nimetab semantilisi verbirühmi, mille rekt-sioon on (komplement)lause. Nende mõju kõrvallausele sh kõrvallause predi-kaadi kõneviisivalikule aga põhjalikumalt ei käsitleta (vt EKG II 1993: 283–

293), seetõttu katsetatakse siin tabelis 3 toodud rühmade käitumist eesti keeles. Lähtutakse peamiselt töö autori emakeeletunnetusest, seega vajab teema edaspidi kindlasti põhjalikumat uurimust ja siinset tuleb võtta pigem kui viidet võimalikule uurimissuunale. Päris üks-üheselt eelnimetatud rühmi eesti keelele ilmselt üle kanda ei saa. Silmas tuleb pidada, et kuna Tóth käsitleb oma semantilisi rühmi eelkõige kui võimalust kirjeldada üldisi tendentse (mitte kõikide komplementlause põhjade ammendava jaotusena), saab ka eesti keeles esile tuua vaid põhilised suundumused. Samuti tuleb eesti keeles arvestada teatelaadi aspektiga: reaalselt sündmust võib märkida nii indikatiiv kui ka kvotatiiv. Osa tabelis 3 nimetatud rühmadest aga eelistab eesti keeles laiendina pigem infinitiivitarindit (nt direktiivid, purposiivid).

Teatelaadi aspekti kõrvale jättes võib öelda, et *et*-kõrvallause põhjana esinevad faktiivid (61), semifaktiivid (62), episteemikud (63), assertiivid (64) ja fiktsiooniverbid (65) käituvad üldjuhul ungari ja eesti keeles ühtmoodi: eeldavad indikatiivis predikaati (vt ka EKG II 1993: 283–287). Erandiks on vähest võimalikkust väljendavad (63c,d) ning eitava sisuga episteemikud (63e,f), mis võimaldavad ungari keeles subjunktiivi (63c,e), eesti keeles aga konditsionaali (63d,f) kasutust. Ungari keeles rõhutab konditsionaali kasutus kahtlust kõrvallausega väljendatu võimalikkuses (vt Tóth 2008: 82–85), eesti keeles tundub konditsionaal eitava sisuga episteemikute puhul ebaloomulik (ehkki mitte võimatu), ebakindluse rõhutamiseks sobib pigem *kas*-kõrvallause: *Kahtlen, kas Mari armastab Jánost*.

(61)

Örülök, hogy Jancsinak sikerült a vizsgája.
rõõmusta:1SG, et Jancsi:DAT õnnestu:IPFV.3SG DEF.ART eksam:POSS.3SG
Rõõmustan, et Jancsi eksam õnnestus.

(62)

a. Jancsi tudja, hogy Pál írt egy levelet.
Jancsi tead:DET.3SG, et Pál kirjuta:IPFV.3SG INDF.ART kiri:ACC
b. Jancsi teab, et Pál kirjutas kirja.

(63)

a. Jancsi úgy véli, hogy Mari elment.
Jancsi nii arva:DET.3SG, et Mari PREF:minema:IPFV.3SG
b. Jancsi arvab, et Mari läks ära.
c. Lehetetlen, hogy Budapesten van/ legyen.
võimatu, et Budapest:SPRE ole.3SG/ole.IMP.3SG
d. Võimatu, et ta Budapestis on/oleks.
e. Kétlem, hogy Mari szereti/ szeretné Jánost.
kahtle:DET.1SG, et Mari armasta:DET.3SG/armasta:COND.DET.3SG János:ACC
f. Kahtlen, et Mari Jánost armastab/armastaks.

(64)

a. Jancsi azt mondtá, hogy Pál írta a levelet.
Jancsi see:ACC ütle:IPFV.DET.3SG, et Pál kirjuta:IPFV.DET.3SG DEF.ART kiri:ACC

b. Jancsi ütles, et kirja kirjutas Pál.

(65)

a. Jancsi azt álmodta, hogy Péter kapta meg
Jancsi see:ACC unes_nágema:IPFV.DET.3SG, et Péter saa:IPFV.DET.3SG PREF
a Nobel-díjat.
DEF.ART Nobeli_preemia:ACC

b. Jancsi nägi unes, et Peeter sai Nobeli preemia.

Direktiivid, permissiivid, ja desideratiivid eelistavad eesti keeles laiendina sageli infinitiivitarindit, ent enamikel juhtudel on võimalik ka *et*-kõrvallause. Direktiivi (66), sh direktiivsuses tähenduses assertiivi (67) laiendav *et*-kõrvallause on alati konditsionaalis või jussiivis; enamasti on konditsionaalis ka desideratiivi (68) ja permissiivi (69) laiendava kõrvallause predikaat (vt ka EKG II 1993: 283–287). Kõige vastuolulisemad on eesti keeles nn purposiivid, mille hulka Tóth (2008: 77–78, vt ka lk 36–40) liigitab nii millegi poole pürgimist (nt *igyekszik* ‘püüdma’, *cél* ‘eesmärk’) ning millestki hoidumist (nt *irtózik* ‘jälestama’) kui ka hinnangut (nt *fontos* ‘tähtis’, *szükséges* ‘vajalik’, *megengedhetetlen* ‘lubamatu’) väljendavad põhjad. Seda põhjatüüpi laiendava komplementlause predikaat on eesti keeles enamasti konditsionaalis (70–72), ent mõnikord ka indikatiivis (73) või valikuline (74). Viimasel juhul vähendab konditsionaal kõrvallausega väljendatu realiseerumisvõimalust. Tóthi purposiivide rühma eestikeelsete vastete käitumine kinnitab, et ilma põhjalikuma uurimistööta pole võimalik adekvaatseid järeldusi teha. Ka teiste rühmade eestikeelsete vastete laiendlause predikaadi kõneviisivalik vajab põhjalikumat uurimust, siin on eesmärgiks eelkõige viidata ilmsetele paralleelidele ungari ja eesti komplementlause põhja semantika ja kõrvallause kõneviisivaliku vahel.

(66)

a. Megkért, hogy vegyek kenyeret.
PREF:paluma:IPFV.3SG, et ost.IMP.3SG leib:ACC

b. Palus, et ma ostaks/ostku leiba.

(67)

a. A tanárom azt mondtá, hogy menjek el
DEF.ART õpetaja:POSS.1SG see:ACC ütle:DET.3SG, et mine:IMP.1SG PREF
pszichológushoz.
psühholoog:ALL

b. Õpetaja ütles, et ma läheks/mingu psühholoogi juurde.

(68)

- a. Azt akarom, hogy menj el a bálba.
see:ACC taht:DET.1SG, et mine:IMP.2SG PREF DEF.ART ball:ILL
b. Ma tahan, et sa läheks ballile.

(69)

- a. Azt kívánta, hogy ítéljék el.
see:ACC soovi:IPFV.DET.3PL, et süüdi_mõist:DET.3PL PREF
b. Ta soovis, et ta süüdi mõistetaks/ mõistetagu ta süüdi.

(70)

- a. Mindenki igyekszik, hogy otthona legyen Kanada.
kõik püüd:3SG, et kodu:POSS.3SG ole.IMP.3SG Kanada
b. Igauks püüab selle poole, et Kanada oleks ta(lle) kodu(ks).

(71)

- a. A kormány célja, hogy nehezebben lehessen
DEF.ART valitsus eesmärk:POSS.3SG, et raskemini või.POT.IMP.3SG
hozzájutni a cigarettához.
kätte_saa:INF DEF.ART sigarett:ALL
b. Valitsuse eesmärk on, et sigaretid oleks raskemini kättesaadavad.

(72)

- a. Reformokra van szükség, hogy Magyarország sikeresen túl legyen
reform:PL:SBL ole:3SG vajadus, et Ungari edukalt üle ole.IMP.3SG
a gazdasági válságon.
DEF.ART majandus.kriis:SPRE
b. On vaja reforme, et Ungari edukalt majanduskriisist üle saaks.

(73)

- a. Irtózik attól, hogy a nyilvánosság előtt beszéljen.
jalesta:3SG see:ABL, et DEF.ART avalikkus ees kõnele:IMP.3SG
b. Ta jalestab seda, et peab avalikkuse ees kõnelema.

(74)

- a. Megengedhetetlen, hogy 3 millió ember megtakarításait
lubamatu, et 3 miljon inimene sääst:POSS.3SG:PL:ACC
ellopja a kormány.
PREF:varasta:IMP.DET.3SG DEF.ART valitsus
b. On lubamatu, et valitsus 3 miljoni inimese säästud varastab/varastaks.

Jaatava väitlausest neutraalse sidendiga komplementlause kõneviisivalik sõltub niisiis selle põhja semantilistest omadustest, eelkõige selle tõesusomadustest. Komplementlause kõneviisivalikule võivad siiski mõju avaldada ka muud faktorid, nt põhja eitus või sisult eitav tähendus, aga ka mõned partiklid ning

korrelaadid. Eelpool käsitleti juba vähest võimalikkust väljendavate ja sisult eitavate episteemikute eripärast käitumist: negatiivse sisu tõttu võimaldavad need oma laiendlauses indikatiivi kõrval ungari keeles ka subjunktiivis, eesti keeles aga konditsionaalis predikaati (vt ka Bánréti & 2001: 165–167). Põhja eitus aga võimaldab komplementlauses konditsionaali (ungari keeles mõnikord ka subjunktiivi³¹) ka muude episteemikute (75), samuti semifaktiivide (76), assertiivide (77) ja fiktsiooniverbide (78) puhul (vt ka Bánréti & 2001: 165–167; Kenesei 1992: 679).

(75)

a. Nem hiszem, hogy János felesége férfiakkal
 NEG usku:DET.1SG, et János naine:POSS.3SG mees:PL:INC
 találkozik/ találkozna³².
 kohtu:3SG/kohtu:COND.3SG

b. Ma ei usu, et Jánosi naine kohtub/kohtuks (teiste) meestega.

(76)

a. Nem emlékszik arra, hogy megverte /
 NEG mäleta:3SG see:SBL, et PREF:peks:IPFV.DET.3SG /
 megverte volna élettársát vasárnap
 PREF:peks: IPFV.DET.3SG _COND elukaaslane:POSS.3SG:ACC pühapäev
 hajnalban.
 varahommik:IN

b. Ta ei mäleta, et pühapäeva varahommikul oma elukaaslast peksis / oleks peksnud.

(77)

a. Peti nem állítja, hogy tegnap moziban volt/ lett volna.
 Peti NEG väit:DET.3SG, et eile kino:IN ole.IPFV.3SG / ole.IPFV.3SG _COND

b. Peti ei väida, et ta eile kinos oli / oleks olnud.

(78)

a. Peti nem is álmodott arról, hogy eljut/ eljusson
 Peti NEG ka unista:3SG see:DEL, et PREF:jõud:3SG/ PREF:jõud:IMP.3SG
 Amerikába.
 Ameerika:ILL

b. Peti isegi ei unistanud sellest, et kunagi Ameerikasse jõuab/jõuaks.

³¹ Subjunktiivi ja konditsionaali tähenduserinevustest vt täpsemalt ptk 5.2.

³² Kui komplementlausesse lisada relatiivlause, mis kinnitab, et kõneleja peab kõrval-lausega väljendatut peaaegu võimatuks, võib kõrvallause predikaat olla ka subjunktiivifunkt-sioonis imperatiivivormis *Nem hiszem, hogy egyilyen jó ember, mint János el(PREF)veszi/ el(PREF)venné (COND)/el(PREF)vegye(IMP) azt a nőt.* 'Ma ei usu, et selline hea inimene nagu János, abiellub/abielluks sellise naisega.'

Laiendlause konditsionaalis (või subjunktiivis) predikaat neutraliseerib faktiivsuse, kui aga kõrvallause predikaat on indikatiivis, jääb see kehtima. Näiteks on lause (76) indikatiivis predikaadiga kõrvallause puhul tõene (ta peksis oma naist aga ei mäleta seda). Konditsionaalis predikaadiga kõrvallause puhul aga pole selle tõesus enam kindel: ta ei mäleta oma naise peksmist ja pole kindel, et ta seda üldse tegi. Ka teiste viimati nimetatud rühmade puhul vähendab konditsionaali või subjunktiivi kasutus kõrvallausega kirjeldatu võimalikkust (75,77, 78). Nii näiteks on lause (78) indikatiivis kõrvallausevariandi puhul tõene: Peti siiski jõudis Ameerikasse; subjunktiivis/konditsionaalis predikaadi puhul aga on tema unistuse täitumine peaaegu võimatu.

Kõrvallause indikatiivis predikaat ei pruugi siiski alati tegelikult toimunud või tulevikus toimuvale sündmusele/olukorrale viidata, imperatiivis (nii imperatiivi- kui subjunktiivi funktsioonis) või konditsionaalis kõrvallause predikaat tähendab aga igal juhul kas tulevikulist või irreaalset propositsiooni (Kenesei 1992: 679).

Kokkuvõtvalt kujutab põhja ja komplementlause predikaadi kõneviisi põhilisi suhteid ungari ja eesti keeles tabel 4. Vaadeldud komplementlauseid on neutraalsed jaatavad väitlauseid. Kujutatud on indikatiivi (I) ja markeeritud (M) kõneviisi opositsiooni nii jaatava pealause kui ka põhja eituse korral. Ungari keeles niisiis indikatiivi ja subjunktiivi/konditsionaali, eesti keeles aga indikatiivi ja konditsionaali/jussiivi opositsiooni. Pluss tähistab eeldatavat kõneviisi (miinus valiku puudumist), sulgudes pluss võimalikku valikut. Markeeritud kõneviiside omavahelisi suhteid selles peatükis ei vaadeldud, selles kohta leiab täpsemat infot peatükist 5. Tabelit tuleb võtta kui üldistust, erijuhte – nagu näiteks seda, et sisult eitavate episteemikute ja assertiivide laiendlause predikaat võib olla markeeritud kõneviisis – tabelis ei kajastata. Kuna Tóthi purposiivide rühm nõuab eesti keeles ilmselt liigendamist ja põhjalikumat uurimist, on vastavad lahtrid info hüpoteetilise rõhutamiseks märgitud halliga. Tuleb veel kord rõhutada, et tabeli eesti keele andmed tuginevad ainult töö autori keeletunnetusele ja see teema nõuab kindlasti eesti keele seisukohalt põhjalikumat uurimust.

Indikatiivis predikaadiga komplementlause laiendab niisiis alati faktiive sõltumata põhja eitusest või jaatusest. Semifaktiive laiendab üldjuhul samuti indikatiivis predikaadiga lause, ent põhja eituse korral võib nende faktiivsuse neutraliseerida kõrvallauses markeeritud kõneviisi kasutades. Assertiive, fiktsiooniverbe ja episteemikuid laiendab samuti jaatava pealause puhul indikatiivis predikaadiga kõrvallause, eitava põhja puhul aga võib kõrvallause predikaat olla ka markeeritud kõneviisis. Viimase valik vähendab kõrvallausega väljendatu võimalikkust. Direktiive, permissiive, ja desideratiive laiendav kõrvallause predikaat on üldjuhul markeeritud kõneviisis, seda olenemata põhja jaatusest või eitusest. Üldjuhul kehtib see ka purposiivide kohta, eesti keeles vajab see rühm ilmselt siiski liigendamist: mõnede ungari purposiivide eesti vastete laiendlausest tundub indikatiiv loomulikum. Kuna enamasti on ka selles

rühmas näha selgeid paralleele ungari ja eesti laiendlause kõneviisivalikus, on see siiski tabelis ära toodud.

Tabel näitab, et indikatiivi ja markeeritud kõneviisi opositsiooni seisukohalt käituvad ungari ja eesti keel küllaltki sarnaselt, ehkki teatud verbirühmade puhul on eesti keeles infinitiivikonstruktsioon laiendlausest loomulikum (mõnel juhul kehtib see ka ungari keele kohta). Ungari ja eesti keel erinevad aga selgelt selle poolest, milline on võimalik markeeritud kõneviis: ungari keeles on tingib jaatava pealause semantika imperatiivivormi, eesti keeles aga konditsionaali (käskiva sisu puhul ka jussiivi) kasutuse kõrvallauses. Sisult eitav põhi või põhja eitus aga võimaldab mõlemas keeles konditsionaali kasutust, ungari keeles on teatud juhtudel siiski ka siin võimalik ka imperatiivivorm. Markeeritud kõneviiside omavahelised suhted ei mahu selle peatüki raamesse, seda käsitletakse peatükis 5.

Tabel 4 Komplementlause kõneviisivalik põhja semantiliste rühmade puhul ungari ja eesti keeles jaatava ja eitava pealause puhul.

põhi	ungari				eesti			
	jaatav		eitav		jaatav		eitav	
	I	M	I	M	I	M	I	M
faktiiv	+	-	+	-	+	-	+	-
semifaktiiv	+	-	(+)	(+)	+	-	(+)	(+)
assertiiv	+	-	(+)	(+)	+	-	(+)	(+)
fiktsooniverb	+	-	(+)	(+)	+	-	(+)	(+)
episteemik	+	-	(+)	(+)	+	-	(+)	(+)
direktiiv	-	+	-	+	-	+	-	+
permissiiv	-	+	-	+	-	+	-	+
purposiiv	-	+	-	+	-	+	-	+
desideratiiv	-	+	-	+	-	+	-	+

Eeltoodu on vaid väike katse kohaldada ungari keele alusel koostatud põhja semantiliste rühmade käitumist eesti keeles. Täpselt piiritletud komplementlause põhja semantiliste rühmade ning neisse kuuluvate leksikaalsete elementide loetelude puudumine eesti keeles on üks selle töö raames tekkinud probleeme, mis võiks olla mõne tulevase uurimistöö teemaks. Edasiseks pakuvad uurimismaterjali ka kõrvallause kõneviisivalikut mõjutavate põhja semantiliste parameetrite täpsustamine, siinses uurimuses on sellel peatutud vaid möödamindes.

5. KÕNEVIIS

Peatükk käsitleb üht väitekirja keskset mõistet *kõneviisi*. Esmalt antakse mõiste ülddefinitsioon (5.1.) ning tutvustatakse keeleteduses levinud erinevaid arusaamu, nimetatakse ja defineeritakse tüpoloogilistes käsitlustes sagedamini eristatud kõneviisikategooriad. Seejärel vaadeldakse *kõneviisi* mõistet ungari ja eesti grammatikakäsitluses ning kõneviise kui eri modaalsusliikide väljendajaid (vt tabel 1). Peatükk ühendab kaks väitekirja keskset mõistet *kõrvallause* ja *kõneviisi* andes ülevaate ungari ja eesti kõneviisisüsteemist ning eri kõneviiside funktsioonidest kõrvallauses nii ungari (ptk 5.2.) ja eesti keeles (5.3.) eraldi kui ka kõrvutavalt (5.4.).

Peatükist selgub, et ehkki kõneviisi defineeritakse enamasti kui morfoloogilist kategooriat, võivad samanimelisel kõneviisil ungari ja eesti keeles olla erinevad funktsioonid. Näiteks imperatiivil on laialdased funktsioonid ungari kõrvallauses, eesti keeles aga imperatiivi kõrvallauses peaaegu ei esinegi ning ka selle loogilist vastet kõrvallauses, jussiivi tuleb ette väga harva. Samas võivad erinimelised kõneviisid jagada ühiseid funktsioone: nt nii ungari imperatiivil kui ka eesti konditsionaalil või kõrvallauses olla subjunktiivi funktsioon. Alapeatüki 5.4. lõpus võtab grammatikakirjanduse alusel koostatud joonis 2 kokku ungari ja eesti kõneviiside omavahelised vastavused.

5.1. Kõneviisi mõistest ja kõneviisisüsteemist

Kõneviis on verbi morfoloogiline kategooria³³, mis väljendab modaalsust (De Haan 2004: 12; Thieroff 2010: 2; Noonan 2007: 102; von Fintel 2006: 7), näiteks käsku, soovi, faktiivsust, reaalsushinnangut (Thieroff 2010: 2; Noonan 2007: 102; Kugler 2000: 106; LE 1996: 481; MMNyR 1970: 485; Erelt 2013: 127), eesti keeles ka teatelaadi (Rätsep 1971: 59–66; Metslang, Sepper 2010: 531–532; EKG II 1993: 34; EKG I 1995: 80; Erelt 2013: 127). Mõnede autorite arvates tuleks evidentsiaalsust vaadelda eraldi kategooriana (nt Thieroff 2010: 3), ent selles väitekirjas on lähtutud eesti grammatikatradsitsioonist (vt ka ptk 4.1.).

Kõneviisisüsteem võib eri keeltes olla vägagi erinev (vt nt Thieroff 2010: 6–10). Tüpoloogilistes kirjeldustes on lahknevaid seisukohti nii selle kohta kui palju kõneviisikategooriaid üldse eristada saab kui ka selle kohta, milline tähendus ja kasutusala ühel või teisel kõneviisil on (vrd nt Thieroff 2010; Noonan 2007; Whaley 1997). Põhjaliku tüpoloogilise ülevaate kõneviisisüsteemist Euroopa keeltes, kõneviiside tähendustest ning funktsioneerinest vustest annab Rolf Thieroffi artikkel „Moods in the Languages of Europe”

³³ Termin *kõneviis* ingliskeelset vastet *mood* on defineeritud ka kui semantilist kategooriat, mis lisaks klassikalistele kõneviisidele haarab ka teisi vahendeid, mis väljendavad samu tähendusi kui kõneviisid (vt nt Portner 2009: 259–261; Tóth 2008: 13).

(2007), kus kõneviise käsitletakse markeerimata ja markeeritud kõneviisidena (ka indikatiivi ja mitteindikatiividena). Edaspidises analüüsis lähtutakse sellest jaotusest, st kõneviisid jagatakse markeerimata kõneviisiks (indikatiiv) ja markeeritud kõneviisideks (n.o ungari keeles imperatiiv ja konditsionaal, eesti keeles konditsionaal, imperatiiv, jussiiiv ja kvotatiiv).

Tüpoloogilistes käsitlustes nimetatakse enamasti järgmisi kõneviisikategooriaid (siin kirjeldatakse vaid kõneviiside prototüüpseid funktsioone):

- **indikatiiv** – kirjeldab reaalseid aktuaalseid sündmusi (De Haan 2004: 12; Whaley 1997: 220–221). Indikatiiv on enamasti morfoloogiliselt markeerimata, kasutatakse peamiselt väit- ja küsilause (Whaley 1997: 220–221). Kõrvallause moodustab opositsioonipaari subjunktiiviga, olles selle neutraalne osis (Noonan 2007: 102).
- **subjunktiiv** ehk **konjunktiiv** – väljendab kõneleja ebakindlust või hüpoteetilist situatsiooni (De Haan 2004: 12; Whaley 1997: 221–222), on enamasti morfoloogiliselt markeeritud. Kasutatakse peamiselt kõrvallause (Whaley 1997: 221–222; Tóth 2008: 25–26), kus see moodustab opositsioonipaari indikatiiviga, olles selle markeeritud osis (Noonan 2007: 102, vt ka Nordström 2010: 15; Givón 2001: 311). Subjunktiivi kasutuse kõrvallause tingib pealause (enamasti selle predikaadi) semantika (nt Whaley 1997: 221–222; Palmer 2001: 3–5, Givón 2001: 312–313, Marques 2009:179): subjunktiivis on nt soovi, kartmist, tahet või üllatust väljendavat põhja laiendava kõrvallause predikaat (De Haan 2004: 13; Palmer 2001: 133). Vastavalt tähendusele saab eristada (1) soovi väljendavat nn optatiivset, (2) kaudset käsku vormistavat imperatiivset ja (3) ebareaalset tingimust või võimalust väljendavat potentsiaalset subjunktiivi. Saksa keeles vormistatakse subjunktiiviga ka kolmandalt isikult saadud teateid (Lesthal 1975: 183, Sepper 2005: 15 vahendusel), st sel on nii eesti kvotatiivi kui ka jussiiiviga sarnaseid funktsioone.
- **imperatiiv** – edastab kuulajale kõneleja käsku (De Haan 2004: 15–16). Imperatiivivormis puudub sageli teistes kõneviisides esindatud morfoloogia, nt isikulõpud (Whaley 1997: 220–221). Imperatiivi paradigma on enamikes keeltes mittetäielik (Thieroff 2007: 6), enamasti on imperatiivis predikaadiga lause subjekt teises isikus (Whaley 1997: 220–221).
- **konditsionaal** – väljendab mittefaktiivset tähendust. Mitmekesiste funktsioonide tõttu on konditsionaal kõige raskemini defineeritav kõneviisikategooria. Keelekäsitlustes võidakse sarnaste funktsiooniga kõneviisi nimetada ka *irrealiseks*, *subjunktiiviks*, *konjunktiiviks* või *optatiiviks*. Thieroff eristab oma tüpoloogilises käsitluses lääne ja ida konditsionaalitüüpi. Neist esimene (nt germaani, romaani ja keldi konditsionaal) on pigem ajavorm, teine (nt slaavi, balti ja soomeugri konditsionaal, sh eesti ja ungari konditsionaal) seevastu selgelt kõneviisikategooria; mõlemad tüübid on esindatud bulgaaria ja makedoonia keeles. Kummalgi konditsionaalil on niisiis oma levikuareaal. (2007: 11–18) Ida konditsionaal ja subjunktiiv (lääne konditsionaaliga keeltes) on oma olemuselt sedavõrd sarnased, et neid

tuleks pidada sama keelekategoria väljendusteks, niisiis ida konditsionaali lääne vaste pole lääne konditsionaal vaid subjunktiiv (2007: 27). Ainult ühes Euroopa keeles, ungari keeles on esindatud nii subjunktiiv kui ka (ida) konditsionaal. Terminit *konditsionaal* tuleks Thieroffi arvates kasutada kõneviisikategoria märkimiseks keeltes, kus sel on subjunktiivist erinevaid funktsioone, nt ungari ja soome keeles (2007: 11–18; vt ka Groot 2007). Soome ja eesti konditsionaali sarnaste funktsioonide põhjal (vt nt Metslang 1999) võib järeldada, et ka eesti keeles on termini *konditsionaal* kasutamine põhjendatud.

Lisaks kõneviiside prototüüpsetele funktsioonidele on neil sageli ka mitteprototüüpseid ehk metafoorseid funktsioone (vt Halliday 1994: 342–367). Nii ei pruugi indikatiiv alati väljendada tõest väidet, konditsionaal võib nt eesti keeles väljendada kaudset käsku, imperatiiv ungari keeles täita ka subjunktiivi funktsioone jne. Tõsi ungari imperatiivi puhul kerkib küsimus, kas tegemist on metafoorse kasutuse või kahe morfoloogiliselt kokku langeva kõneviisiga. Ungari uurijad on selles küsimuses erinevatel seisukohtadel (vt täpsemalt 5.2.3.). Kõneviiside (ebatüüpilisi) funktsioone ungari ja eesti kõrvallauses käsitletakse põhjalikumalt vastavalt ptk 5.2. ja 5.3.

Kõneviisisüsteemi on käsitletud ka binaarsena: modaalsussüsteemi reaalsushinnangust (reaalne/irreaalne) tuleneva indikatiivi ja subjunktiivi opositsioonina (nt Palmer 2001: 4–5; vt ka Farkas 1992: 208, Marques 2009: 183; Portner 2009: 259). Ka nimetatud käsitluse pooldajad tunnistavad selle nõrku kohti, nt (1) indikatiivi ja subjunktiivi vastandus avaldub selgelt vaid kõrvallauses; (2) kõrvallause subjunktiivi võib tingida ka komplementlause sidendi liik; (3) imperatiivil ja jussiivil selles süsteemis kohta pole (Palmer 2001: 4–5, vt ka Nordström 2010: 15; Marques 2009: 183). Ungari ega eesti kõneviisisüsteemi³⁴ nende keerukuse tõttu binaarsüsteemina kirjeldada ei saa. Näiteks väljendavad ungari subjunktiivifunktsioonis imperatiiv ja konditsionaal irreaalse eri tüüpe (vt ka Farkas 1992: 210); eesti kõneviisisüsteemis tuleb arvestada ka teatelaadi aspektiga.

Ühe morfoloogilise kõneviisitunnusega vormidel on sageli mitme prototüüpse kõneviisi funktsioone. Seega on kõneviisi määratlemisel oluline otsustada, kas lähtuda morfoloogilisest koosseisust või semantikast, st kas koondada ühe nime alla sarnase morfoloogilise markeri või sarnase funktsiooniga vormid. Kuna kõneviisi defineeritakse kui morfoloogilist kategooriat, nimetatakse enamasti ühe nimega ühise morfoloogilise markeriga (või ilma markerita) vorme. (Thieroff 2010: 4–6) Nii näiteks on ungari imperatiivil nii eesti imperatiivi kui ka jussiivi, ent ka konditsionaali (subjunktiivisarnaseid) funktsioone. Funktsionaalselt saab ungari imperatiivi seega käsitleda mitme erineva kõneviisina, ent enamik ungari keeleteadlasi eelistavad rangelt morfoloogilist põhimõtet: ühesuguse tunnusega vorme käsitletakse ühe kõneviisina. Eesti keeles

³⁴ Ungari ja eesti kõneviisisüsteemist vt täpsemalt vastavalt ptk 5.2 ja 5.3.

seevastu on kõneviiside määratlemisel lisaks morfoloogilisele tunnusele võetud arvesse ka semantikat: nt eristatakse imperatiivi ja jussivi, ehkki nende kolmanda pöörde vormid kattuvad (täpsemalt vt ptk 5.3.).

Kõneviise defineeritakse niisiis enamasti lähtudes nende morfoloogilisest markeeritusest ning nagu eelpool mainitud võib neid põhimõtteliselt jagada morfoloogiliselt markeerimata ja markeeritud kõneviisideks (vt nt Thieroff 2010: 2–7). Markeerimata on nii ungari kui ka eesti keeles indikatiiv (vt eesti keele kohta EKG I 1995: 80; EKG II 1993: 34, 183; Erelt 2013: 127; ungari keele kohta Kugler 2000^a: 107, HL 1997: 95–96; Hegedüs 2005: 258), ülejäänud kõneviisid on morfoloogiliselt markeeritud. Uurimuse seisukohalt pakuvad enam materjali markeeritud kõneviisid; kusjuures kõige komplitseeritumaks osutub usutavasti juba mainitud ungari imperatiiv, aga ka eesti konditsionaal: mõlemal on märksa laiemad funktsioonid, kui nimetatud kõneviiside tavapärasest definitsioonist lähtudes eeldada võiks.

Ungari grammatikatradsioon eristab kolme kõneviisi: indikatiivi (*kijelentő mód*), konditsionaali (*feltételes mód*) ja imperatiivi (*felszólító mód*) (nt MMNyR 1970: 485–491), kusjuures viimane täidab ungari keeles nii imperatiivi kui ka subjunktiivi ülesandeid (vt nt Prileszky 1974; Pataki 1984; Pomozi 1991); eesti kaasaegne grammatikakäsitus viit kõneviisi: indikatiivi e kindlat, konditsionaali e tingivat, imperatiivi e käskivat, jussivi e mõõnvat ja kvotatiivi e kaudset kõneviisi (nt EKG I 1995, EKG II 1993, EKK 2007: 281, 464; Erelt 2013: 127). Ungari ja eesti kõneviisisüsteemi käsitletakse põhjalikumalt vastavalt ptk 5.2. ja 5.3.

Ungari kõneviisisüsteem on seega esmapilgul märksa lihtsam kui eesti oma. Kõrvutades aga näeme, et üks ühest vastavust pole ka mõlemas keeles esindatud kõneviiside vahel (nt imperatiiv, konditsionaal). Osalt tulenevad erinevused grammatikatradsioonist, täpsemalt kõneviisisüsteemi kirjeldustradsiooni erinevusest (millest eelpool lühidalt juttu oli), osalt aga keeleerinevustest (nt eesti kvotatiivile pole ungari kõneviisisüsteemis funktsionaalset vastet). „Magyar grammatika” defineerib kõneviisi kui morfoloogilist kategooriat, millel on oluline roll keele modaalsüsteemis (Kugler 2000^a: 106). Eesti uuemas grammatikatradsioonis määratletakse kõneviisi kui morfoloogilist kategooriat, mis väljendab sündmuse reaalsust või irreaalsust, episteemilist või deontilist modaalsust, suhtluseesmärki ning teate mittevahendatust või vahendatust (Erelt 2013: 127). Vahendatuse ja mittevahendatuse eristamine on eriomane eesti kõneviisisüsteemikäsitlusele ja tuleneb eelkõige vajadusest kirjeldada kaudset teatelaadi väljendavat kvotatiivi. Samast kriteeriumist lähtudes on eesti varasema grammatikatradsiooni imperatiiv (vt täpsemalt ptk 5.3.) jagatud otsest teatelaadi väljendavaks imperatiiviks ja kaudset³⁵ teatelaadi väljendavaks jussiviks³⁶ (Rätsep 1971: 58–61; Metslang & Sepper 2010: 531–532). Eesti

³⁵ Rätsep kasutab terminit *vahendatud teatelaad* (1971).

³⁶ Kaudse teatelaadi väljendamine on siiski vaid üks jussivi funktsioonidest, millele viitab ka jussivi eestikeelne vaste *mõõnev kõneviis* (vt täpsemalt ptk 5.3.4.).

keeles on seega kõneviisi määratlemise morfoloogilisest printsiibist teatud määral kõrvale kaldunud: imperatiivi ja jussivi kolmanda pöörde vormid kattuvad morfoloogiliselt, nende erinevus on eelkõige funktsionaalne (vt EKK 2007: 282–283). Varasemate grammatikate imperatiivi (nt Tauli 1980: 35–36) jagamist otsest teatelaadi väljendavaks imperatiiviks ja kaudset teatelaadi väljendavaks jussiviks on niisiis ühelt poolt ajendanud kvotatiivi lisamine eesti kõneviisisüsteemi ning koos sellega teatelaadi aspekti lisandumine kõneviisi määratlusele. Oma osa on siiski ka morfoloogial (erinevalt imperatiivist on jussivil täielik paradigma) ja jussivi teistel funktsioonidel (nt möönev tähendus) (vt Erelt 2013: 140–144).

Ungari keeles lähtutakse morfoloogilisest kriteeriumist märksa järjekindlalt. Näiteks imperatiivi puhul käsitletakse ühe kõneviisina ka semantiliselt väga erineva funktsiooniga vorme: imperatiivis verbivormid võivad toimida nii imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioonis. Uuemates ülevaategrammatikates (nt É. Kiss 1999; MG 2000; Bánréti & 2001) ungari imperatiivi funktsionaalset mitmepalgelisust küll tunnistatakse, ent jäädakse vana kirjeldustraditsiooni juurde. Mõnedes kaasaegsetes kirjeldustes aga tehakse põhimõtteliselt kannapööre ja senisest imperatiivist räägitakse tervikuna kui subjunktiivist (nt Hegedüs 2005; Groot 2010). Lõppkokkuvõttes jäädakse kindlaks morfoloogilisele põhimõttele: kuna nii imperatiivi kui ka subjunktiivi funktsioonis verbivormidel on sama morfoloogiline tunnus, käsitletakse neid ühe kõneviisina (vt täpsemalt 5.2.3.).

Ungari ja eesti kõneviisisüsteemi põhifunktsioonid on niisiis nominatiiv- ja kommunikatiivmodaalsuse³⁷ ning eesti keeles ka evidentsiaalsuse väljendamine. Eri modaalsusliikide väljendamise vastandpaaridest annab ülevaate tabel 1. Kuna eesti keeles on teatelaadi väljendamine üks kõneviisisüsteemi ülesandeid (ungari keeles vastav võimalus puudub) on evidentsiaalsus tabelis eraldi esile tõstetud, ehkki seda määratletakse eesti keelekäsitluses enamasti nominatiivmodaalsuse osana (vt täpsemalt 4.).

Tabel 1 Modaalsusliikide väljendamine kõneviiside abil ungari ja eesti keeles

modaalsus	ungari keel	eesti keel
nominatiivne	indikatiiv ↔ konditsionaal/ imperatiiv (subjunktiiv)	indikatiiv ↔ konditsionaal
(evidentsiaalne)	–	indikatiiv ↔ kvotatiiv/jussiv
kommunikatiivne	indikatiiv ↔ imperatiiv indikatiiv ↔ konditsionaal	indikatiiv ↔ imperatiiv/jussiv indikatiiv ↔ konditsionaal

³⁷ Kommunikatiivmodaalsete lauseliikide ja kõneviisi seostest vt täpsemalt ptk 4.3.

Järgnevalt antakse ülevaade ungari kõneviisidest ja nende funktsioonidest, keskendudes kõneviiside funktsioonidele kõrvallauses.

5.2.1. Indikatiiv (*kijelentő mód*)

Indikatiiv on morfoloogiliselt markeerimata ja modaalselt neutraalne kõneviis. Indikatiivil on kõik võimalikud aja- ja isikuvormid.

Indikatiivi põhifunktsioon on edastada kuulajale mõeldud teadet (Farkas 1992: 210; MMNyR 1970:486; Kugler 2000^a: 107, Hegedűs 2005: 258). Üldjuhul viitab indikatiivne verbivorm reaalsele sündmusele. Indikatiivi kasutatakse eelkõige väitlause (kus on võimalik ainult indikatiivis või konditsionaalis predikaat, viimase puhul lisandub modaaltähendus), ent seda esineb kõigis kommunikatiivsetes lausetüüpides v.a käsk- ja soovlause. (Kugler 2000^a: 106–107)

Leksikaalsete, süntaktiliste jms vahenditega võib indikatiivis verbivormiga lausele anda ka muid tähendusi (MMNyR 1970: 486; Kugler 2000^a: 106–107, 387; HL 1997: 95–96; Hegedűs 2005: 258). Näiteks indikatiivis predikaadiga lause (3) väljendab käsku, taotlusliku tähenduse annavad sellele modaalsõna, sõnajärg ja lause lõpumärk (kõnes intonatsioon); lause (4) saab lubatuse tähenduse potentsiaaliliitest *–hat/-het*; lause (5) palve tähenduse partiklist *hadd* ‘las’.

(3) **Most pedig** megeszed a vacsorádat!
nüüd aga PREF:SÖÖ:DET.2SG DEF.ART őhtusőök:POSS.2SG:ACC
‘Nüüd aga sööd oma õhtusöögi ära.’

(4) **Eljöhét.**
PREF:tule:POT.3SG
‘Ta võib tulla.’

(5) **Hadd** ülök itt!
las istu:1SG siin
‘Las ma istun siin!’

Indikatiivis predikaadiga kõrvallause tähendust aga võib pealause leksikaal-semantika muuta nii, et see enam reaallmaailmas tõest sündmust või olukorda ei väljenda. Indikatiiv viitab siiski sellele, et kõrvallauset käsitletakse antud vestluse seisukohast reaalsena (Farkas 1992: 210–211). Näiteks lausete (6–8) kõrvallause predikaat on küll indikatiivis, ent pealause semantika muudab kõrvallausega kirjeldatud sündmuse (6) ebakindlaks; (7) tõele mittevastavaks või (8) reaallmaailmas tõele mittevastavaks (küll aga on see tõene Jánosi une-näos).

(6) János azt hiszi, hogy Anna otthon **van**.
János see:ACC usku:DET.3SG, et Anna kodus ole.3SG
‘János usub/arvab, et Anna on kodus.’

(7) János azt hazudta, hogy Anna otthon **van**.
 János see:ACC valeta:IPFV.DET.3SG, et Anna kodus ole.3SG
 ‘János valetas, et Anna on kodus.’

(8) János azt álmodta, hogy Anna otthon **van**.
 János see:ACC unes_nägema:IPFV.DET.3SG, et Anna kodus ole.3SG
 ‘János nägi unes, et Anna on kodus.’

Peatükis 4.3. kirjeldati pealause semantika mõju kõrvallause kõneviisivalikule neutraalse sidendiga komplementlauses ning kõrvallause põhja semantilisi rühmi, mis oma laiendlauses teatud kõneviisi tingivad. Näidati, et jaatava pealause korral eeldavad indikatiivivormis predikaadiga kõrvallauset faktiivid (9), semifaktiivid (10), assertiivid (11), fiktsiooniverbid (7,8) ja episteemikud (6) (täpsemalt vt tabel 4 ptk 4.3.). Kusjuures kolme esimese rühma puhul kirjeldab indikatiivis laiendlause alati tõest sündmust. Fiktsiooniverbide ja episteemikute puhul aga väljendab kõrvallause sündmust, mis pole küll tõene reaall maailmas, ent seda käsitletakse tõesena mingis võimalikus maailmas. Niisiis ei pruugi kõrvallause indikatiivis predikaat alati viidata reaall maailmas aset leidvale või aset leida saavale sündmusele, ent kõrvallausega kirjeldatud sündmus on sellele vaatamata tõene pealause (tegevus)subjekti maailmas.

(9) János örül, hogy Anna otthon **van**.
 János rõõmusta.3SG, et Anna kodus ole.3SG
 ‘János rõõmustab, et Anna on kodus.’

(10) János hallotta, hogy Anna otthon **van**.
 János kuul:IPFV.DET.3SG, et Anna kodus ole.3SG
 ‘János kuulis, et Anna on kodus.’

(11) János mondta, hogy Anna otthon **van**.
 János ütle:IPFV.DET.3SG, et Anna kodus ole.3SG
 ‘János ütles, et Anna on kodus.’

Üldjuhul indikatiivis predikaadiga laiendlauset eeldav põhi võib siiski alistada ka markeeritud kõneviisiga kõrvallause. Seda võib võimaldada näiteks (a) eitus-element pealauses: lausetes (12) ja (13) pole jaatava põhja puhul markeeritud kõneviis (imperatiiv) võimalik (12a, 13a), küll aga põhja eituse (12b, 13b) või sisult eitava põhja (12c) puhul (vt Bánréti & 2001 166–167; Farkas 1992: 208–209); (b) assertiivi direktiivne kasutus: lauses (14a) on põhja *mond* ‘ütleva’ assertiivse tähenduse puhul laiendlause predikaat indikatiivis, ent kaudse käsu tähenduse puhul imperatiivis (14b): János käskis Maril tulla meiega (mitte kellegi teisega) (vt Farkas 1992: 209).

(12)
 a. Valószínű, hogy **esik**/ ***essen** az eső.
 tõenäoline, et sada:3SG/*sada:IMP.3SG DEF.ART vihm
 ‘Tõenäoline, et sajab/*sajaks vihma.’

b. Nem valószínű, hogy **esik/essen** az eső.
 NEG tõenäoline, et sada:3SG/sada:IMP.3SG DEF.ART vihm
 ‘Pole tõenäoline, et sajab/sajaks vihma.’

c. Valószínűtlen, hogy ilyen magas **-/lenne**.
 Ebatõenäoline, et nii pikk -/ ole.COND.3SG
 ‘On ebatõenäoline, et ta on/oleks liiga pikk.’

(13)

a. Azt bizonyította **be**, hogy túl magas **-/*lenne**.
 see:ACC tõesta:IPFV.DET.3SG PREF, et liiga pikk -/ *ole.COND.3SG
 ‘Ta tõestas, et ta on/*oleks liiga pikk.’

b. Azt nem bizonyította **be**, hogy túl magas **-/lenne**.
 see:ACC NEG tõesta:IPFV.DET.3SG PREF, et liiga pikk -/ ole.COND.3SG
 ‘Ta ei tõestanud, et ta liiga pikk on/oleks.’

(14)

a. János azt mondta, hogy Mari velünk **jön**.
 János see:ACC ütle:IPFV.DET.3SG, et Mari INC.POSS.1PL tule.3SG
 ‘János ütles, et Mari tuleb meiega.’

b. János azt mondta, hogy Mari velünk **jöjjön**.
 János see:ACC ütle:IPFV.DET.3SG, et Mari INC.POSS.1PL tule.IMP.3SG
 ‘Janos ütles, et Mari tulgu meiega.’

Indikatiivi põhifunktsioon on niisiis väljendada reaalselt sündmust ja seda kasutatakse peamiselt väitlauses. Mitmesuguste keeleliste vahenditega saab indikatiivis predikaadiga lausele anda siiski ka modaalseid tähendusi. Ka kõrvallauses väljendab indikatiiv enamasti reaalselt toimunud või toimuda saavat sündmust. Indikatiivi kasutus kõrvallauses võib neutraalse sidendiga jaatavas komplementlauses tuleneda selle põhja semantikast, kusjuures viimasest lähtuvalt ei pruugi kõrvallausega väljendatu alati kirjeldada reaalmaailmas tõest sündmust vaid sündmust, mis on tõene mingis võimalikus maailmas. Teatud lisatingimused võimaldavad mõnikord markeeritud kõneviisi kasutust ka tavajuhul indikatiivis predikaadiga laiendlauset eeldava põhja puhul, seda näiteks põhja eituse, eitava sisuga põhja või assertiivi direktiivse tõlgenduse puhul.

Üldjuhul moodustab ungari indikatiiv vastandpaari konditsionaaliga reaalsuse väljendamisel, komplementlauses aga pigem subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormiga.

5.2.2. Konditsionaal (*feltételes mód*)

Konditsionaal on morfoloogiliselt ja modalselt markeeritud kõneviis, mille tunnused on preesensis *-na/-ná* ja *-ne/-né*; konditsionaali imperfekt aga on liitvorm, mis moodustatakse põhiverbi indikatiivi imperfektist ning *olema*-verbi konditsionaali ainsuse 3. isikust *volna*. (Szili 2006: 84–88; HL 1997: 46–48) Ungari konditsionaali vormistikust annab ülevaate tabel 2.

Tabel 2 Ungari konditsionaali paradigma (Szili 2006: 84–88)

preesens			
indetermineeritud ‘vaatama’		determineeritud ‘vaatama’	
singular	pluural	singular	pluural
néz-né-k	néz-né-nk	néz-né-m	néz-né-nk
néz-né-l	néz-né-tek	néz-né-d	néz-né-tek
néz-ne	néz-né-nek	néz-né	néz-né-k
–		néz-né-lek	
imperfekt			
indetermineeritud		determineeritud	
singular	pluural	singular	pluural
néz-t-em volna	néz-t-ünk volna	néz-t-em volna	néz-t-ük volna
néz-t-él volna	néz-t-etek volna	néz-t-ed volna	néz-t-étek volna
néz-ett volna	néz-t-ek volna	néz-te volna	néz-t-ék volna
–		néz-t-elek volna	

Konditsionaali põhifunktsioon on viidata sellele, et lausega kirjeldatud sündmus võib teostuda ainult teatud tingimusel, st seda ei käsitleta faktina (Hegedüs 2005: 259). Konditsionaalis predikaat viitab niisiis võimalikule või soovitud olukorrale, protsessile või tegevusele (Kugler 2000^a: 107; MMnyR 1970: 486). Alati on konditsionaalis soovlause predikaat, ent seda võib kasutada ka teistes lausetüüpides (Kugler 2000^a: 107). Konditsionaali sekundaarne ülesanne on öeldu pehmendamine ja viisakamaks muutmine (Szili 2006: 81–83).

Kõrvallauses piirduvad konditsionaali funktsioonid põhiliselt tingimuslikkuse, hüpoteetilisuse ja ebakindluse väljendamisega (Szili 2006: 80–81). Nóra Kugleri arvates esineb konditsionaali kõrvallauses suhteliselt harva ning selles positsioonis kasutatakse pigem imperatiivivormi (2000: 107)³⁹.

Opositsioonis indikatiiviga viitab konditsionaal võimalikule maailmale: sündmus saab või oleks saanud reaalmaailmas teostuda vaid mingi teise sündmuse teostumise korral (Hegedüs 2005: 213, vt ka 128; Bánréti & 2001: 165–167), st konditsionaali kasutatakse irreaaalses tingimuslauses (15–17). Kusjuures konditsionaali olevik viitab sel juhul ühe sündmuse võimalikule teostumisele teise teostumise korral, minevik aga sündmuse teostumata jäämisele (ehkki see oleks teatud tingimustes võinud teostuda). Kui tingimuslause ühe sündmuse toimumisest järeldub igal juhul ka teise toimumine, on tegemist reaalse tingimuslausega (18) ja selle predikaat on indikatiivis (vt Hegedüs 2005: 213). Näitelausest (15) ja (16) on näha, et tingimuslausega väljendatud sündmus

³⁹ Selle väitekirja empiirilise osa materjali põhjal ei saa selle väitega päriselt nõustuda: konditsionaalis ja imperatiivis predikaadiga kõrvallauseste arv oli uurimismaterjali hulgas peaaegu võrdne (täpsemalt vt 6.2.).

võib olla nii täiesti hüpoteetiline (15) kui ka realistlik (16). Kusjuures lauses (16) on võimalik nii olevikuline kui ka tulevikuline tõlgendus: esimese puhul on ilm hetkel ilmselt halb, seega ei saa jalutama minna; teise puhul aga on võimalik nii hea kui halb ilm ja pealausega väljendatu võib seega kas teostuda või mitte. Mineviku konditsionaali puhul (17) aga on võimalik vaid eitav tõlgendus: ilm oli halb ja jalutamine jäi ära.

(15) Ha milliomos **lennék**, minden nap pezsgőt innék.
 kui miljonär ole.COND.1SG, iga päev vahuvein:ACC joo:COND.1SG
 'Kui ma oleks miljonär, jooks ma iga päev vahuveini.'

(16) Ha szép **lenne** az idő, elmennék sétálni.
 kui ilus ole:COND.3SG DEF.ART ilm, PREF:mine:COND.1PL jaluta:INF
 'Kui ilm oleks ilus, läheksime jalutama.'

(17) Ha szép **lett** **volna** az idő, elementünk volna sétálni.
 kui ilus ole:IPFV.3SG_COND DEF.ART ilm, PREF:mine:IPFV.1PL_COND jaluta:INF
 'Kui ilm oleks ilus olnud, oleksime jalutama läinud.'

(18) Ha **esik** az eső, előbújnak a földigiliszták.
 kui sada:3SG DEF.ART vihm, PREF:puge:3PL DEF.ART vihmauss:PL
 'Kui vihma sajab, poevad välja vihmaussid.'

Pealause, mida tingimuslause laiendab, ja tingimuslause enda predikaat on üldjuhul mõlemad kas konditsionaalis või indikatiivis (vt Hegedűs 2005: 128, Groot 2010: 564). Etteruttavalt võib siinkohal siiski öelda, et uurimismaterjal (vt ptk 6.1.) viitab võimalusele kasutada teatud tüüpi ungari tingimuslauses indikatiivis predikaati ka konditsionaalis predikaadiga pealause korral. Seda juhul kui indikatiivis predikaadiga tingimuslause väljendab juba toimunud sündmust, mille toimumata jäämine oleks pealausega kirjeldatud sündmust võinud muuta või luua mingi uue olukorra. Sama tüüpi lauseid õnnestus leida Google'i otsingumootori abil (19, 20), seega on ilmselt tegemist eksisteeriva lausetüübiga, ehkki selle kohta ungari keele grammatikakäsitluses viiteid leida ei õnnestunud.

(19) Mi lett volna, ha onnan **meríti** a
 mis ole:IPFV.3SG_COND, kui sealt ammuta:DET.3SG DEF.ART
 tapasztalatait?
 kogemus:POSS.3SG:PL:ACC
 'Mis oleks saanud, kui ta oleks oma kogemused sealt ammutanud?'

(20) Ez nem következett volna be, ha ti **nem tartotok** ki
 see NEG järgne:IPFV.3SG_COND REF, kui teie NEG hoid:IPFV.2PL PREF
 mellettünk.
 kõrval:POSS.1PL
 'See poleks teoks saanud, kui te poleks meid toetanud.'

Ungari konditsionaalil on ka pragmaatilised funktsioonid: pealause konditsionaalis predikaat pehmendab ja muudab viisakamaks kõrvallausega väljendatud käsu, soovi või palve (21), kõrvallause predikaat on sel juhul enamasti imperatiivivormis (Szili 2006: 81–83; Hegedűs 2005: 213–214). Konditsionaal võib siiski vormistada soovi ka kõrvallauses, sel juhul on konditsionaalil kas pragmaatiline viisakamaks muutev (22) või kõneleja rahulolematust või irooniilisust (23) väljendav funktsioon (Szili 2006: 81–83). Kõrvallause predikaat on konditsionaalis ka tingimuslausesarnases soovlauses, mille pealause väljendab soovi (24) (vt Hegedűs 2005: 128). Enamasti on soovi väljendamise funktsiooni siiski imperatiivil, vrd (25).

(21) Megkérhetném, hogy **menjen** tovább?

PREF:palu:POT:COND.DET.1SG, et mine:IMP.3SG edasi

‘Kas ma võiksin paluda, et te edasi läheksite?’

(22) Nagyon hálás lennék, ha **segítene**.

väga tänulik ole.COND.1SG, kui aita:COND.3SG

‘Ma oleksin tänulik, kui te aitaksite.’

(23) Mi lenne, ha **eloltaná** a cigaretáját?

mis ole.COND.3SG, kui kustuta:COND.DET.3SG DEF.ART cigaret:POSS.3SG:ACC

‘Mis oleks, kui te oma sigareti ära kustutaksite?’

(24) De jó lenne, ha szép **lenne** az idő.

aga hea ole.COND.3SG, kui ilus ole.COND.3SG DEF.ART ilm

‘Küll oleks tore, kui ilm ilus oleks.’

(25) Azt akarta, hogy **meglátogassák**.

see:ACC taht:IPFV.DET.3SG, et PREF:külasta:IMP.DET.3PL

‘Ta tahtis, et teda külastataks / nad teda külastaks.’

Konditsionaali ülesanne võib ka olla rõhutada kõneleja distantseerumist öeldust (26) (Farkas 2002: 209; Kugler 2000^a: 107). Eesti keeles on viimane ülesanne kvotatiivil, vrd *Räägitakse, et ta olevat just sellest innustust saanud*. Ungari kolleegi väitel⁴⁰ on ungari lauses (26) pöhirõhk ebakindlusele, mitte niivõrd kaudse evidentsiaalsuse väljendamisel. Siinkohal on huvitav mainida, et eesti kvotatiivi ja prantsuse konditsionaali funktsioone kontrastiivselt uurinud autorid on leidnud, et ka prantsuse konditsionaalil on mõningaid kvotatiivisarnaseid funktsioone, selle võimalused kaudse evidentsiaalsuse väljendamisel on siiski piiratumad kui eesti kvotatiivil (Alas & Treikelder 2010: 20–21).

⁴⁰ Csire, Márta elektronkirjavahetus (22.10.2012)

(26) Azt is mondják, hogy Kelemen innét **nyerte** **volna**
 see:ACC ka ülema:DET.3PL, et Kelemen siit saama:IPFV.DET.3SG_COND
 a kedvét.
 DEF.ART innustus:POSS.3SG:ACC
 'Öeldakse sedagi, et Kelemen sai just sellest innustust/olevat just sellest innustust
 saanud.'

Sidenditest kasutatakse konditsionaali alati sidesõnaga *mintha* 'justkui' algavas kõrvallause (Kugler 2000^a: 107), üldjuhul on konditsionaalis ka korrelaatide *ahelyett* 'asemel' ja *anélkül* 'ilma' juurde kuuluva kõrvallause predikaat (Kenesei 1992: 679; Hegedűs 2005: 259, vt ka Szili 2006: 83). Pealause reaalse sündmus on sidendist või korrelaadist tulenevalt seotud kõrvallause irrealse sündmusega: lauses (27) võrreldakse pealause reaalselt sündmust (Péter töötab) kõrvallause irrealse sündmusega (Péteri elu sõltub töötamisest); lauses (28) seotakse pealause reaalse sündmus (töötasin eile õhtul) võimaliku, ent toimumata jäänud sündmusega (puhkasin eile õhtul) ning lauses (29) pealause reaalse sündmus (Péter tormas minema) oodatava, ent toimumata jäänud sündmusega (Péter võttis võtme kaasa). Mõnikord võib viimast tüüpi kõrvallause predikaat siiski olla ka indikatiivis (30): sel juhul viitab konditsionaalis predikaat kõrvalausega väljendatud sündmuse ootuspärasusele, indikatiiv aga pigem toimumata jäämisele (vt Szili 2006: 83).

(27) Péter úgy dolgozik, mintha az élete **függne**
 Péter nii tööta:3SG, nagu DEF.ART elu:POSS.3SG sõltu:COND.3SG
 tõle.
 ABL.POSS.3SG
 'Péter töötab nii, nagu sõltuks sellest tema elu.'

(28) Tegnap este csak dolgoztam ahelyett, hogy **pihentem** **volna**.
 eile õhtu ainult tööta:IPFV.1SG selle_ase mel, et puhka:IPFV.1SG_COND
 'Eile õhtul ainult töötasin selle asemel, et puhata/ oleksin puhanud.'

(29) Péter elrohant anélkül, hogy magával **vitte** **volna**
 Péter PREF:torma:IPFV.3SG ilma, et ise:INC vii:IPFV.DET.3SG_COND
 a kulesot.
 DEF.ART võti:ACC
 'Péter tormas minema ilma, et oleks võtme kaasa võtnud.'

(30) Elmegy anélkül, hogy **köszön/ köszönne**.
 PREF:mine.3SG ilma, et täna:3SG/täna:COND.3SG
 'Läheb ära, ilma tänamata/ et tänaks.'

Enamasti võibki kõrvallause konditsionaali asendada indikatiiv (30–32) (vt nt Kugler 2000^a: 107; Hegedűs 2005: 259; Szili 2006: 83–84): konditsionaalis variant rõhutab sel juhul hüpoteetilisust. Lause (31) vähendab konditsionaali-vorm kõrvallausega väljendatu usutavust kõneleja jaoks (sama funktsioon on

konditsionaalil ka eestikeelses tõlkes); lauses (32) aga rõhutab ajas hilisema sündmuse sõltuvust eelnevast (vt ka Szili 2006: 83–84).

(31) Nem hiszem, hogy Péter ilyet **mondott** / **mondott** **volna**.
 NEG usku:DET.1SG, et Péter selline:ACC ütle:ipfv.3sg/ütle:IPFV.3SG_COND
 ‘Ei usu, et péter nii ütles/oleks öelnud.’

(32) Mielőtt **elmegyek**/ **elmennék**, beszélek veled.
 enne PREF:mine:1SG/PREF:mine:COND:1SG, rääki:1SG INC.POSS.2SG
 ‘Enne kui lähen, räägin sinuga.’

Kuna konditsionaali üks funktsioone on väljendada ebakindlust, on konditsionaali ja imperatiivivormi tähendus teatud juhtudel väga lähedane: mõlemad võivad viidata kõnehetkel teostumata irrealsele sündmusele. Näitelauses (33) pole tegevussubjekt kõnealusele luuserile veel mehele läinud ja kõneleja arvates seda tõenäoliselt ka ei tee. Teatud verbitüübis (*-l/-ik*-verbid) aga imperatiivivormi ei kasutata ning seda asendab konditsionaal (34) (Hegedüs 2005: 52, 265–266).

(33) Okosabb annál, mintsem feleségül **menne**/ **menjen** ehhez
 targem see:ADS, kui_et naine:ESM mine:COND.3sg/mine:IMP.3SG see:ALL
 a semmirekellőhöz.
 DEF.ART luuser:ALL
 ‘Ta on liiga tark, et sellele luuserile mehele minna.’

(34) Nem szeretném, ha **lehámlana** a bőröm.
 NEG taht:COND:DET.1SG, kui PREF:tule:COND .3SG DEF.ART nahk:POSS.1SG
 ‘Ma ei taha, et mu nahk maha tuleb.’

Konditsionaali kasutust komplementlauses võib võimaldada komplementlause põhja eitav sisu (nt *kételkedik* ‘kahtlema’, *tagad* ‘eitama’; *valószínűtlen* ‘ebatõenäoline’), samuti põhja eitus üldjuhul indikatiivis predikaadiga kõrvallauset⁴¹ eeldavate assertiivide (nt *állít* ‘väitma’, *fejteget* ‘selgitama’) ja mõnede teadmist või teadmise omandamist ning informatsiooni ebakindlust väljendavate predikaatide (nt *emlékszik* ‘mäletama’, *hall* ‘kuulma’, *felfedez* ‘mõistma’; *biztos* ‘kindel’, *valószínű* ‘tõenäoline’) puhul (Tóth 2008: 36–38). Konditsionaalis variant viitab sel juhul suuremale ebatõenäosusele, et kõrvallausega väljendatu tõe vastaks (Tóth 2008: 82–85). Näitelausetes (35) ja (36) laiendab komplementlause vastavalt eitava sisuga põhja või eitavas kõnes põhja, mis teeb võimalikuks konditsionaali kasutuse kõrvallauses: näitelausetes (35a) ja (36a) väljendab kõneleja kahtlust, et kõrvallausega väljendatu võiks tõsi olla, (35b) ja (36b) aga peab seda peaaegu võimatuks. Samasse semantiliselt rühma kuuluva positiivse sisuga põhja puhul pole konditsionaali kasutamine võimalik:

⁴¹ Pealause semantika, sh täpsemalt põhja eitava sisu või eituse mõjust komplementlause kõneviisivalikule vt täpsemalt ptk 4.3.

näitelause (37a) kõrvallause on indikatiivis, konditsionaalis kõrvallause (37b) aga on ebaloomulik (kui sellele ei lisandu kontekstis tingimust).

(35)

a. Kétlem, hogy Mari **szereti** Jánost.
 kahtle:DET.1SG, et Mari armasta:DET.3SG János:ACC
 'Kahtlen, et Mari Jánost armastab.'

b. Kétlem, hogy Mari **szeretné** Jánost.
 kahtle:DET.1SG, et Mari armasta:COND.DET.3SG János:ACC
 'Kahtlen, et Mari Jánost armastaks.'

(36)

a. Nem hiszem, hogy Mari **szereti** Jánost.
 NEG usku:DET.1SG, et Mari armasta:DET.3SG János:ACC
 'Ma ei usu, et Mari Jánost armastab.'

b. Nem hiszem, hogy Mari **szeretné** Jánost.
 NEG usku:DET.1SG, et Mari armasta:COND.DET.3SG János:ACC
 'Ma ei usu, et Mari Jánost armastaks.'

(37)

a. Biztos vagyok, hogy Mari **szereti** Jánost.
 kindel ole:1SG, et Mari armasta:DET.3SG János:ACC
 'Olen kindel, et Mari Jánost armastab.'

b. *Biztos vagyok, hogy Mari **szeretné** Jánost.
 *kindel ole:1SG, et Mari armasta:COND.DET.3SG János:ACC
 '*Olen kindel, et Mari armastaks Jánost.'

Konditsionaali põhifunktsioon on niisiis väljendada sündmuse toimumise seotust mingi tingimusega, irreaalsust, hüpoteetilisust ja ebakindlust. Komplementlauses võib konditsionaali kasutust tingida põhja eitav sisu, aga ka muidu indikatiivis predikaadiga kõrvallause tingiva põhja eitus. Konditsionaali kasutust eeldab alati sidend *mintha*, enamasti on konditsionaalis ka korrelaatide *ahelyett* ja *anélkül* juurde kuuluva kõrvallause predikaat. Konditsionaali võib kasutada ka viisakuse või tagasihoidlikkuse väljendamiseks.

5.2.3. Imperatiiv (felszólító mód)

Ungari imperatiiv on morfoloogiliselt ja modaalselt markeeritud kõneviis, millel on täielik paradigma nii determineeritud kui indetermineeritud konjugatsioonis. Ajavormidest on imperatiivil ainult olevikuvormid. Imperatiivi tunnus on *-j*, mis paljudel juhtudel assimileerub tüvega. Imperatiivi assimilatsioonita muutetüübi vormistikust annab ülevaate tabel 3 (vt Szili 2006: 68–72), ungari imperatiivi morfoloogias ja imperatiivi tunnuse assimilatsioonireeglitest vt täpsemalt nt Szili 2006: 68–72, Törkenczy 2002: 92–103.

Tabel 3 Ungari konditsionaali paradigma (vt Szili 2006: 75)

preesens			
indetermineeritud 'hüppama'		determineeritud 'andma'	
singular	pluural	singular	pluural
ugor-j-am	ugor-j-unk	ad-j-am	ad-j-uk
ugor-j[ál]	ugor-j-atok	ad-j-ad /add	ad-j-átok
ugor-j-on	ugor-j-anak	ad-j-a	ad-j-ák
–		ad-j-alak	

Imperatiivivorm väljendab tavaliselt kõneleja käsku, soovi või tegevusele õhutamist (MMNyR 1970: 488, vt ka Groot 2010: 554–555), koos partikliga *hadd* ka loa palumist ja luba (Szili 2006: 68). Lisaks eelnimetatud tüüpilistele imperatiivi funktsioonidele täidab ungari imperatiiv kõrvallauses ka paljudes indoeuroopa keeltes subjunktiivi või konjunktiivina tuntud kõneviisi ülesandeid (nt Tompa 1972: 62; Prileszky 1974: 474; Pataki 1984: 208; Pomozi 1991: 4; Kugler 2000^a: 107–108; Bánréti & 2001: 167; Aradi 2004: 1–4; Szili 2006: 68). Kuna subjunktiivi ülesanne (vt ptk 4.3. ja 5.1.) on väljendada ebakindlust või hüpoteetilisust kõrvallauses ja selle kasutuse tingib pealause semantika, täidab imperatiivivorm subjunktiivi funktsioone üldjuhul neutraalse sidendiga komplementlauses, st *hogy*-kõrvallauses. Teine tüüpiline subjunktiivifunktsioonis imperatiivi kasutuskontekst on otstarbelause (vt nt Prileszky 1974: 474–475; Forgács 2001: 422).

Klassikalises ungari grammatikatraditsioonis imperatiivi erinevaid funktsioone üksteisest ei eristata, ent mainitakse siiski põgusalt vormilt imperatiivse, ent sisult mitte käsku väljendava predikaadi esinemist teatud liiki kõrvallauses (nt MMNyR 1962). Tõsisemalt hakati imperatiivi funktsioone käsitlema peamiselt kontrastiivsetes ungari ja mõnd indoeuroopa keelt kõrvutavates uurimustes, esialgu enamasti keeleõppevajadustest lähtuvalt (nt Pataki 1984; Hegedüs 1990; Pomozi 1991). Tõdeti, et ungari imperatiiv võtab enda kanda ka subjunktiivi⁴² funktsioonid ja tõstatati küsimus, kas ungari kõneviisisüsteemis ei peaks eristama ka imperatiiviga ühist morfoloogilist markerit jagavat subjunktiivi (nt Pataki 1984: 209–217; Pomozi 1991: 3–11; Pusztay 1998: 29). Lähtudes kõneviisi kui morfoloogilise kategooria definitsioonist jäädigi enamasti siiski seisukohale, et uue kõneviisi lisamine pole otstarbekas ning piirduti imperatiivi semantiliste lisafunktsioonide täpsustamisega (nt Tompa 1972: 62; Prileszky 1974: 474; Pomozi 1991: 4; Molnár 1994: 41–42; É. Kiss 1999: 141–142; Kugler 2000^a: 107–108; Bánréti & 2001: 167). Mõnedes funktsionaalsetes, sageli kõrvallausele keskendunud käsitlustes on termin *imperatiiv* asendatud terminiga *subjunktiiv*, mis kõnealust vormi kõrvallause predikaadina kindlasti täpsemini iseloomustab, ent uut kõneviisi ungari kõneviisisüsteemi siiski ei

⁴² Ungari keelekäsitluses on enamasti kasutatud omaterminit kötömód, ent ka germaani keelekäsitluses levinud terminit konjunktiiv, vt täpsemalt ptk 2.1.

lisata (vt nt Frakas 1992; Groot 2010). Näiteks Casper de Grooti (2010: 235–236) arvates on kõnealuse kõneviisi põhifunktsioon väljendada käitumist eeldavat (ingl *behavioral*) illokutsiooni ning mittefaktuaalset suhtluseesmärki, niisiis on see pigem subjunktiiv kui imperatiiv. Leidub ka seisukohti, et ungari keelekäsitluses tuleks imperatiivi ja subjunktiivi vaadelda eraldi kõneviisidena. Näiteks Péter Szarka (2000: 254–257) leiab, et imperatiivi ja subjunktiivi eristamiseks on piisavalt (süntaktilisi) kriteeriume ning esitab ungari kõneviisisüsteemist oma nägemuse, mis sisaldab nii imperatiivi kui ka subjunktiivi. Imperatiiv väljendab sel juhul soovitud, subjunktiiv aga üldisemalt irreaalset maailma, kusjuures subjunktiivi eristab imperatiivist lisaks tähendusele ka verbiprefiksi normaalasend (imperatiivis liigub verbiprefiks järelasendisse). Sarnasele seisukohale jõuab ka Enikő Tóth oma kõrvallause kõneviisivalikut käsitleva monograafia lõpuosas (2008: 137–152) ning toob välja semantilised faktorid, mille alusel kõnealuseid kõneviise on võimalik eristada, n.o pealause semantika ja kõrvallause deontiline jõud (esimesest vt põhjalikumalt ptk 4.3.; teist käsitletakse selles peatükis, vt joonis 1).

Imperatiivivormi eri funktsioone eristatakse ka uuemates ungari keele grammatikates. Esialgu käsitleti imperatiivivormi subjunktiivifunktsiooni küll iseseisva keelelise kategooriana, ent traditsioonilisse kolmeliikmelises kõneviisisüsteemis muutusi ei tehta (nt É. Kiss 1999; MG 2000; Bánréti & 2001; Törkenczy 2002). Uudse lähenemisega on Rita Hegedüsi grammatika „Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések” (2005), kus varasemate grammatikate *felszólító mód* ‘imperatiiv’ on asendatud terminiga *kötőmód* ‘subjunktiiv’. Viimast defineeritakse kui kõneviisi, mis väljendab igasugust kavatsetud, plaanitud, soovitud, veel teostumata tegevust, sh otsest ja kaudset käsku ning tulevikus kavatsetavale tegevusele viitavat kaudset väidet ja küsimust (Hegedüs 2005: 49–51, 259–266).

Kuna enamikes kaasaegsetes ungari grammatikates kasutatakse endiselt terminit *imperatiiv* nii imperatiivivormi imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsiooni tähistamiseks, lähtutakse sellest traditsioonist ka siinses väitekirjas. Võimalusel on imperatiivivormi eri funktsioonidele siiski viidatud. Edasi käsitletaksegi ungari imperatiivivormi funktsioone, keskendudes kõrvallause kõneviisivalikule.

Ungari kõrvallause imperatiivivormil on niisiis kaks põhifunktsiooni: 1) **imperatiivi-** ja 2) **subjunktiivifunktsioon**.

Imperatiivi- ja subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormi saab vormiliselt eristada ainult prefiksverbide puhul: esimese puhul liigub verbiprefiks imperatiivile omaselt järelasendisse (38a,b), teise puhul aga mitte (38c) (Prileszky 1974: 471–475; Pataki 1984: 209–217; Pomozi 1991: 3–11; Kugler 2000^a: 108; Bánréti & 2001: 167–168; Tóth 2008: 137–151). Lause tasandil ilmneb imperatiivi eri funktsioonide erinevus ka selles, et kõrvallause imperatiivifunktsioonis predikaadi puhul võib sidesõna *hogy* ära jätta (vrd 38 a ja 38b), ilma et lause ebagrammatiliseks muutuks, subjunktiivifunktsiooni puhul aga mitte (vrd 38c ja 38d) (Pataki 84: 209–217; É. Kiss 1999: 141).

(38)

a. Azt mondtam, hogy **menj** **el**.
see:ACC ütle:IPFV.DET.1SG, et mine:IMP.2SG PREF
'Ma ütlesin, et mine ära.'

b. Azt mondtam, **menj** **el**.
see:ACC ütle:IPFV.DET.1SG, mine:IMP.2SG PREF
'Ma ütlesin, mine ära.'

c. Nem engedem, hogy **elmenj**.
NEG lubama:DET.1SG, et PREF:mine:IMP.2SG
'Ma ei luba sul ära minna.'

d. *Nem engedem, **elmenj**.
*NEG luba:DET.1SG, PREF:mine:IMP.2SG

Imperatiivivormi imperatiivi- ja subjunktiivifunktsiooni eristajana on esile toodud ka asjaolu, et paljudes soomeugri keeltes vastab viimasele infinitiivi- või partitsiibitarind (Pomozi 1991: 5; Pusztay 1998: 29; Aradi 2004: 5–8), sh eesti keeles. Samuti võib osa nimetatud kõrvallauseid asendada infinitiivitarindiga ungari keeles (Pomozi 1991: 5; Pusztay 1998: 29; Aradi 2004: 5–8; vt ka Farkas 1992: 222), vrd 39 a ja 39b.

(39)

a. János leült, hogy **befűzze** a
János istu:IPFV.3SG, et PREF:sidu:IMP:DET.3SG DEF.ART
cipőfűzőjét.
kingapael:POSS.3SG:ACC
'János istus, et oma kingapael kinni siduda.'

b. János leült a cipőfűzőjét **befűzni**.
János istu:IPFV.3SG DEF.ART kingapael:POSS.3SG:ACC PREF:sidu:INF
'János istus oma kingapaela kinni siduma'

Verbiprefiksi puudumisel tuleb lähtuda eelkõige kõrvallause semantikast: kui kõrvallauses puudub käsu tähendus, on imperatiivivorm subjunktiivi funktsioonis. Kuna aga alati pole võimalik otsustada, kas kõrvallause peaks tõlgendama kui käsku või mitte, on imperatiivi subjunktiivi- ja imperatiivifunktsiooni eristamine eelnimetatud vormiliste kriteeriumite puudumisel mõnikord probleemiline.

Imperatiivivormi eri funktsioonid ilmnevad eelkõige neutraalse sidendiga komplementlauses ehk *hogy*-kõrvallauses, kus selle konkreetne funktsioon on seotud pealause semantikaga. Imperatiivifunktsiooni puhul väljendab imperatiivivormis predikaadiga kõrvallause vahendatud käsku, palvet, keeldu vms; seejuures ei pea pealause predikaadi tähenduses tingimata sisalduma käsule viitavat semantilist tunnust. Tegemist on niisiis kaudse kõnega, st saatelause muudab käsklause vahendatud käsuks ja kõrvallause predikaadi vorm tuleneb kõrvallause enda tähendusest. Subjunktiivifunktsiooni puhul aga tuleneb kõrval-

lause kõneviisivalik pealause, enamasti selle predikaadi semantikast (Prileszky 1974: 474; Kugler 2000: 107; Bánréti & 2001: 167–168; Tóth 2008: 137–152).

Näitelausetes (40a) ja (40b) on kõrvallause imperatiivivormil imperatiivifunktsioon, millele viitab ka verbiprefiksi imperatiivile omane järelasend. Kõrvallause väljendab mõlemas lauses sisuliselt vahendatud käsku, kusjuures lauses (40a) pealause predikaadi semantikas käsu tähendus puudub: assertiivi *mond* 'ütleva' on kasutatud direktiivses tähenduses. Lauses (40b) aga sisaldub käsu tähendus ka pealause semantikas: pealause predikaat on direktiiv *javasol* 'soovitama, ette panema'. Lause (40c) kõrvallause predikaadi imperatiivivormil aga on subjunktiivifunktsioon: kõrvallauses puudub käsu tähendus ja kõrvallause predikaadi vormi tingib pealause permissiivne predikaat *megenged* 'lubama', subjunktiivifunktsioonile viitab ka verbiprefiksi normaalasend.

(40)

a. A nõvér azt monda, hogy **menjünk** **be** a
 DEF.ART õde see: ACC ütleva:IPFV.DET.3SG, et mine:IMP.1PL PREF DEF.ART
 beteghez.

haige:ALL

'Õde ütles, et me läheks haige juurde.'

b. A nõvér azt javasolta, hogy **menjünk** **be**
 DEF.ART õde see: ACC ette_pane:IPFV.DET.3SG, et mine:IMP.1PL PREF
 a beteghez.

DEF.ART haige:ALL

'Õde soovitas, et me läheks haige juurde.'

c. A nõvér **megengedte**, hogy **bemenjünk** a
 DEF.ART õde PREF:luba:IPFV.DET.3SG, et PREF:minema:IMP.1PL DEF.ART
 beteghez.

haige:ALL

'Õde **lubas** meil haige juurde **minna**.'

Adverbiaallausetest on enamasti on subjunktiivis otstarbelause predikaat, kõneviisivalik tuleneb siin pea- ja kõrvallause loogikaseosest (Prileszky 1974: 474–475; Forgács 2001: 422; Bánréti jt 2001: 168), ent kui pealause sisaldab käsule viitavat semantilist elementi, võib see olla ka imperatiivis (Prileszky 1974: 474–475). Näitelause (41a) kõrvallause imperatiivis predikaadil on otstarbelausele omaselt subjunktiivifunktsioon, millele viitab ka verbiprefiksi normaalasend. Lause (41b) kõrvallause predikaat aga imperatiivifunktsioonis, millele viitab verbiprefiksi järelasend, st lause (41b) kõrvallause on sisult kaudne käsk.

(41)

a. Elment, hogy **megváltsa** a jegyet.
 PREF:mine:IPFV.3SG, et PREF:ost:IMP.3SG DEF.ART pilet:ACC

'Läks, et pilet osta.'

b. Elküldték, hogy **váltsa** **meg** a jegyet.
 PREF:saat:IPFV.DET.3PL, et ost:IMP.3SG PREF DEF.ART pilet:ACC
 ‘Saatsid ta, et ostku pilet.’

Subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormi kasutatakse ka kõrvallauses, mis väljendab millegi olemasolu või puudumist (42), samuti tingib selle emfaatiline *van* ‘olema’ pealause (43) (Aradi 2004: 10–12).

(42) Nincs, aki **elmenjen**.
 pole, REL:kes PREF:mine:IMP.3SG
 ‘Pole, kes ära/sinna läheks.’

(43) Vannak ök olyan okosak, hogy **ne** **menjenek** oda.
 ole:3PL nemad nii tark:PL, et NEG mine:IMP.3PL sinna
 ‘Nad on piisavalt targad, et sinna mitte minna.’

Imperatiivivormi funktsioon komplementlause sõltub niisiis peamiselt pealause semantikast. Kui kõrvallause põhja semantika sisaldab käsu elementi (40b) või seda kasutatakse direktiivses tähenduses (40a), on kõrvallause predikaat imperatiivivormis ja kõrvallause väljendab sisuliselt kaudset käsku. Kui aga kõrvallause põhi eeldab laiendina imperatiivivormis predikaadiga kõrvallauset, ent põhja semantika käsu elementi ei sisalda (40c), on kõrvallause predikaadi imperatiivivormil subjunktiivifunktsioon. Nende kahe rühma vahele jääb üleminekuala pealause elementidest, mida laiendava kõrvallause imperatiivivormis predikaadil võib olenevalt tõlgendusest olla nii imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioon. (vt Prileszky 1974: 474; Farkas 1992: 208; Kugler 2000^a: 107; Bánréti & 2001: 167–168; Aradi 2004: 8–9) Näitelause (44) pealause predikaati *akar* ‘soovima, tahtma’ võib laiendada nii imperatiivi- (44a) kui ka subjunktiivifunktsioonis predikaadiga kõrvallause (44b), kusjuures esimesel juhul tõlgendatakse kõrvallauset kaudse käsuna, teisel aga mitte.

(44)
 a. Azt akarta, hogy **látogassák** **meg**.
 see:ACC taht:IPFV.DET.3SG, et külasta:IMP.DET.1PL PREF
 ‘Ta tahtis, et ma teda külastaks.’
 b. Azt akarta, hogy **meglátogassák**.
 see:ACC taht:IPFV.DET.3SG, et PREF:külasta:IMP.DET.3PL
 ‘Ta tahtis, et ma teda külastaks.’

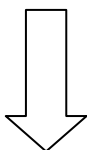
Enikő Tóth (2008: 137–142) konkretiseerib ja laiendab varasemaid loetelusid pealause elementide semantilistest rühmadest, mis tingivad oma laiendlause imperatiivse predikaadi imperatiivi- või subjunktiivifunktsiooni (nt Prileszky 1974: 474; Bánréti & 2001: 167–168) ja toob välja järgmised rühmad⁴³:

⁴³ Verbide täielikku loetelu vt Tóth 2008: 139–142.

- 1) imperatiivifunktsioonis predikaat laiendab (a) direktiivse tähendusega assertiive (nt *mond* 'ütleva', *megmond* 'ütleva', *figyelmeztet* 'hoiatama', *ír* 'kirjutama', *kiált* 'hüüdma') ja direktiive (nt *parancsol* 'käskima', *javasol* 'soovitama', ette panema', *kér* 'paluma', *követel* 'nõudma', *kötelez* 'kohustama');
- 2) subjunktiivifunktsioonis predikaat laiendab hinnangut väljendavat põhja (nt kvalitatiivsed hinnangusõnad *fontos* 'tähtis', *felesleges* 'ülearune', *tűrhetetlen* 'väljakannatamatu'; deontikud *kell* 'pidama', *elkerülhetetlen* 'möödapääsmatu', *megengedhetetlen* 'lubamatu'), purposiive (nt *igyekszik* 'püüdma', *vállalkozik* 'ette võtma', *fél* 'kartma', *lemond* 'loobuma'), vähest võimalikkust väljendavaid episteemikuid (nt *lehetetlen* 'võimatu', *kizárt* 'välis- tatud', *kétséges* 'kahtlane'), permissiive (nt *megenged* 'lubama', *alkalmat ad* 'võimaldama', *megtilt* 'keelama', *gátol* 'takistama', *véd* 'kaitsma') ja mõne- sid desideratiive (nt *vágyik* 'igatsema', *áhítzik* 'ihaldama');
- 3) nii imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioonis predikaat võib laiendada üksikuid erinevatesse semantilistesse rühmadesse kuuluvaid elemente (nt *akar* 'tahtma', *kíván* 'soovima', *óhajt* 'soovima', *vár* 'ootama', *drukkol* 'pöialt hoidma', *rávesz* 'veenma'), mistõttu ühtseid semantilisi rühmi siin esitada pole võimalik.

Tóth (2008: 137–152; vt ka Prileszky 1974: 475) jõuab järeldusele, et kõrvallause imperatiivivormi funktsioon sõltub deontilisest jõust: mida tugevam see on, seda tõenäolisem on imperatiivifunktsioonis predikaat ja vastavalt, mida nõrgem, seda tõenäolisem on subjunktiivifunktsioonis predikaat. Kahe äärmuse vahele jäävad põhjad, mida võib olenevalt tõlgendusest laiendada nii imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioonis predikaadiga kõrvallause (vt joonis 1). Näitelause (45a) kõrvallause predikaadi imperatiiv viitab niisiis tugevale manipulatsioonile: Mónika vanemad veensid tüdrit reisile minema. Seega on tegemist kaudse käsuga. Näitelause (45b) kõrvallause predikaadi subjunktiivifunktsioon aga viitab nõrgale manipulatsioonile: Mónika vanemad püüdsid tüdrit kaudselt reisile minema meelitada, nt talle mõnd soodsat reisipakkumist edastades.

<u>deontiline jõud</u>	<u>funktsioon</u>
tugev	1) imperatiiv
	3) imperatiiv/subjunktiiv
nõrk	2) subjunktiiv

Joonis 1 Deontilise jõu ja imperatiivivormi funktsiooni suhe (Tóth 2008: 145)

(45)

a. Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk **utazzon**
Mónika vanem:POSS.3PL see:SPRE ole:IPFV.1PL, et tütar:POSS.3PL sõit:IMP.3SG
el néhány napra pihenni.
PREF mõni päev:SBL puhka:INF

‘Mónika vanemad tegid oma parima, et tütar paariks päevaks puhkama sõidaks.’

b. Mónika szülei azon voltak, hogy lányuk
Mónika vanem:POSS.3PL see:SPRE ole:IPFV.1PL, et tütar:POSS.3PL
elutazzon néhány napra pihenni.
PREF:sõit:IMP.3SG mõni päev:SBL puhka:INF

‘Mónika vanemad tegid oma parima, et tütar paariks päevaks puhkama sõidaks.’

Peatükis 4.3. oli juba juttu sellest, et kõneviisivalikut võib mõjutada ka pealause eitus. Enamasti võimaldab kõrvallause põhja eitus või põhja eitav sisu kasutada muidu indikatiivi eeldava eitava põhja puhul konditsionaali, ent mõnel juhul ka imperatiivivormi (nt Farkas 1992: 209, vt ka ptk 5.2.2.). Nii on näitelause (46a) positiivse tähendusega põhja *valószínű* ‘tõenäoline’ puhul võimalik ainult indikatiivis predikaadiga kõrvallause (vrd 46b), põhja eituse puhul aga on grammatiline ka subjunktiivifunktsioonis imperatiivivorm (vrd 46c ja d).

(46)

a. Valószínű, hogy **esik** az eső.
tõenäoline, et sada:3SG DEF.ART vihm
‘Tõenäoline, et sajab vihma.’

b. *Valószínű, hogy **essen** az eső.
*tõenäoline, et sada.IMP.3SG DEF.ART vihm
*‘Tõenäoline, et sadagu/sajaks vihma.’

c. Nem valószínű, hogy **esik** az eső.
NEG tõenäoline, et sada:3SG DEF.ART vihm
‘Pole tõenäoline, et sajab vihma.’

d. Nem valószínű, hogy **essen** az eső.
NEG tõenäoline, et sada.IMP.3SG DEF.ART vihm
‘Pole tõenäoline, et vihma sajaks.’

Opositsioonis indikatiiviga võib subjunktiivifunktsioonis imperatiivivorm viidata tulevikulisusele ja muuta aspekti (Szarka 2000: 254). Näitelause (47a) kõrvallause indikatiivivorm viitab reaalsele olevikulisele situatsioonile: pea ja kõrvallause tegevus on samaaegsed ja aspekt seega imperfektiivne, näitelause (47b) kõrvallause imperatiivivorm aga viitab võimalikule tulevikulisele olukorrale ja perfektiivsele aspektile.

(47)

a. Az a fontos, hogy **észreveszem** a hibákat.
see DEF.ART tähtis, et märka.DET.1SG DEF.ART viga:PL:ACC
‘Tähtis on see, et ma vigu märkan.’

b. Az a fontos, hogy **észrevegyem** a hibákat.
 see DEF.ART tähtis, et märka.IMP.DET.1SG DEF.ART viga:PL:ACC
 'Tähtis on see, et ma vigu märkaks.'

Lauseliikmelisusele põhinevast kõrvallause klassifikatsioonist lähtudes on komplementlausetest imperatiivvormis kõige sagedamini sihtis- (40), ent ka alus- (47b) ja teatud rektsoonimääruskõrvallause (48⁴⁴–50) predikaat, adverbiallausetest aga otstarbelause predikaat (39a) (Prileszky 74: 473; Hegedüs 2005: 259–266).

(48) Jánosnak több a pénze annál, hogy Trabantot
 János:DAT rohkem DEF.ART raha:POSS.3SG see:ADS, et Trabant:ACC
vegyen.
 ost.IMP:3SG
 'Jánosil on selleks piisavalt raha, et mitte Trabanti osta'

(49) Arra vár, hogy **kinyissák** a boltot.
 see:SBL oota.3SG, et PREF:ava:IMP:DET.3PL DEF.ART pood:ACC
 'Ootab, et pood lahti tehtaks.'

(50) Hozzákezdett, hogy **kitakarítsa** a
 PREF:hakka:IPFV.3SG, et PREF:korista:IMP:DET.3SG DEF.ART
 szobáját.
 tuba:POSS.3SG:ACC
 'Hakkas oma tuba koristama.'

Ungari imperatiivvormil on niisiis kõrvallause kaks põhifunktsiooni: imperatiivi- ja subjunktiivifunktsioon. Milline funktsioon konkreetsel imperatiivvormil on, sõltub eelkõige pealause semantikast, adverbiallause puhul ka pea- ja kõrvallause loogikasuhetest.

Imperatiivvormi eri funktsioonide eristamise vajadus lähtus esialgu suuresti keeleõppevajadustest ja see ilmnis eelkõige kontrastiivsetes uurimustes, mis kõrvutasid ungari ja mõne indoeuroopa keele kõneviise. Kontrastiivsed uurimused tõstatasid mitmeid küsimusi ja ajendasid uurima imperatiivvormi funktsioone juba ainuüksi ungari keele seisukohalt (nt Tóth 2005, Aradi 2004, Szarka 2000). Vajadus piiritleda imperatiivvormi eri ülesandeid kõrvallauses ajendas omakorda uurima pealause semantika mõju kõrvallause kõneviisivalikule⁴⁵ ka laiemalt ja kahtlema termini *imperatiiv* sobivuses ungari kõneviisisüsteemi (nt Farkas 1992, Tóth 2008; Groot 2010) ning lõpuks subjunktiivi ja imperatiivi eristamisele süntaktilis-semantiliste faktorite alusel (Szarka 2000, Tóth 2008: 137–152).

⁴⁴ Tänan väitekirja eelretsensenti Johanna Laaksot, kes juhtis autori tähelepanu sellele, et kõrvallause (48) imperatiivvorm on küll tingitud lausetüübist, ent osutab samas ka väliste asjaolude mõjule, st väljendab deontilist modaalust.

⁴⁵ Pelause mõjust kõrvallause kõneviisivalikule vt täpsemalt pkt 4.3.

Kõrvallauses esineb imperatiivivormi peamiselt *hogy*-kõrvallauses. Imperatiivifunktsioonis on üldjuhul direktiive ja direktiivses tähenduses kasutatud assertiive laiendava komplementlause imperatiivivormis predikaat, st kaudne käsk. Subjunktiivifunktsioonis aga komplementlause imperatiivivormis predikaat, millel puudub sisuline käsu tähendus. Kõrvallause predikaadi imperatiivivorm tuleneb sel juhul pealause semantikast ja kõrvallauses ei sisaldu otsest käsu tähendust.

Adverbiaallausestest on enamasti imperatiivivormis otstarbelause predikaat. Tegemist on subjunktiivifunktsioonis imperatiiviga, mille kasutus erinevalt komplementlausest ei tulene pealause semantikast vaid pea- ja kõrvallause vahelisest loogikasuhetest.

Imperatiivifunktsioon tähendab niisiis seda, et kõrvallause väljendab tugevat deontilist manipulatsiooni, subjunktiivifunktsioon aga nõrgemat deontilist manipulatsiooni. Pealause elemente, mis jäävad nende kahe äärmuse vahele, võib laiendada nii imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioonis predikaadiga kõrvallause. Imperatiivivormi funktsioon määrab sel juhul kõrvallause tõlgenduse ja vastupidi.

Vormiliselt on imperatiivivormi eri funktsioone võimalik eristada ainult prefiksverbide puhul: imperatiivifunktsioonis liigub verbiprefiks järelasendisse, subjunktiivifunktsioonis aga jääb tavaasendisse verbi ees.

Lause tasandil eristab imperatiivivormi imperatiivi- ja subjunktiivifunktsiooni see, et viimase puhul ei saa sidesõna *hogy* lausest ära jätta. Kuna imperatiivivormi eri funktsioonide eristamiseks siiski selgeid kõiki verbe hõlmavaid morfoloogilisi kriteeriume pole, ei ole ungari keele grammatikates seni peetud vajalikuks neid eraldi kõneviisidena käsitleda. Piirdutud on vaid kõnealuse kõneviisi eri funktsioonide kirjeldamisega. Nimetatud traditsioonist lähtutakse ka selles väitekirjas, võimalusel imperatiivivormi eri funktsioone siiski esile tõstes.

5.3. Eesti kõneviisid ja nende funktsioonid kõrvallauses

Eesti kaasaegne grammatikakäsitlus nimetab viit kõneviisi: indikatiiv e kindel, konditsionaal e tingiv, imperatiiv e käskiv, jussiiv e mõõnev ja kvotatiiv e kaudne kõneviis (nt EKG I 1995, EKG II 1993, Erelt 2003: 55; EKK 2007: 281, 464; Erelt 2013: 127). Varasema grammatikatradsiooni järgi eristati nelja kõneviisi: indikatiivi, konditsionaali, imperatiivi ja kvotatiivi (nt Tauli⁴⁶ 1980: 34–38). Jussiivi hakati eraldi kõneviisina käsitlema pärast seda, kui kõneviisisüsteemi toodi Huno Rätsepa (1971) ettepanekul sisse vahendatuse kategooria ja näidati, et otsest käsku väljendava imperatiivi kõrval on võimalik välja tuua

⁴⁶ Tauli kasutab kaudse kõneviisi nimetusena terminit *narratiiv*.

ka kaudset käsku väljendava jussiivi⁴⁷ paradigma. Vahendatud teatelaadi väljendavad eesti keeles kvotatiiv ja jussiiv. (Erelt 2003: 107)

Järgnevalt antakse ülevaade eesti kõneviisidest, keskendudes nende funktsioonidele kõrvallauses.

5.3.1. Indikatiiv e kindel kõneviis

Indikatiiv on nii semantiliselt kui ka morfoloogiliselt markeerimata. Indikatiivil on kõik võimalikud aja-, isiku-, tegumoevormid.

Kui lauses muid modaaltähendustele viitavaid vormivahendeid pole, näitab indikatiiv, et tegemist on reaalse sündmuse, tõsikindla väite, mittevahendatud teatega (vt Erelt 2013: 127–128). Võib niisiis öelda, et ka indikatiivsel väitelaulusel on modaalne tähendus: see viitab veendumusele lausega väljendatu tõsikindluses (Kasik 2008: 34). Indikatiivi funktsioon on edastada kuulajale mõeldud teadet, mille allikas on kõneleja ise või mille allikana ta esindab; indikatiivi teatelaad on otsene (EKG II 1993: 34; Metslang & Sepper 2010: 531–532), st indikatiiv vormistab vaatlushetkel tegelikkuses aset leidnud (51), leidvaid või aset leida saavaid (52) sündmusi.

(51) Pille sõitis hommikul Tartusse.

(52) Peeter läheb Pillele vastu, kui töö enne valmis saab.

Indikatiivi semantilist neutraalsust saab kaotada leksikaalsete või intonatsiooniliste vahenditega ning anda indikatiivis verbivormiga lausele teistele kõneviisidele omaseid modaaltähendusi. Näiteks võib seda kasutada lauses, kus teate allikas käsitleb tegevussituatsiooni irreaalsena (53–56); kõneleja ei ole ise teate allikas (55–56), kõneleja püüab kuulajat (54) või kuulaja vahendusel kedagi teist (56) tegevusele õhutada (EKG I 1995: 80–81, 235; EKG II 1993: 34, 183; Erelt 2013: 127). Seega võib indikatiivil olla ka ebatüüpilisi funktsioone ehk metafoorseid kasutuskontekste, st see ei pruugi alati vormistada tõsikindlat väidet (vt ka Kasik 2008: 34).

(53) Ta on just nagu arust ära.

(54) Selle töö teed nüüd kohe ära!

(55) Ta arvas, et loodus ei salli tühja kohta.

(56) Ütle talle, et las ta tuleb homme.

⁴⁷ Rätsep veel terminit *jussiiv* ei kasuta vaid nimetab seda vahendava teatamislaadi imperatiiviks.

Kõrvallause indikatiivivorm võib olla tingitud ka pealause semantikast (Pealause mõjust kõrvallause kõneviisivalikule vt täpsemalt ptk 4.3.), seda eelkõige komplementlause puhul. Jaatava pealause korral eeldavad indikatiivivormis predikaadiga kõrvallauset faktiivid (57), semifaktiivid (58), assertiivid (59), fiktsiooniverbid (60) ja episteenikud (61) (vt ka tabel 4, ptk 4.3.). Seejuures ei väljenda kõrvallause kahe viimase rühma puhul mitte reaalmaailmas vaid mingis võimalikus maailmas tõest sündmust, st indikatiivis predikaadiga kirjeldatakse on tõene pealause (tegevus)subjekti maailmas (60, 61).

(57) Pille rõõmustab, et Peeter on kodus.

(58) Pille kuulis, et Peeter on kodus'

(59) Pille ütles, et Peeter on kodus'

(60) Pille unistas, et Peeter on kodus.

(61) Pille uskus, et Peeter on kodus.

Põhja eelnimetatud semantilisi rühmi laiendava komplementlause predikaat võib siiski olla ka markeeritud kõneviisis. Seda näiteks juhul kui pealuses on eituselement: nii pole lausetes (62) ja (63) jaatava põhja puhul markeeritud kõneviis võimalik (62a, 63a), küll aga põhja eituse (62b, 63b) või sisult eitava põhja (62c) puhul; samuti kui assertiivi kasutatakse direktiivses tähenduses: lauses (64a) on põhja *ütlema* tavapärase assertiivse tähenduse puhul laiendlause predikaat indikatiivis, ent kaudse käsu tähenduse puhul imperatiivis/jussiivis (64b).

(62)

a. On tõenäoline, et homme **sajab**/***sajaks**.

b. Pole tõenäoline, et homme **sajab**/**sajaks**.

c. On ebatõenäoline, et see liiga pikk **on**/**oleks**.

(63)

a. Ta tõestas, et ta **on**/***oleks** liiga pikk

b. Ta ei tõestanud, et ta liiga pikk **on**/**oleks**.'

(64)

a. Pille ütles, et Peeter **tuleb** meiega.

b. Pille ütles, et Peeter tulgu meiega.

Indikatiiv moodustab teiste kõneviisidega järgmisi opositsioonipaare (Arvestatud on kõneviiside põhilisi tähendusi, nende kõrval võib kõneviisidel olla ka lisatähendusi, nt imperatiivis või jussiivis vorm viitab ühtlasi ka sündmuse irrealsusele):

- kvotatiiviga teatelaadi seisukohast;
- konditsionaaliga sündmuse reaalsuse seisukohast;
- imperatiiviga taotluslikkuse seisukohast;
- jussiiiviga taotluslikkuse ja teatelaadi seisukohast.

Jussiiivil on teatud funktsionaalseid sarnasusi nii konditsionaali kui ka imperatiiviga (vt nt Metslang & Sepper 2010: 533), seetõttu moodustabki jussiiiv indikatiiviga vastandpaari nii taotluslikkuse (taotluslik >< mittetaotluslik) kui ka teatelaadi (kaudne >< otsene) seisukohast. Näiteks lause (65) on kindlalt aset leidvat sündmust kirjeldav tõsikindel väide, lause (66) aga edastab kolmandale isikule suunatud käsku, st on korruga taotluslik ja esindab kaudset teatelaadi.

(65) Peeter läheb Tartusse.

(66) Peeter mingi Tartusse.

Indikatiivi põhifunktsioon on niisiis reaalse tõsikindla väite vormistamine, ent indikatiivi neutraalsuse tõttu võib sellele mitmesuguste keeleliste vahendite abil anda ka ebatüüpilisi tähendusi. Komplementlause indikatiivi võib tingida pealause semantika, kusjuures kõrvallause ei pruugi sel juhul alati kirjeldada reaalmaailmas tõest sündmust, põhja teatud semantiliste rühmade puhul on kõrvallausega kirjeldatud sündmus tõene mõnes võimalikus maailmas. Üldjuhul indikatiivis predikaadiga kõrvallause eeldavate põhja semantiliste rühmade kõneviisivalikut võivad aga muuta pealause teatud tähenduselemendid, nt eitus või assertiivide direktiivne kasutus.

Indikatiivi põhilised opositsioonipaarid moodustuvad konditsionaaliga reaalsuse (kõrvallauses ka taotluslikkuse), kvotatiiviga teatelaadi ja imperatiiviga (kõrvallauses ka jussiiiviga) taotluslikkuse seisukohalt.

5.3.2. Konditsionaal e tingiv kõneviis

Konditsionaal on nii modaalset kui ka morfoloogiliselt markeeritud. Tingiva kõneviisi tunnused on *–ksi* ja *–ks*. Konditsionaalil on preesens ja perfekt, kusjuures viimane esineb peamiselt analüütilisel, ent ka sünteetilisel kujul. Konditsionaalivorme kasutatakse kas pöördelõppudega või ilma. Kõnekeeleuurimused on näidanud, et pöördelõppude kasutamine konditsionaalis on vähenemas (nt Pajusalu & Pajusalu 2004). Konditsionaali vormistikust annab ülevaate tabel 4.

Tabel 4 Eesti konditsionaali paradigma

preesens		
personaal		impersonaal
singular	pluural	vaada-ta-ks
ma vaata-ks(i-n)	me vaata-ks(i-me)	
sa vaata-ks(i-d)	te vaata-ks(i-te)	
ta vaata-ks	nad vaata-ks(i-d)	
perfekt		
personaal		impersonaal
singular	pluural	ole-ks vaada-tud
ma ole-ks(i-n) vaada-nud / vaada-nu-ks(i-n)	me ole-ks(i-me) vaada-nud / vaada-nu-ks(i-me)	
sa ole-ks(i-d) vaada-nud / vaada-nu-ks(i-d)	te ole-ks(i-te) vaada-nud / vaada-nu-ks(i-te)	
ta ole-ks vaada-nud / vaada-nu-ks	nad ole-ks(i-d) vaada-nud / vaada-nu-ks(i-d)	

Tingiva kõneviisi tähenduses on ühendatud irreaalsustähendus episteemilise võimalikkuse tähendusega. Konditsionaalis predikaat viitab sündmuse irreaalsusele vaatlushetkel ja selle võimalikkusele mingis kujuteldavas olukorras. (Erelt 2013: 128–130) Teate allika suhtes on konditsionaal neutraalne: see võib olla kõneleja ise (67), aga ka keegi teine (68); teade võib olla mõeldud nii kuulajale (67, 68) kui ka kellelegi kolmandale (69). (EKG I 1995: 81; EKG II 1993: 34–35)

- (67) **Tuleksin** meelsasti sinuga kaasa.
- (68) Peeter ütles, et ta **tuleks** meelsasti minuga kaasa.
- (69) Ütle Pillele, et Peeter **tuleks** meelsasti temaga kaasa.

Konditsionaali olevikuvorm viitab sellele, et sündmus pole vaatlushetkeks reaalsuses toimunud, ent mingi tingimuse korral pole selle edaspidine toimumine välistatud (Erelt 2013: 128–131), ehkki see on küllaltki ebatõenäoline (EKG I 1995: 81). Kusjuures tingimuselause predikaadi konditsionaalivorm viitab sündmuse toimumiseks vajaliku sündmuse irreaalsusele (70).

- (70) Kui mul aega **oleks**, läheksin kinno.

Kombinatsioonis minevikuga aga viitab konditsionaalivorm sellele, et predikaadiga kirjeldatud sündmus on jäänud vaatlushetkeks toimumata (Erelt 2013: 128–131; Metslang & Sepper 2010: 539; EKG I 1995: 81, II 1993: 35), ehkki oleks võinud aset leida (Erelt 2013: 128–131). Näitelauses (71–73) väljendab konditsionaal sündmuse toimumata jäämist vaatlushetkeks, viidates siiski selle toimumise võimalikkusele teatud tingimustel: (71) oleksin tulnud, nt kui sa oleksid kutsunud; (72) ja (73) Peeter oleks tulnud, nt kui teda oleks kutsutud vms.

(71) **Oleksin** meelsasti sinuga kaasa **tulnud**.

(72) Peeter ütles, et **oleks** meelsasti minuga kaasa **tulnud**.

(73) Ütle Pillele, et Peeter **oleks** meelsasti temaga kaasa **tulnud**.

Modaalverbi konditsionaal väljendab subjektiivset, pigem soovitatavat kui normeerivat hinnangut (Metslang & Sepper 2010: 540; EKG II 1993: 186), nt (74) on sõprade toetamine soovitav või üldiselt aktsepteeritud, mitte aga kohustuslik.

(74) Ta arvas, et sõpru **peaks** toetama.

Adverbiaallausetest kasutatakse konditsionaali tingimuslauses, mis väljendab irreaalset või hüpoteetilist sündmust. Konditsionaalis predikaadiga tingimuslause⁴⁸ tähistamiseks eesti keelekäsitluses ühtset terminit välja kujunenud pole, kasutatud on nt termineid *hüpoteetiline tingimuslause* (nt Rannut 1981, Erelt 1986), *ebareaalne tingimuslause* (nt Erelt 2003), *irreaalne tingimuslause* (nt EKG II 1993, Koks 2006). Kuna siin väitekirjas on võimalusel lähtunud EKG terminoloogiast, kasutatakse konditsionaalivormis tingimuslause kohta edaspidi terminit *irreaalne tingimuslause*.

Lisaks irrealsele tingimuslausele (75) vormistab tingiv kõneviis adverbiaallauses ka teatud sidenditega algava (nt *justkui*, *otsekui*, *kui*, *justnagu*, *nagu*) võrdluskõrvallause (76), irrealse möönduslause⁴⁹ (77) ning finiiitse predikaadiga otstarbelause (78) predikaati (viimast enamasti erisubjektilisuse korral).

⁴⁸ Tingimuslausete liigitamisel võib lähtuda ka muudest kui vormilistest aspektidest, nt Daniele Monticelli (2003) on seisukohal, et eesti tingimuslauseid tuleks klassifitseerida pigem nende semantikast lähtuvalt. Kuna selles väitekirjas lähtutakse vormist ja selle funktsioonidest, on siin otstarbekas jääda traditsioonilise jaotuse juurde. Tingimuslause liigitamisest põhjalikumalt vt Helen Koksi magistritööd (2006: 16–23).

⁴⁹ Tingimuslause eeskujul on selles töös jagatud reaalseteks ja irrealseteks ka möönduslause, sarnast jaotust kasutab ka Lehte Rannut (1981: 98–99), nimetades konditsionaalis predikaadiga möönduslauseid *hüpoteetiliseks möönduslauseks*. Rannut toob samas esile ka olulise erinevuse konditsionaalis predikaadiga tingimus- ja möönduslause pealause predikaadi vormis: kui tingimuslause puhul on ka see alati konditsionaalis, siis möönduslause pealause predikaat võib olla ka indikatiivis või imperatiivis.

Samuti on konditsionaalis sidendiga *ilma et* algava (79) ja tegevuse või toimumise viisi konkretiseeriva viisilause predikaat (80) ning ettepanekut või arutlust väljendava kõrvallause predikaat (81). Konditsionaalivorm võib öeldut modifitseerida, nt pehmendada või muuta palvet või käsku viisakamaks (82). (vt Erelt 2013: 132; Metslang & Sepper 2010: 539; EKG I 1995: 81, II 1993: 34–35, 176, 295; 304–308; Metslang 1999: 97–98, 116–118, 125)

(75) Kui vihma **sadama hakkaks**, saaksime märjaks.

(76) Kõrvalkorterist kostab kopsimist, justkui **oleks** seal kingsepatöökoda **avatud**.

(77) Ta sõitis ära, kuigi **oleks võinud** veel **jäada**.

(78) Pille kiirustas, et Peeter teda **ootama ei peaks**.

(79) Ta luges luuletuse ette, ilma et **oleks** kordagi **takerdunud**.

(80) Ta ehmatas selle peale, nii et hing **oleks** ääre pealt **kinni jäänud**.

(81) Mis oleks, kui **läheksime** kinno?

(82) Palun öelge, kas **oleks** võimalik juhatajaga kokku saada?

Neutraalse sidendiga *et* algavas komplementaluses on eesti konditsionaalil subjunktiivi funktsioon (Metslang & Sepper 2010: 539; Metslang 1999:116–125, vt ka Pajusalu, Pajusalu 2004:263–264). Konditsionaalis on tahteväljendusverbe⁵⁰ (nt *käskima*, *soovima*, *paluma*, *nõudma*, *ette panema*, *lootma*, *ootama*) laiendava kõrvallause predikaat (83), samuti vahendatud käsku väljendava kõrvallause predikaat (84a); käsu refereerimisel on võimalik ka jussiiv (84b).

(83)Pille nõudis, et Peeter ta **rahule jätaks**.

(84)

a. Ema ütles, et ma **ostaks** poest piima.

b. Ema ütles, et ma **ostku** poest piima.

Eelpool nimetati konditsionaali kasutust teatud sidenditega (nt *justkui*, *otsekui*, *kui*, *justnagu*, *nagu*) algavas võrdlevas kõrvallauses (vt ka Kehayov 2011), samade sidenditega seostub konditsionaali kasutus ka komplementluses, mis laiendab näilisust väljendavat (nt *näima*, *paistma*, *tunduma*) põhja (85a) (vt ka Erelt 2013: 132; Sarapuu 2003: 138). Kõrvallause konditsionaali ja eelnimetatud sidendite koos esinemine kõrvallauses kinnitab Kehayovi seisukohta, et

⁵⁰ Pealause põhja semantika mõjust konditsionaali valikule eesti kõrvallauses vt täpsemalt ptk 4.3. (tabel 3).

kõneviisivaliku mõjuriks võib teatud juhtudel olla sidend (2011, vt ka Nordström 2010). Neutraalse sidendi korral on näilisusverbe laiendava komplementlause predikaat enamasti indikatiivis (85b), markeeritud sidendi ja konditsionaali koostoimel muutub kõrvallause hüpoteetilisuse aste kõrgemaks: esimesel juhul (85a) on võimalik, et Peeter siiski haigeks ei jää, teisel juhul (85b) on see võimalus märksa väiksem, ehkki pealause semantikast tulenevalt mitte täielikult välistatud.

(85)

a. Peetrile tundus, nagu **jääks** ta haigeks.

b. Peetrile tundus, et ta **jääb** haigeks.

Konditsionaalis predikaadiga kaudkõne referaatosana toimiv *nagu(justkui/otsekui/justnagu)*-kõrvallause (86) võib olla mõtestatud ka kvotatiivsena (EKG II 1993: 36). Kõneleja viitab oma mittenõustumisele refereeritava väitega: naise väide ei vasta tõele, ma oskan naela seina lüüa (sama tähendust annab edasi ka kvotatiivis predikaadiga *et*-kõrvallause *et ma ei oskavat naelagi seina lüüa*, vt 5.3.5.).

(86) Minu naine väidab, justkui **ei oskaks** ma naelagi seina lüüa.

Konditsionaalis on ka sellise relatiivlause predikaat, mille pealause on tahteavaldusliku sisuga, modaalne, eitav või muul viisil relatiivlause sündmust irrealseks muutev (Erelt 2013: 131): näitelause (87) pealause eitus viitab relatiivlausega kirjeldatu irrealsusele. Relatiivlause konditsionaalis predikaadiga aga saab teatud tingimustel selle peasõna mittespetsiifiliseks muuta (Pajusalu & Pajusalu 2010: 243–244; Erelt 2013: 131). Näiteks lause (88a) ehitusmees on kõnelejale veel teadmata, st mittespetsiifiline; lause (88b) ehitusmees aga aitab juba remonti teha, ainult tema asukoht on hetkel teadmata.

(87) Niisugust rongi pole, mis poole kaheksaks Viljandisse **jõuaks**.

(88)

a. Otsin ehitusmeest, kes **aitaks** mul remonti teha.

b. Otsin ehitusmeest, kes **aitab** mul remonti teha.

Eesti nagu ungari kõrvallauseski võimaldab pealause eitav tähenduskomponent konditsionaali kasutust komplementlausestes, kus muidu tingivat kõneviisi kasutada ei saa. Tingivas kõneviisis kõrvallause rõhutab sel juhul ebakindlust/kahtlust (vt ka Metslang 1999: 122). Lausetes (89a, 91a, 93a) pole konditsionaal võimalik (kui pole lisatud tingimust), seevastu lausetes (89b, 90, 91b, 92, 93b) on konditsionaal võimalik, konditsionaalis predikaadiga variant rõhutab neis kõrvallausega väljendatu hüpoteetilisust⁵¹.

⁵¹ Pealause eituselemendi mõjust komplementlause kõneviisivalikule vt täpsemalt ptk 4.3.

(89)

a. On tõenäoline, et homme **hakkab/*hakkaks** vihma **sadama**.

b. Pole tõenäoline, et homme **hakkab/hakkaks** vihma **sadama**.

(90) On ebatõenäoline, et homme **hakkab/hakkaks** vihma **sadama**.

(91)

a. Ta väitis, et tal **on/*oleks** palju tööd.

b. Ta ei väitnud, et tal **on/oleks** palju tööd.

(92) Ta eitas, et **oli/ oleks olnud** kodus.

(93)

a. Ma usun, et ta minuga kaasa **tuleb/*tuleks**.

b. Ma ei usu, et ta minuga kaasa **tuleb/tuleks**.

Helle Metslang on Anneli Kauppineni (1998) eeskujul jaganud konditsionaali tähendused (a) raami- ja (b) intentsioonitõlgenduseks. Esimesel juhul paigutub lausega väljendatud olukord mingisse situatsiooniraamistusse (nt irreaalne, tingimussuhe) ja lausest järeldeb sündmuse mittetoimumine reaalmaailmas; teisel aga väljendab soovi, et sündmus toimuks. (1999 49, vt ka Sarapuu 2003: 138–139; Pajusalu & Pajusalu 2010) Kõrvallause liikidest esindavad adverbiaalused eelkõige raami-, komplementlauseid aga intentsioonitõlgendust.

Konditsionaali põhitähendused on niisiis seotud irreaalsuse ja võimalikkuse väljendamisega. Konditsionaali kasutust kõrvallauses võivad tingida ka komplementlause põhi, sh eitava sisuga põhi, aga ka muidu indikatiivis predikaadiga kõrvallauset eeldava põhja eitus. Konditsionaali kasutust tingivad teatud sidendid, komplementlausest markeeritud sidendid koos näilisust väljendava põhjaga. Konditsionaali võib kasutada ka viisakuse või tagasihoidlikkuse väljendamiseks.

5.3.3. Imperatiiv e käskiv kõneviis

Imperatiiv on modaalselt ja morfoloogiliselt markeeritud. Imperatiivil on piiratud paradigma: sel puudub ainsuse esimene pöörde vorm. Imperatiivi ainsuse teise pöörde vorm moodustatakse ilma tunnuseta, mitmuse teise ja kolmanda pöörde vormid tunnuse *-ge/-ke*, mõlemad kolmanda pöörde vormid aga tunnuse *-gu/-ku* abil, kusjuures imperatiivi kolmanda pöörde vormid langevad kokku jussivi kolmanda pöörde vormidega. Imperatiiv saab ajakategooriast kombineeruda ainult olevikuga. (EKK 2007: 91–96; Erelt & Metslang 2004; Metslang 2004: 243–244; Erelt 2003: 58–59, 2013: 133)

Imperatiivi paradigma kesksed ja kõige loomulikumad liikmed (väljendavad otsest käsku) on ainsuse ja mitmuse 2. pööre: kõneleja on käsu allikas ja kuulaja adressaat ning tegevussubjekt. Ka mitmuse 1. pööre vormistab otsest käsku, ent kõneleja on nii käsu allikas kui ka üks adressaate ja tegevussubjekte. (Erelt

2013: 135–138) Mitmuse 1. pöörde vorm väljendab pigem üleskutset ja kuulub kõrgstiili (94). Neutraalstiilis asendab seda kindla kõneviisi mitmuse 1. pööre (95). (EKK 2007: 91–96, vt ka Erelt 2003: 59; Erelt & Metslang 2004) Ainsuse 1. pööre puudub aga imperatiivi paradigmas üldse. Nii ainsuse kui mitmuse 3. pöörde korral on kõneleja ainult käsu vahendaja, nii käsu adressaat kui ka tegevussubjekt on keegi kõnesituatsiooniväline isik (96) (Erelt 2013: 138). Uusima käsitluse järgi niisiis imperatiivi ja jussivi kolmanda pöörde vormid kattuvad (EKK 2007: 282–283; Erelt 2013: 138; vt ka Metslang & Sepper 2010: 534). Kaudset käsku vormistab eesti keeles siiski pigem *da*-infinitiivitarind (97) või konditsionaalis predikaadiga kõrvallause (98) (Metslang 2004: 244; Metslang 2006: 113–114).

(94) **Hakakem** pihta!

(95) **Hakkame** pihta!

(96) Kalle **hakaku** tööle!.

(97) Kalle **palus** mul leiba **osta**.

(98) Kalle palus, et ma **ostaks** leiba.

Imperatiivi vormistikust annab ülevaate tabel 5.

Tabel 5 Eesti imperatiivi paradigma

preesens		
personaal		impersonaal
singular	pluural	hüpa-ta-gu
–	me hüpa-ke-m	
sa hüppa	te hüpa-ke	
ta hüpa-ku	nad hüpa-ku	

Eesti keele teaduslik grammatika peab imperatiivi paradigmat veelgi piiratumaks: 3. pööre kui kaudset käsku väljendav vorm on sellest välja jäetud. Lähtutud on seisukohast, et imperatiiv saab väljendada ainult otsest käsku, seda aga pole tegevussituatsioonis mitteosalevale isikule võimalik anda. Seega käsitatakse kõiki kõnelejalt 3. isikule suunatud käsku väljendavaid vorme jussivina (EKG I 1995: 82, II 174–175, samuti „Eesti keele käsiraamatu” varasemad väljaanded, nt EKK 1997; Erelt 2003: 58–59). Põhjalikumalt on imperatiivi paradigmat ja imperatiiviga sarnaste funktsioonidega vorme käsitlenud Helle Metslang (2004) ning Mati Erelt ja Helle Metslang (2004).

Imperatiivi põhifunktsioon on väljendada käsku, st käskiv kõneviis esindab taotluslikku suhtluseesmärki: kõneleja püüab kuulajat tegevusele õhutada või sundida (Metslang 2004: 243; EKG II 1993: 183; EKG I 1995: 82; Erelt 2013: 133). Kõige selgemini ilmneb see teise pöörde vormide puhul ja verbides, mis

väljendavad elusa subjekti tahtest sõltuvaid situatsioone (99). Imperatiivivormi kasutamine on eesti keeles ebaloomulik selliseid situatsioone vormistavate verbidega, mis elava subjekti tahtest ei sõltu või milles elav subjekt osaleda ei saa (100). Samas võib imperatiivi kasutada soovi väljendamiseks ka verbidega, mille semantika käsuga ei sobi (101) (Metslang & Sepper 2010: 535–536).

(99) **Kasta** lilli!

(100) ***Ole** pikka kasvu!

(101) **Saa** õnnelikuks!

Nagu juba eelpool nägime, on imperatiivil ka sekundaarseid tähendusi. Nii võivad imperatiivi 2. pöörde vormidel olla möönev (102a) või optatiivne (vajalikkuse või soovi) tähendus (vt 101), st sel on sarnasusi jussiiviga (102b) (Erelt 2013: 135; Metslang & Sepper 2010: 535–536).

(102)

a. **Pinguta** palju tahad, tööga ikka rikkaks ei saa.

b. Sina **pingutagu** palju tahad, tööga ikka rikkaks ei saa.

Imperatiivi mitmuse 1. pööre väljendab üleskutset, kusjuures imperatiivivorm rõhutab kõneleja kesket rolli tegevuses ja kutsub sellele kaasa lööma. Pragmaatilise eesmärgina võib see tähendada enda rolli vähendamist kuulajat tegevusse kaasa haarates (103) või kuulajale suunatud käsku pehmendades (104) (Erelt 2013: 135–137).

(103) **Rõhutagem**, et peame alati jälgima üldisi huve.

(104) **Õppigem** parkima!

Imperatiivi eitavad vormid väljendavad keeldu. Keeld vormistatakse üldjuhul põhiverbi abiverbi *ära* imperatiivivormist (105a), mitmuse esimeses pöördes võidakse imperatiivitunnuse asemel kasutada ka neutraalset isikulõppu *–me* (105b) (Erelt 2003: 59).

(105)

a. **Ärgem tehkem** sellest numbrit.

b. **Ärme teeme** sellest numbrit.

Kõrvallauses on imperatiiv suhteliselt haruldane ning seda esineb peamiselt siirdkõnes (Metslang & Sepper 2010: 536–537; Metslang 2004: 246, 2006: 113). Küllalt levinud on kõrvallause imperatiiv suulises kõnes, kus sageli otsest kõnet päriselt kaudseks ei muudeta (106), st lause deiktiline orientatsioon, samuti personaalpronoomenid ja isikulõpud jäävad samaks (Metslang 2004: 246, 254; Metslang & Sepper 2010: 536–537).

(106) Ta ütles meile, et **tulge** jälle!

Imperatiivi põhifunktsioon on niisiis käsu väljendamine. Sekundaarselt võib imperatiivivorm viidata ettepanekule ja esineda möönvas või soovi tähenduses. Kõrvallauses on imperatiivivorm haruldane ja esineb eelkõige siirdkõnes.

5.3.4. Jussiiv e möönev kõneviis

Jussiiv on modaalselt ja morfoloogiliselt markeeritud. Jussiivi tunnus on *-gu/-ku*, sellele ei lisandu pöördelõppe. Jussiivil on üks oleviku ja kaks minevikuaega: imperfekt ja perfekt, kusjuures viimane on mineviku partitsiibi kujuline. (Erelt 2013: 140–144) Jussiivi kolmanda pöörde vormid langevad kokku imperatiivi kolmanda pöörde lõppudega (vt EKK 2007: 91–96; Erelt 2013: 134,141). Uusima käsitluse järgi pole kõnealuste kõneviiside 3. pöörde vorme niisiis võimalik üksteisest vormiliselt eristada. Eesti keele teaduslik grammatika seevastu käsitleb kõiki kolmanda pöörde vorme jussiivina, lähtudes põhimõttest, et tegevussituatsioonis mitteosalevale isikule ei saa otsest käsku anda (EKG I 1995: 82), st imperatiivi paradigmasse kolmandat pööret ei kaasatud. Nagu eelpool nägime (vt ptk 5.3.3), on uusimates allikates imperatiivi paradigmas jussiiviga vormiliselt kokku langev kolmas pööre taastatud. Möönva kõneviisi vormistikust annab ülevaate tabel 6. Tabelis esitatud imperfektivorm on jussiivi paradigmas suhteliselt uus, nt EKGs ja EKKs seda veel pole. Siin esitatud paradigma pärineb Mati Erelti eesti keele lauseõpetuse preprindist (2013: 141). Sama käsitlust on ta varem põhjendanud oma artiklis „Does Estonian Have the Jussive?” (2002^a: 115–116) kõnealuste vormide tähendusega: need ei väljenda käsku vaid pigem soovi. Saadud info viitab sellele, et midagi oleks pidanud tehtama minevikus.

Tabel 6 Eesti jussiivi paradigma

preesens		
personaal		impersonaal
singular	pluural	hüpa-ta-gu
ma hüpa-ku	me hüpa-ku	
sa hüpa-ku	te hüpa-ku	
ta hüpa-ku	nad hüpa-ku	
imperfekt		
personaal		impersonaal
-/sa/ta/-/te/nad hüpa-nud		hüpa-tud
perfekt		
personaal		impersonaal
ma/sa/ta/me/te/nad ol-gu hüpa-nud		ol-gu hüpa-tud

Jussiivil võib olla (a) optatiivne, (b) kontsessiivne või (c) evidentsiaalne tähendus (Erelt 2013: 140–144). Kui varem on jussiivi põhifunktsiooniks peetud kõnesituatsioonis mitteosalevale isikule suunatud (107) või kõnesituatsioonis mitteosalevalt isikult pärineva (108) käsu väljendamist (Metslang 2004: 244; EKG I 1995:83, II 1993:37), siis hiljem on tõstetud esikohale optatiivitähendus (Erelt 2013: 141–142, 2002^a: 115–116; Metslang & Sepper 2010: 532). Erelti arvates on evidentsiaalsus kujunenud viimase lisatähendusena sarnaselt kohustuslikkust väljendava verbi *pidama* arenguga kaudsele informatsioonile viitavaks abiverbiks (Erelt: 2002^a: 115–116).

(a) Optatiivitähenduse korral teatab kõneleja kuulajale, et peab sündmust vajalikuks ja soovitatavaks (107). Samas ei allu see sündmus kõneleja mõjule, st tähenduses puudub direktiivsus. Sündmuse teostumine võib olla tegelikkuses nii võimalik kui ka võimatu. Alati on optatiivse tähendusega jussiivi imperfekt (108) (Erelt 2013: 141–142).

(107) Poliitikud **mõelgu** rohkem rahva peale!

(108) **Õelnud** siis kohe, et sa tulla ei saa.

(b) Mõõnva tähenduse korral väljendab kõneleja oma leppimist või nõustumist sellega, mida muuta ei saa (109) (Erelt 2013: 142–142; Metslang 2004: 244). Sellest tähendusest tuleneb ka kõneviisi eestikeelne nimi (Viitso 1976, Erelt 2013: 143 vahendusel). Mõõnvas tähenduses on jussiivi minevikuaeg perfekt (110) (Erelt 2013: 142–143).

(109) **Vaielgu** nad pealegi, küll nad ükskord ära tüdinevad.

(110) **Olgu** ta pealegi pool tundi **oodanud**.

(c) Evidentsiaalse tõlgenduse korral viitavad jussiivi vormid sellele, et käsu allikas on keegi muu kui kõneleja (112–115) või käsk on suunatud kellelegi muule kui kuulajale (111). Käsu allikas võib olla keegi kolmas isik (112), aga ka kuulaja (113) või jääda väljendamata (114). Käsu adressaadiks on lause alus, mis ühtlasi toimib tegevussubjektina. (vt Erelt 2013: 143–144) Kõneleja ei saa evidentsiaalsena väljendada iseenda käsku (115a), ennast saab refereerida imperatiivi või konditsionaali vormis (115b). Sellises kontekstis on *-gu/-ku* vorm imperatiivi- (115c) mitte jussiivivorm (Erelt 2013: 143–144).

(111) Ütle neile, et **tulgu** nad homme ise kohale.

(112) Jüri räägib ikka, et **hoolitsegu** ma parem oma enese välimuse eest.

(113) Te ütlesite, et me **oodaku** ukse taga.

(114) Mina **oodaku** ukse taga.

(115)

- a. *Ma ütlesin, et sa **oodaku** ukse taga.
- b. Ma ütlesin, et sa **oota/ootaks** ukse taga.
- c. Ma ütlesin, et nad **oodaku** ukse taga.

Evidentsiaalsest tõlgendusest lähtuvalt võib jussiivi määratlada ka kui vahendatud imperatiivi (nt Rätsep 1971), st jussiiv kui kaudset käsku väljendav kõneviis moodustab teatelaadi seisukohast vastandpaari imperatiivi kui otsest käsku väljendava kõneviisiga.

Jussiivil võib olla ka mitmesuguseid lisavarjundeid: näiteks võib see väljendada süüdistust käsu oletatava allika suhtes (116) (EKG I 1995: 83) või parasitamist (117) (Sepper & Metslang 2010: 544–545).

(116) Mina **tehku** tööd ja teie muudkui logelete!

(117) **Mingu**, ega see heaga ei lõpe!

Jussiivil on evidentsiaalse tõlgenduse korral sarnasusi nii konditsionaali kui ka imperatiiviga (Metslang & Sepper 2010: 533): kaudset käsku või soovi saab vormistada ka konditsionaaliga, vrd (118a) ja (118b) (vt EKG II 1993: 295); siirdkõne puhul aga imperatiiviga (118c). Eesti keelekäsitluses pole seni põhjalikumalt uuritud, kas eeltoodud kaudse käsu väljendamise viisidel on ka tähenduserinevusi. Emakeelekõneleja keeletunnetuse alusel tundub, et konditsionaalis kaudne käsk on pigem soovitus, samas kui jussiiv või siirdkõne imperatiiv väljendavad kategoorilisemat käsku. Siin võib tõmmata paralleele ungari keelega: kui sama põhjaga kõrvallauses on võimalik kasutada nii imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormi, väljendab kõrvallause subjunktiivifunktsioonis predikaat pigem kaudset/leebemat mõjutamist, imperatiivifunktsioonis predikaat aga otsest manipulatsiooni (vrd 5.2.3., vt ka Tóth 2008: 137–152)

(118)

- a. Pille ütles, et me **leppigu** kõik enne omavahel **kokku**.
- b. Pille ütles, et me **lepiksime** kõik enne omavahel **kokku**.
- c. Pille ütles, et **leppige** kõik enne omavahel **kokku**.

Jussiivi evidentsiaalse tõlgendusega analoogilist funktsiooni täidavad ka deontilist modaalsust väljendavad modaalverbid (119) ja *las*-tarind (120) (EKG II 1993:37; vt ka Erelt 2013: 143–144).

(119) Malle ütles, et Martinil **tuleb** oma tegude eest vastust **kanda**.

(120) Isa arvas, et **las** Pille **lõpetab** enne väljaminekut koolitöö **ära**.

Jussiiv on eesti keeles veel arenemisjärgus kõneviis ja seda esineb suhteliselt harva (Seppe & Metslang 2010: 547–548).

Jussiivi põhifunktsioon on niisiis optatiivne, ent see võib esineda ka kontsessiivses ja evidentsiaalses tähenduses. Kõrvallauses kasutatakse jussiivi peamiselt viimati nimetatud tõlgenduses direktiivse tähendusega põhja laiendavas komplementlauses. Sel puhul võib jussiivivormi asendada konditsionaali, *las*- või deontilist modaalsust väljendava modaalverbi ja indikatiivis põhiverbi konstruktsiooniga, siirdkõne puhul ka imperatiiviga.

5.3.5. Kvotatiiv e kaudne kõneviis

Kvotatiiv on modaalset ja morfoloogiliselt markeeritud. Kvotatiivi tunnus on –*vat*, kaudse kõneviisi vormidele ei lisandu pöördelõppe, ent neid kasutatakse enamasti koos personaalpronoomeniga. Kvotatiivil on preesens ja perfekt, kusjuures viimane võib olla nii analüütiline kui ka sünteetiline vorm või koosneda ainult mineviku partitsiibist. (Erelt 2013: 145–147) Kvotatiivi vormistikust annab ülevaate tabel 7.

Tabel 7 Eesti kvotatiivi paradigma

preesens	
personaal	impersonaal
ma/sa/ta/me/te/nad maga- vat	maga-ta- vat
perfekt	
personaal	impersonaal
ma/sa/ta/me/te/nad (ole- vat) maga-nud /maga-nu- vat	(ole- vat) maga-tud

Kvotatiivi põhifunktsioon on väljendada referatiivset evidentsiaalsust, st kõneleja edastab kelleltki kolmandalt kuulnud infot (121). Kaudne kõneviis annab kõneleja suhtumisele ebakindluse varjundi, rõhutades kõneleja kahtlust tegevus-situatsiooni reaalsuses ning soovimatust võtta vastutust teate õigsuse eest (EKG I 1995: 82, II 1993: 36; Metslang & Seppe 2010: 541–542), st kõneleja lisab infole tõeväärtushinnangu. Sarnast tähendust võib mõnikord edasi anda ka ungari konditsionaal (vt 5.2.2.). Distantseerumine öeldust võimaldab kasutada kvotatiivi ka viisakusstrateegiana: kuna kõneleja esitab teate kaudse infona on kuulajal kergem sellele oma hinnangut anda (122), seda eitada või isegi ignoreerida (Toomet 2000: 257, vt ka Metslang & Seppe 2010: 542).

(121) Räägiti, et sa **olevat** uue töökoha **leidnud**.

(122) Kuulsin, et sa **olevat** jälle tööle **hilinenud**.

Kvotatiiv on eesti keeles suhteliselt harva esinev kõneviis ja omane pigem ilukirjanduskeelele (vt nt Sepper 2007; Toomet 2000). Huno Rätsep jõuab oma artiklis „Kas kaudne kõneviis on kõneviis?” järeldusele, et kaudse ja möönva kõneviisi vormid on sisuliselt vahendava teatamislaadi indikatiivi ja imperatiivi vormid (1971: 66). Sama seisukohta on toetanud ka Ago Künnap (1992). Uuemas käsitluses esindavad (nt EKG I 1993, Erelt 2013) kvotatiiv⁵² ja jussiiv kaudset teatelaadi moodustades evidentsiaalsuse seisukohalt vastandpaare vastavalt otsese teatelaadi kõneviiside indikatiivi ja imperatiiviga. Kvotatiiv pole ainuomane eesti keelele, seda esineb küllalt laialdaselt kogu Balti keeleareaalis (Klaas 1997: 90–92).

Kvotatiivi funktsioonis toimib ka muid tarindeid ja vorme, nt verb *pidama* kaudsust väljendava abiverbina (123), *da*-infinitiiv (peamiselt *olema*-verbi puhul (124); enneminevik lihtminevikulises tõlgenduses (125), sh ilma *olema* verbita (126)) (vt nt Erelt 2013: 145–148; Metslang & Sepper 2010: 542–544). Kvotatiivse tähendusega võib olla ka kaudkõne referaatosana toimiv konditsionaalis predikaadiga *nagu(justkui/otsekui/justnagu)*-kõrvallause (127) (EKG II 1993: 36).

(123) Nüüd **pidi** meil ettevõtlust **lubatama**.

(124) Ta **olla** eile tööle hiljaks **jäänud**.

(125) Ta **oli** eile tööle hiljaks **jäänud**.

(126) Ta **jäänud** eile tööle hiljaks.

(127) Minu naine väidab, nagu **ei oskaks** ma naelagi seinä **lüüa**.

Kvotatiivi põhifunktsioon on niisiis väljendada kaudset teatelaadi, mis annab kõnelejale võimaluse öeldust distantseeruda või info tõesuses kahelda. Kvotatiiv on suhteliselt harva esinev kõneviis, on mitmeid muid konstruktsioone, mis sama tähendust edastavad. Kõrvallauses kasutatakse kvotatiivi peamiselt kaudkõne referaatosas, st komplementlauses. Kvotatiiv rõhutab sel juhul info vahendatust ja viitab kõneleja kahtlusele kõrvallausega väljendatu tõesuses või isegi selle eitust. Kvotatiivi funktsioone võib edasi anda ka muude vormide ja konstruktsioonidega, kusjuures predikaat on sel juhul enamasti indikatiivis, kaudkõne referaatosana toimiva *nagu(justkui/otsekui/justnagu)*-kõrvallause puhul aga konditsionaalis.

⁵² Kvotatiivi käsitlustest varasemates eesti keele grammatikates vt Erelt 2013: 147–148 ja Maria-Maren Sepper 2005: 15–18.

5.4. Ungari ja eesti kõrvallause kõneviisivalikust

Peatüki 5. sissejuhatavas osas näidati, et kõneviisid võib põhimõtteliselt jagada kahte gruppi: markeerimata ja markeeritud kõneviisideks. Neist esimesse kuulub indikatiiv, mis on morfoloogiliselt ja modaalselt markeerimata, ent millele võib mitmesuguste leksikaalsete jms vahenditega lisada mistahes markeeritud kõneviisile omaseid funktsioone.

Markeerimata kõneviisist enam pakuvad uurimismaterjali morfoloogiliselt ja modaalselt markeeritud kõneviisid, mille arv eri keeltes võib olla väga erinev, ja mille funktsioonid konkreetsetes keeles ei pruugi alati kattuda kõneviisi prototüüpsete funktsioonidega.

Ungari kõneviisisüsteemis esindavad markeeritud kõneviise konditsionaal ja imperatiiv, eesti kõneviisisüsteemis aga konditsionaal, imperatiiv, jussiiv ja kvotatiiv. Kummaski vaadeldavas keeles on üks kõneviis, millel on vastava kõneviisi prototüüpsetest funktsioonidest enam ülesandeid. Ungari keeles on see imperatiiv, eesti keeles aga konditsionaal, kusjuures mõlemat ebatüüpilist kõneviisi ühendab ühine sekundaarne funktsioon, s.o subjunktiivifunktsioon, ent ka kaudse käsu vormistamise ülesanne. Konditsionaali ja subjunktiivi mõningate funktsioonide kattumisele ja nende kõneviisinimede erinevale kasutusele viitavad ka peatükis kasutatud tüpoloogilised käsitlused (vt ptk 5.1.). Imperatiivivormi võimaliku subjunktiivifunktsiooni kohta aga neis allikates viiteid pole, küll aga on seda ungari imperatiivi erijoont laialdaselt käsitletud ungari grammatikakirjanduses (vt ptk 5.2.3.).

Järgnevalt antakse ülevaade kõrvallause kõneviisivaliku põhilistest kriteeriumitest ungari ja eesti keeles (5.4.1.) ning kõrvutatakse ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteemi (5.4.2.).

5.4.1. Kõneviisivaliku kriteeriumitest

Indikatiivi kui neutraalse kõneviisi valikul erikriteeriume pole, seda kasutatakse nii ungari kui ka eesti keeles väite vormistamisel ning vajadusel võib sellele muude keeleliste vahendite abil anda mistahes markeeritud kõneviisile omaseid ülesandeid.

Markeeritud kõneviisi valikut seevastu tingivad mitmesugused faktorid, milledest enamik toimib ühtmoodi nii pea- kui kõrvallauses. Järgnevalt kesken-
dutakse aga neile, mis avalduvad ainult kõrvallauses:

- (1) **pealause (predikaadi) semantika:** tingib ungari keeles enamasti imperatiivivormis, eesti keeles aga sageli konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, kusjuures mõlemal puhul on tegemist kõnealuse kõneviisi subjunktiivifunktsiooniga (vt ptk 4.3, 5.2., 5.3.);
- (2) **pea- ja kõrvallause loogikasuhe:** finaallause predikaat on ungari keeles imperatiivis (vt ptk 5.2.3.), eesti keeles aga sageli konditsionaalis (pealausega samasubjektilise kõrvallause puhul võib see olla ka *da*-infinitiivis, vt ptk 5.3.2.), ka siin on tegemist kõnealuste kõneviiside subjunktiivi-funktsiooniga;

- (3) **semantiline eituselement pealauses**, st kõrvallause põhja eitus või sisult eitav põhi: võimaldab ungari aga ka eesti kõrvallauses konditsionaalis predikaati muidu indikatiivis predikaadiga kõrvallauset tingiva põhja puhul, ungari keeles mõnikord ka imperatiivivormis predikaadiga kõrvallauset (vt ptk 4.3, 5.2., 5.3.2.);
- (4) **teatud sidendid**: ungari keeles on alati konditsionaalis sidendiga *mintha* 'justkui' algav kõrvallause (vt ptk 5.2.2.), eesti keeles nõuavad sageli konditsionaali nt sidendid *kuigi, ilma et, nagu, justkui, otsekui* (vt ptk 5.3.2.);
- (5) **teatud korrelaadid**: ungari keeles on üldjuhul konditsionaalis *ahelyett* 'selle asemel' ja *anélkül* 'ilma' juurde kuuluva kõrvallause predikaat (vt ptk 5.2.2.), tihti on konditsionaalis ka nende eesti vastete juurde kuuluva *et*-kõrvallause predikaat. Eesti keeles moodustavad need siiski sageli koos sidendiga korrelaatsidendi, samuti võib *ilma(,)* *et* laiendada kõrvallause predikaat olla *da*-infinitiivis (vt ptk 5.3.2.);
- (6) **kaudne teatelaad**: on eriomane eesti keelele, kus kaudset teadet väljendab kvotatiiv (vt ptk 5.3.5.), kaudset käsku aga jussiiiv (vt ptk 5.3.4.) või konditsionaal (vt ptk 5.3.2.); ungari keeles võib konditsionaal teatud tingimustel küll väljendada kõneleja distantseerumist öeldust, ent kaudse teatelaadi eristamine ungari keelele siiski omane pole (vt ptk 5.2.2.).

Eesti relatiivlause kõneviisivalikut võib seevastu mõjutada hoopis pealause semantikat, kusjuures pealause ega selle osad relatiivlause ei mõjuta. Relatiivlause konditsionaalis predikaat võib viidata selle peasõna ebaspetsiifilisusele: konditsionaalivormi loodud negatiivne tähenduselement liigub pealausesse muutes selle ebaspetsiifiliseks. (Pajusalu & Pajusalu 2010). Ungari relatiivlause predikaadi vormil peasõna spetsiifilisusele mõju pole, sama funktsiooni võib ungari keeles kanda peasõna artikkel⁵³, ebaspetsiifiline põhi võimaldab siiski konditsionaali relatiivlause, mille predikaat spetsiifilise põhja puhul indikatiivis oleks, nt *Keresek egy lányt, aki tud/tudna* (COND) *angolul* (vt nt Tóth 2008: 19).

Järgnevalt kõrvutatakse ungari ja eesti kõneviise funktsionaalsest vaatevinklist ning määratakse kindlaks nende võimalikud omavahelised vastavused, millele otsitakse kinnitust väitekirja empiirilises osas.

5.4.2. Ungari ja eesti kõneviisidest kõrvutavalt

Indikatiivi kui markeerimata kõneviisi funktsioon on nii ungari kui ka eesti keeles teate edastamine, ent sellele võib leksikaalsete, morfoloogiliste jms vahendite abil lisada ka modaalse tähenduse.

Ungari ja eesti kõrvallause markeeritud kõneviiside funktsioone kõrvutades hakkab suurima erinevusena silma pealause semantilisest sisust tulenev kõneviisikasutus. Ungari kõrvallauses tingib pealause semantika enamasti impera-

⁵³ Csire, Márta, elektronkirjavahetus (30.11.2011)

tiivivormi, eesti keeles aga konditsionaali. Sama kehtib ka finaallause predikaadi puhul: ungari keeles on see imperatiivis, eesti keeles aga sageli konditsionaalis (pealausega samasubjektilise finaallause öeldis võib eesti keeles olla ka *da*-infinitiivis) (vt EKG II 1993:246, 310; Prileszky 1974: 473–474; Forgács 2001: 422). Ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali teatud funktsioonide kattumist tõestavad ka varasemad uuringud: ungari imperatiivivorm ja eesti konditsionaalivorm täidavad nii subjunktiivi kui kaudse käsu väljendamise ülesandeid (nt Rüütmaa 2012; Rüütmaa 2010; Rüütmaa 2007).

Ungari kõrvallause markeeritud kõneviisidest on niisiis kõige laiem funktsiooniskaalaga imperatiiv, mis lisaks oma tavapärastele funktsioonidele täidab ka prototüüpselt subjunktiivina tuntud kõneviisi ülesandeid. Eesti keeles seevastu on imperatiiv kõrvallauses väga haruldane ja väljendab üldjuhul taotluslikku suhtluseesmärki.

Eesti kõrvallause markeeritud kõneviisidest on kõige laiem funktsiooniskaalaga konditsionaal, mis lisaks oma tavapärastele funktsioonidele täidab ka subjunktiivi ülesandeid ning võib öeldut pehmendada või viisakamaks muuta. Viimati mainitud sekundaarne ülesanne on omane ka ungari konditsionaalile. Enamasti väljendab ungari kõrvallause konditsionaal siiski konditsionaalile tüüpiliselt ühe sündmuse seotust teisega irreaalses tingimuslauses, ent teatud tüüpi kõrvallausetes võib konditsionaali kasutus sõltuda pealause semantikast ka ungari kõrvallauses, seda nt eitava sisuga põhja või põhja eituse korral.

Ungari ja eesti kõrvallause imperatiivivormi ühisjooneks on käsu väljendamine. Ungari imperatiiv annab edasi nii otsest kui ka kaudset käsku, eesti imperatiiv põhiliselt otsest käsku siirdkõnes. Mõnikord väljendab eesti imperatiivivorm ka kaudset käsku, nt kolmanda isiku imperatiivivorm kaudkõne referaadis. Viimatimainitud vormid langevad kokku möönva kõneviisiga, mille üks funktsioone kaudse käsu väljendamine.

Ungari ja eesti konditsionaali ühine põhifunktsioon on väljendada ühe sündmuse toimumise sõltumist teisest irreaalses tingimuslauses, ka võib konditsionaal mõlemas keeles väljendada käsku/soovi ja pehmendada öeldut. Ungari keele grammatikate põhjal võib eeldada, et ungari keeles täidab konditsionaal viimati nimetatud funktsioone siiski märksa harvem kui eesti keeles (vt nt Kugler 2000:107; Hegedüs 2005: 265–266).

Ungari ja eesti kõrvallause imperatiivi ja konditsionaali kõrvutades ilmneb niisiis kolm asjaolu:

- (a) ungari imperatiivil ja eesti konditsionaalil sarnane on sekundaarne funktsioon täita subjunktiivi ülesandeid;
- (b) ungari imperatiivil on lai kasutusväli, hõlmates nii taotlusliku suhtluseesmärgi väljendamist kui ka subjunktiivi funktsioone. Eesti kõrvallauses väljendab käsku (soovi/palvet) jussiiv, imperatiivi esineb kõrvallauses harva (imperatiivi ja jussiivi 3. pöörde vormid langevad kokku), ent sama ülesannet täidab ka nt konditsionaal või *da*-infinitiivitarind; subjunktiivi-funktsiooni aga võib täita konditsionaal (vt Metslang 2006: 113–114, 132);

- (c) konditsionaali puhul on tendents vastupidine: ungari kõrvallauses on selle kasutusväli suhteliselt kitsas, piirdudes peamiselt irrealse tingimuslausega; eesti keeles aga on konditsionaalil ka mitmeid sekundaarseid funktsioone, nagu eelmises punktis mainitud, sh subjunktiivifunktsioon. Ungari ja eesti konditsionaali ühisjooneks on ka konditsionaalivormi kasutus käsu või palve viisakamaks muutmiseks.

Kvotatiivi ja jussiivi ungari kõneviisisüsteemis pole. Kvotatiivi tähendust annab enamasti edasi indikatiiv koos leksikaalsete vahenditega, ent teatud konstruktsioonides võib kõneleja distantseeritusele öeldust viidata ungari konditsionaal (vt ptk 5.2.2.).

Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside peamistest funktsioonidest annab kõrvutava ülevaate tabel 8. Kuna kõneviiside grammatilised, semantilised ja pragmaatilised funktsioonid on omavahel põimunud, on antud uurimuse seisukohalt otstarbekam kõik põhifunktsioonid ühtse tabelina esitada.

Tabel 8. Eesti ja ungari kõneviiside peamised funktsioonid kõrvallauses

kõneviis	ungari keel	eesti keel
indikatiiv	• teate edastamine	• teate edastamine
konditsionaal	• irreaalne tingimus • soov / käsk • öeldu pehmemdamine / viisakus	• irreaalne tingimus • soov / käsk • öeldu pehmemdamine / viisakus • tuleneb pealause (predikaadi) semantikast • finaallause öeldis
imperatiiv (jussiiv)	• otsene käsk • kaudne käsk • tuleneb pealause (predikaadi) semantikast • finaallause öeldis	• otsene käsk • kaudne käsk
kvotatiiv	—	• kaudne teade • kõneleja distantseeritus öeldust

Teoreetiliste allikate põhjal võib ungari ja eesti kõneviiside omavaheliste vastavuste kohta niisiis eeldada järgmist (mida järgmises peatükis uurimismaterjali alusel kontrollitakse).

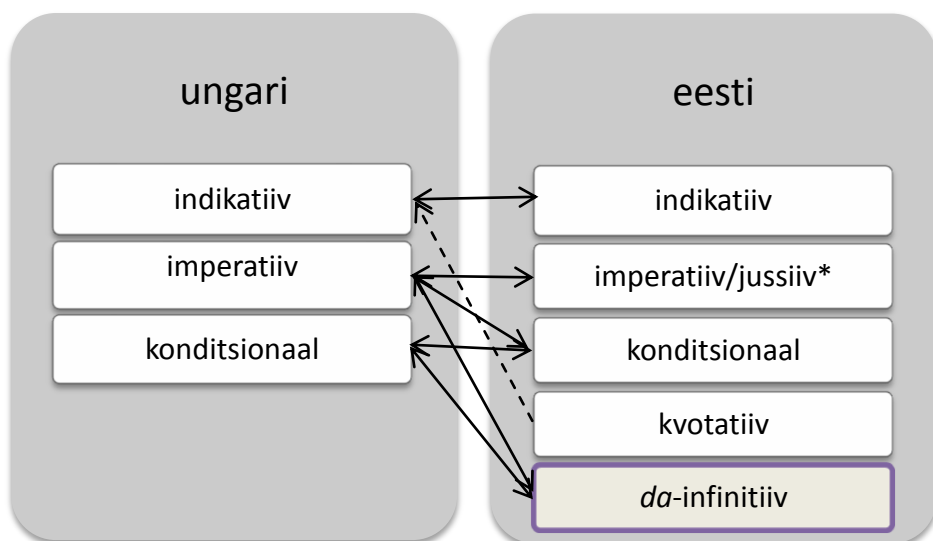
1. **Indikatiiv** väljendab nii ungari kui ka eesti kõrvallauses neutraalset kõnealaadi, seega võib eeldada, et ungari indikatiivile vastab enamasti indikatiiv ka eesti keeles ja vastupidi. Kuna aga indikatiivile võib mitmesuguste leksikaalsete jne vahenditega anda ka modaalse tähenduse, võib ühe vaadeldava keele indikatiivivormile teises vastata ka markeeritud kõneviis.
2. Kõrvallause **konditsionaalivormil** on samuti nii ungari kui ka eesti keeles palju sarnaseid funktsioone. Konditsionaalis on irrealse tingimyslause predikaat, ka võib see mõlemas vaadeldavas keeles väljendada laiemalt

irreaalsust ja hüpoteetilisust ning seda kasutatakse öeldu pehmendamiseks. Eesti konditsionaal täidab ka subjunktiivi funktsioone, sama ülesanne võib mõnel juhul olla ka ungari konditsionaalil. Niisiis vastab ungari kõrvallause konditsionaalile tõenäoliselt konditsionaal ka eesti keeles, teatud lausetüüpides võib eeldada ka *da*-infinitiivis predikaati (vt ptk 5.3.2.). Eesti kõrvallause konditsionaalile seevastu vastab ungari keeles sageli imperatiiv, v.a juhul kui eesti konditsionaal pehmendab öeldut või seda on kasutatud irreaalses tingimuslauses (sel juhul vastab eesti kõrvallause konditsionaalile konditsionaal ka ungari keeles).

3. Kõige mitmekesisem on **ungari** kõrvallause **imperatiivivormis** predikaadi vastete skaala. Imperatiivifunktsioonis vormide kõige loogilisem vaste on eesti imperatiiv/jussiiv, ent eesti keeles väljendab kaudset käsku sagedamini kõrvallause konditsionaalis või *da*-infinitiivis predikaat. Ungari kõrvallause subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormiga kõrvallausele seevastu vastab eesti keeles kõrvallause, mille predikaat on subjunktiivifunktsioonis konditsionaalivorm või *da*-infinitiivis predikaat (viimane võib vastata ka ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivivormile). *da*-infinitiivis on sageli ka eesti pealausega samasubjektilise otstarbelause predikaat, ungari keeles on see üldjuhul imperatiivivormis. Ungari kõrvallause imperatiiv on seega ainus kõneviis, mille vastete seas pole esikohal sellega samanimeline kõneviis eesti keeles (nagu indikatiivi ja konditsionaali puhul), vaid konditsionaal või *da*-infinitiiv. Eesti keeles on kõrvallause imperatiiv (aga ka jussiiv) küllalt haruldane ja selle funktsioonid kattuvad üldjuhul ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivivormi funktsioonidega, niisiis vastab eesti kõrvallause imperatiivile ungari keeles samuti imperatiiv.
4. **Kvotatiiv** ungari keele kõneviisisüsteemis puudub ja on haruldane ka eesti keeles. Eesti kvotatiivi funktsioone väljendatakse ungari keeles indikatiivi ja leksikaalsete vahenditega, üksikutel juhtudel ka konditsionaaliga (vt ptk 5.2.2.). Samuti pole ungari kõneviisisüsteemis **jussiivi** ja see on haruldane ka eesti keeles. Eesti jussiivi funktsioone täidab ungari keeles üldjuhul imperatiiv.
5. Eesti ***da*-infinitiivis predikaati** esineb eelkõige otstarbe- ja tingimuslausetes, teatud tüüpi relatiivlausetes, vastandavate kõrvutuslausetes ja küsivate kõrvallausetes hulgas (EKG II 1993: 244–246, 306–311). Nimetatud lausetüüpides on ungari kõrvallause predikaat sageli imperatiivis, harvem indikatiivis või konditsionaalis (Prileszky 74: 473; Hegedüs 2005: 259–266), seega vastab *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvallausele ungari keeles enamasti imperatiivis, harvem indikatiivis või konditsionaalis predikaadiga kõrvallause.

Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside ja eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause omavahelistest põhilistest seostest teoreetiliste allikate põhjal annab ülevaate joonis 2. Noole suund joonisel viitab vastavuse suunale, parema vaadeldavuse huvides on vastavuse suunda joonisel tähistatud lisaks joone

vormistusega: mõlemapoolset vastavust märgib pidev, ainult eesti–ungari suunda aga katkendlik joon (teistpidi ühesuunalise vastavuse võimalus teoreetilisest allikatest ei järeldu).

Joonis 2 Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside ning eesti kõrvallause *da*-infinitiivis predikaadi omavahelised seosed (*eesti imperatiiv/jussiiv vastab ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivile, st juhul, kui kõrvallause on kaudne käsk või siirdkõne)

Eelnevast lähtudes võib eeldada, et ungari kõrvallause markeeritud kõneviiside eesti vastete seas on kõige sagedasemad konditsionaal ja *da*-infinitiiv⁵⁴; eesti kõrvallause markeeritud kõneviiside ja *da*-infinitiivi vastete seas aga imperatiiv kui ungari keeles väga mitmekesiste funktsioonidega kõneviis ja mitmete kattuvate funktsioonide tõttu ka konditsionaal. Markeerimata kõneviis ehk indikatiiv vastab enamasti indikatiivile nii ungari kui ka eesti keelest lähtudes. Markeeritud kõneviis võib indikatiivile vastata siis, kui ühes keeles on indikatiivis predikaadiga kõrvallausele lisatud modaalne tähendus kasutades leksikaalseid vms vahendeid, teises keeles aga on sedasama modaalset tähendust väljendatud kõneviisiga.

Järgnevas peatükis antakse ülevaade ungari ja eesti kõneviiside omavahelistest seostest empiirilise materjali põhjal ja kõrvutatakse tulemusi selles peatükis esitatud teoreetilise materjaliga.

⁵⁴ Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallauset on põhjalikumalt käsitletud oma väitekirjas Hanna Jokela (2012).

6. KÕRVALLAUSE KÕNEVIISIDE VASTAVUSTEST UNGARI JA EESTI KEELES

Peatükis 5 näidati, et ungari ja eesti kõrvallause kõneviisivalikut uurides pakuvad eelkõige materjali markeeritud kõneviisid: ungari keeles imperatiiv ja konditsionaal; eesti keeles imperatiiv ja jussiiiv, konditsionaal ning kvotatiiv. Indikatiiv kui markeerimata kõneviis, mis väljendab nii ungari kui ka eesti keeles reaalselt sündmust, tõenäoliselt uurimuse jaoks üllatusi ei paku. Kuna leksikaalsete jm vahenditega saab indikatiivis verbivormiga lausele lisada ka muid tähendusi (vt nt EKG I 1995: 80–81, II 1993: 34, 183; Kugler 2000: 106–107, HL 1997: 95–96; Hegedús 2005: 258), võib kõrvallause indikatiiv olla mistahes markeeritud kõneviisi vasteks, samuti võib indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastata mistahes markeeritud kõneviisis predikaadiga kõrvallause.

Markeeritud kõneviisid lisavad sündmusele modaalse tähenduse, kõneviisivalik sõltub niisiis sellest, millist modaalsust tähendust soovitakse väljendada. Lisaks modaalsusele võib kõrvallause kõneviisivalikut mõjutada ka lause struktuur ja semantika. Nägime (ptk 5.4.1.), et lisaks kõrvallause enda modaaltähendusele tuleb kõrvallause kõneviisivalikul arvestada ka faktoritega, mis pea- aga ka iseseisva lause predikaadi kõneviisivalikul ei ilmne. Näiteks võib komplementlauses kõneviisivalikut mõjutada ka selle põhja semantika (vt ptk 4.3.), leksikaalsed elemendid pealauses (vt nt Kenesei 1992: 679) või sidendid (vt nt Kehayov 2011; Metslang 1999: 116–118; Kugler 2000: 107). Samuti võivad teineteisest sõltuda relatiivlause põhja semantika ja relatiivlause predikaadi vorm: nii ungari kui ka eesti keeles võimaldab nt pealause eitus relatiivlauses konditsionaalis predikaati (vt nt Tóth 2008: 19; Erelt 2013: 131); eesti keeles võib relatiivlause konditsionaalis predikaat viidata oma põhja ebaspetsiifilisusele (vt nt Pajusalu & Pajusalu: 243–244), ungari keeles võimaldab ebaspetsiifiline põhi relatiivlauses konditsionaalis predikaati (vt nt Tóth 2008: 19).

Uurimuse põhirõhk on niisiis kõrvallause kõneviisidel, ent kuna nii teoreetilised allikad, varasemad uurimused kui ka väitekirja aluseks olnud ungari–eesti materjal näitavad, et teatud tüüpi ungari finitse predikaadiga kõrvallause vaste on eesti keeles *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause, on terviklikkuse huvides eestikeelsetest tekstidest lisaks finitse predikaadiga kõrvallausele valitud välja ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallased. Seega käsitletakse *da*-infinitiivis kõrvallause predikaati markeeritud kõneviisi sarnase vormina.

Peatükis käsitletakse kaht põhiteemat: ungari kõrvallause kõneviiside vasteid eesti keeles (ptk 6.1.) ja eesti kõneviiside vasteid ungari keeles (ptk 6.2.). Nimeetatud peatükkides kirjeldatakse esmalt uurimismaterjali allikaid ja hankimise meetodit ning antakse uurimismaterjali kvantitatiivne ülevaade nii kogu uurimismaterjali kui ka eraldi iga allika kohta. Viimane võimaldab jälgida kogutulemuse kujunemist, tuues võrdlevalt esile eri vastetüüpide jaotumise allikati. Kui mingi nähtus esineb sarnases suhtes nii eraldi allikates kui ka kogu materjalis, viitab see selgelt kogutulemuse usaldusväärsusele. Kui aga selle osatähtsus

mõnes allikas märkimisväärselt ülejäänutest erineb, võib see tuleneda nii teksti eripärast kui ka tõlkija valikutest ning eeldab (eelkõige kvantitatiivsete) järel-duste tegemisel suuremat ettevaatlikkust. Samas võimaldab eri tüüpi tekstide kaasamine uurimismaterjali tulemust tasakaalustada ja lõppkokkuvõttes saavu-tada usaldusväärsemad tulemused. Tabelites 1–5 (ungari–eesti andmed peatükis 6.1.) ja 6–9 (eesti–ungari andmed peatükis 6.2) on esitatud uurimismaterjali arvulised andmed, mille põhjal on arvutatud välja ka enim esinenud vastete protsentuaalsed näitajad nii kogu materjali kohta kui ka allikati. Peatükkide 6.1. ja 6.2. sissejuhatavas osas antakse vaid olulisemad statistilised andmed, uuri-mismaterjali analüüsitakse põhjalikumalt järgnevates konkreetseid kõneviise käsitlevates alapeatükkides (ungari–eesti 6.1.1.–6.1.4., eesti–ungari 6.2.1.–6.3.5.), kus kõneviiside eri vastete omavahelisi suhteid on kujutatud ka graafi-kutena (vastavalt joonised 1–6 ja 7–12). Eraldi analüüsitakse kõiki kõrvallause kõneviise (eesti keelest lähtuva materjali hulgas ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause) ja nende vasteid ning tehakse tulemustest kokkuvõte.

Alapeatükk 6.3. võtab kokku eelnevate alapeatükkide tulemused, kõrvutades ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteemi.

Peatükis esitatud vastete esinemuse kvantitatiivsed andmed aitavad küll näidata ühe või teise vaste osakaalu, ent viitavad siiski pigem tendentsile: mõne vaste näidete arv on kvantitatiivseks analüüsiks liialt väike (seda eriti andmeid allikati käsitledes). Samas osutavad ka üksikud näited vastevõimalusele ja paku-vad seega kvalitatiivse analüüsi tarbeks väärtuslikku materjali. Tabelites ja joonistel on terviklikkuse huvides küll toodud ära andmed kõigi vasteliikide kohta, väikese esinemusega vastete puhul on kõneviiside eri vasteid analüüsides piiratud siiski vaid näidetega ja hoidutud kvantitatiivsetest järeldustest.

Peatükis kasutatud näited pärinevad uurimismaterjalist, vaste taga sulgudes on viide materjali allikale (materjalist põhjalikumalt vt pkt 6.1. ja 6.2. sisse-juhatav osa). Iga näide sisaldab originaallause (a) ja selle (tõlke)vastet (b). Ühe allika puhul (Orwell „1984”) nii a- kui ka b-lause tõlked inglise keelest, kus-juures näited on esitatud alustades konkreetse alapeatüki lähtekeelest. Näidetes on poolpaksus kirjas märgitud ära vaadeldav predikaat, vajadusel on lause muud uurimuse seisukohalt olulised osad alla joonitud. Ungarikeelsetele näitelauselele on lisatud ka morfeemtõlge.

6.1. Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles

Uurimismaterjalina on kasutatud ungarikeelsetest tekstidest leitud kõrvallauseid ning nende eestikeelseid tõlkevasteid. Enamike tekstide puhul on ungari keel originaalkeel ja eesti keel sihtkeel: Imre Kertész „Sorstalanság”⁵⁵ / „Saatusetus” (edaspidi S); Béla Hamvas „A bor filozófiája”⁵⁶ / „Veinifilosoofia” (edaspidi V);

⁵⁵ <http://pim.hu/> (1.10.2003)

⁵⁶ <http://www.tradicio.org/> (10.03.2005)

artiklid Horisoni 2006. aasta Ungari lisaväljaandest ja nende originaaltekstid ajakirjas Rubicon (edaspidi H). Võrdlusmaterjali hulgas on ka George Orwelli romaani „1984” esimene peatükk⁵⁷ (edaspidi T), kus nii ungari- kui eestikeelne tekst on tõlked. Põhjalikum ülevaade uurimuse materjalist ja selle kogumise meetodist on esitatud peatükis 1.3.

Ungarikeelsest tekstist leiti 1898 (allikati vastavalt S 900, V 540, H 269, T 189) kõrvallauseid, 70 lause puhul (allikati vastavalt S 29, V 7, H 10, T 24) erines tõlge originaalist sedavõrd, et need käesoleva töö uurimismaterjaliks ei sobinud; seega on vaadeldud 1828 ungari kõrvallause vasteid eesti keeles. Kõige enam on ungarikeelse materjali hulgas kõrvallauseid, mille predikaat on indikatiivis (1587 lauset; allikati vastavalt S 757, V 463, H 227, T 140). Imperatiivis (127 lauset; S 65, V 35, H 15, T 12) ja konditsionaalis (114 lauset; S 51, V 35, H 15, T 13) predikaadiga kõrvallauseid on ungarikeelsete näidete hulgas peaaegu võrdsel hulgal, mis on vastuolus ungari grammatikate väitega, et konditsionaali esineb kõrvallausel küllalt harva (Kugler 2000^a: 107).

Enamasti vastab ungari kõrvallausele kõrvallause ka eesti keeles (1749 lauset, s.o 96% kõigist vaadeldud lausetest), ent ungari põimlause vasteks võib eesti keeles olla ka iseseisev lause (79 lauset, s.o 4% kõigist vaadeldud lausetest). Ungari kõrvallause predikaadile vastab sel juhul eesti iseseisva lause infiniit-, mõnikord ka atribuuttarindi peasõna. Allikati jaotuvad eeltoodud andmed järgmiselt: ungari kõrvallausele vastab eesti keeles kõrvallause S 839, V 521, H 243, T 147 juhul, s.o S 96%, V 98%, H 95%, T 89%; ungari kõrvallausele vastab eesti keeles iseseisev lause S 34, V 13, H 14, T 18, s.o S 4%, V 2%, H 5%, T 11%. Uurimismaterjali täpsemat jaotumist kogu materjalis vt tabel 1, allikati tabelid 2–5 ja ptk 6.1.1.–6.1.3.

Edasi esitatakse uurimismaterjali kvantitatiivne analüüs eraldi iga ungari kõneviisi kohta nii kogu materjali lõikes kui ka allikati.

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele (1587 lauset, allikati S 757, V 463, H 227, T 140) vastab eesti keeles ülekaalukalt kõrvallause, mille predikaat on enamasti indikatiivis (1502; allikati S 722, V 446, H 210, T 124), harva konditsionaalis (18; allikati S -, V 8, H 8, T 2); kvotatiivis (11; allikati S 10, V -, H 1, T -) või *da*-infinitiivis (11; allikati S 7, V 2, H 2, T -). Uurimismaterjali hulgas on ka üks näide, mille puhul ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab eesti keeles jussiiivis predikaadiga kõrvallause (V).

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab niisiis 95% juhtudest indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles (allikati S 95%, V 96%, H 93%, T 89%), ülejäänud vastete esinemus on küllalt väike ega ületa 1% (vt joonis 1). Mõnikord on ungari põimlausest saanud eesti keeles iseseisev lause (44; allikati S 18, V 6, H 6, T 14), kusjuures ungari kõrvallause predikaadile vastab infiniitne element (31 lauset; allikati S 17, V 6, H 1, T 7) või atribuuttarindi peasõna (13 lauset; allikati S 1, V -, H 5, T 7). Täpsemat jaotumist vt tabel 1 ja ptk 6.1.1., allikati tabelid 2–5.

⁵⁷ <http://nl.ijs.si/ME/> (27.11.2005)

Ungari kõrvallause konditsionaalile (114 lauset; allikati S 51, V 35, H 15, T 13) vastab eesti keeles ülekaalukalt konditsionaalis predikaadiga kõrvallause (88; allikati S 36, V 32, H 13, T 7), ent eesti vastete hulgas on ka indikatiivis (21; allikati S 14, V 2, H 1, T 4) ja *da*-infinitiivis (4; allikati S 1, V 1, H -, T 2) predikaadiga kõrvallauseid. Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastab ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallausele niisiis 77% (allikati S 71, V 91%, H 87%, T 54%) juhtudest, indikatiivis või *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause aga vastavalt 18% ja 4% juhtudest (allikati S 27, V 6%, H 3%, T 31 ja S 2%, V 3%, H -, T 29%). Konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab kõrvallause peaaegu alati ka eest keeles, vaid ühel juhul võib selle vasteks pidada atribuuutarindit iseseisvas lauses (H), vt täpsemalt ptk 6.1.3.

Kõige mitmekesisem on ungari kõrvallause imperatiivi vastete skaala, seda nii eri vastete arvu kui ka jaotumist silmas pidades. Ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallausele (127 lauset; allikati S 65, V 35, H 15, T 12) vastab eesti keeles kõige sagedamini konditsionaalis (41; allikati S 17, V 20, H 2, T 2) või *da*-infinitiivis (32; allikati S 18, V 5, H 3, T 6), harva ka indikatiivis (9; allikati S 4, V 2, H 3, T -), jussiivis või imperatiivis (11; allikati S 10, V 1, H -, T -) predikaadiga kõrvallause. Imperatiivis predikaadiga ungari kõrvallausele vastab eesti keeles niisiis 32% (allikati S 26%, V 57%, H 13%, T 17%) juhtudest konditsionaalis 25% (allikati S 28%, V 14%, H 2%, T 5%) *da*-infinitiivis, 7% (allikati S 6%, V 6%, H 2%, T -) indikatiivis ja 9% (allikati S 15, V 3%, H -, T -) imperatiivis/jussiivis predikaadiga kõrvallause. Küllalt sageli on ungari põimlausest saanud eesti keeles iseseisev lause (34 lauset, s.t 27% ungari imperatiivis predikaadiga lausele vastab eesti keeles iseseisev lause; allikati S 25%, V 20%, H 47%, T 33%). Ungari kõrvallause predikaadile vastav element on sel juhul kõige sagedamini *da*-infinitiivis (26; allikati S 11, V 6, H 5, T 4), harva ka *ma*-infinitiivis (8; allikati S 5, V 2, H 2, T -). Täpsemat jaotumist vt tabel 1 ja joonis 3, allikati tabelid 2–5 ja joonis 4.

Tabel 1 Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles (kogu materjal)

Ungari		Eesti		
indikatiiv	1587	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	1502
			konditsionaal	18
			<i>da</i> -infinitiiv	11
			kvotatiiv	11
			jussiiv	1
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	13
			<i>des</i> -vorm	15
			<i>vat</i> -infinitiiv	10
			<i>da</i> -infinitiiv	6
konditsionaal	114	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	88
			indikatiiv	21
			<i>da</i> -infinitiiv	4
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	1
imperatiiv	127	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	41
			<i>da</i> -infinitiiv	32
			Imperatiiv/jussiiv	11
			indikatiiv	9
		Iseseisva lause osa	<i>da</i> -infinitiiv	26
			supiin	8
kokku	1828	kokku		1828

Tabel 2 Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles („Sorstalanság” / „Saatusetus”)

Ungari		Eesti		
indikatiiv	757	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	722
			kvotatiiv	10
			da-infinitiiv	7
		Iseseisva lause osa	des-vorm	7
			vat-infinitiiv	6
			da-infinitiiv	4
			atribuuttarindi peasõna	1
konditsionaal	51	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	36
			indikatiiv	14
			da-infinitiiv	1
imperatiiv	65	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	17
			da-infinitiiv	18
			Imperatiiv/jussiiv	10
			indikatiiv	4
		Iseseisva lause osa	da-infinitiiv	11
			supiin	5
kokku	873	kokku		873

Tabel 3 Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles („A bor filozófiája” / „Veinifilosoofia”)

Ungari		Eesti		
indikatiiv	463	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	446
			konditsionaal	8
			da-infinitiiv	2
			jussiiv	1
		Iseseisva lause osa	des-vorm	4
			vat-infinitiiv	1
			da-infinitiiv	1
konditsionaal	35	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	32
			indikatiiv	2
			da-infinitiiv	1
imperatiiv	35	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	20
			da-infinitiiv	5
			indikatiiv	2
			imperatiiv	1
		Iseseisva lause osa	da-infinitiiv	6
			supiin	1
kokku	533	kokku		533

Tabel 4 Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles (Rubicon/Horisont)

Ungari		Eesti		
indikatiiv	227	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	210
			konditsionaal	8
			da-infinitiiv	2
			kvotatiiv	1
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	5
			vat-infinitiiv	1
konditsionaal	15	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	13
			indikatiiv	1
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	1
imperatiiv	15	Kõrvallause predikaat	da-infinitiiv	3
			indikatiiv	3
			konditsionaal	2
		Iseseisva lause osa	da-infinitiiv	5
			supiin	2
kokku	257	kokku		257

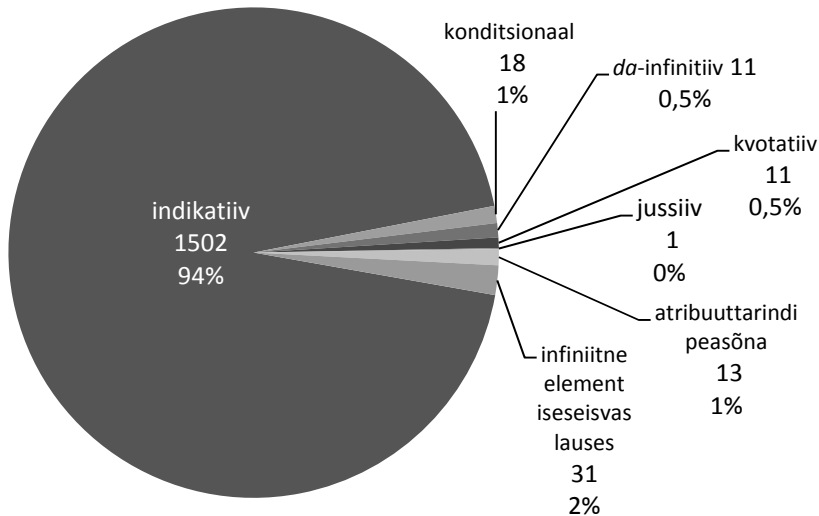
Tabel 5 Ungari kõrvallause kõneviiside vasted eesti keeles („1984”)

Ungari		Eesti		
indikatiiv	140	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	124
			konditsionaal	2
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	7
			<i>des</i> -vorm	4
			<i>vat</i> -infinitiiv	2
			<i>da</i> -infinitiiv	1
konditsionaal	13	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	7
			indikatiiv	4
			<i>da</i> -infinitiiv	2
imperatiiv	12	Kõrvallause predikaat	<i>da</i> -infinitiiv	6
			konditsionaal	2
		Iseseisva lause osa	<i>da</i> -infinitiiv	4
kokku	165	kokku		165

Järgnevates alapeatükkides käsitletakse ungari kõrvallause kõneviise ja nende vasteid eesti keeles kõneviisi kaupa, esmalt esitatakse iga kõneviisi kohta kvantitatiivsed andmed, seejärel analüüsitakse eri vastetüüpe kvalitatiivselt neid uurimismaterjalist pärit näidetega ilmestades.

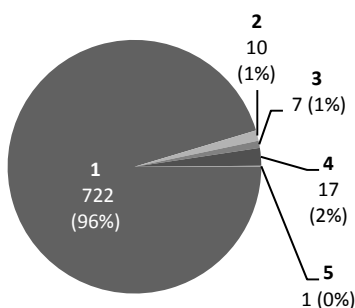
6.1.1. Ungari indikatiivi vasted eesti keeles

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele (1587 lauset) vastab eesti keeles ülekaalukalt kõrvallause, mille predikaat on indikatiivis (1502, s.o 95%), vaid harva on see mõnes markeeritud kõneviisidest või *da*-infinitiivis (18 korral konditsionaalis, s.o 1%; 11 kvotatiivis, s.o 0,5%; ühel korral jussiivis, s.o 0%; 11 korral *da*-infinitiivis, s.o 0,5%). Ungari põimlause eesti vasteks võib olla ka iseseisev lause (44 lauset, s.o 3%), ungari kõrvallause predikaadi vaste on sel juhul kas eesti iseseisva lause infinitiivi- (31, s.o 2%) või atribuuttarindi peasõna (13, s.o 1%). Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause eesti vastete jaotumisest annab ülevaate joonis 1 (vt ka tabel 1).

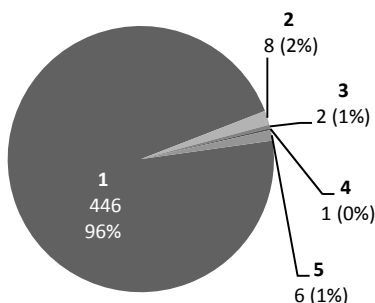
Joonis 1 Ungari kõrvallause indikatiivi vasted eesti keeles

Ungari indikatiivi eesti vastete jaotumist allikati vaadeldes, on samuti selges ülekaalus indikatiiv (S 96%, V 96%, H 93%, T 89%). Teiste vastete osakaal on ühe allika kohta järelduste tegemiseks liiga väike, ent üksikute vastete jaotumine sarnaneb kogutulemusega: ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause eesti vastete hulgas on konditsionaalis või *da*-infiniitviivis predikaadiga kõrvallause või iseseisva lause infiniitse elemendi osakaal vaid mõni protsent. Märkata on ka teksti tüübi ja sisu mõju: nii on peamiselt ühes allikatest (S) esindatud eesti kvotatiivis predikaadiga kõrvallause ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause vastena, teises (H) aga atribuuttarind iseseisvas lauses. Eripärased on tulemused ka teksti puhul, kus nii ungari kui ka eestikeelne tekst on tõlge inglise keelest: suhteliselt kõige harvem vastab siin ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles (89%) ning vastavalt on suurem teiste võimalike vastete, eelkõige *da*-infiniitviivis predikaadiga kõrvallause ja iseseisva lause infiniitse elemendi osakaal (mõlemad 5%). Seega võib eeldada, et teatud mõju väljendusviisi valikule on ka originaalkeelel. Allikati on nende vastete osakaal, kus ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele ei vasta eesti keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause siiski sedavõrd piiratud, et kvantitatiivseid järeldusi nende põhjal teha ei saa. Küll aga annab vastete suhteliselt sarnane jaotumus aluse eeldada, et materjali hulgas on esindatud kõik peamised vastevariandid ning kogutulemus seega usaldusväärne. Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause eesti vastete jaotumisest allikati annab täpsema ülevaate joonis 2.

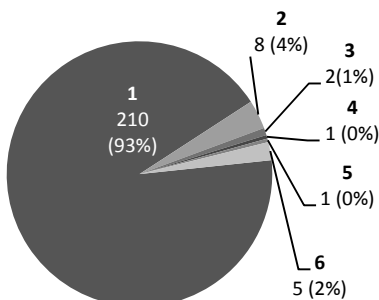
(S)

1. indikatiiv
2. kvotatiiv
3. *da*-infinitiiv
4. infiniitne element iseseisvas lauses
6. atribuuttarindi peasõna

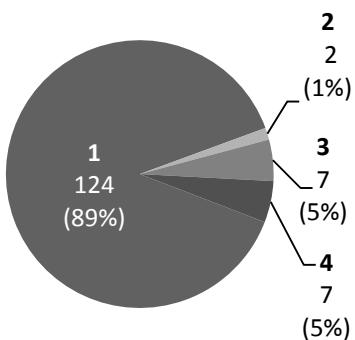
(V)

1. indikatiiv
2. konditsionaal
3. *da*-infinitiiv
4. jussiiv
5. infiniitne element iseseisvas lauses

(H)

1. indikatiiv
2. konditsionaal
3. *da*-infinitiiv
4. kvotatiiv
5. infiniitne element iseseisvas lauses
6. atribuuttarindi peasõna

(T)

1. indikatiiv
2. konditsionaal
3. *da*-infinitiiv
4. atribuuttarindi peasõna
5. infiniitne element iseseisvas lauses

Joonis 2 Ungari kõrvallause indikatiivi vasted eesti keeles allikati

Eeldatavasti vastab ungari indikatiivile mõni eesti kõrvallause markeeritud kõneviisidest eelkõige juhul kui ungarikeelsel originaallausel on modaalne tähendus, mida pole väljendatud mitte kõneviisi vaid mingite muude (nt leksi-kaalsete) vahenditega, *da*-infinitivis predikaadi kasutus aga tuleneb teatud lausetüüpidest (nt finaallause). Mingi element eesti iseseisvas lauses seevastu vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallauses peamiselt tingituna keelte väljendusviisi eripärast või tõlkija valikust.

Edasi käsitletakse ungari indikatiivi predikaadiga kõrvallause eesti vastete tüüpe kvalitatiivselt, tuues näiteid uurimismaterjalist ja analüüsides eri vastete esinemistingimusi.

Uurimismaterjalis sisalduvale ungari kõrvallause indikatiivis predikaadile vastab ülekaalukalt indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles (vt tabel 1, joonis 1). Üldjuhul on tegemist kõrvallausetega, mis on nii ungari kui ka eesti keeles modaalsetl markeerimata (lause 1, 4), ent siia kuulub ka kõrval-lauseid, millel küll on modaalne tähendus, mida aga on mõlemas vaadeldavas keeles väljendatud leksikaalsete vahenditega. Näiteks lausetes (2) ja (3) rõhu-tavad väite tõsikindlust määrsõnad *holtbiztosan/surmkindlalt* (2) ja *tényleg/tõesti* (3). Ungarikeelse uurimismaterjali hulgas on nii indikatiivis predikaadiga komplement- (1, 3), relatiiv- (2) kui ka adverbiallauseid (4), millele vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles.

(1)

a. Mondtam neki, hogy apámat **behívták**
 ütle:IPFV.DET.1SG DAT.POSS.3SG, et isa:POSS.1SG:ACC PREF:kutsu:IPFV.DET.3PL
 munkaszolgálatra; ---
 tööteenistus:SBL; ---

b. Ütlesin, et minu isa **kutsuti** tööteenistusse; --- (S)

(2)

a. Vannak nagytehetségű emberek, csodálatos borkóstolók, akik
 ole:3PL suure_andega inimene:PL, imeline veinimaitsja:PL, REL:kes:PL
 a géniuszokat holtbiztosan felismerik.
 DEF.ART genius:PL:ACC surmkindlalt PREF:tund:DET.3PL

b. On suure andega inimesi, imelisi veinimaitsjaid, kes **tunnevad** geeniused
surmkindlalt ära. (V)

(3)

a. Az árulólegenda történelmi trükkje mégis az, hogy a
 DEF.ART reetmislegend ajalooline trikk:POSS.3SG siiski see, et DEF.ART
 magyar ENSZ-képviselőten tényleg volt egy áruló.
 Ungari ÜRO-esindus:SPRE tõesti ole:IPFV.3SG INDF.ART reetur

b. Reetmislegendi ajalooline puänt seisneb selles, et Ungari ÜRO-esinduses **oli**
tõesti reetur. (H)

(4)

a. --- a nézők rázkódtak a nevetéstől, mikor
DEF.ART vaataja:PL vappu:IPFV.3PL DEF.ART naer:ABL, kui
elsüllyedt.
PREF:uppu:IPFV.3SG

b. --- publik mõirgas naerda, kui ta põhja vaju. (T)

Markeeritud kõneviis eesti kõrvallause vastab ungari kõrvallause indikatiivile suhteliselt harva. Enamasti on sel juhul ka ungari kõrvallausel mingi modaalne mitte kõneviisiga väljendatud tähendus. Eesti keeles aga on sama modaal-tähendust markeeritud kõneviisiga (või kõneviisi ja leksikaalsete vahenditega).

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab eesti keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause enamasti ungari kõrvallause irreaalsus-, hüpoteetilisus- või võimalikkustähenduse korral, mida tähistab kas modaalverb või mõni muu modaalst väljendav vahend; ka võib kõrvallausega kirjeldatu irreaalsus järeltuda pealausest või laiemast kontekstist.

Näitelausete (5) ja (6) puhul järeltub ungari keeles kõrvallausega kirjeldatud sündmuse hüpoteetilisus pealause konditsionaalist, kõrvallause predikaat on indikatiivis. Eesti keeles vastab neile konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, ehkki kõrvallausega kirjeldatu hüpoteetilisus järeltub ka pealause sisust või kontekstist. Näitelause (5) puhul on konditsionaal eest keeles fakultatiivne, lause irreaalsuselement ei kao ka kõrvallause indikatiivis predikaadi puhul. Näitelauses (7) annab kõrvallausega kirjeldatu irreaalsustähendust edasi pealause predikaadi sisu, eesti konditsionaal tuleneb sidendist *nagu*, st mitte niivõrd kõrvallause irreaalsest sisust, kui sidendivalikust. Neutraalse sidendi puhul oleks ka eesti keeles võimalik indikatiivis predikaadiga kõrvallause (--- *paistis sedasi, et peamine konflikt on* ---).

(5)

a. Ha irigyelném öket, annyit jelentene,
kui kadesta:COND.DET.1SG nemad:ACC, nii_palju:ACC tähenda:COND.3SG,
hogy igazat **adok** nekik; ---
et õigus:ACC and:1SG DAT.POSS.3PL

b. Kui ma neid kadestaksin, tähendaks see, et **annaksin** neile õiguse; --- (S)

(6)

a. --- ök azt szeretnék volna, ha az izraeli támadás
nemad see:ACC taht:IPFV.DET.3PL_COND, kui DEF.ART Iisraeli rünnak
minél előbb **bekövetkezik**.
mis:ADS varem PREF:järgne:3SG

b. --- tahtsid, et Iisraeli rünnak **algaks** võimalikult peatselt. (H)

(7)

- a. --- az ott elhangzott és elsõsorban a nyilvánosságnak
DEF.ART seal PREF:kõlama:IPFV.3SG ja eelkõige DEF.ART avalikkus:DAT
szóló retorika alapján úgy tünt: az ENSZ
mõeldud retoorika põhjal nii tundu:IPFV.3SG: DEF.ART ÜRO
fõrumain a fõ konfliktus a Szovjetunió
foorum:POSS.3SG:PL:SPRE DEF.ART peamine konflikt DEF.ART NL
és a nyugati nagyhatalmak között **zajlik**.
ja DEF.ART Lääne suurriik:PL vahel kulge:3SG
- b. --- esmajoones avalikkusele mõeldud retoorika alusel paistis sedasi, nagu **oleks**
peamine konflikt NL-i ja Lääne suurriikide vahel. (H)

Lisaks eeltoodud komplementlausetele võib eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastata ungari indikatiivis predikaadiga relatiivlausele. Ungari keeles ilmneb sel juhul kõrvallausega kirjeldatu irreaalsus laiemast kontekstist, eesti vastes aga rõhutab kontekstist tulenevat irreaalsustähendust ka konditsionaal (8).

(8)

- a. --- a magyar forradalmat pedig olyan kivételes alkalomnak,
DEF.ART Ungari revolutsioon:ACC aga niisugune erakordne sündmus:DAT,
amely lehetõséget **teremt** a nyugati nagyhatalmak számára az
REL:mis võimalus:ACC loo:3SG DEF.ART Lääne suurriik:PL jaoks DEF.ART
ország státusának megváltoztatására.
maa staatus:POSS.3SG:DAT PREF:muutmise:POSS.3SG:SBL
- b. Ungari revolutsiooni peeti aga erakordseks sündmuseks, mis **andnuks** Lääne suurriikidele võimaluse maa staatuse muutmiseks. (H)

Ungari keeles annab võimalikkustähendust üldjuhul edasi potentsiaaliliide *-hat/-het*, eesti keeles on võimalikkuse väljendamine üks konditsionaali funktsioone. Eestikeelsetes vastetes (9) on ungari potentsiaaliliite tähendust sageli edasi antud nii konditsionaali kui ka leksikaalsete vahenditega (näitelauses *võimeline olema*).

(9)

- a. Ahelyett, hogy szokás szerint a hátsó falra
selle_ase mel, et kombe_kohaselt DEF.ART tagumine sein:SBL
tették volna, ahonnan **megfigyelheti** az egész
pane:IPFV.DET.3PL_COND, REL:kust PREF:jälgi:POT:DET.3SG DEF.ART terve
szobát, a hosszabb falba ágyaszták, szemközt az
tuba:ACC, DEF.ART pikem sein:ILL paiguta:IPFV.DET.3PL, vastu DEF.ART
ablakkal.
aken:INC
- b. Selle asemel et paikneda -- nagu oli normaalne -- otsaseinas, kust oleks **näinud** kogu tuba, oli ta pikemas seinas, vastu akent. (T)

Eraldi tüüpi moodustab ungari eitav tingimuskõrvallause, mille pealause predikaat on konditsionaalis, kõrvallause predikaat aga indikatiivis. Selline kõrvallause kirjeldab tingimust, mille realiseerumata jäämine muudab ka pealausega kirjeldatu kontrafaktuaalseks, mis osutab sellele, et ungari konditsionaal on pigem relatiivne kui deiktiline⁵⁸. Ungari süntaksikäsitluses seda tüüpi lause kohta näiteid leida ei õnnestunud: nii ungari kui ka eesti keelekäsitluse järgi pole konditsionaalis pealause puhul indikatiivis tingimuslause võimalik (vt ungari keele kohta ptk 5.2.2. ja eesti keele kohta 5.3.2.). Ungarikeelse materjali hulgas aga on eelkirjeldatud lausetüübi kohta mitu näidet (vt näitelause 10), sama tüüpi lause leidub ka eesti–ungari materjali ungarikeelsete vastete hulgas (vt näitelause 101). Uurimismaterjali põhjal võib seega järeldada, et selline (küll mitte väga sagedane) tüüp ungari keeles siiski eksisteerib. Kuna näitelause (10) pärineb populaarteaduslikust tekstist, on ilmselt tegemist ka kirjakeeles aktsepteeritud lausetüübiga.

(10)

a. --- hiedelem, amely szerint a forradalom talán győzhetett volna,
usk, REL:mis järgi DEF.ART revolutsioon ehk võit:POT:IPFV.3SG_COND,
ha a Nyugat egységes fellépését **nem teszi**
kui DEF.ART Lääs ühtne ülesastumine:POSS.3SG.ACC NEG tege:DET.3SG
lehetetlenné a magyarországi eseményekkel párhuzamosan zajló szuezi
võimatuks DEF.ART Ungari sündmus:PL:INC paralleelselt kulgev Suessi
vålsåg.
kriis

b. --- uskumus, mille kohaselt revolutsioon oleks ehk võitnud, kui Lääne ühist
tegutsemist **poleks muutnud** võimatuks paralleelselt kulgenud Suessi kriis. (H)

Kvotatiivi esineb uurimismaterjali hulgas ungari kõrvallause indikatiivi vastena küll suhteliselt palju (11 lauset), ent peaaegu kõik kvotatiivi juhud pärinevad ühest ja samast tekstist (10 lauset). Seega võib siin olla tegemist teksti sisust tuleneva vastavusega (vt ka Toomet 2000). Viimasele viitab ka asjaolu, et tekstis, kus kvotatiivi ungari indikatiivi vastena suhteliselt sageli esineb, jutustab minategelane sündmustest ja kuuldustest, millest ta end distantseerida tahab või mille toesuses ta kindel olla ei saa ega taha (Imre Kertész „Sorstalanság”/„Saatusetus”). Sellesse rühma kuuluv kõrvallause võib ka ungari keeles sisaldada informatsiooni kaudsusele ja informatsioonist distantseerumisele viitavaid vahendeid (nt *tudja* ’teab’ lauses 11 või jutumärgikasutus lauses 13), ent see või ilmnedagi ka laiemast kontekstist (12).

⁵⁸ Tänan väitekirja eelretsensenti professor Johanna Laaksot, kes autori tähelepanu ungari konditsionaali kõnealusele eripärale juhtis, viidates Elisabeth Cowperi ja Daniel Currie uurimusele „The Hungarian Conditional: non-deictic counterfactuality“ (2008). Eelkirjeldatud tingimuslasetüüpi, mille pealase predikaat on konditsionaalis, kõrvallause oma aga indikatiivis ei kirjeldata siiski ka nimetatud artiklis.

(11)

a. --- nem az érzékenységemet akarta érinteni ezzel
NEG DEF.ART tundlikkus:POSS.1SG:ACC taht:IPFV.DET.3SG puuduta:INF see:INC
az intelmével, ami – tudja – ügyis fölösleges.
DEF.ART žest:POSS.3SG.INC, REL:mis – tead:DET.3SG – niigi ülearune

b. --- ta pole tahtnud selle žestiga, mis tema teada **olevat** nagunii ülearune, minu tundeid riivata. (S)

(12)

a. A kulcsokat utána mostohaanyámnak adta oda,
DEF.ART vöti:PL:ACC pärast võõrasema:POSS.1SG:DAT and:IPFV.DET.3SG PREF,
mivel öneki többé már **nem lesz** **szüksége**
sest tema:DAT.POSS.3SG rohkem juba NEG ole:FUT.3SG vajadus:POSS.3SG
rá.
SBL.POSS.3SG

b. Siis andis ta võtmed võõrasema kätte, sest temal endal **ei minevat** neid enam **vaja**. (S)

(13)

a. Azzal kezdte, hogy mint **tudom**, apám holnap
see:INC alusta:IPFV.DET.3SG, et nagu tead:DET.1SG, isa:POSS.1SG homme
„elhagy bennünket”.
PREF:jät:3SG ACC.POSS.1PL

b. Ta alustas sellest, et nagu ma **teadvat**, „jätab isa meid homme maha”. (S)

Ungari kõrvallause indikatiivi vasteks võib olla ka hukkamõistu väljendav jussiiiv (14). Uurimismaterjali hulgas on seda tüüpi näiteid küll vaid üks, ent näitelause esindatud ungarikeelse konstruktsiooni ootuspärase tõlkena, väärib see siinkohal siiski mainimist.

(14)

a. Jól tudom, hogy már jeligémen is megbotránkozott,
hästi tead:DET.1SG, et juba moto:POSS.1SG:SPRE ka PREF:nördi:IPFV.3SG,
sötéten és bosszúsan azt kérdezte: ugyan micsoda káromlás ez!
süngelt ja ärritunult see:ACC küsi:IPFV.DET.3SG: üldse mis vandumine see

b. Ma tean hästi, et ta juba mu moto peale solvus ja küsis süngelt ja ärritunult: mis vandumine see **olgu**? (S)

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele võib eesti keeles vastata ka kõrvallause, mille predikaat on *da*-infinitiivis, seda enamasti adverbiallausestes. Kõige sagedamini vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele eesti keeles *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause samasubjektilises põhjuslause (15), mille eestikeelses tõlkes on esile tõstetud pigem pea- ja kõrvallause ots-tarbeseost, st ungari põhjuslausele vastab eesti keeles otstarbelause. Samuti võib *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause mõnikord vastata ungari indikatiivis

predikaadiga kõrvallausele tingimuslauses (16) ja info edastamist väljendavat verbi laiendavas küsivas kõrvallause (17).

(15)

a. Szabálytalan időközönként viszont föl kellett figyelnem
korrapäratu ajavahemik:DST seevastu PREF pida:IPFV.3SG jälgil:INF:POSS.1SG
nagyanyámra, ---, hogy minduntalan vissza **kellett** **vezetni**
vanaema:POSS.1SG:SBL, ---, et vahetpidamata PREF pida:IPFV.3SG vii:INF
a kanapéjához, ---
DEF.ART kanapee:POSS.3SG:ALL

b. Korrapäratute ajavahemike tagant pidin aga jälgima vanaema ---, et **talutada** ta
alatasa tagasi kanapee juurde, --- (S)

(16)

a. ---, és ha az ivás lendülete **megtörik**, elveszti
ja kui DEF.ART joomine hoog:POSS.3SG PREF:murdu:3SG, PREF:kaota:DET.3SG
azt, ami benne a legfontosabb, az
see:ACC, REL:mis IN:POSS.3SG DEF.ART kõige_tähtsam, DEF.ART
egylélegzetüségét.
ühehíngetőmbelísus:ACC

b. --- ja kui joomise hoog **ära rikkuda**, kaob kõige tähtsam, ühehíngetőmbelísus.
(V)

(17)

a. Meghatározza, ---, hogyan **élhetünk**.
PREF:määra:DET.3SG, ---, kuidas ela:POT:1PL

b. Kirjutab ette, ---, kuidas **elada**. (H)

Ungari põimlausele, mille kõrvallause predikaat on indikatiivis, vastab eesti keeles iseseisev lause 48 korral. Kõige sagedamini on ungari kõrvallause indikatiivi vasteks lauselühendi peasõna eesti iseseisvas lauses (31 lauses):

- *des*-vorm ehk gerundiiv võib ungari kõrvallause predikaadile vastata juhul, kui ungari kõrvallause väljendab pealausega samaaegset tegevust (18). Seda tüüpi lauseid on uurimismaterjali hulgas 15.

(18)

a. Ha egyedül **vagyok**, a dolog szórakoztat inkább.
kui üksik ole.1SG, DEF.ART asi lõbustab:3SG pigem

b. Üksi **olles** teeb see mulle pigem nalja. (S)

(19)

a. Így, hogy férfi vagyok, e szenvedélyes pedantériát szeretem abban
nii, et mees ole.1SG, see kirglik pedantsus:ACC armasta:DET.1SG see:IN
kiélni, hogy táblázatokat **készíték**.
PREF:ela:INF, et tabel:PL:ACC koosta:1SG

b. Kuna ma aga mees olen, meeldib mul kirglikku pedantsust välja elada tabelleid **koostades**. (V)

- *vat*-infinitiiv võib vastata tajuverbi laiendava ungari kõrvallause indikatiivis predikaadile, mis osutab tegevusele kui taju objektile (20, 21). Kuna *vat*-tarind asendab *et*-kõrvallause (vt EKG I 1995: 65), on selline vaste ootuspärane. Viimasele viitab ka kõnealuse vastevariandi suhteliselt suur hulk: *vat*-infinitiiv vastab ungari indikatiivis kõrvallause predikaadile 10 lauses.

(20)

a. Hallottam, apám úgy **vélte**, sietni kell,
 kuul:IPFV.DET.1SG, isa:POSS.1SG nii arva:IPFV.DET.3SG, kiirusta:INF pida:3SG,
 mielőtt még a hatáság „esetleg rátenné a
 enne veel DEF.ART DEF.ART vahest PREF:pane:COND.DET.3SG DEF.ART
 kezét az üzletre”, ---
 käsi:POSS.3SG DEF.ART äri:SBL

b. Kuulsin isa **arvavat**, et tuleb kiirustada, enne kui võimud „panevad ärile vahest käpa peale”, --- (S)

(21)

a. Mondta azonban, hogy ő egész nyugodt afelől, hogy
 ütle:IPFV.DET.3SG siiski, et tema täiesti rahulik selles_suhtes, et
 apám hamarosan újra itthon lesz.
 isa:POSS.1SG varsti jälle kodus ole.FUT.3SG

b. Ütles aga **olevat** täiesti kindel, et isa on varsti jälle kodus. (S)

- *da*-infinitiivitarind, mis vastab ungari kõrvallause indikatiivis predikaadiga kõrvallausele, on kas objekti või atribuudi funktsioonis.

(22)

a. Órá jutott a feladat, hogy apám
 tema:SBL jää:IPFV.3SG DEF.ART ülesanne, et isa:POSS.1SG
 hátizsákját **becsomagolja**, minthogy az efféle munkákat
 seljakott:POSS.3SG:ACC PREF:pakki:DET.3SG, sest.et DEF.ART selline töö:PL:ACC
 ő igen érti.
 tema väga tund:DET.3SG

b. Tema ülesandeks jäi **pakkida** isa seljakott, sest ta tunneb sedasorti töid hästi. (S)

(23)

a. --- s nyilvánvalóan úgy **döntött**, hogy az irattári osztályon
 ja ilmselt nii otsusta:IPFV.3SG, et DEF.ART arhiivi.osakond:SPRE
marad, amíg a Két Perc Gyűlölet tart.
 jää:3SG, REL:kuni DEF.ART kaks minut vihkamine kest:3SG

b. --- ja otsustas ilmselt arhiiviosakonda **jäada**, kuni kaks vihkamise minutit on möödas. (T)

Täiendkõrvallausest sisaldavale ungari põimlausele võib samuti eesti keeles vastata iseseisev lause (24, 25), milles ungari täiendkõrvallause predikaadile vastab atribuuttarindi peasõna (13 lauset). Siin on siiski tegemist on pigem ühe väljendusvõimaluse kui süstemaatilise vastega: all toodud ungari relatiivlauseste vasteks võiks ka eesti keeles olla relatiivlause.

(24)

a. A rendőrőrárat volt, amely **beles** az emberek
DEF.ART politseipatrull ole.IPFV.3SG, REL:mis PREF:piilu:3SG DEF.ART inimene:PL
 ablakán.
aken:POSS.3SG:SPRE

b. See oli akendesse **piiluv** politseipatrull. (T)

(25)

a. Elbukott forradalmak után mindig logikusan merül fel az
 ebaõnnestunud revolutsioon:PL pärast alati loogiliselt vaju:3SG PREF see
 a kérdés, hogy ha nem is győzött az ügy, amiért
DEF.ART küsimus, et kui NEG ka võit:IPFV.3SG DEF.ART üritus, REL:mis:CSF
annyan **adták** az életüket, nem volt-e
 nii paljukesi and:DET.3PL DEF.ART elu:POSS.3PL:ACC, NEG ole.IPFV.3SG_Q
 a felkelésnek olyan hosszú távú hatása, ---
DEF.ART ülestõus:DAT niisugune pika.ajaline mõju:POSS.3SG

b. Pärast ebaõnnestunud revolutsiooni kerkib alati loogiliselt küsimus, et ehkki nii
palju elusid **nõudnud** üritus ei võitnud, kas siis polnud ülestõusul pikaajalist mõju,
 --- (H)

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab niisiis indikatiivis predikaadiga kõrvallause ülekaalukalt ka eesti keeles. Eesti kõrvallause konditsionaal vastab ungari kõrvallause indikatiivile üldjuhul siis, kui ungari kõrvallauses on irreaalsuselement küll olemas, ent seda pole väljendatud kõrvallause konditsionaali, vaid mõnel muul viisil. Uurimismaterjal viitab sellele, et sageli, kui ungari kõrvallause irreaalsustähendus väljendub pigem pealauses või tuleneb laiemast kontekstist, kasutatakse eesti keeles sama modaaltähenduse väljendamiseks konditsionaali. Eesti konditsionaali üks funktsioon on võimalikkuse väljendamine, ungari keeles on sama funktsioon potentsiaaliliitel. Seega on eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ungari indikatiivis predikaadiga potentsiaaliliidet sisaldava kõrvallause ootuspärane vaste. Näidetest selgub siiski, et ungari potentsiaaliliite tähendust antakse eesti keeles enamasti edasi korraga nii konditsionaali kui ka leksikaalsete vahenditega. Konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastab eesti keeles ka ungari eitavale tingimuskõrvallausele, mille konditsionaalis pealause kirjeldab sündmust, mis võinuks kõrvalausega kirjeldatu toimumata jäämise korral aset leida. Kõrvallausega kirjeldatu on niisiis reaalne sündmus, mille eitus muudab pealausega kirjeldatu kontrafaktuaalseks. Kuna eesti keeles ei saa konditsionaalis predikaadiga pealauset

indikatiivis predikaadiga tingimuslause laiendada, on konditsionaal seda tüüpi kõrvallause ungaris indikatiivi ootuspärane vaste.

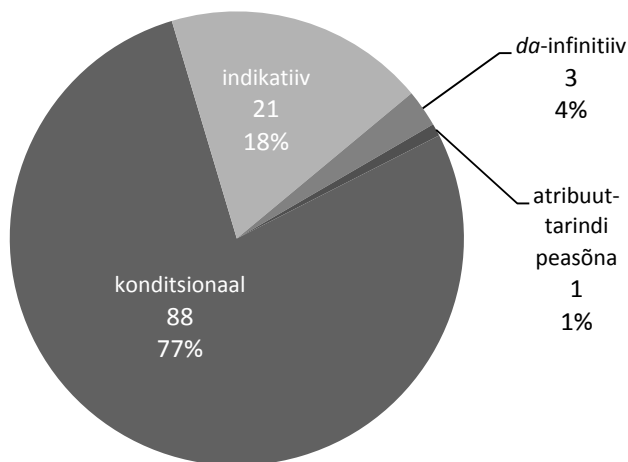
Uurimismaterjali hulgas on ka ungaris indikatiivis predikaadiga kõrvallauseid, millele vastab eesti keeles kvotatiivis predikaadiga kõrvallause. Kuna peaaegu kõik seda tüüpi näited pärinevad ühest ja samast tekstist, võib seda pidada pigem teksti sisust tulenevaks vasteks. Samas on kvotatiiv ungaris indikatiivi eeldatav vaste juhul, kui kõrvallause väljendab sündmust või olukorda, millest kõneleja tahab distantseeruda või mille tõesuses ta veendunud pole.

Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause võib ungaris indikatiivis predikaadiga adverbialkõrvallausele vastata juhul, kui samasubjektilisele ungaris põhjuslausele vastab eesti keeles otstarbelause, aga ka tingimuslause ning küsivas kõrvallause.

Ungari põimlausele, mille osalause on indikatiivis predikaadiga kõrvallause, vastab eesti keeles enamasti samuti põimlause, seda nii komplement-, adverbial- kui ka relatiivlause puhul, ent harva ka iseseisev lause. Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause vaste on sel juhul enamasti lauselühend eesti iseseisvas lauses – kõige sagedamini *des*- või *vat*-, harvem *da*-tarind –, relatiivlause puhul aga atribuuttarind.

6.1.2. Ungari konditsionaali vasted eesti keeles

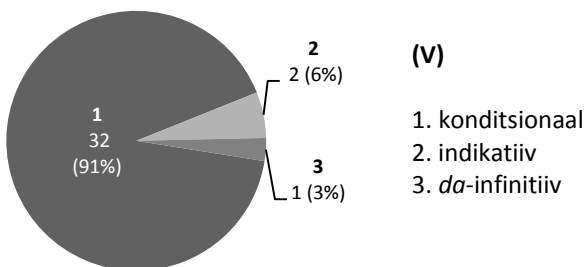
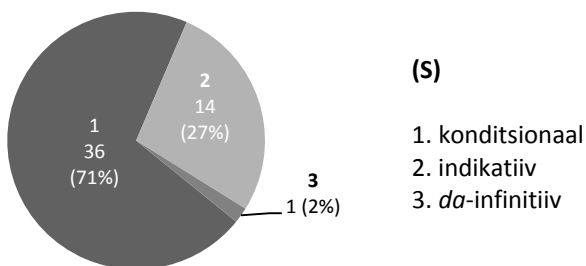
Ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele (114 lauset), vastab eesti keeles enamasti kõrvallause, mille predikaat on konditsionaalis (88 lauset, s.o 77%), ent vastete hulgas esineb ka indikatiivis (21, s.o 18%) ja *da*-infinitiivis (3, s.o 4%) predikaadiga kõrvallauseid. Vaid ühel juhul vastab ungaris konditsionaalis kõrvallausega põimlausele eesti keeles iseseisev lause (1%), milles ungaris kõrvallause predikaadi vasteks võib pidada atribuuttarindi peasõna. Ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause eesti vastete jaotusest annab ülevaate joonis 3.

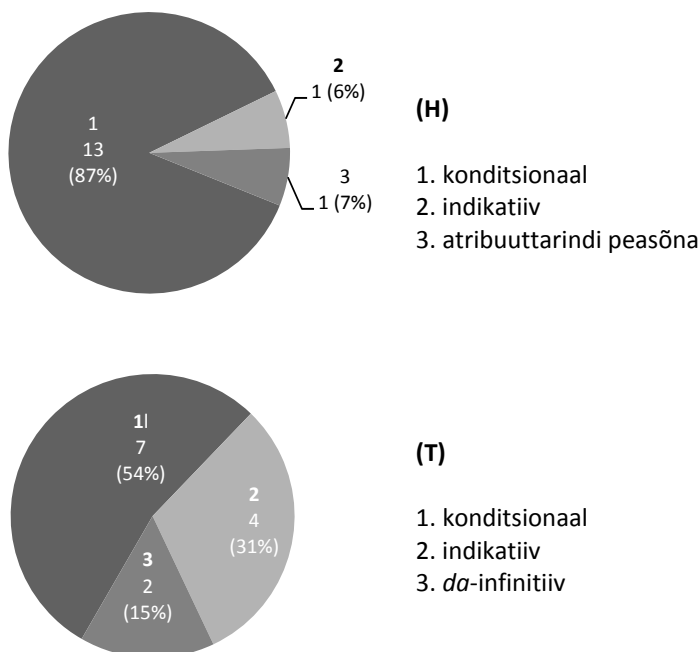

Joonis 3. Ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vasted eesti keeles

Ungari kõrvallause konditsionaali eesti vastete jaotumist allikati vaadeldes (vt joonis 4), on samuti selges ülekaalus konditsionaal (S 71%, V 91%, H 87%, T 54%). Muudest vastetest on kõigis allikates teisel kohal indikatiiv, ent selle osakaal on allikati väga erinev (S 27%, V 6%, H 6%, T 31%). Lisaks esineb ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastena enamikes allikates veel *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallauseid (S 2%, V 3%, H -, T 15%), ühel juhul aga vastab sellele eesti keeles atribuuttarind.

Ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab niisiis enamasti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles. Teiste vastete hulgas esineb enim indikatiivis predikaadiga kõrvallauseid. Kõigis allikates on ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastena esindatud ka indikatiivis predikaadiga kõrvallause, eeldatavasti väljendatakse ungari konditsionaali irreaalsustähendust sel puhul muude, nt leksikaalsete vahenditega. Teiste vastete arv on ühe allika kohta kvantitatiivseks analüüsiks liiga väike või neid polegi kõigis allikates esindatud. Uurimismaterjal viitab siiski sellele, et ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vasteks võib olla ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause ning atribuuttarind iseseisvas lauses.

Joonis 4 Ungari kõrvallause konditsionaali vasted eesti keeles allikati

Edasi käsitletakse ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause eesti vasteid kvalitatiivselt, tuues näiteid uurimismaterjalist ja analüüsides eri vastete esinemistingimusi.

Uurimismaterjalis sisalduva ungari kõrvallause konditsionaalis predikaadile vastab nagu eeldada võibki enamasti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles (vt tabel 1, joonis 3). Siia rühma kuuluvad kõrvallauseid on mõlemas keeles modaalselt markeeritud. Üldjuhul väljendab konditsionaalis kõrvallause nii ungari kui ka eesti keeles sündmuse irreaalsust või hüpoteetilisust (26–32), kusjuures selle sündmuse tingimuseks võib olla mingi teine sündmus või olukord (29).

Konditsionaalis predikaadiga eesti kõrvallause võib vastata ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele nii komplement- (26–28), adverbiaal- (29,31) kui ka relatiivlauses (32).

Uurimismaterjali hulgas on komplementlausetest, kus ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab ka eesti keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, enim sihitislauseid (vt lause 26), vaid üksikuid näiteid on reksiooniadverbiaal- (27) ja predikatiivlausetest (28) kohta. Kuna reksioon tuleneb paljus keele eripärast, ei pruugi reksiooniadverbiaallause vaste eesti keeles alati olla reksiooniadverbiaallause, nt näitelause (27) vastab ungari reksiooniadverbiaallausele eesti keeles sihitislause. Uurimismaterjali komplementlaused väljendavad üldjuhul irreaalset või hüpoteetilist sündmust või olukorda, mis

võiks (26, 27) või võinuks (28) teoks saada. Ungari näitelause (28a) kõrvallause predikaat sisaldab lisaks potentsiaaliliidet *-hat/-het*, millele eesti tõlkes vastab modaalverb *võima*. Siin on konditsionaalil niisiis selge hüpoteetilisuse tähendus, predikaadi võimalikkuse tähendus aga tuleneb vastavalt potentsiaaliliitest või võimalikkust väljendavast modaalverbist.

(26)

a. Szerettem volna, ha apám már **nem lenne** itt.
taht:IPFV.DET.1SG_COND, kui isa:POSS.1SG enam NEG ole.COND.3SG siin

b. Oleksin tahtnud, et isa **ei oleks** enam siin. (S)

(27)

a. Viszont anyám most vasárnap is arról faggatott, én hogyan
aga ema:POSS.1SG nüüd pühapäev ka see:DEL päri:IPFV.3SG, mina kuidas
akarnék élni – ---
taht:COND.1SG ela:INF

b. Aga ema päris ka nüüd pühapäeval, kuidas mina ise **tahaksin elada** – --- (S)

(28)

a. Az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatban máig élő
DEF.ART 1956. Ungari revolutsioon:INC seos:IN täna:TERM elav
legalapvetőbb mítosz éppen az, amely szerint a felkelés
közge_põhilisem müit just see, REL:mis kohaselt DEF.ART ülestõus
tulajdonképpen **győzhetett volna**, ---
tegelikult võit:POT:IPFV.3SG_COND

b. 1956. aastaga seotud tänaseni elavatest müitidest on kõige põhilisem see, mille kohaselt **oleks** ülestõus **võinud võita**, --- (H)

Adverbiaallausestest, kus ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab ka eesti keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, on uurimismaterjali hulgas enim irreaalseid tingimuslauseid (29), ent esineb ka põhjus- (30) ja viisilauseid (31). Näitelause (29) kirjeldab irreaalset tingimust, mis toonuks endaga kaasa pealausega kirjeldatud olukorra realiseerumise; näitelause (30) on irreaalne põhjuslause, millega kirjeldatud sündmust püütakse ära hoida; näitelause (31) aga viisilause, mis kirjeldab näilist sündmust. Seejuures tingib konditsionaali kasutuse viimases lauses eelkõige sidend *mintha/nagu* näilisust väljendavat põhja laiendavas kõrvallauses.

(29)

a. Ha nő **lettem volna**, szenvedélyesen szerettem volna
kui naine ole.IPFV.1SG_COND, kirglikult armasta:IPFV.1SG_COND
tálalni.
serveeri:INF

b. Kui ma **oleksin** naisena **sündinud**, oleks mulle kirglikult meeldinud toitu pakkuda. (V)

(30)

a. ---, s még csak nem is főképp a bűn miatt, hanem azért, mert
ja veel ainult NEG ka peaaasjalikult DEF.ART patt pärast, vaid see:CSF, sest
ez az út „az élet magasztos értelmének tagadásához”
see DEF.ART tee DEF.ART elu põhi.tähendus:POSS.3SG:DAT eitamine:POSS.3SG:ALL
vezetne, ---
vii:COND.3SG

b. --- ja seda peaaasjalikult mitte patu pärast, vaid sellepärast, et see tee **viiks** meid
„elu üleva sisu eitamiseni”, --- (S)

(31)

a. ---, s ezenfelül nyelés közben olyan érzése támadt
ja lisaks_sellele neelamine samaaegselt selline tunne:POSS.3SG tekki:IPFV.3SG
az embernek, mintha gumibottal hátulról **fejbe**
DEF.ART inimene:DAT, nagu kumminui:INC tagant pea:ILL
vágták **volna**.
löö:IPFV.DET.3PL_COND

b. ---, vähe sellest, seda neelates oli tunne, nagu **oleksid** kumminuiaga **kuklasse**
saanud. (T)

Ungari konditsionaalis predikaadiga relatiivlausele vastab üldjuhul konditsionaalis predikaadiga relatiivlause ka eesti keeles (Ühel korral on ungari relatiivlause sisaldavast põimlausest saanud eesti keeles iseseisev lause, vt näitelause 46.): konditsionaalis relatiivlause väljendab sel juhul irreaalset sündmust nagu näitelause (32).

(32)

a. Mindenesetre olyan embernek látszott, akivel **lehetne**
igal_juhul selline inimene:DAT paist:IPFV.3SG, REL:kes:INC ole:POT.COND.3SG
beszélni, ---
rääki:INF

b. Igal juhul jäi temast mulje kui inimesest, kellega **võiks rääkida**, --- (T)

Ungari kõrvallause konditsionaalis predikaadi modaalne tähendus võib eesti kõrvallause predikaadi vormis ka puududa, st ungari konditsionaalivormile võib eesti keeles vastata indikatiiv (vt tabel 1, joonis 3). Enamasti viitavad sel juhul eesti keeles kõrvallausega väljendatu irreaalsusele muud modaalsed elemendid kõrvallauses või kogu lause semantika.

Ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab eesti keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause peamiselt komplementlause (predikatiivlause 33; rektisiooniadverbiaallause 34; sihitislause 35, 38), üksikud näited on ka adverbiaallause kohta (põhjuslause 36, 39; viisilause 37).

Indikatiivis predikaadiga kõrvallause võib ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastena olla fakultatiivne, st ka vastavas eesti kõrvallause võib konditsionaali kasutada ilma, et lause tähendus (oluliselt) muutuks.

Sellesse rühma kuuluvad näitelaused (33–36): kõrvallausega väljendatu irrealaalsus sisaldub lause semantikas või laiemas kontekstis, eesti kõrvallauses on võimalik ka konditsionaal, mis rõhutaks hüpoteetilisust. Nii näiteks väljendub näitelause (33) puhul kõrvallause irrealaalsus juba selle põhja semantikas: illusioon ei saa olla reaalne; näitelause (34) kõrvallause kirjeldab hüpoteetilisest minevikulist situatsiooni; näitelause (35) kõrvallause väljendab agendi kahtlust kõrvallausega väljendatu tõesuses ning näitelause (36) kõrvallause agendi irreaalset soovi, mille irrealaalsus ilmneb laiemast kontekstist. Eesti keeles on kõigil juhtudel konditsionaal võimalik ja rõhutaks irrealaalsustähendust veelgi. Seega on nendel juhtudel tegemist ühe võimaliku, mitte ainsa vastevariandiga.

(33)

a. Az egyik legáltalánosabban elterjedt korabeli illúzió az
 DEF.ART üks kõige_enam levinud tollane illusioon DEF.ART
 volt, hogy a forradalom eredményeként a Szovjetunió
 ole.IPFV.3SG, et DEF.ART revolutsioon tulemus:POSS.3SG:ESF DEF.ART NL
hajlandó lenne beleegyezni Magyarország függetlenségének
 valmis ole.COND.3SG PREF:nõustu:INF Ungari iseseisvus:POSS.3SG:DAT
 helyreállításába, amennyiben az a semlegesség formájában
 taastamine:POSS.3SG:ILL, nii_palju_kui see DEF.ART neutraliteet vorm:POSS.3SG:IN
 következne be.
 järgne:COND.3SG PREF

b. Omal ajal oli kõige enam levinud illusioon, et revolutsiooni tulemusel **on** NL
nõus taastama neutraliteedile rajatud Ungari iseseisvuse. (H)

(34)

a. Addig ugyanis, valahányszor csak valami útra keltem, mindig igen
 seni nimelt, iga_kord_kui ainult mingi tee:SBL alusta:IPFV.1SG, alati väga
 aggodalmaskodott, miképpen **igazolnám** magam, ---
 murets:IPFV.3SG, kuidas tõenda:COND.DET.1SG ise:POSS.1SG

b. Varem, iga kord, kui ma olin hakanud kuhugi minema, oli ta ju ikka kõvasti
 muretsenud, kuidas ma oma isikut **tõendan**, --- (S)

(35)

a. Kérdezte, mi **volna** az a családí ok.
 küsi:IPFV.DET.3SG, mis ole.COND see DEF.ART perekondlik põhjus

b. Klassijuhataja küsis, mis see kodune põhjus **on**. (S)

(36)

a. Gyülölte, ---, mert **szeretett volna lefeküdni** vele, ---
 vihka:IPFV.DET.3SG, ---, sest taht:IPFV.3SG_COND PREF:lama:INF INC.POSS.3SG

b. Ta vihkas teda sellepärast, ---, et ta **tahtis** temaga **voodisse minna**, --- (T)

Teise rühma moodustavad näitelaused, kus ungari kõrvallause konditsionaali vasteks on eesti keeles indikatiiv, mida konditsionaaliga asendada pole

võimalik. Näitelauses (37) tuleneb kõrvallause kõneviisivalik eesti keeles sidendi valikust: ungari *mintha* vasteks on eesti keeles valitud neutraalne sidend *et*, mis konditsionaali ei eelda (konditsionaalis predikaat muudaks näilisuse tingimuslikkuseks). Näitelause (38) kõrvallause väljendab reaalselt sündmust, seega on eesti keeles indikatiiv ootuspärane, ungari konditsionaal väljendab siin eelkõige predikaadiga väljendatud tegevuse irresultatiivsust: püüdis seletada, ent see ei õnnestunud.

(37)

a. ---; nem tudom, miért volt itt az a furcsa
NEG tead:DET.1SG, miks ole:IPFV.3SG siin see DEF.ART imelik
 érzésem, mintha voltaképp valami mást **készült** **volna**
tunne:POSS.1SG, nagu tegelikult miski teine:ACC valmistu:IPFV.3SG_COND
 eredetileg **mondani**, ---
 esialgu ütle:INF

b. ---; ma ei tea, miks, aga mul tekkis imelik tunne, et tegelikult **oli** ta **valmistunud** midagi muud **ütlema** --- (S)

(38)

a. Még hallottam, amint **próbálta** **volna** **magyarázni**: –
veel kuul:IPFV.DET.1SG, kuidas püüd:IPFV.DET.3SG_COND seleta:INF: –
 Arbeiten... Sechzehn...

b. Kuulsin veel, kuidas poiss **püüdis seletada**: „Arbeiten... Sechzehn...”, (S)

Eraldi tüübi moodustavad ungari reaalselt situatsiooni väljendavad konditsionaalis predikaadiga *mielőtt* enne kui'-ajalauseid, kus kõrvallause väljendab reaalselt toimunud sündmust. Näitelause (39) ratsavõistluste büroo⁵⁹ tõepoolest avati. Seega on eesti indikatiiv ootuspärane.

(39)

a. Tisztelik a véleményét a családban, mert
austa:DET.3SG DEF.ART arvamus:POSS.3SG:ACC DEF.ART perekond:IN, sest
 mielőtt még lóversenyirodát **nyitott** **volna**, újságírással is
enne_kui veel ratsavõistluste_büroo:ACC ava:IPFV.3SG_COND, ajakirjandus:INC ka
 foglalkozott.
 tegele:IPFV.3SG

b. Tema arvamuselt peetakse perekonnas lugu, sest enne seda, kui ta **avas** ratsavõistluste büroo, olevat ta tegelnud ka ajakirjandusega. (S)

⁵⁹ Uurimismaterjali hulgas on seda tüüpi lauseid küll ainult üks, ent sarnaseid lauseid võib leida näiteks Google' i otsinguga. Seejuures võib *mielőtt* enne kui'-ajalause väljendada nii reaalselt sündmust nagu näitelauses (39) kui ka toimumata jäänud sündmust *Meghalt, mielőtt életem adott volna* (COND). 'Suri, enne kui andis elu'. Viimasel juhul on kõrvallausel võimalikkuse tähendus.

Kui ungari konditsionaalivormile lisandub potentsiaaliliide *-hat/-het*, võib viimase tähendust eesti keeles anda edasi finiiitne modaalverb (nt *saama*, *võima*), põhitähendust kandev verb aga olla *da*-infinitiivis, seega jääb konditsionaali modaalsus väljendamata, kajastub vaid potentsiaaliliites sisalduv võimalikkus (vt lause 40). Seda tüüpi lausetes on konditsionaal mõlemas keeles fakultatiivne, st konditsionaal oleks võimalik ka eesti keeles (vrd *Gondoltam, most így akkor közelebbről is megismerhetem/ Mõtlesin, et nüüd saaksin teda sedasi ka lähemalt tundma õppida*), ent rõhutaks hüpoteetilisust. Kuna eesti vaste finiiitverb on seda tüüpi lausete puhul indikatiivis, on need uurimismaterjalis paigutatud rühma, kus ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab eesti keeles indikatiivis predikaadiga lause.

(40)

- a. Gondoltam, most így akkor közelebbről is **megismerhetném**: ---
 mõttele:IPFV.DET.1SG, nüüd nii siis lähemalt ka PREF:tutvu:POT:COND.DET.1SG
- b. Mõtlesin, et nüüd **saan** teda sedasi ka lähemalt **tundma õppida**: --- (S)

Ungari eitava põhjaga konditsionaalis kõrvallausele, kus konditsionaal tuleneb põhja eitusest (41–43) või eitavast sisust (34), võib eesti keeles vastata nii konditsionaalis (41, 42) kui ka indikatiivis (43, 34) predikaadiga kõrvallause. Eesti indikatiivi on ka siin võimalik asendada konditsionaaliga (vrd *ma ei usu, et temaga midagi tehtaks*).

(41)

- a. --- de hát nem láttam példáját, hogy hozzá is
 aga no NEG näge:IPFV.DET.1SG näide:POSS.3SG:ACC, et PREF ka
folyamodtak volna, ---
 pöördu:IPFV.3PL_COND
- b. ---, kuigi ma ei näinud kordagi, et seda **oleks kasutatud** – --- (S)

(42)

- a. Nem múlt el egyetlen nap sem, hogy a Gondolatrendőrség
 NEG möödu:IPFV.3SG PREF ainuski päev NEG, et DEF.ART Möttepolitsei
ne leplezett volna le az ő irányításával működő
 NEG paljasta:IPFV.3SG_COND PREF DEF.ART tema juhendus:POSS.3SG:INC tegutsev
 kémekeket és szabotőröket.
 spioon:PL:ACC ja sabotőr:PL:ACC

- b. Ei mõõdunud ainsatki päeva, kus Möttepolitsei **poleks paljastanud** spioone ja sabotööre, kes tegutsesid tema juhendusel. (T)

(43)

- a. --- nem hiszem, hogy **baja** esett volna vele ---
 NEG usku:DET.1SG, et häda:POSS.3SG juhtu:IPFV.3SG_COND INC.POSS.3SG
- b. --- ma ei usu, et temaga midagi **tehakse** --- (T)

Ungari kõrvallause konditsionaalile võib eesti keeles vastata ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause, seda enamasti sidendiga *ahelyett hogy / selle asemel et*-kõrvallauses (44). Vaste on ootuspärane, kuna samasubjektilise sidendiga *selle asemel et* algava vastandava kõrvutuse lause predikaat on eesti keeles pea-ja kõrvallause samasubjektilisuse korral enamasti *da*-infinitiivis (EKG II 1993: 245).

(44)

a. --- a gyönyörű krémszínű papír megérdemli, hogy valódi
 DEF.ART suurepärane kreemjas paber PREF:väärt_ole:DET.3SG, et ehtne
 tollal írjanak rá, ahelyett, hogy tintaceruzával **kaparnának**
 sulg:INC kirjuta:IMP.3PL SBL.3SG, selle_ase mel, et tindi pliats:INC kriipi:COND.3PL
 rajta.
 SPRE.POSS.3SG

b. --- see ilus kreemjas paber on seda väärt, et sinna kirjutataks ehtsa sulega, selle asemel et **kriipida** seda tindi pliatsiga. (T)

da-infinitiiv kõrvallause predikaadina võib vastata ungari konditsionaalile, millel on imperatiivivormiga (subjunktiiviga) sarnased funktsioonid; konditsionaalivorm on sel juhul viimasega asendatav. Eesti keeles on küsiverbi, teadmist, arvamist või kahtlust väljendavat predikaati laiendava küsiva kõrvallause predikaat *da*-infinitiivis, juhul kui pea- ja kõrvallause on samasubjektilised. *da*-infinitiivi võib sellises lauses käsitleda iseseisva predikaadi või predikaadi osana, millele tuleb juurde mõelda finitiivne vorm *tuleb/tuleks* (EKG II 1993: 245) *võib/võiks*, viimasele variandile viitab potentsiaaliliide ungari keeles. Seega on seda liiki näitelause te liigitamine problemaatiline: neid võib pidada *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause teks, ent eeltoodud finitiivse vormi lisamisel võiks neid vaadelda ka indikatiivis või konditsionaalis predikaadiga kõrvallause te. Töös lähtutakse esimesest variandist, st neid käsitletakse *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause te, mis võimaldab ka seda tüüpi kõrvallauseid predikaadi vormi alusel liigitada. Näitelause (45b) *da*-infinitiivis predikaati loetakse niisiis ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vasteks: lähtutakse olemasolevast uurimismaterjalist ja välditakse liigset hüpo teetilisust, seega näitelause te juurde mõeldavaid osi ei lisata. Eeltoodud teise interpretatsioonivariandi võimalikkusele viitab siiski ungari kõrvallause predi kaadis sisalduv potentsiaaliliide, mille vasteks on eelmainitud *võima/võiks*. Uurimismaterjali hulgas on see tüüp esindatud vaid alltoodud lausega, seega ei mõjuta see oluliselt kogutulemusi, küll aga väärib esile tõstmist kui võimalik vastetüüp.

(45)

a. Nem tudtam, mit **mondhatnék** erre, ---
 NEG tead:IPFV.DET.1SG, mis:ACC ütle:POT:COND.1SG selle:SBL

b. Ma ei teadnud, mida selle peale **kosta**, --- (S)

Ungari konditsionaalis kõrvallausega põimlausele vastab eesti keeles iseseisev lause vaid ühes lauses (46): ungari konditsionaalis predikaadiga relatiivlausest on saanud eesti iseseisvas lauses atribuutarind. Viimane on küll pigem ungari kõrvallause predikaatiivi kui predikaadi vaste, mistõttu antud näite liigitus on problemaatiline.

(46)

a. Többek között azzal indokolta, hogy a nemzet nem
muu seas see:INC põhjenda:IPFV.DET.3SG, et DEF.ART rahvas NEG
tud elfogadni olyan ítéletet, amely **könyörület**
saa:3SG PREF:vastu_võt:INF selline kohtuotsus:ACC, REL:mis armulik
lenne.
ole.COND.3SG

b. Muu seas põhjendas ta seda sellega, et rahvas ei saa leppida **armuliku**
kohtuotsusega. (H)

Ungari konditsionaalil on eesti keeles suhteliselt vähe vastevariante ja nende seas on selges ülekaalus konditsionaal, mis on ka eelduspärane: nii ungari kui ka eesti konditsionaal on markeeritud kõneviis, mille põhifunktsioon on peamiselt irreaalsuse või hüpoteetilisuse väljendamine. Ungari konditsionaalile vastab eesti keeles konditsionaal eelkõige irreaalse sisuga komplement- ja relatiivlause, adverbiallausest aga irreaalses tingimuslause. Eesti kõrvallause indikaatiivis predikaat aga vastab ungari kõrvallause konditsionaalis predikaadile juhul, kui eesti kõrvallauses pole irreaalsuse väljendamist oluliseks peetud või ilmneb see laiemast kontekstist; *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause aga tuleneb eelkõige teatud lausetüüpidest: seda esineb sidendiga *ahelyett hogy* 'selle asemel et' algava kõrvallause vastena ning lauses, kus ungari konditsionaalivorm on asendatav imperatiiviga (st konditsionaalil on subjunktiivifunktsiooni).

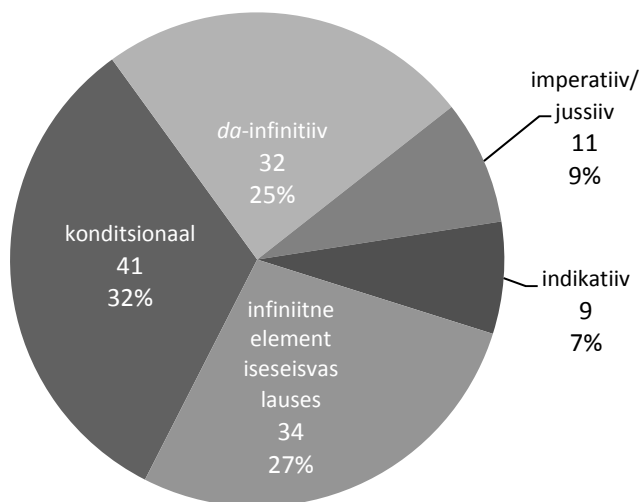
Põhja eitavast sisust või põhja eitusest tingitud ungari kõrvallause konditsionaali kohta on uurimismaterjalis näiteid suhteliselt vähe. Näitematerjal osutab, et seda tüüpi ungari kõrvallausele võib eesti keeles vastata nii konditsionaalis kui ka indikaatiivis predikaadiga kõrvallause.

Iseseisev lause vastab uurimismaterjalis ungari põimlausele, millele on alisatatud konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vaid ühel korral, seega võib seda pidada juhuslikuks vasteks.

Mainimist väärrib ka tõsiasi, et uurimismaterjali põhjal on konditsionaal ungari kõrvallauses palju enam levinud, kui teoreetiliste allikate põhjal võiks arvata: konditsionaalis predikaadiga ungari kõrvallauseid on vaadeldud materjali hulgas peaaegu sama palju kui imperatiivseid (vt tabel 1).

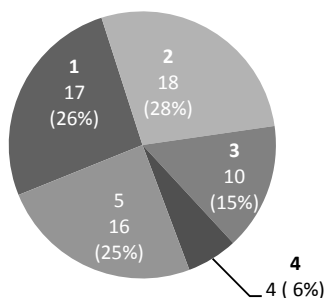
6.1.3. Ungari imperatiivi vasted eesti keeles

Ungari kõrvallause imperatiivivormis predikaadile (127) vastab eesti keeles kõige sagedamini konditsionaalis (41 lauset, s.o 32%) või *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause (32, s.o 25%), mõnikord ka imperatiivis/jussiivis (11, s.o 9%) või indikatiivis (9, s.o 7%) predikaadiga kõrvallause. Eesti keeles vastab imperatiiv/jussiiv ungari kõrvallause imperatiivile niisiis harva. Kuna kõik võimalikud jussiivi juhud (7) on 3. pöördes, pole võimalik imperatiivi ja jussiivi teineteisest vormiliselt eristada ning lihtsuse huvides käsitletakse neid edaspidi koos (vt tabel 1, allikati 2–5). Küllalt sageli vastab ungarikeelse kõrvallause imperatiivivormis predikaadile eesti keeles infiniitne element iseseisvas lauses (34, s.o 27% ungari imperatiivivormis predikaadiga kõrvallausest), mis enamasti on *da*-infinitiivis (26 lauses). Ungari imperatiivivormis predikaadi eesti vastetest annab ülevaate joonis 6 (vt ka tabel 1)

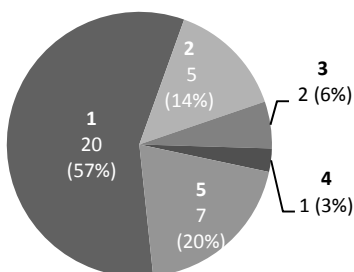
Joonis 5 Ungari kõrvallause imperatiivi vasted eesti keeles

Ungari kõrvallause imperatiivi eesti vastete jaotumist allikati vaadeldes (vt joonis 6, tabelid 2–5), on samuti ülekaalus konditsionaalis (S 26%, V 57%, H 19%, T 33%) või *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause (S 28%, V 14%, H 44%, T 50%). Mõnikord vastab ungari imperatiivivormis predikaadiga kõrvallausele eesti keeles ka imperatiivis/jussiivis (S 15%, V 3%, H -, T -) või indikatiivis (S 6%, V 6%, H 19%, T -) predikaadiga kõrvallause. Küllalt sageli vastab ungarikeelse kõrvallause imperatiivivormis predikaadile eesti keeles infiniitne element iseseisvas lauses (S 25%, V 20%, H 44%, T 33%).

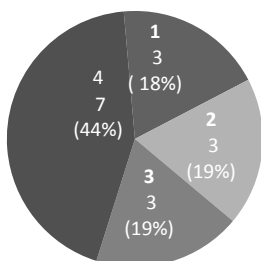
(S)

1. konditsionaal
2. *da*-infinitiiv
3. imperatiiv/jussiiv
4. indikatiiv
5. infiniitne element iseseisvas lauses

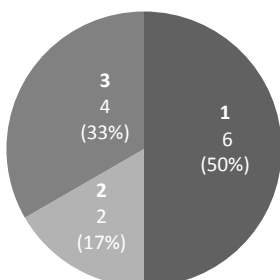
(V)

1. konditsionaal
2. *da*-infinitiiv
3. indikatiiv
4. imperatiiv
5. infiniitne element iseseisvas lauses

(H)

1. *da*-infinitiiv
2. indikatiiv
3. konditsionaal
4. infiniitne element iseseisvas lauses

(T)

1. *da*-infinitiiv
2. konditsionaal
3. infiniitne element iseseisvas lauses

Joonis 6 Ungari kõrvallause imperatiivi vasted eesti keeles allikati

Ungari imperatiiv on uurimuse seisukohalt üks enam materjali pakkuvaid kõneviise: ungari kõrvallause imperatiivi eesti vastete skaala on mitmekesine ning puudub üks selgelt ülekaalukas vaste. Eri vastete jaotumine on eelkäsitletud kõneviisidest märksa ühtlasem, samas erineb suhteliselt palju allikati (vt joonis 6, vrd joonised 2 ja 4). Imperatiivi/jussiivi esineb uurimismaterjalis ungari kõrvallause imperatiivi vastena väga harva. See kinnitab teoreetiliste allikate väidet, et kõrvallauses täidab ungari imperatiivivorm põhiliselt indoeuroopa keeltes tuntud subjunktiivi funktsioone, imperatiivi ülesandeid aga suhteliselt harva (vt ptk 5.2.3.). Konditsionaali sage esinemus ungari kõrvallause imperatiivivormi eesti vastena seevastu viitab ühelt poolt eesti konditsionaali subjunktiivifunktsioonile (vt ptk 5.3.2.), samas tuleb siiski meeles pidada, et eesti konditsionaali oluliste funktsioonide hulka kuulub ka kaudse käsu väljendamine. Viimane on ka üks eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause (mida ungari kõrvallause imperatiivi vastete hulgas samuti palju on) funktsioone. Seega võib eeldada, et osa konditsionaalis ja *da*-infinitiivis predikaatidest vastab ungari kõrvallause imperatiivifunktsioonis imperatiivivormile.

Uurimismaterjalis sisalduvale ungari kõrvallause imperatiivivormile vastab eesti keeles kõige sagedamini konditsionaalivorm, seda komplementlausetest üldjuhul sihitis- (47,48), aga mõnikord ka rektsiooniadverbiaal- (49) ning aluslauses (50); adverbiaallausetest otstarbelauses (51) ning mõnes relatiivlauses (52).

Ungari imperatiivivormis predikaadiga komplementlause, millele vastab eesti keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, väljendab enamasti käsku, aga ka palvet või soovi (vt laused 47–50). Kusjuures nende hulgas on nii lauseid, kus imperatiivivorm annab edasi kaudset käsku (47, 49), st ungari imperatiivivormil on imperatiivifunktsioon, millele prefiksverbide puhul viitab ka predikaatverbi prefiksi järelasend (49); kui ka lauseid, kus imperatiivivormil on selgelt subjunktiivifunktsioon, millele prefiksverbide puhul osutab ka verbi-prefiksi normaalasend kõrvallause predikaadis (48). Aga ka lauseid, milles puuduvad otsesed grammatilised viited sellele, kummaga ungari imperatiivivormi funktsioonidest konkreetsel juhul tegemist on (nt 50). Tóthi koostatud põhja semantilistest rühmadest lähtudes (2008: 137–142, vt ka 4.3. ja 5.2.3.) võib eeldada, et näitelause (50) predikaadi imperatiivivormil on subjunktiivifunktsioon. Eesti keeles võib konditsionaalivormis predikaadiga kõrvallause niisiis vastata nii ungari imperatiivi- kui ka subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormile.

(47)

a. A pietista megkövetelné, hogy az ember korpán és
 DEF.ART pietist PREF:nõud:IPFV.DET.3SG, et DEF.ART inimene klii:SPRE ja
 vízen éljen, a legszebb asszonyokat rossz szabású ruhában
 vesi:SPRE ela:IMP.3SG, DEF.ART kõige_ilusam naine:PL:ACC halva.lõikeline riietus:IN
 járatná, ---
 káia_lask:COND.3SG

b. Pietist nõuaks, et inimene **elaks** vee ja leiva peal, ta paneks kõige ilusamad naised käima halvalõikelistes kleitides, --- (V)

(48)

a. Mindig akadtak éretlen alakok, akik szinte várták,
ikka leidu:IPFV.3PL lihtsameelne tüüp:PL, REL:kes lausa oota:IPFV.DET.3PL,
hogy **elszédítse** őket.
et PREF:pead_segi_aja:IMP.DET.3SG nemad:ACC

b. Ikka leidus uusi lihtsameelseid, kes ootasid, et ta neid **õnge võtaks**. (T)

(49)

a. Október 28-an a szovjetek Andropov budapesti szovjet
oktoober 28.:SPRE DEF.ART NL_elanik:PL Andropov Budapesti nõukogude
nagykövet közvetítésével felszólították a magyar
suursaadik vahendus:POSS.3SG:INC PREF:üles_kutsu:IPFV.DET.3PL DEF.ART Ungari
kormányt, hogy haladéktalanul **adjon ki** egy (---) nyilatkozatot, ---
valitsus:ACC, et otsekohe and:IMP.3SG PREF INDF.ART avaldus:ACC

b. 28. oktoobril nõudis NL Budapesti suursaadiku Juri Andropovi vahendusel
Ungari valitsuselt, et see **teeks** kohe avalduse, --- (H)

(50)

a. --- –, miért oly fontos, hogy a fogasa számát
miks nii tähtis, et DEF.ART nagi:POSS.3SG number:POSS.3SG:ACC
mindenki jól **vésse** az **emlékezetébe**.
igaüks hästi jät:IMP.DET.3SG DEF.ART meel:POSS.3SG:ILL

b. --- –, miks on nii tähtis, et igaüks **jätaks** oma nagi numbri **meelde**. (S)

Uurimismaterjali ungari imperatiivis predikaadiga adverbiallaused, mille vasteks eesti keeles on konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, on enamasti erisubjektilised otstarbelaused (51), st nii ungari imperatiivi- kui ka eesti konditsionaalivorm tuleneb siin pea- ja kõrvallause omavahelisest suhtest ja sel on subjunktiivifunktsioon. Ungari kõrvallauses võib viimasele viidata ka kõrvallause predikaadi verbiprefiksi asend nagu näitelauses (51): verbiprefiks *el-* 'ära' on oma normaalasendis verbi ees (mitte verbi järel nagu imperatiivis tavaline, vt ptk 5.2.3.).

(51)

a. Az üzleti könyveket akarta ugyanis átadni
DEF.ART arve.raamat:PL:ACC taht:IPFV.DET.3SG nimelt PREF:and:INF
néki, hogy nélküle is **eligazodhasson** bennük, ---
DAT.POSS.3SG, et ilma:POSS.3SG ka PREF:korralda:POT.IMP.3SG IN.POSS.3PL

b. Ta tahtis härä Sütöle üle anda ka arveraamatud, et see **saaks** tematagi neid **korraldada** --- (S)

Ungari imperatiivis predikaadiga relatiivlauseste kohta, mille vaste on eesti keeles konditsionaalis predikaadiga relatiivlause, on vaid paar näidet. Ungari relatiivlause laiendab neis käsku või nõuet väljendavat põhja, kõrvallause aga annab edasi selle käsu või nõude sisu.

(52)

- a. Aztán parancsot adott, hogy a rádza szobájában mindig
seejärel käsk:ACC and:IPFV.3SG, et DEF.ART radža tuba:POSS.3SG:IN alati
legyen somlai, ---
ole.IMP.3SG Somló(vein)
b. Seejärel andis ta käsu, et radža toas **oleks** alati Somló vein --- (V)

Ungari kõrvallause imperatiivivormis predikaadile võib eesti keeles vastata ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause, seda enamasti samasubjektilises otstarbelause. Otstarbelause predikaadi vorm tuleneb pea- ja kõrvallause semantilistest suhtest: ungari finaallause predikaat on alati subjunktiivifunktsioonis imperatiivivormis, eesti keeles aga kas konditsionaalis või *da*-infinitiivis (viimane on võimalik ainult pea- ja kõrvallause samasubjektilisuse puhul). Seega on *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause pealausega samasubjektilise ungari otstarbelause ootuspärane vaste. Eeltoodud tingimustele vastab näitelause (53): pea- ja kõrvallause on samasubjektilised ning kõrvallause väljendab pealausega kirjeldatud tegevuse otstarvet.

(53)

- a. A nők, hogy lényük spiritualitását
DEF.ART naine:PL, et olemus:POSS.3PL spirituaalsus:POSS.3PL:ACC
intenzívebbé **tegyék**, illatszereket használnak, a férfiak
intensiivsemaks tege:IMP.DET.3PL, lõhnaõli:PL:ACC kasuta:3PL, DEF.ART mees:PL
pedig dohányoznak.
aga suitseta:3PL
b. Naised kasutavad lõhnaõlisid, et **teha** oma olemuse spirituaalsust intensiivsemaks, mehed seevastu suitsetavad. (V)

Mõnikord võib eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause vastata ka ungari imperatiivis predikaadiga komplementlausele, seda eelkõige rektsiooni-adverbiaal- (54) ja sihitislauses (55).

(54)

- a. Honnan veszi a bátorságot ahhoz, hogy **szánakozzék**
kust vót:DET.3SG DEF.ART julgus:ACC see:ALL, et haletse:IMP.1SG
rajta, hogy ostobának, félkegyelműnek, nyomoréknak, sőt hülyének
SPRE.POSS.3SG, et rumal:DAT, poolearuline:DAT, sant:DAT, isegi hull:DAT
nevezze?
nimeta:IMP.DET.3SG

b. Kust võtab ta julguse, et neid **haletseda** ja rumalateks, poolearulisteks, santideks, isegi hulludeks **nimetada**? (14/11)

(55)

a. Elképzeltetlennül veszedelmes dolog lett volna még akkor is, ha
ettekujuteldamatult ohtlik asi ole.IPFV.3SG_COND isegi siis ka, kui
tudta volna, hogyan **lásson neki a** dolognak.
tead:IPFV.DET.3SG_COND, kuidas hakka:IMP.3SG_PREF_DEF.ART asi:DAT

b. See oleks olnud äärmiselt ohtlik isegi siis, kui ta oleks teadnud, kuidas seda **teha**.

Ungari kõrvallause imperatiivse predikaadi eestikeelse vastena tuleb ette ka indikatiivis predikaati. Imperatiivivormis sisalduvat modaalsust võib sel juhul edasi anda modaalverb (56), ent see võib eesti keeles ka mitte kajastuda (57). Näitelauses (56) annab ungari imperatiivi käsu/kohustuslikkuse tähendust eesti keeles edasi modaalverb *pidama*, mille indikatiivivorm on siiski valikuline: võimalik on ka (enam hüpoteetilisust väljendav) konditsionaalis modaalverb *peaks*. Näitelauses (57) aga on ungari imperatiivi kohustuslikkustähendus eesti kõrvallauses kadunud.

(56)

a. Azt se tudtam, merre is **forduljak** hamarjában, ---
see:ACC NEG tead:IPFV.DET.1SG, kuhu ka pöördü:IMP.1SG kõigepealt

b. Ma ei teadnud isegi seda, kuhu ma **pean** kõigepealt **pöörduma**, --- (S)

(57)

a. ---, de azt ök is egyformán helyeselték, hogy dolgozni
aga see:ACC nemad ka ühtmoodi heaks_kiitma:IPFV.DET.3PL, et tööta:INF
menjek, ---
mine:IMP.1SG

b. ---, aga selle olid nad üksmeelselt heaks kiitnud, et ma tööle **läksin**, --- (S)

Uurimismaterjalis esineb ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallause vastena eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallause eelkõige komplementlauses (vt laused 56, 57), mis väljendab kohustust või sündi. Eesti kõrvallause indikatiiv vastab ungari imperatiivile siiski ka ka üksikutes relatiivlausetes. Näitelauses (58) väljendab ungari imperatiiv hüpoteetilisust, eesti keeles on kõrvallause tähenduses see element kadunud.

(58)

a. ---, mi is részt kérünk annak eldöntéséből, hogy mi
meie ka osa:ACC taht:1PL see:DAT otsustamine:POSS.3SG:EL, et mis
történjék az egyetemen.
toimu:IMP.3SG_DEF.ART ülikool:SPRE

b. ---, meiegi tahame osa võtta selle otsustamisest, mis ülikoolis **toimub**. (H)

Eesti kõrvallause jussiivi ja imperatiivi, mis on ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivivormi eelduspäraseks vasteks (vt ptk 5.3.3.–5.3.4.), esineb ungari kõrvallause imperatiivi vastena harva. Kusjuures vaid paaril korral on imperatiivivormis predikaat 2. pöördes, st jussiivist eristatav imperatiivivorm. Kõigil nimetatud juhtudel on tegemist siirdkõnega nagu näitelause (59).

(59)

a. Megint csak azt mondom, hogy: bort **igyatok!**
jälle ainult see:ACC ütle:DET.1SG, et: vein:ACC joo:IMP.2PL

b. Ma ütlen veel kord seda: **jooge** veini! (S)

Enamasti imperatiivi ja jussiivi vormiline eristamine võimalik pole (predikaat on 3. pöördes), kõrvallause semantikas on kõigil juhtudel siiski käsu või soovi tähenduselement. Ungari imperatiivil on siin niisiis imperatiivifunktsioon ning kaudset käsku väljendab ka ungari kõrvallause imperatiivivormi eesti vaste (60, 61). Eesti jussiivi/imperatiivivorm on alltoodud näitelausestes fakultatiivne, seda on võimalik asendada konditsionaaliga.

(60)

a. Még azt is hozzátette, **igyekezzem**, mert szükség
veel see:ACC ka PREF:pane:IPFV.DET.3SG, püüd:IMP.1SG, sest vajadus
lehet rám.
ole.POT.3SG SBL.POSS.1SG

b. Ta oli veel lisanud, et **püüdku** ma kohal olla, sest mind võib vaja minna. (S)

(61)

a. Mondtam a lánynak, **próbálja** magáról is
üttele:IPFV.DET.1SG DEF.ART tüdruk:DAT, proovi:IMP.DET.3SG ise:DEL ka
elképzelni a dolgot.
PREF:kujutle:INF DEF.ART asi:ACC

b. Ütlesin tüdrukule, et **proovigu** seda kujutleda enda peal. (S)

Ungari põimlausele, mille kõrvallause predikaat on imperatiivivormis vastab küllalt sageli eesti keeles iseseisev lause, milles ungari kõrvallause predikaadile vastab lauselühendi peasõna. Enamasti on see *da*-infinitiivis (62–64), harvem supiini vormides (65–68). Eesti iseseisva lause predikaat vastab seda tüüpi lausetes ungari kõrvallause põhjale, mis komplementlause puhul on pealause predikaat (62, 63–67), relatiivlause puhul aga kõrvallause põhjana toimiv nominaalelement (64).

Ungari kõrvallause imperatiivis predikaadile võib eesti keeles vastata *da*-lauselühendi peasõna iseseisvas lauses, kui selle finiiitne predikaat (st ka ungari kõrvallause põhi) väljendab püüdlust (63), palvet (62) või soovi (64), lauselühend (*da*-infinitiiv koos oma laienditega) aga viitab selle püüdluse, soovi või palve sisule.

(62)

a. Ekkor már elsõsorban arra tõrekedett, hogy **kimutassa**
siis juba eeskätt see:SBL püüd:IPFV.3SG, et PREF:näita:IMP.DET.3SG
az eljárás tõrvénytelenségét, ---
DEF.ART menetlus ebaseaduslikkus:POSS.3SG:ACC

b. Juba siis püüdis ta eeskätt **näidata** menetluse ebaseaduslikkust --- (H)

(63)

a. ---, s fõlkérte Sütõ urat, **legyen** mostohaanyám
ja PREF:palu:IPFV.DET.3SG Sütõ hõrra:ACC, ole.IMP.3SG võõrasema:POSS.1SG
segitségére ebben a dologban az õ
abi:POSS.3SG:SBL see:IN asi:IN DEF.ART asi:IN DEF.ART tema
üzleti tapasztalataival és szakértelmével.
ãri.kogemus:POSS.3SG.PL:INC ja asjatundlikkus:POSS.3SG:INC

b. ---, ja ta palus hõrra Sütõl **olla** oma ãrikogemuste ja asjatundlikkusega minu
võõrasemale selles asjas **abiks**. (S)

(64)

a. ---, s azonnal ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy
ja jalamaid vastupandamatu soov haara:IPFV.DET.3SG PREF, et
megszerezze magának.
PREF:hanki:IMP.DET.3SG ise:DAT

b. --- ja teda oli jalamaid haaranud vastupandamatu soov selle omanikuks **saada**. (T)

Ungari imperatiivis kõrvallause predikaadile võib eesti keeles vastata ka lauselühend, mille peasõna on mõnes supiini vormidest:

- *ma*-vormis on see enamasti juhul, kui ungari pealause väljendab innustamist, üleskutset või käsku, kõrvallause aga selle suhtes ajaliselte järgnevat tegevust, milleks ärgitatakse või mida keelatakse (65,66) (vt ka EKG I 1995: 65); ent mõnikord ka valmisolekut, võimelisust või nõusolekut väljendava ungari kõrvallause põhja puhul (67).

(65)

a. Akkor apám sürgette, **lássanak** már **neki** a
siis isa:POSS.1SG ärgita:IPFV.DET.3SG, hakka:IMP.3PL juba PREF DEF.ART
rájuk váró munkának, ---
SBL.POSS.3PL ootav töö:DAT

b. Siis ärgitas isa selle tööga juba **peale hakkama**, --- (S)

(66)

a. Senki sem kényszerítette arra, hogy ilyen ígéretet **tegyen**, ---
keegi NEG sundi:IPFV.DET.3SG see:SBL, et selline lubadus:ACC tege.IMP.3SG

b. Keegi polnud USA-d sundinud taolist lubadust **andma**, --- (H)

(67)

a. Egy idő elteltével arra is hajlandónak mutatkozott, hogy
üks aeg möödudes see:SBL ka nõus:DAT paist:IPFV.3SG, et
megnézte velem a halakat – ---
PREFIX:vaata.IMP.DET.3SG INC.POSS.1SG DEF.ART kala:PL:ACC

b. Mõne aja pärast oli ta nõus juba minuga kalu **vaatama** --- (S)

- *mast*-vorm võib see olla siis, kui ungari kõrvallause väljendab tegevust, mida tahetakse ära hoida: eesti *mast*-vorm on sel juhul finaalse varjundiga reksiooniadverbiaal (68) (vt ka EKG I 1995: 66).

(68)

a. ---, másfelől viszont ügyesen [kell] megakadályozni, hogy beléjük is
teisalt aga osavalt [pida:3SG] PREFIX:takista:INF, et ILL.POSS.3PL ka
avatkozzon, ---
sekku.IMP.3SG

b. ---, teiselt poolt tuleb teda osavalt **sekkumast** takistada, --- (S)

- *maks*-vorm võib see olla ungari otstarbelause puhul, eesti *maks*-vorm on sel juhul otstarbemäärus (69) (vt ka EKG I 1995: 66).

(69)

a. ---, hogy az ENSZ rendkívüli közgyűlésének a
et DEF.ART ÜRO erakorraline peaassamblee:POSS.3SG:DAT DEF.ART
szovjet beavatkozást elítélő határozata alapján legalábbis
Nőkogude sekkumine:ACC hukkamõistev resolutsioon:POSS.3SG alusel vähemalt
ENSZ-megfigyelők érkeznek az országba, hogy **közvetítsenek** a
ÜRO_vaatleja:PL saabu:3PL DEF.ART maa:ILL, et vahenda:IMP.3PL DEF.ART
Kádár-kormány és a magyar társadalom között.
Kádár_valitsus ja DEF.ART Ungari ühiskond vahel.

b. ---, et ÜRO erakorralise Peaassamblee NLi sekkumist hukkamõistva resolutsiooni alusel **saabuvad** Ungarisse vähemalt ÜRO vaatlejad, **vahendamaks** János Kádári valitsust ning Ungari ühiskonda. (H)

Ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallausele võib eesti keeles vastata lause- lühend iseseisvas lauses niisiis eelkõige ungari komplementlause puhul, seda enamasti reksiooniadverbiaal- (62,63, 65–67), aga ka sihitislauses (68); harva adverbial- (täpsemalt otstarbelauses (69)) või relatiivlauses (64).

Ungari imperatiivi funktsioonirohkus kajastub ilmekalt selle eesti vastete mitmekesisuses. Seejuures on imperatiiv/jussiiv nende seas haruldane, enim levinud on konditsionaalivorm ja *da*-infinitiiv (vt tabel 1 ja joonis 5), kusjuures viimased vastavad ungari imperatiivile enamasti otstarbe- või komplement- lauses, harvem muudes lausetüüpides. See toetab kaudselt mõnede tänapäeva ungari keele uurijate seisukohta, et käsu(soovi/palve) väljendamine on vaid ungari kõrvallause imperatiivi sekundaarne funktsioon, imperatiivivormi

kasutus tuleneb pigem teatud semantilisest ebakindluselemendist pealauses (vt ptk 5.2.3.), st imperatiivivormil on enamasti subjunktiivi-, mitte imperatiivifunktsioon. Eesti kõrvallause tingib sarnane element konditsionaalis või *da*-infinitiivis predikaadi. Kuna seni pole välja töötatud kindlaid kriteeriume, mille põhjal ungari kõrvallause imperatiivi- ja subjunktiivifunktsioonis vorme eristada (see on võimalik vaid prefiksilise predikaatverbi ja teatud tüüpi *hogy*-kõrvallause puhul), ei saa kindlaid järeldusi teha, ent kaudselt osutavad eesti tõlkevasted ungari imperatiivivormi subjunktiivifunktsiooni laiemale levikule võrreldes imperatiivifunktsiooniga (vt tabel 1). Seega on uurimuse tulemused vastuolus Nóra Kugleri seisukohaga, mille järgi ungari imperatiivi põhiülesanne kõrvallauses on väljendada vahendatud käsku (2000: 107). Kusjuures uurimismaterjal näitab, et imperatiivivormi subjunktiivifunktsioon on kõrvallauses laialt levinud muuhulgas direktiivse sisuga lausete puhul, millele viitab prefiksverbi sage normaalasend kõnealust tüüpi lausetes. Arvesse tuleb siiski võtta ka seda, et eesti keeles väljendab kaudset käsku pigem kõrvallause konditsionaal või *da*-infinitivitarind kui imperatiiv/jussiiv. Seega ainuüksi imperatiivi/jussiivi vähesus eesti vastete hulgas ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivivormi vähest esinemust ei kinnita, selliste järelduste tegemiseks peaks vaatlema ka iga ungari pealause semantikat (vähemalt mitteprefiksiliste predikaatverbide korral). See väitekirj keskendub siiski kõrvallause predikaadi vormile, pealause semantika ja kõrvallause predikaadi vormi suhete välja selgitamine võiks olla mõne tulevase uurimuse eesmärgiks.

Tõlkevastete mitmekesisus, samuti konditsionaali ja *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause ning *da*-lauselühendiga tõlkevastete rohkus viitab siiski kaudselt sellele, et ungari imperatiivivormi subjunktiivifunktsioon on laialt levinud, st kõrvallause verbi vorm tuleneb sageli mingi pealause leksikaalse elemendi (enamasti predikaadi) semantikast (komplementlauses) või pea- ja kõrvallause loogikasuhetest (otstarbelauses); kõrvallauses on käsu väljendamine pigem selle sekundaarne funktsioon.

6.1.4. Kokkuvõtteks

Ungari kõrvallause indikatiiv on markeerimata kõneviis, ent indikatiivis predikaadiga kõrvallausele võib nt leksikaalsete vahendite abil anda mistahes modaaltähenduse, muuhulgas mõnele markeeritud kõneviisidest omase modaaltähenduse. Uurimismaterjalis vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele ülekaalukalt indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles, samas on selle eesti vastete hulgas esindatud kõik markeeritud eesti kõneviisid (v.a imperatiiv) ja *da*-infinitiv.

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles, nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiallauses. Üldjuhul on siia rühma kuuluvad kõrvallased mõlemas vaadeldud keeles modaalsetelt markeerimata, mõnikord võib neil olla ka

modaalne tähendus, mida on mõlemas keeles väljendatud muul viisil kui kõneviisiga, nt leksikaalsete elementidega.

Eesti kõrvallause konditsionaal võib ungari kõrvallause indikatiivile vastata nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiallauses. Komplement- ja relatiivlauses vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele eesti keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, kui ungarikeelse komplementlause muude vahendite kui kõneviisiiga väljendatud või pealausest järelduvat modaal-tähendust antakse eesti vastes edasi konditsionaaliga. Eesti konditsionaal, mille üks funktsioone on episteemilise võimalikkuse väljendamine, võib anda edasi ka ungari potentsiaaliliite võimalikkustähendust, ent enamasti väljendab ungari potentsiaaliliite tähendust eesti keeles konditsionaali ja leksikaalsed vahendid koos. Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastab ka ungari indikatiivis predikaadiga eitavale tingimuskõrvallausele, mille pealause on konditsionaalis. Seda tüüpi kõrvallause kirjeldab tingimust, mille realiseerumata jäämine muudab pealausega kirjeldatu kontrafaktuaalseks. Kuna eesti keeles konditsionaalis predikaadiga pealause indikatiivis predikaadiga tingimuse lause laiendada ei saa, on eesti konditsionaal selle tüübi puhul ungari indikatiivi ootuspärane vaste. Selle lausetüübi kohta ei õnnestunud küll leida andmeid ka ungari keelekäsitlusest, ent uurimismaterjal kinnitab selle olemasolu.

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele võib eesti keeles vastata ka kvotatiivis predikaadiga kõrvallause. Seda juhul, kui ungari kõrvallause väljendab sündmust või olukorda, millest kõneleja tahab distantseeruda või mille tõesuses ta veendunud pole. Uurimismaterjal esines seda tüüpi vastet siiski põhiliselt ühes allikas, mis kinnitab, et eesti kvotatiivi esinemus on seotud tekstitüübi ja -sisuga.

Ungari indikatiivis predikaadiga adverbiallausele võib eesti keeles vastata ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause. Seda enamasti juhul, kui samasubjektilisele ungari põhjulausele vastab eesti keeles otstarbelause, aga ka tingimus- ning küsivas kõrvallauses.

Ungari põimlausele, mille osalause on indikatiivis predikaadiga kõrvallause, vastab eesti keeles enamasti samuti põimlause, seda nii komplement-, adverbial- kui ka relatiivlausetel puhul. Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele võib vastata ka lauselühend eesti iseseisvas lauses (kõige sagedamini *des*- või *vat*-, harva *da*-lauselühend).

Ungari kõrvallause konditsionaal väljendab põhiliselt irreaalsust ja hüpoteetilisust, ent teatud lausetüüpides võib see täita ka subjunktiivifunktsiooni, st kõrvallause konditsionaalivorm võib tuleneda selle põhjast: Ungari kõrvallause konditsionaalile vastab enamasti konditsionaal ka eesti kõrvallauses, ent mõnikord ka indikatiiv; lause struktuurist või põhja semantikast tulenevalt aga ka *da*-infinitiiv.

Konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab niisiis ülekaalukalt konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ka eesti keeles, seda eelkõige irreaalse sisuga komplement- ja relatiivlauses, adverbiallausetest aga irreaalses tingimuslauses, mõnikord ka põhjus- ja viisilauses.

Ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab eesti keeles indikaatiivis predikaadiga kõrvallause kõige sagedamini komplementlauses, harva ka adverbiallauses. Üldjuhul väljendub seda tüüpi eesti kõrvallause irreaalsustähendus eesti lauses muul viisil, enamasti on võimalik ka eesti indikaatiivi konditsionaaliga asendada. Viimane rõhutaks kõrvallause irreaalsustähendust. Ka ungari kõrvallause konditsionaalis ning potentsiaaliliidet *-hat/-het* sisaldavale predikaadile võib eesti keeles vastata indikaatiivis predikaat. Eesti predikaadi finiiitne osa on sel juhul modaalverb, mis annab edasi potentsiaaliliite modaalust, konditsionaali tähendus aga jääb eesti keeles väljendamatuna. Ka seda tüüpi lauses on eesti keeles indikaatiivi võimalik asendada konditsionaaliga. Eraldi tüüpi moodustavad reaalset sündmust väljendavad ungari *mielõtt*-ajalused, kus eesti keeles konditsionaali variant puudub.

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele eelkõige adverbiallauses, ent ka mõnes komplementlauses. Adverbiallausetest vastab *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause peamiselt sidendiga *ahelyett hogy* 'selle asemel et' algavale vastandavale kõrvutusalausele; komplementlausetest aga juhul, kui ungari konditsionaalivorm on asendatav imperatiiviga, st sellel on subjunktiivifunktsioon. Viimati nimetatud lausetüübis laiendab küsiv kõrvallause küsiverbi, teadmist, arvamist või kahtlust väljendavat verbi.

Põhja eitavast sisust või põhja eitusest tingitud ungari kõrvallause konditsionaali kohta uurimismaterjalis palju näiteid pole, ent olemasoleva põhjal võib arvata, et seda tüüpi ungari kõrvallausele võib eesti keeles vastata nii konditsionaalis kui ka indikaatiivis predikaadiga kõrvallause.

Ungari kõrvallause imperatiivivorm täidab kahe kõneviisi funktsioone: imperatiivi ja subjunktiivi. Funktsionaalse mitmekesisuse, samuti imperatiivi- ja subjunktiivifunktsiooni eesti väljendusvahenditest tulenevalt on ungari imperatiivivorm ainus kõneviis, mille vastete seas pole ülekaalus selle prototüüpselt definitsioonist järelduv ootuspärane vaste ehk imperatiiv/jussiiv. Ungari kõrvallause imperatiivivormi eesti vastate seas on ülekaalus hoopis konditsionaal ja *da*-infinitiiv.

Ungari kõrvallause imperatiivile vastab eesti keeles kõige sagedamini kõrvallause konditsionaal, tihti *da*-infinitiiv, harvem imperatiiv/jussiiv või indikaatiiv. Küllalt levinud on ka vasted, kus ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallauset sisaldavale ungari põimlausele vastab eesti keeles isesesisev lause, ungari imperatiivis kõrvallausele aga mõni selle infiniitne element. Ungari kõrvallause imperatiivi vastete rohkus ja suhteliselt ühtlane jagunemine viitab selle funktsioonirohkusele. Konditsionaalivorm ja *da*-infinitiiv vastavad ungari imperatiivile enamasti otstarbe- või komplementlauses, harvem muudes lausetüüpides. Mõnede tänapäeva ungari keele uurijate seisukoht, et imperatiivifunktsioon on ungari kõrvallause imperatiivi sekundaarne funktsioon, imperatiivivormi kasutus tuleneb pigem teatud semantilisest ebakindluselemendist pealauses (vt ptk 5.2.3.) leiab siin niisiis kaudset kinnitust. Kusjuures uurimismaterjalis esineb isegi kõrvallauseid, mille prefiksverbist predikaadi prefiks on

vaatamata direktiivsele sisule normaalasendis, viidates sellega imperatiivivormi subjunktiivifunktsioonile. Kuna eesti keeles tuleb imperatiivi/jussiivi kõrvallause esimesel sõnal vähe ja ka kaudset käsku väljendab pigem kõrvallause konditsionaal või *da*-infinitiiv, ei kinnita imperatiivi/jussiivi vähesus ega konditsionaali ja *da*-infinitiivi sagedus eesti vastete hulgas üheselt ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivivormi vähest esinemust. Oluline on vaadelda ka ungari pealause semantikat ning pea- ja kõrvallause omavahelisi suhteid. Et see väite-
kiri keskendub kõrvallause predikaadi vormile, millest lähtudes pole alati võimalik imperatiivivormi aktuaalse funktsiooni üle otsustada, saab siin imperatiivi eri funktsioonide jaotumuse kohta siiski vaid oletusi teha.

Ungari kõrvallausele vastab niisiis kõrvallause enamasti ka eesti keeles (1749 lauset, s.o 96% kõigist vaadeldud kõrvallausetest). Uurimismaterjal on siiski ka ungari põimlauseid, millele eesti keeles vastab iseseisev lause (79 lauset, s.o 4% kõigist vaadeldud lausetest), seda eelkõige ungari indikatiivis või imperatiivis predikaadiga kõrvallause puhul (vt tabel 1). Ungari indikatiivis predikaadiga relatiivlausele vastab eesti keeles sageli atribuuhtarind; komplement- või adverbiallausele aga *da*- või *vat*-, mõnikord ka *des*-tarind. Ungari kõrvallause imperatiivivormis predikaadile võib eesti keeles vastata *da*-infinitiivi- või mõne supiinitarindi peasõna.

6.2. Eesti kõrvallause kõneviiside ja *da*-infinitiivis predikaadi vasted ungari keeles

Uurimismaterjalina on kasutatud eestikeelsetest tekstidest leitud kõrvallauseid ning nende ungarikeelseid tõlkevasteid. Enamike tekstide puhul on eesti keel lähte- ja ungari keel sihtkeel: Sass Henno „Mina olin siin” / „Itt jártam” (edaspidi M) ja Andrus Kivirähk „Rehepapp” / „Ördöngös idők” (R). Võrdlusmaterjali hulgas on ka George Orwelli romaani „1984” esimene peatükk⁶⁰ (T), kus nii eesti- kui ungarikeelne tekst on tõlged. (Materjali kohta vt täpsemalt ptk 1.3.)

Eestikeelsest tekstist valiti välja põimlauseid ja otsiti üles nende vasted ungarikeelsest tekstist. Kokku leiti 1038 (allikati M 429, R 384, T 176) kõrvallauset, 48 (allikati M 13, R 21, T 14) lause puhul erines tõlge originaalsete sõnadest, et need käesoleva töö uurimismaterjaliks ei sobinud; seega on vaadeldud 989 ungari kõrvallause vasteid eesti keeles. Kõige enam on ungarikeelse materjali hulgas kõrvallauseid, mille predikaat on indikatiivis (867 lauset; (allikati M 388, R 324, T 155). Konditsionaalis predikaadiga kõrvallauseid on 67 (allikati M 19, R 35, T 13), *da*-infinitiivis predikaadiga 51 (allikati M 21, R 22, T 8). Kvotiivis ja imperatiivis predikaadiga kõrvallauseid on uurimismaterjali

⁶⁰ Edasi esitatakse kvantitatiivsed andmed eraldi iga eesti kõneviisi ja *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause kohta nii kogu materjali lõikes kui ka allikati.

<http://nl.ijs.si/ME/> (27.11.2005)

hulgas usaldusväärsete järelduste tegemiseks vähe (vastavalt 3 ja 1 lauset). Markeeritud kõneviisidest on olemasoleva keelematerjali põhjal võimalik põhjalikumalt analüüsida vaid konditsionaali, ent vaadeldud on ka teisi markeeritud kõneviisis predikaadiga kõrvallauseid, samuti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallauseite ungarilasteid. Vajadust analüüsida lisaks finiiitse predikaadiga kõrvallauseitele ka viimati nimetatud eesti kõrvallauseitüüpi kinnitab nii selle suhteliselt suur hulk uurimismaterjali aluseks olnud tekstides kui ka tõsiasi, et selle ungarilaste vasteks on üldjuhul finiiitse predikaadiga kõrvallause (vt tabel 6 ja joonis 11).

Enamasti vastab eesti kõrvallausele niisiis kõrvallause ka ungaril keeles (958 lauset, s.o 97%), ent eesti põimlause vasteks võib ungaril keeles olla ka iseseisev lause (30 lauset, s.o 3%). Sel juhul vastab eesti kõrvallause predikaadile ungaril keeles atribuuttarindi peasõna iseseisvas lauses. Kokkuvõtlikult kujutab eesti kõrvallause kõneviiside ja *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause ungaril vastete jaotust tabel 6. Uurimismaterjali täpsemat jaotumist allikati vt tabelid 7–9 ja ptk 6.2.1.–6.2.5.

Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele (867 lauset, allikati M 757, R 463, T 140) vastab ungaril keeles enamasti kõrvallause, mille predikaat on ülekaalukalt indikatiivis (820 lauset, allikati M 379, R 306, T 135) ja harva konditsionaalis (10 lauset, allikati M 1, R 6, T 3) või imperatiivis (7 lauset, allikati M 3, R 4, T -). Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab niisiis 95% juhtudest indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungaril keeles (allikati S 99%, V 98%, T 89%), ülejäänud vastete esinemus on küllalt väike ega ületa 1% (vt joonis 7). Mõnikord on eesti põimlausest saanud ungaril keeles iseseisev lause (30; allikati M 5, R 8, T 17), kusjuures kõigil juhtudel vastab eesti kõrvallause predikaadile ungaril keeles atribuuttarindi peasõna. Indikatiivis predikaadiga eesti kõrvallause vastete kohta vt täpsemalt tabel 6, ptk 6.2.1. ja joonis 7, allikati tabelid 7–9 ja joonis 8.

Eesti kõrvallause konditsionaalile (67 lauset; allikati M 19, R 35, T 13) vastab ungaril keeles enamasti konditsionaalis (29; allikati M 8, R 14, T 7) või imperatiivis (23; allikati M 9, R 12, T 2), harvem indikatiivis (15; allikati M 2, R 9, T 4) predikaadiga kõrvallause. Ungaril konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastab eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele niisiis 43% (allikati M 42%, R 40%, T 54%) juhtudest, imperatiivis predikaadiga kõrvallause 34% (allikati M 47%, R 34%, T 15%) juhtudest ja indikatiivis predikaadiga kõrvallause 22% juhtudest (allikati M 11%, R 26%, T 31%). Konditsionaalis predikaadiga eesti kõrvallausele vastab kõrvallause alati ka ungaril keeles. Konditsionaalis predikaadiga eesti kõrvallause ungaril vastete kohta vt täpsemalt tabel 6. ja ptk 6.2.2. ja joonis 9, allikati tabelid 7–9 ja joonis 10.

Eesti kõrvallause imperatiivi ja kvotatiivi on uurimismaterjali hulgas kvantitatiivsete järelduste tegemiseks liiga vähe (vastavalt 1 ja 3 lauset), jussiiivi kohta uurimismaterjalis näited puuduvad. Imperatiivis ja kvotatiivis predikaadiga eesti kõrvallause ungaril vastete kohta vt täpsemalt tabel 6 ja vastavalt ptk 6.2.3. ja 6.2.4. ning allikati tabelid 7–9.

Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele (51 lauset; allikati M 21, R 22, T 8) vastab ungari keeles kõige sagedamini imperatiivis (29; allikati M 9, R 14, T 6), harvem indikatiivis (15; allikati M 9, R 6, T -) või konditsionaalis (7; allikati M 3, R 2, T 2) predikaadiga kõrvallause. *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvallausele vastab ungari keeles niisiis 57% juhtudest imperatiivis (allikati M 43%, R 64%, T 75%), 29% juhtudest indikatiivis (allikati M 43%, R 27%, T -) ja 14% juhtudest konditsionaalis (allikati M 14%, R 9%, T 25%) predikaadiga kõrvallause. Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab uurimismaterjalis kõigil juhtudel kõrvallause ka ungari keeles. *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvallause ungari vastete kohta vt täpsemalt tabel 6, ptk 6.2.5. ja joonis 11, allikati tabelid 7–9 ja joonis 12.

Tabel 6 Eesti kõrvallause predikaadi vorm ja selle vasted ungari keeles (kogu materjal)

Eesti		Ungari		
indikatiiv	867	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	820
			konditsionaal	10
			imperatiiv	7
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	30
konditsionaal	67	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	29
			imperatiiv	23
			indikatiiv	15
imperatiiv	1	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	1
kvotatiiv	3	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	3
<i>da</i> -infinitiiv	51	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	29
			indikatiiv	15
			konditsionaal	7
kokku	989	kokku		989

Tabel 6 Eesti kõrvallause predikaadi vorm ja selle vasted ungari keeles (kogu materjal)

Eesti		Ungari		
indikatiiv	867	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	820
			konditsionaal	10
			imperatiiv	7
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	30
kondit-sionaal	67	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	29
			imperatiiv	23
			indikatiiv	15
impera-tiiv	1	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	1
kvotatiiv	3	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	3
da-infiinitiv	51	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	29
			indikatiiv	15
			konditsionaal	7
kokku	989	kokku		989

Tabel 7 Eesti kõrvallause predikaadi vorm ja selle vasted ungari keeles („Mina olin siin” / „Itt jártam”)

Eesti		Ungari		
indikatiiv	388	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	379
			imperatiiv	3
			konditsionaal	1
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	5
kondit-sionaal	19	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	8
			imperatiiv	9
			indikatiiv	2
kvotatiiv	1		indikatiiv	1
da-infinitiv	21	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	9
			indikatiiv	9
			konditsionaal	3
kokku	429	kokku		429

Tabel 8 Eesti kõrvallause predikaadi vorm ja selle vasted ungari keeles („Rehepapp” / „Ördöngös idök”)

Eesti		Ungari		
indikatiiv	324	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	306
			konditsionaal	6
			imperatiiv	4
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	8
konditsionaal	35	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	14
			imperatiiv	12
			indikatiiv	9
imperatiiv	1		imperatiiv	1
kvotiiv	2	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	2
da-infinitiv	22	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	14
			indikatiiv	6
			konditsionaal	2
kokku	384	kokku		384

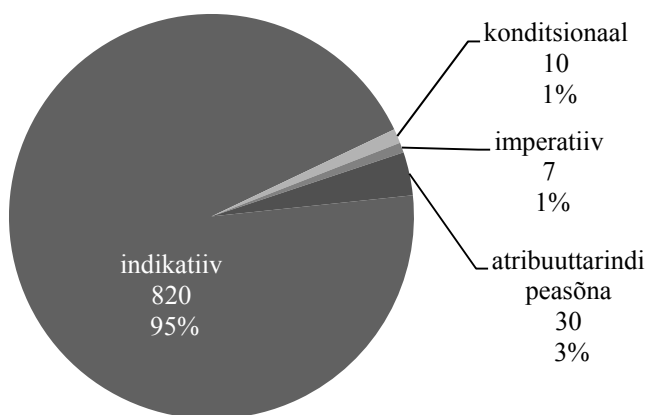
Tabel 9 Eesti kõrvallause predikaadi vorm ja selle vasted ungari keeles („1984”)

Eesti		Ungari		
indikatiiv	155	Kõrvallause predikaat	indikatiiv	135
			konditsionaal	3
		Iseseisva lause osa	atribuuttarindi peasõna	17
konditsionaal	13	Kõrvallause predikaat	konditsionaal	7
			indikatiiv	4
			imperatiiv	2
da-infinitiv	8	Kõrvallause predikaat	imperatiiv	6
			konditsionaal	2
kokku	176	kokku		176

Järgnevates alapeatükkides käsitletakse eesti kõrvallause kõneviise ja nende ungari vasteid kõneviisi kaupa, samuti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallauseid ja selle ungari vasteid, esitades esmalt kvantitatiivsed andmed nii iga kõneviisi kui ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause kohta, seejärel aga analüüsitakse eri vastetüüpe kvalitatiivselt neid uurimismaterjalist pärit näidetega ilmestades.

6.2.1. Eesti kõrvallause indikatiivi vasted ungari keeles

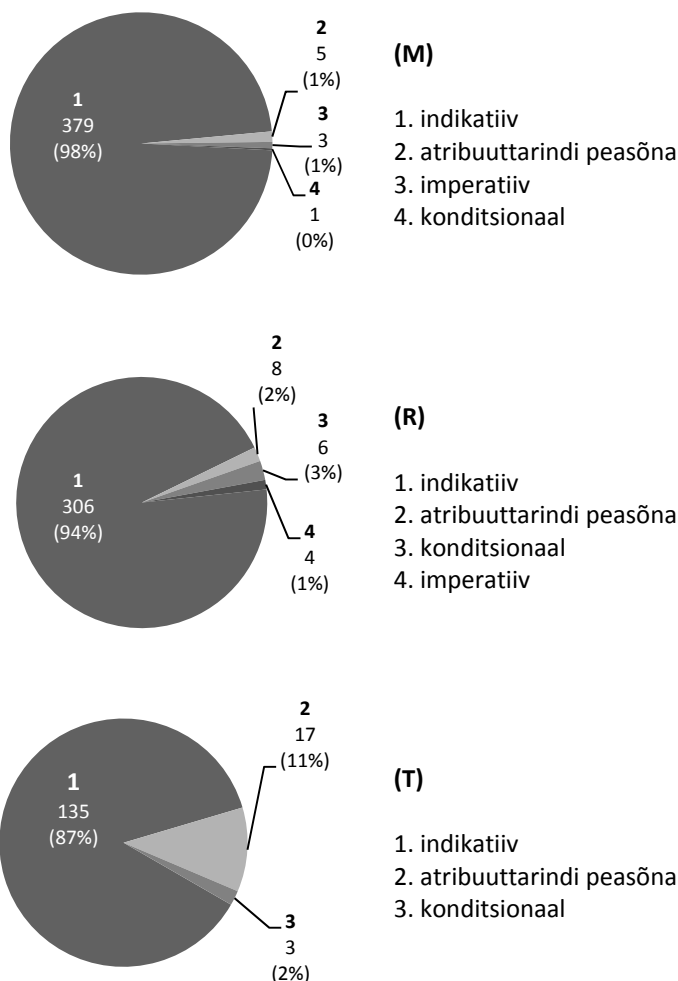
Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele (867) vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallause enamasti ka ungari keeles (820, s.o 95% juhtudest), harva ka konditsionaalis (10, s.o 1%) või imperatiivis (7, s.o 1%) predikaadiga kõrvallause. Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausest sisaldava põimlause ungari vasteks võib mõnikord olla ka iseseisev lause, kusjuures eesti kõrvallausele vastab sel juhul atribuuttarind ungari iseseisvas lauses. Atribuuttarind vastab ungari keeles 3%-le kõigist eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausestest (s.o 11%-le eesti indikatiivis predikaadiga relatiivlausest). Eesti kõrvallause indikatiivis predikaadi ungari vastete jaotumisest annab ülevaate joonis 7, vt ka tabel 6.

Joonis 7. Eesti kõrvallause indikatiivi ungari vasted

Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallause ungari vastete jaotumist allikati vaadeldes on vastete hulgas kõigis tekstides samuti selges ülekaalus indikatiivis predikaadiga kõrvallause (M 98%, R 94%, T 87%). Teiste vastete arv ühe allika kohta on kvantitatiivsete järelduste tegemiseks liiga väike. Märkimist väärib, et kõigis allikates on vastevariantide hulgas teisel kohal iseseisev lause, milles eesti indikatiivis predikaadiga relatiivlausele vastab ungarikeelses tekstis atribuuttarind. Esindatud on ka konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, kahes allikatest aga imperatiivis predikaadiga kõrvallause. Veidi erinevate tulemustega paistab silma tekst, kus nii eesti kui ka ungarikeelne tekst on tõlge inglise keelest: suhteliselt kõige sagedamini (17%) vastab siin eesti relatiivlausele ungari keeles atribuuttarind ning vastete hulgas puudub imperatiivis predikaadiga kõrvallause. Seega võib eeldada originaalkeele teatud mõju

väljendusviisile, ent üldjoontes on vastete proportsionaalne jaotumine küllalt sarnane. Allikati on nende vastete osakaal, kus eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele ei vasta ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause siiski kvantitatiivseteks järeldusteks liialt väike. Küll aga võib sarnaste vastevariantide esinemuse põhjal eeldada, et materjali hulgas on esindatud kõik peamised vastevariandid ning kogutulemus seega piisavalt usaldusväärne. Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallause ungari vastete jaotumisest allikati annab ülevaate joonis 8.

Joonis 8 Eesti kõrvallause indikatiivi vasted ungari keeles allikati

Eesti kõrvallause indikatiivile vastab ungari kõrvallausel mõni markeeritud kõneviisidest eeldatavasti juhul, kui eestikeelsel originaalkõrvallausel on küll modaalne tähendus, ent seda pole väljendatud kõneviisi vaid mingite muude (nt

leksikaalsete) vahenditega või tuleneb kõneviisikasutus pealause semantikast. Atribuuttarindi peasõna eesti relatiivlause indikatiivis predikaadi vastena võib aga viidata muuhulgas sellele, et ungari keeles kasutatakse enam ja keerulisema struktuuriga atribuute kui eesti keeles. Viimane on siiski vaid oletus, mille paikapidavuse kontrollimine selle väitekirja raamesse ei mahu.

Edasi käsitletakse eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallause ungari vasteid kvalitatiivselt, tuues näiteid uurimismaterjalist ja analüüsides eri vastete esinemistingimusi.

Uurimismaterjalis sisalduvale eesti kõrvallause indikatiivis predikaadile vastab niisiis indikatiivis predikaadiga kõrvallause enamasti ka eesti keeles (vt tabel 6, joonis 7). Eestikeelse uurimismaterjali hulgas on nii indikatiivis predikaadiga komplement- (70, 73), relatiiv- (71, 74) kui ka adverbiallauseid (72), millele vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles. Üldjuhul on tegemist kõrvallausetega, mis on nii eesti kui ka ungari keeles modaalselt markeerimata (70–72).

(70)

a. Nüüd te märkate, et ma **ei kirjuta** enam.

b. Most észreveszitek, hogy **nem írok**. (T)

nüüd märka:DET.2PL, et NEG kirjuta:1SG

(71)

a. Palju õnnelikumas olukorras olid need hinged, kelle lapsed ja lapselapsed alles

elasid ---

b. Sokkal szerencsésebbek voltak azok a lelkek, akiknek még
palju õnnelikum:PL ole:IPFV.3PL see:PL DEF.ART hing:PL, REL:kes:PL.DAT veel

élték a gyerekei és az unokái, --- (R)

ela:IPFV.3PL DEF.ART laps:POSS.3PL ja DEF.ART lapselaps:POSS.3.PL

(72)

a. Aga muidugi, kui kassaaparaat **maha kukub**, oled sa alati suures pasas.

b. Persze, ha a pénztárgép **leesik**, mindenképpen nagy bajban

muidugi, kui DEF.ART kassaaparaat PREF:kukku:3SG, igal juhul suur häda:IN

vagy. (M)

ole.2SG

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause võib vastata eesti indikatiivis kõrvallausele ka modaalselt markeeritud lauses, mille modaalsel tähendust on mõlemas vaadeldud keeles väljendatud muul viisil kui kõneviisi abil. Näiteks lause (73) kõrvallauses väljendab kohustuslikkust/sundi modaalverb *pidama/kell*, lause (74) kõrvallauses aga võimalikkust eesti keeles modaalverb *võima*, ungari keeles aga potentsiaaliliide *-hat/-het*, kõrvallause predikaat on mõlemas modaalselt markeerimata indikatiivivormis.

(73)

a. Ja ma ei saa aru, miks te **peate** siin kahekesi **vahtima**.

b. Azt sem értem, minek **kell** itt ketten **bámulnotok**. (M)
see:ACC NEG aru_saa:DET.1SG, milleks pida:3SG siin kahekesi vahti:INF:POSS.2PL

(74)

a. Mingeid tõendeid ei olnud, olid üksnes põgusad pilgud, mis **võisid tähendada** kõike või mitte midagi: ---

b. Nem bizonyította semmi, csak futó pillantások, amelyek
NEG tõesta:IPFV.DET.3SG miski, ainult põgus pilk:PL, REL:mis:PL
egyformán **jelenthettek** mindent vagy semmit, --- (T).
ühtmoodi tähenda:POT:IPFV.3PL kõik:ACC või ei_miski:ACC

Markeeritud kõneviis vastab ungari kõrvallause eesti kõrvallause indikatiivile suhteliselt harva ja peamiselt juhul, kui ka eesti kõrvallausel on mingi modaalne tähendus, mida pole väljendatud mitte kõneviisi vaid mõne muu vahendiga.

Eesti indikatiivile vastab ungari keeles konditsionaal enamasti irreaalset või hüpoteetilist olukorda kirjeldavas lauses (75, 78, 79); konditsionaali kasutust ungari keeles võib võimaldada pealause eituselement (75, vt ka Bánréti & 2001: 166). Samuti võib ungari konditsionaal vastata eesti indikatiivile lausetes, mille pealause väljendab arvamist (75, 77), kusjuures kõrvallause võib sellises lauses kirjeldada nii hüpoteetilist (75) kui ka reaalselt toimunud sündmust (77). Näite-lause (77) kõrvallausega kirjeldatud minevikuline sündmus on kõnehetkeks teoks saanud, hüpoteetiline on pigem selle sündmuse põhjus. Reaalset situat-siooni kirjeldab ka kõrvallause (76): need vähesed tõepoolest ei unistanud kuldsest põlvest põrgus (küll aga ülejäänud).

(75)

a. --- ma ei usu, et temaga midagi **tehakse** ---

b. --- nem hiszem, hogy baja **esett** **volna** --- (T)
NEG usku:DET.1SG, et häda:POSS.3SG juhtu:IPFV.3SG_COND

(76)

a. --- ning väga vähe oli neid, kes **ei unistanud** ise samuti kuldsest põlvest põrgus.

b. --- és nagyon kevesen voltak, akik **ne álmodoztak volna** maguk is
ja väga vähe_neid ole.3PL, REL:kes:PL NEG unista:IPFV.3SG_COND ise:PL ka
ilyen gyöngyéletről a pokolban. (R)
selline kuldne_elu:DEL DEF.ART põrgu:IN

(77)

a. Mis sa arvad, et ma muu pärast sind **üles korjasin**?

b. Mit gondolsz, mi másért **szedtelek volna föl**? (R)
mis:ACC arva:2SG, mis muu:CSF korja:IPFV.1SG>2SG_COND PREF

Siia rühma kuulub ka modaalselt markeeritud eesti kõrvallauseid, kus modaal-tähendust pole väljendatud kõneviisi vaid mõne muu modaalementidega. Nime-tatud elementide modaal-sust annab kas täielikult või osaliselt edasi ungari konditsionaal. Näitelause (78a) kõrvallauses sisaldub modaalne soovi/hüpoteetilise tähendus verbis *tahtma*, näitelause (79a) kõrvallauses hüpoteetilise kohustuse tähendus verbis *pidama*. Mõlema näitelause ungari vastes on eel-nimetatud elementide hüpoteetilise tähendust antud edasi konditsionaaliga.

Uurimismaterjali hulgas on nii indikatiivis predikaadiga komplement- (75–77), relatiiv- (79) kui ka adverbiallauseid (78), millele vastab ungari keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause. Eesti kõrvallause indikatiivis predikaati, millele ungari keeles vastab konditsionaalis predikaat, saab üldjuhul vormistada konditsionaaliga ka eesti keeles. Sellisel juhul rõhutaks kondit-sionaal lause hüpoteetilisust või irreaalsust.

(78)

a. Ta vihkas teda sellepärast, --- , et ta **tahtis** temaga **voodisse minna**, ---

b. Gyűlölte, --- ; mert **szeretett** **volna lefeküdni** vele, --- (T)
vihka:IPFV.DET.3SG, sest taht:IPFV.3SG_COND PREF:lama:INF INC.POSS.3SG

(79)

a. ---, aga need kaks kuradi hoora, kes **pidid** tööle **tulema**, hakkasid sinna hoopis mingeid tüüpe vedama.

b. ---, de az a két kurva, akinek **dolgoznia**
aga see DEF.ART kaks hoor, REL:kes:DAT tööta:INF:POSS.3SG
kellett **volna**, pasikat cipelt oda. (M)
pida:IPFV.3SG_COND, tüüp:PL:ACC veda:IPFV.3SG sinna

Harva võib eesti kõrvallause indikatiivi vastena esineda ungari imperatiivivorm, seda peamiselt komplement- (80, 81) aga ka adverbiallauseid (82, 83). Enamasti kirjeldab selline kõrvallause oodatavat olukorda, mis peaks tulevikus teoks saama või mille teoks saamist loodetakse või soovitakse (80–82); mõnikord ka juba realiseerunud situatsiooni (83), mille realiseerumise on kaasa toonud pea-lausega kirjeldatud olukord. Ka eesti keeles pole alltoodud kõrvallausetes indikatiiv ainuvõimalik: predikaat võiks olla ka konditsionaalis (80a–83a) või *da*-infitiivis (80). Näitelause (80a) kõrvallause predikaat saab konditsionaalis olla siiski ainult neutraalse sidendi *et* korral: *Nad ajasid veel veidi juttu ja ootasid, et haigus tagasi tõmbuks.*

(80)

a. Ja kui seekord juba poiss ise trepist alla ust avama läks, ei teadnud ta veel isegi, mida ta **ütleb**.

b. És amikor a fiú maga ment le ajtót nyitni, nem
ja kui DEF.ART poiss ise mine:IPFV.3SG PREF uks:ACC ava:INF, NEG
tudta még, mit **mondjon**. (M)
tead:IPFV.DET.3SG veel, mis:ACC ütle:IMP.3SG

(81)

a. Nad ajasid veel veidi juttu ja ootasid, millal haigus **tagasi tõmbub**.

b. Még beszélgettek egy kicsit, várták, hogy **visszahúzódjon**
veel juttu_aja:IPFV.3PL üks natuke, oota:IPFV.DET.3PL, et PREF:tõmbu:IMP.3SG
a kórság. (R)
DEF.ART haigus

(82)

a. Lasen talle sellesama püha leivaga kahe silma vahele, ---, et soolikad **lendavad!**

b. Ezzel a szent kenyérrel lövök a szeme közé,
see:INC DEF.ART püha leib:INC lask:1SG DEF.ART silm:POSS.3SG vahele,
hogy **röpködjének** a belei! (R)
et lenda:IMP.3PL DEF.ART soolikas:POSS.3PL

(83)

a. --- ütles poiss avatud aknast tasakesi, kuid siiski piisavalt kõvasti, et Säde tigidalt poisil **vait olla käskis**.

b. --- szolt ki a fiú a nyitott ablakon halkan, ám
ütle:IPFV.3SG PREF DEF.ART poiss DEF.ART avatud aken:SPRE vaikselt, kuid
mégis elég hangosan ahhoz, hogy Szikra dühösen **csendre**
siiski piisavalt kõvasti see:ALL, et Säde vihaselt vaikus:SBL
intse. (M)
manitse:IMP.DET.3SG

Üldjuhul vastab eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele kõrvallause ka ungari keeles (vt näitelaused 70–83). Uurimismaterjalis on siiski ka küllalt palju indikatiivis predikaadiga kõrvallauseid sisaldavaid eesti põimlauseid, millele ungari keeles vastab iseseisev lause (30 lauset, s.o 30% kõigist indikatiivis predikaadiga lausetest; vt ka tabel 6, joonis 7). Eesti indikatiivis predikaadiga relatiivlause on sel juhul sisestatud ungari iseseisvasse lausesse atribuut-tarindina (84–86).

(84)

a. Eemale rajoonist, kus oma esimesed viisteist aastat elas ka tüüp, kes seda lugu praegu **jutustab**.

b. Messzire a lakóteleptől, ahol e történet mesélője
eemale DEF.ART rajoon:ABL, REL:kus see lugu jutustaja:POSS.3SG
életének első tizenöt évét **töltötte**. (M)
elu:POSS.3SG:DAT esimene viisteist aasta:POSS.3SG:ACC veet:IPFV.DET.3SG

(85)

a. Selle ühes otsas oli seinale kinnitatud värviline plakat, mis **oli** siseruumi kohta liiga suur.

b. Egyik végén egy épületen belüli elhelyezés
 üks ots:POSS.3SG:SPRE INDF.ART ehitis:SPRE sisemine paiknemine
 céljára túlságosan is nagyméretű plakát volt a
 eesmärk:POSS.3SG.SBL liiga ka suur plakat ole.IPFV.3SG DEF.ART
 falra szegezve. (T)
 sein:SBL naeluta:GER

(86)

a. Kleit, millest ta **rääkis**, oli vana parunessi eelmine surikleit.

b. A szóban forgó darab az idős bárónő előző halotti ruhája
 DEF.ART kõne.alune ese DEF.ART vana paruness eelmine suri.kleit:POSS.3SG
 volt. (R)
 ole.IPFV.3SG

Uurimismaterjalist selgub, et eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ülekaalukalt indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles. Seda nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiallausetes.

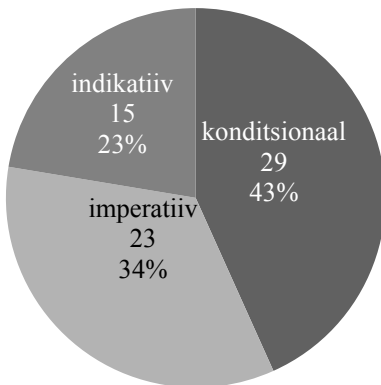
Ungari kõrvallause konditsionaal on eesti indikatiivis predikaadiga kõrvalause vasteks enamasti juhul, kui kõrvallause väljendab irreaalset või hüpoteetilist olukorda. Konditsionaali kasutust ungari keeles võib võimaldada pealause eituselement. Samuti võib ungari konditsionaal vastata eesti indikatiivile lauses, mille pealause väljendab arvamist; kõrvallause võib seda tüüpi lauses mõnikord kirjeldada ka reaalselt toimunud sündmust. Ka võib ungari kõrvallause konditsionaal vastata eesti kõrvallause indikatiivile juhul, kui eesti kõrvallause on küll modaalselt markeeritud, ent selle modaaltähendust on väljendatud muul viisil kui kõneviisi abil. Nimetatud elementide modaalsust annab sel juhul kas täielikult või osaliselt edasi ungari konditsionaal. Uurimismaterjali hulgas on nii indikatiivis predikaadiga komplement-, relatiiv- kui ka adverbiallauseid, millele vastab ungari keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause.

Harva võib eesti kõrvallause indikatiivile ungari kõrvallauses vastata ka imperatiivivorm, seda peamiselt komplement- aga ka adverbiallauses. Selline kõrvallause kirjeldab üldjuhul oodatavat olukorda, mis peaks tulevikus teoks saama või mille teoks saamist loodetakse või soovitakse; mõnikord ka juba realiseerunud situatsiooni, mille realiseerumise on kaasa toonud pealausega kirjeldatud olukord.

Eesti põimlausele, mille osalause on indikatiivis predikaadiga kõrvallause, vastab ungari keeles enamasti samuti põimlause, seda nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiallausetes puhul. Uurimismaterjal näitab siiski, et indikatiivis predikaadiga relatiivlauset sisaldavale eesti põimlausele võib ungari keeles vastata ka iseseisev lause, milles eesti indikatiivis predikaadiga relatiivlausele vastab atribuuttarind.

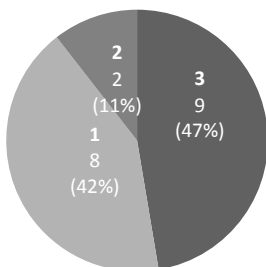
6.2.2. Eesti kõrvallause konditsionaali vasted ungari keeles

Eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadile (67 lauset) vastab ungari keeles enamasti kas konditsionaalis (29 lauset, s.o 43%) või imperatiivis (23 lauset, s.o 34%), harvem indikatiivis (15 lauset, s.o 23%) predikaadiga kõrvallause. Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ungari vastete jaotumisest annab ülevaate joonis 9.

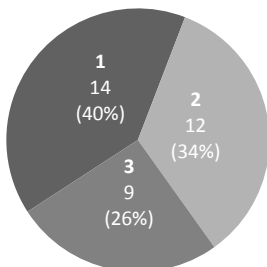
Joonis 9 Eesti kõrvallause konditsionaali ungari vasted

Eesti kõrvallause konditsionaali ungari vastete jaotumist allikati vaadeldes (vt joonis 9), on samuti ülekaalus konditsionaalis (M 42%, R 40%, T 54%) ja imperatiivis (M 47%, R 34%, T 15%) predikaadiga kõrvallaused, vähem on indikatiivis (M 11%, R 26%, T 31%) predikaadiga kõrvallauseid, ent võrreldes kõrvallause indikatiiviga on eri vastete jaotumine küllaltki ühtlane.

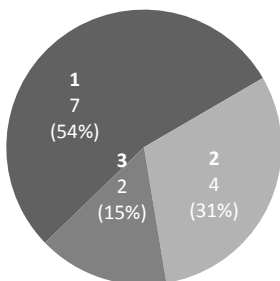
(M)

1. konditsionaal
2. indikatiiv
3. imperatiiv

(R)

1. konditsionaal
2. imperatiiv
3. indikatiiv

(T)

1. konditsionaal
2. indikatiiv
3. imperatiiv

Joonis 10 Eesti kõrvallause konditsionaali ungari vastede allikati

Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ungari vastete seas on niisiis kõige enam konditsionaali, seda eeldatavasti eelkõige juhul, kui eesti konditsionaal väljendab irreaalsust või episteemilist modaalsust, ent ka eitava põhja puhul. Olulisel kohal on vastete hulgas ka ungari imperatiivivorm, seda ilmselt eesti konditsionaalil subjunktiivifunktsiooni puhul. Eesti kõrvallause konditsionaali vasteks on ungari keeles küllalt sageli ka indikatiivis predikaadiga kõrvallause, seda tõenäoliselt eelkõige juhul, kui eesti konditsionaali modaalsust on antud edasi muude vahendite, nt potentsiaaliliitega, mille funktsiooni mõned ungari uurijad on pidanud väga sarnaseks kõneviisiga, aga ka modaalverbidega (nt Pete 2002: 188).

Edasi käsitletakse eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ungari vasteid kvantitatiivselt, tuues näiteid uurimismaterjalist ja analüüsides eri vastete esinemistingimusi.

Uurimismaterjalis sisalduvale eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadile vastab ungari keeles niisiis enamasti kas konditsionaalis või imperatiivis predikaadiga kõrvallause (vt tabel 6 ja joonis 9).

Konditsionaal vastab eesti konditsionaalile kõige sagedamini adverbiaal- lauses (87, 88), ent tihti ka komplementlauses (89–91).

Adverbiaallauses (täpsemalt tingimuslauses) väljendab konditsionaalivorm irreaalset tingimust (87, 88), kusjuures minevikulise kõrvallause puhul on sünd- muse teostumata jäämine selge (88). Näitelause (87) kõrvallause kirjeldab irreaalset seisundit, kusjuures minevikuvorm muudab selle sisuliselt eituseks: ta ei teadnud, kuidas seda teha. Näitelause (88) kõrvallause kirjeldab samuti irreaalset olukorda, ent olevikuvorm jätab siin teatud võimaluse, et see võib realiseeruda.

(87)

a. See oleks olnud äärmiselt ohtlik isegi siis, kui ta **oleks teadnud**, kuidas seda teha.

b. Elképzelhetetlenül veszedelmes dolog lett volna még akkor is, ha ettekujuteldamatult ohtlik asi ole.IPFV.3SG_COND isegi siis ka, kui **tudta volna**, hogyan lásson neki a dolognak. (T)
tead:IPFV.DET.3SG_COND, kuidas hakka:IMP.3SG_PREF_DEF.ART asi:DAT

(88)

a. --- nad varastaksid sipelgate pesast okkad ka ära, kui **saaks!**

b. --- a hangyabolyból is ellopnák a tűleveleket,
DEF.ART sipelgapesa:EL ka PREF:varasta:COND.DET.3PL DEF.ART okas:PL:ACC,
ha **tehetnék.** (R)
kui tege:POT.DET.3PL

Komplementlauses vastab eesti kõrvallause konditsionaalile konditsionaal ka ungari keeles enamasti sihitis- (89, 90), aga ka aluslauses (91). Komplement- lause konditsionaalivorm võib tuleneda selle põhja semantikast, ent näite- lausetes (89–90) see ilmselt kõrvallause predikaadi konditsionaalivormi ei tingi: verb *mõtlemä* eeldab neutraalse sidendi ja neutraalse sisuga kõrvallause puhul indikatiivi. Küll aga laiendab predikaati *paras olema* enamasti konditsionaalis predikaat, aluslauses (91a) tuleneb konditsionaali kasutus niisiis pealause semantikast.

Lauset (89) võib küll interpreteerida ka kui eksplitsiitse põhjata tingimus- lauset: *mõtlemä, miks oleks, kui oleks kogu aeg soe ja päike paistaks*. Selle tõlgen- duse puhul oleks tegemist mitte komplement- vaid adverbiaallausega. Selles väitekirjas on siiski lähtutud esimesest tõlgendusvariandist, st seda tüüpi lauseid käsitletakse sihitislausetena. Lauses (90) viitab konditsionaal ühtaegu nii irrealsele teostumata situatsioonile kui väljendab ka ettepanekut, st konditsio- naali kasutus ei tulene pealause semantikast vaid kõrvallausega väljendatu modaalsusest.

Ungari keeles võib mõnikord ebakindlust rõhutada (88) või anda edasi eesti konditsionaalis modaalverbi *võima* tähendust (90) ka potentsiaaliliide *-hat/-het*.

(89)

a. Mõtlesin, kui **oleks** kogu aeg soe ja päike **paistaks**.

b. Gondolj bele, ha mindig meleg **lenne** és **sütne** a
mõtlet:IMP.2SG PREF, kui alati soe ole.COND.3SG ja paist:COND.3SG DEF.ART
nap --- (R)
päike

(90)

a. --- ma mõtlesin, et me **võiks ära sõita**, ---

b. --- arra gondoltam, hogy **elutazhatnánk**, --- (M)
see:SBL mõtlet:IPFV.1SG, et PREF:Sõit:POT:COND.1PL

(91)

a. No vat nüüd oleks paras, kui sa selle hea asjaga hauda **lähleksid!**

b. Jobb is lenne, ha az a finomság sírba **vinne**. (R)
parem ka ole.COND.3SG, kui see DEF.ART maius haud:ILL vii:COND.3SG

Eesti konditsionaalis predikaadiga relatiivlause kõige sagedasem ungari vaste on konditsionaalis predikaadiga kõrvallause (92–95). Konditsionaalile võib ungari keeles lisanduda potentsiaaliliide *-hat/-het*, lisades võimalikkuse tähenduse (93, 94). Üldjuhul väljendab nii eesti kui ka ungari konditsionaal relatiivlausees irreaalset olukorda (92–94). Näitelause (92) kõrvallause väljendab irreaalset soovitavat olukorda, mis on jäänud teostumata (viimasele viitab predikaadi minevikuvorm). Näitelause (93, 94) kirjeldatu seevastu on küll irreaalne, ent pole välistatud, et see tulevikus reaalsuseks võib saada.

(92)

a. --- ja jalas mingid kuradi velvetpüksid, mille kandmise ma **oleks** tal ära **keelanud**.

b. --- és valami kibaszott bársonynadrágot viselt, amit én
ja mingi kuradi velvetpüksid:ACC kand:IPFV.3SG, REL:mis:ACC mina
bizony **betiltottam** **volna**. (M)
kindlasti PREF:keela:IPFV.1SG_COND

(93)

a. Ta püüdis leida mõnd lapsepõlvemälestust, mis **ütleks**, kas London on alati selline olnud.

b. Megpróbált felidézni magában valami
PREF:püüd:IPFV.3SG PREF:meenuta:INF ise:IN mingi
gyermekkori emléket, amely **megmondhatná** neki,
lapsepõlve_mälestus:ACC, REL:mis PREF:ütlet:POT:COND.DET.3SG DAT.POSS.3SG,
vajon mindig ilyen volt-e London, mint most. (T)
kas alati selline ole:IPFV.3SG_Q London nagu praegu

(94)

a. Tüdrukut kuulates mõtles ta kiiresti läbi kõikvõimalikke olukordi, mis natukenegi rahaliselt **aitaksid**.

b. Amíg a lányt hallgatta, gyorsan átgondolta
kuni DEF.ART tüdruk:ACC kuula:IPFV.DET.3SG, kiiresti PREF:mõtlet:IPFV.DET.3SG
az összes lehetőséget, ami egy kicsit is **segíthetne**
DEF.ART kõik võimalus:ACC, REL:mis üks natuke ka aita:POT:COND.3SG
anyagilag. (M)
rahaliselt

Näitelause (95) kõrvallause aga väljendab tegelikult toimunud, st reaalsset sündmust: Mõttepolitsei paljastas iga päev spioone ja sabotööre. Kõrvallause konditsionaali kasutus tuleneb siin pealause eitavast sisust, mis neutraliseerib kõrvallause eituse: Mõttepolitsei paljastas iga päev spioone ja sabotööre, vrd *Möödus üks päev, kus Mõttepolitsei ei paljastanud spioone ja sabotööre.*

(95)

a. Ei möödunud ainsatki päeva, kus Mõttepolitsei **poleks paljastanud** spioone ja sabotööre, kes tegutsesid tema juhendusel.

b. Nem múlt el egyetlen nap sem, hogy a Gondolatrendőrség
NEG möödu:IPFV.3SG PREF ükski päev NEG, et DEF.ART Mõttepolitsei
ne leplezett volna le az ő irányításával működő
NEG paljasta:IPFV.3PL COND PREF DEF.ART tema juhendus:POSS.3SG:INC tegutsev
kémekeket és szabotőröket. (T)
spioon:PL:ACC ja sabotöör:PL:ACC

Eesti konditsionaalile võib ungari keeles vastata konditsionaal nii adverbiaal-, komplement- kui ka relatiivlause. Enamasti tuleneb konditsionaali kasutus kogu lause või kõrvallause enda modaalsusest. Adverbiaallausestest on uurimismaterjalis esindatud tingimuslause, kus konditsionaalis kõrvallause väljendab üldjuhul irreaalset tingimust ja konditsionaalis on nii pea- kui ka kõrvallause. Nii eesti kui ka ungari keeles võib eitava põhjaga relatiivlause, mille predikaat on konditsionaalis, siiski väljendada ka reaalsel situatsiooni.

Uurimismaterjalis vastab eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallause adverbiaal- või komplementlause. Eesti konditsionaalis predikaadiga adverbiaallausestest vastab ungari keeles imperatiivis predikaadiga kõrvallause kõige sagedamini otstarbelause (96), komplementlausest aga sihitis- (97–99) või reksiooniadverbiaallause (100). Kõigi siin vaadeldud kõrvallause predikaadi olevikuvorm viitab sellele, et kõrvallausega kirjeldatud irreaalne situatsioon võib tulevikus realiseeruda.

Otstarbelause predikaadi vorm tuleneb lause struktuurist: eesti keeles on otstarbelause finiiitne predikaat alati konditsionaalis, ungari keeles aga imperatiivis (96). Kuna ungari keeles on otstarbelause predikaat alati finiiitne, on ungari imperatiiv eesti konditsionaalis predikaadiga otstarbelause vastena

ainuvõimalik (viimast muidugi juhul, kui eesti otstarbelausele vastab otstarbelause ka ungari keeles).

(96)

a. Alati tuli valvel olla, et keegi su vara **minema ei tassiks**, ---

b. Mindig résen kellett lenni, hogy senki **se dézsmálhassa**
alati valvel pida:IPFV.3SG ole.INF, et ei_keegi NEG tassi:POT:IMP.DET.3SG
meg az ember javait. (R)
PREF DEF.ART inimese_vara:POSS.3PL:ACC

Komplementlauses võib kõrvallause predikaadi vormi tingida selle põhja semantika. Näitelause (97) on pealause predikaat desideratiive sisuga (*tahtma*), seda tüüpi põhja laiendava kõrvallause finiiitne predikaat on eesti keeles enamasti konditsionaalis, ungari keeles aga imperatiivis.

(97)

a. --- ma tahan, et te **teaks**, kes ma tegelikult olen.

b. --- azt akarom, hogy **tudjátok**, ki is vagyok én
see:ACC taht:DET.1SG, et tead:IMP.DET.2PL, kes ka ole.1SG mina
valójában. (M)
tegelikult

Eesti konditsionaalivorm võib komplementlauses tuleneda ka kõrvallause enda sisust, mis enamasti viitab kavatsusele või ettepanekule. Näitelause (98) on tegemist kaudkõnega: kõrvallause väljendab ettepanekut ja selle konditsionaalivorm on pigem pragmaatilise tähendusega: ettepaneku tegija käsitleb kõrvallausega kirjeldatud kui võimalikku ja soovivat, mitte kui kindlat sündmust (vrd siirdkõne korral *Mõssa ütles, et **korjame** Rassi kaasa.*) Näitelause (99) kõrvallause aga väljendab oodatavat ettepanekut, konditsionaal lisab sellele ebakindlust. Eesti keeles on mõlema näitelause puhul võimalik ka imperatiivse tähendusega indikatiivivorm. Ungari keeles on ettepanekut väljendav kõrvallause enamasti imperatiivis (vt ptk 5.2.3.), ent kui näitelause (99) kasutada kohustust väljendavat modaalverbi *kell* 'pidama' on võimalik nii konditsionaalis kui indikatiivis predikaadiga kõrvallause (*mit **kellene/kell** csinálnom* 'mis ma **peaks/pean** tegema'). Konditsionaal lisab kõrvallausele ebakindlust, (modaalverbist) indikatiivis predikaat aga väljendab pigem käsu kui ettepaneku ootust.

(98)

a. Mõssa ütles, et **korjaks** Rassi **kaasa**, ---

b. Mõssa azt mondta, **szedjük** **össze** Rasst is, --- (M)
Mõssa see:ACC ütle:IPFV.DET.3SG, korja:IMP.DET.1PL PREF Rass:ACC ka,

(99)

a. Ole ikka mõistlik mees, Sander, ja ütle, mis ma **peaks** sulasega **tegema**?

b. Légy megértő, Sander, és mondd meg, mit **csináljak**
ole:IMP.2SG mõistlik, Sander, ja ütle.IMP.DET.2SG PREF, mis:ACC tege:IMP.1SG

a béresemmel? (R)

DEF.ART sulane:POSS.1SG.INC

Konditsionaalis on eesti keeles ka otstarvet väljendava rektsiooniadverbiaallause finiiitne predikaat (100), ungari keeles on sama tüüpi põhja puhul komplementlause predikaat imperatiivivormis.

(100)

a. Seda on vaja, et ma **saaks alustada**.

b. Ami kell ahhoz, hogy **el tudjam kezdeni**. (M)

see_mis vaja see:ALL, et PREF saa:IMP.DET.1SG alusta:INF

Adverbiaallausestest vastab eesti konditsionaalile ungari keeles imperatiivivorm otstarbelauses, kus kõrvallause kõneviis tuleneb pea- ja kõrvallause vahelisest loogikasuhtest ja on eesti keeles alati konditsionaalis, ungari keeles aga imperatiivis.

Komplementlause võib eesti konditsionaalivorm täita subjunktiivifunktsiooni (vt ka Metslang & Sepper 2010; Metslang 1999), ungari keeles aga on sama funktsioon enamasti imperatiivil. Komplementlause predikaadi vorm tuleb sel juhul põhja semantikast: subjunktiivifunktsioonis eesti konditsionaali ja ungari imperatiivi tingivad põhjad, mida laiendav kõrvallause väljendab irreaalset situatsiooni (vt ptk 4.3.). Samas võib komplementlause predikaadi konditsionaalivorm tuleneda ka kõrvallause enda modaalsusest, seda üldjuhul ettepanekut või selle ootust väljendavas siird- või kaudkõnes. Ungari keeles on ettepanekut või selle ootust väljendava kõrvallause predikaat enamasti imperatiivivormis.

Imperatiivis predikaadiga kõrvallause on seega eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ootuspärane vaste.

Uurimismaterjalis sisalduvale eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadile võib ungari keeles vastata ka indikatiivis predikaadiga kõrvallause (vt tabel 6, joonis 9). Mõnel juhul on eesti konditsionaaliga väljendatud irrealaalselement ungari keeles kadunud. Näiteks lausetübis, kus eitav tingimuslause väljendab reaalsel sündmust, mis on pealausega kirjeldatud sündmust muutnud. Ehkki näitelause (101a) *kui*-tingimuslause on eitav, väljendab see toimunud sündmust – ilves läks üle tee –; mille toimumata jäämine tingimuseks pealause kirjeldatud sündmuste teistsuguse arengu: kõrvallausega väljendatud tingimuse realiseerumata jäämine muudab kontrafaktuaalseks ka pealausega kirjeldatu. Ungari keeles võib seda tüüpi tingimuslause predikaat olla indikatiivis, ent

võimalik on ka konditsionaal⁶¹ (sama lausetüüp esineb ka ungari–eesti materjali hulgas, täpsemalt vt ptk 5.2.2.). Eesti keeles konditsionaalis predikaadiga pealauset laiendav indikatiivis predikaadiga tingimuslause võimalik ei ole.

(101)

a. ---, mis ta teinud oleks ja kui palju Jaani verd valanud, kui mitte korraga **poleks** üle tee **läinud** ilves ---

b. ---, mit tett volna, mennyi vérét
 mis:ACC tege:IPFV.3SG_COND, kui_palju veri:POSS.3SG:ACC
 ontotta volna a béresnek, ha egyszer csak át **nem**
 vala:IPFV.DET.3SG_COND DEF.ART sulane:DAT, kui korraga ainult PREF NEG
megy elöttük az úton egy hiúz --- (R)
 mine:3SG ees:POSS.3PL DEF.ART tee:SPRE INDF.ART ilves

Uurimismaterjalis vastab eesti konditsionaalis predikaadiga relatiivkõrvalausele ungari keeles mõnikord indikatiivis predikaadiga relatiivlause (102). Eesti keel käsitleb alltoodud situatsiooni irreaalsena: relatiivlause põhja semantika muudab relatiivlausega kirjeldatu irreaalseks (vt Pajusalu & Pajusalu 2010: 243–244; Erelt 2013: 131); ungari keel aga kõrvallause seisukohalt reaalsena (hüpoteetiline elukas, kel pole minu üle võimu). Eesti keel rõhutab niisiis pigem situatsiooni, ungari keel aga peasõna irreaalsust (vrd näitelausega 101, kus kõneviisivalik tuleneb samuti eesti keeles pigem kogu situatsioonist, ungari keeles aga kõrvallausest).

(102)

a. --- mul oli tarvis ühte sellist pruugitud elukat, kellel **poleks** minu üle mingit voli.

b. --- pontosan egy ilyen használt jószágra volt
 täpselt INDF.ART selline pruugitud elukas:SBL ole.IPFV.3SG
 szükségem, akinek **nincs** hatalma fölöttem. (R)
 vajadus:POSS.1SG, REL:kes:DAT ei_ole.3SG võim:POSS.3SG üle:POSS.1SG

Eesti konditsionaali episteemilist modaalsust võib ungari kõrvallauses anda edasi potentsiaaliliide *-hat/-het* (vt ka Hegedüs 2005: 193), kusjuures ungari kõrvallause predikaat võib sel juhul olla nii konditsionaalis (93) või imperatiivis (96) kui ka indikatiivis (103). Lauses (103) rõhutab eesti konditsionaali võimalikkusmodaalsust modaalverb *võima*, mille vasteks võibki ungari potentsiaaliliidet pidada. Ungari tõlkevastes on seega eesti konditsionaali tähendus kadunud. Sageli ongi ungari potentsiaaliliide pigem eesti modaalverbi *võima* kui konditsionaali vasteks (vt ka näitelause 90).

⁶¹ Csire, Márta, elektronkirjavahetus (28.11.2011)

(103)

a. --- lausus Liina rahulikult, sugugi pelgamata, et isa tõele **jälile võiks saada** ---

b. --- mondta Liina nagy nyugodtan, cseppet sem tartva attól,
 ütle:IPFV.DET.3SG Liina väga rahulikult, sugugi NEG pelgamata see:ABL,
hogy apja **rájöhet** az igazságra, --- (R)
et isa:POSS.3SG PREF:tule:POT.3SG DEF.ART tõde:SBL

Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele võib ungari keeles vastata indikatiivis predikaadiga kõrvallause niisiis nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiallause. Uurimismaterjalis vastab eesti konditsionaalis predikaadiga komplementlausele ungari keeles indikatiivis predikaadiga lause juhul, kui eestikeelses predikaadis on võimalikkust väljendatud ka muude vahenditega kui kõneviis, ungari vastes aga vaid ühekordselt ja mitte kõneviisi vaid potentsiaali-liitega. Relatiivlause vastab eesti konditsionaalile ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause eitava relatiivlause puhul, mis väljendab sisuliselt jaatust, samas kui kogu lause kirjeldab irreaalset situatsiooni. Ungari indikatiiv tulenebki siin pigem kõrvallause sisulisest jaatusest. Ungari indikatiiv võib vastata ka sellisele eesti konditsionaalis tingimuslausele, mis väljendab reaalselt sündmust, kusjuures see sündmus on hoidnud ära pealausega kirjeldatud hüpoteetilise olukorra. Tegemist on lausetüübiga kus ungari tingimuslause predikaat on indikatiivis, pealause predikaat aga konditsionaalis nagu eesti keeleski. Nagu juba peatükis 5.2.2. mainitud, ungari grammatikakäsitluses seda tüüpi lausete kohta andmeid leida ei õnnestunud, küll aga on nende kohta näiteid uurimismaterjalis nii ungari–eesti kui ka eesti-ungari paralleeltekstides.

Eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadile vastab niisiis kas konditsionaalis või imperatiivis, harvem indikatiivis predikaat.

Ungari konditsionaal vastab eesti konditsionaalile nii adverbial, komplement- kui ka relatiivlause. Adverbiallausest kõige sagedamini tingimuslause, komplementlausest sihitlause; kusjuures eesti konditsionaalil on komplementlause sageli subjunktiivisarnased funktsioonid. Uurimismaterjali hulgas on eesti komplementlause põhjast tuleneva konditsionaali kohta vaid üksikuid näiteid. Vastavas ungari lausetüübis võib konditsionaali teoreetiliste allikate väitel (nt Hegedüs 2005: 193) asendada imperatiiviga, sellele uurimismaterjalis siiski kinnitust ei leidu. Eesti konditsionaalis predikaadiga relatiivlausele vastab ungari keeles üldjuhul konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles.

Ungari imperatiiv võib eesti konditsionaalile vastata nii komplement- kui ka adverbiallause. Adverbiallausest vastab eesti konditsionaalile ungari keeles imperatiiv otstarbelauses, mille kõrvallause predikaadi vormi tingib pea- ja kõrvallause omavaheline suhe. Komplementlausest vastab ungari imperatiivivorm eesti konditsionaalile enamasti sihitlause ja juhul, kui kõrvallause vormi määrab selle põhja semantika, st nii eesti konditsionaalil kui ka ungari imperatiivil on subjunktiivifunktsioon. Ungari imperatiiv võib eesti konditsionaalile siiski vastata ka lausetes, kus eesti kõrvallause predikaadi vorm tuleneb

eelkõige kõrvallause enda semantikast. Seda tüüpi kõrvallused on enamasti siird- või kaudkõne ja väljendavad ettepanekut või selle ootust, st imperatiivivormil on imperatiivifunktsioon.

Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele võib ungari keeles vastata indikatiivis predikaadiga kõrvallause nii komplement-, adverbiaal- kui ka relatiivlauses. Uurimismaterjalis vastab eesti konditsionaalis predikaadiga komplementlausele ungari keeles indikatiivis predikaadiga lause juhul, kui eestikeelses predikaadis on võimalikkust väljendatud lisaks ka muude vahenditega kui kõneviisi, ungari vastes aga vaid ühekordselt ja mitte kõneviisi vaid potentsiaaliliitega. Adverbiaal- ja relatiivlauses aga juhul, kui eesti kõrvallause kirjeldab reaalselt olukorda, samas kui kogu põimlausega kirjeldatud olukord on hüpoteetiline.

6.2.3. Eesti kõrvallause imperatiivi (jussiivi) vasted ungari keeles

Imperatiivis predikaadiga kõrvallauseid on uurimismaterjalis vaid üks, jussiivis predikaadiga kõrvallauseid aga polnud uurimismaterjali hulgas ühtegi, seega uurimismaterjali põhjal nende kohta järeldusi teha ei saa.

Uurimismaterjalis esinenud imperatiivis predikaadiga eesti kõrvallausele vastab imperatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles (104). Eesti kõrvallause puhul on tegemist otsest käsku väljendava siirdkõnega, mille eeldatakse, et ungari keeles imperatiivifunktsioonis imperatiivivorm.

(104)

a. Mina olen ikka öelnud – **ära tüki**, kui ei oska!

b. Mindig is mondtam – **ne tolakodj**, ha nem értesz
alati ka ütle:IPFV.DET.1SG – NEG tükki:IMP.2SG, kui NEG oska:2SG
hozzá! (R)
ALL.POSS.3SG

Eesti keeles võib imperatiiv esineda kõrvallauses ainult siirdkõnes (vt ptk 5.3.2.), mis väljendab käsku, kuna ungari kõrvallauses annab käsku edasi imperatiivifunktsioonis imperatiivivorm, on eeltoodud vaste ootuspärane. Uurimismaterjali piiratuse tõttu ei saa siin siiski usaldusväärseid järeldusi teha.

6.2.4. Eesti kõrvallause kvotatiivi vasted ungari keeles

Kvotatiivis predikaadiga kõrvallauseid on uurimismaterjalis vähe, mistõttu nende kohta kvantitatiivseid järeldusi teha ei saa. Tekstis esinevad kvotatiivis predikaadiga kõrvallause (3 lauset) vasted vastavad eeldustele (vt tabel 8 ja joonis 2 ptk 5.4.2.): kvotatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause.

Uurimismaterjalis sisalduvad kvotatiivis predikaadiga kõrvallused on komplementlused (sihitlused), mis annavad edasi vahendatud infot (105, 106). Kvotatiiv rõhutab seejuures info vahendatust ning kõneleja distantseerumist edastatust (105) või viitab sellele, et kõneleja ei pea vahendatud tõseks

(106). Kõrvallause (106a) vahendab kõneleja enda kohta käivat infot, kvotatiiviga rõhutab kõneleja oma distantseeritust öeldust ning vahendatud info ebausutavust; sama tähenduse annab edasi ungari pealause predikaadi *állít* 'vähitma' semantika (106b).

(105)

a. Liina rääkis, et nende maja vanamees **olevat näinud**, kui sa öösel eelmisel nädalal seda aeda maha võtsid, ---

b. Liina azt mondta, hogy az öregember a
 Liina see:ACC ütle:IPFV.DET.3SG, et DEF.ART vanamees DEF.ART
 házukból **látta**, ahogy a múlt héten
 maja:POSS.3PL:EL näge:IPFV.DET.3SG, kuidas DEF.ART eelmine nädal:SPRE
 felszedted a kerítést, --- (M)
 PREF:võt:IPFV.DET.2SG DEF.ART aed:ACC

(106)

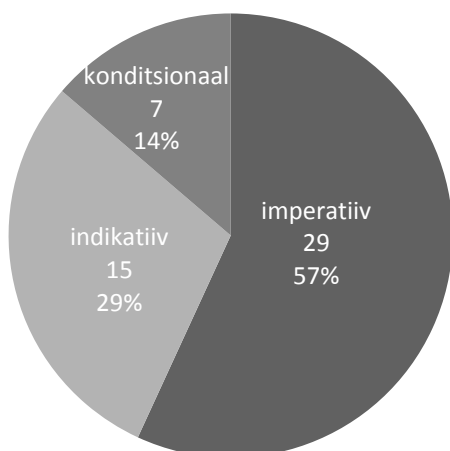
a. Ütles, et mina **olevat** kehva ja kõhna looma **toonud**, ---

b. Azt állította, hogy én hitvány, girhes állatot **vittem**, --- (R)
 see:ACC väit:IPFV.DET.3SG, et mina kehva, kõhn loom:ACC vii:IPFV.1SG

Uurimismaterjalis sisalduvad kvotatiivis predikaadiga kõrvallauseid on kõik komplement-, täpsemalt sihitislaused, mis laiendavad info edastamist väljendavat predikaati, st tegemist on kaudkõnega. Eesti kvotatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause ning info vahendatus selgub pealause sisust. Eesti kvotatiivi distantseerituse või kahtluse tähendus võib kas kaduda (105b) või sisalduda pealause predikaadis (106b).

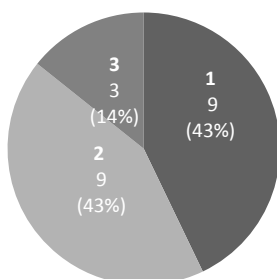
6.2.5. Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause vasted ungari keeles

da-infinitiivse predikaadiga kõrvallausele (51 lauset) vastab ungari keeles enamasti imperatiivis predikaadiga kõrvallause (29 lauset, s.o 57%), harvem indikatiivis või konditsionaalis predikaadiga kõrvallause (vastavalt 15 lauset, s.o 29% ja 7 lauset, s.o 14%). Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause ungari vastete jaotumisest annab ülevaate joonis 11, vt ka tabel 6.

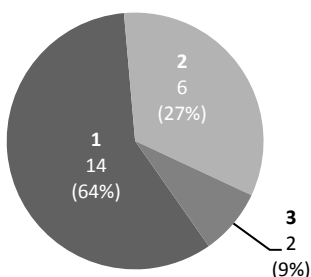
Joonis 11 *da*-infinitiiis predikaadiga eesti kõrvallause vasted ungari keeles

da-infinitiiis predikaadiga eesti kõrvallause ungari vasteid allikati vaadeldes (vt joonis 12, tabel 6) on kahes allikatest samuti ülekaalus imperatiiv (R 64%, T 75%), ühes aga leidub võrdsel hulgal imperatiivis ja indikatiivis predikaadiga kõrvallauseid (M 43%). Indikatiivis predikaadiga ungari kõrvallauseid on suhteliselt palju ka teises ungari lähtekeele allikatest (R 27%). Üllatavaks võib pidada inglise lähtekeele allika (T) tulemusi: vastevariantide hulgas puudub indikatiiv. Ühelt poolt näib see viitavat sellele, et *da*-infinitiiis predikaadiga kõrvallause on üldjuhul modaalselt markeeritud ja struktuurilt kaugete keelte puhul mõjutab kõrvallause predikaadi vormi valikut eelkõige kõrvallause üldine modaalsus. Teisalt võib ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause eesti *da*-infinitiiis predikaadiga kõrvallause vastena teistes allikates osutada lähtekeele mõjule: kuna *da*-infinitiiiv pole kõneviis, edastatakse sellega väljendatud modaalsust pigem muude vahenditega. Eeltoodud väiteid võib siiski pidada vaid hüpoteesideks, mille tõestamiseks on siinse väitekirja uurimismaterjali ja selle allikate hulk liialt piiratud. Eri vastete arv allikati on kvantitatiivsete järelduste tegemiseks liialt väike, ent vastete sarnane jaotumine viitab siiski sellele, et kogumaterjalis on *da*-infinitiiis predikaadiga kõrvallause peamised ungari vasted esindatud.

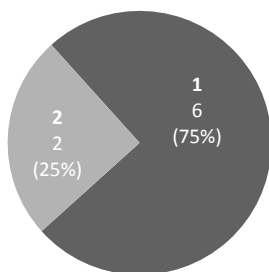
(M)

1. imperatiiv
2. indikatiiv
3. konditsionaal

(R)

1. imperatiiv
2. indikatiiv
3. konditsionaal

(T)

1. imperatiiv
2. konditsionaal

Joonis 12 Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause ungari vastede allikati

Edasi käsitletakse eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause ungari vasteid kvalitatiivselt, tuues näiteid uurimismaterjalist ja analüüsides eri vastete esinemistingimusi.

Uurimismaterjalis vastab niisiis *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ungari keeles kõige sagedamini imperatiivivormis predikaadiga kõrvallause. Seda üldjuhul adverbiallauses (107–109), ent mõnikord ka komplement- või relatiivlauses.

Adverbiallausetest vastab ungari imperatiiv eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele eelkõige finaallauses. Kuna ungari keeles on finaallause predikaat alati (subjunktiivifunktsioonis) imperatiivivormis (vt ptk 5.2.3.) on tulemus ootuspärane. Näitelaused (107–109) on samasubjektilised finaallaused,

mille predikaat on eesti keeles üldjuhul *da*-infinitiivis (teatud juhul on võimalik ka konditsionaalis predikaat, vt ptk 5.3.2.).

(107)

a. Ümber tema tunkede oli mitmekordselt keeratud kitsas helepunane vöö, ---, küllalt tihedalt, et **esile tõsta** tema puusade vormikust.

b. Néha keskeny piros övet viselt az overallján
mõnikord kitsas punane vöö:ACC kand:IPFV.3SG DEF.ART tunke:POSS.3SG:SPRE
a dereka köré tekerve, elég szorosan, hogy **kiemelje**
DEF.ART vöökoht ümber keera:GER, küllalt tihedalt, et PREF:tõst:IMP.DET.3SG
formás csípőjét. (T)
vormikas puus:POSS.3SG:ACC

(108)

a. Rass nõjatus taha vaatamata pingi seljatoele, et teda paremini **kuulda**.

b. Rass nem fordult meg, de hátradőlt, hogy jobban
Rass NEG pöördü:IPFV.3SG PREF, aga tahapoole_nõjatu:IPFV.3SG, et paremini
hallja a lányt. (M)
kuul:IMP.DET.3SG DEF.ART tüdruk:ACC

(109)

a. Tahtsin jalaga vastu maad lüüa, et kurivaim **kinni pidada**, ---

b. Akartam én toppantani, hogy **megállítsam**
taht:IPFV.1SG mina jalaga_vastu_maad_löö:INF, et PREF:peata.IMP.DET.1SG
a pokolfajzatját, --- (R)
DEF.ART kurivaim:POSS.3SG:ACC

Harva võib ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallause vastata *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ka vastandava kõrvutuslause puhul (110), ent enamasti vastab seda tüüpi eesti kõrvallausele ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause (vt näitelaused 114, 115). Konditsionaalis predikaadiga kõrvallause on ungari keeles võimalik ka näitelauses (110b). Kuna subjunktiivi (imperatiivivorm) semantikas sisaldub alati teatud kavatsus, plaani kõrvallausega kirjeldatu ellu viia, on selles lauses ungari keeleteadlastest kolleegide väitel⁶² konditsionaal isegi loomulikum: tegemist puhtalt irrealse sündmusega (millele viitab ka korrelaat *ahelyett*), kavatsus see realiseerida puudub.

(110)

a. Selle asemel, et **muuta** neile talutavaks kõike muud, mis on veel minu võimuses.

b. Ahelyett, hogy elviselhetővé **tegyek** számukra minden
selle_ase mel, et talutav:TRSL tege:IMP.1SG jaoks:POSS.3PL:SBL kõik
mást, amin még hatalmamban áll változtatni. (M)
muu:ACC, REL:mis:SPRE veel võimus:POSS.1SG:IN seis:3SG muut:INF

⁶² Csire, Márta & Hegedűs, Rita, elektronkirjavahetus (12.11.2013)

Komplementlausetest vastab uurimismaterjali *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ungari keeles imperatiivis predikaadiga kõrvallausele sihitis- (111) ja rektsooniadverbiaallause (112) puhul. Eesti *da*-infinitiivis predikaat väljendab näitelauses sisemist sundi või kohustust, mida ungari keeles kajastab imperatiivifunktsioonis imperatiivivorm, seega on vasted ootuspärased. Seda tüüpi eesti kõrvallauseid on mõnikord tõlgendatud ka kui eksplitsiitselt väljendamata finiiitosaga kõrvallauseid. Tegemist on pealausega samasubjektiliste kõrvallausetega, mis laiendavad teadmist, arvamist või kahtlemist väljendavaid predikaate. Juurdemõeldav finiiitne verbivorm oleks sel juhul *tuleb/tuleks* (vt EKG II 1993: 245), mille tähendust annab näitelauses edasi ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivivorm. Siinses väitekirjas vaadeldakse seda tüüpi kõrvallauseid *da*-infinitiivse predikaadiga kõrvallausetena.

(111)

a. Rass mõtles, mida järgmiseks **õelda**.

b. Rass azon gondolkozott, erre mit **mondjon**. (M)

Rass see:SPRE mõtiskle:IPFV.3SG, see:SBL mis:ACC ütle:IMP.3SG

(112)

a. Liina pidas aru, mida isale uue kleidi kohta **rääkida**.

b. Liina azon törté a fejét, mit

Liina see:SPRE murd:IPFV.DET.3SG DEF.ART pea:POSS.3SG:ACC, mis:ACC

mondjon apjának az új ruháról. (R)

ütle:IMP.3SG isa:POSS.3SG:DAT DEF.ART uus kleit:DEL

Relatiivlause vastab *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ungari keeles imperatiivis predikaadiga kõrvallause vaid ühel korral. Näitelauses (113) väljendab relatiivlause oma põhja otstarvet, millele viitab ka ungari imperatiivivorm; eesti kõrvallauses sisalduvat võimalikkuse tähendust aga edastab ungari keeles potentsiaaliliide *–het*. Viimast võib pidada ka eksplitsiitselt väljendamata finiiitverbi (*võima/võiks* ~ *saama/saaks*) vasteks (vt EKG II 1993: 245–246), ent – nagu eelpool mainitud – siinses väitekirjas eksplitsiitselt väljendamata finiiitosa kõrvallause te liigitamisel arvesse ei võeta. Seega vaadeldakse näitelauset (113a) kui *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallauset ning selle võimalikkustähendust lause semantikast tulenevana.

(113)

a. --- otsides asjatult ninasõõrmeid, kustkaudu jälle sinna kohta **pääseda**, kus hinge paik.

b. ---, mely hasztalan kereste az ornyílást, hogy

mis asjatult otsi:IPFV.DET.3SG DEF.ART ninasõõre:ACC, et

visszatérhessen oda, ahol a léleknek tanyája van. (R)

PREF:mine:POT.IMP.3SG sinna, REL:kus DEF.ART hing:DAT koht:POSS.3SG ole.3SG

Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles konditsionaal kõige sagedamini adverbiallauses (114, 115), harva ka relatiivlauses (113, 120).

Adverbiallausetest vastab uurimismaterjalis ungari konditsionaalis predikaat peamiselt vastandava kõrvutuslause *da*-infinitiivis predikaadile (114–115). Nagu eelpool nägime, võib vastandava kõrvutuslause *da*-infinitiivis predikaadile vastata ka ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallause (110). Näite-lausetes (110), (114) ja (115) väljendab kõrvallause veel realiseerumata olukorda, st kõrvallause predikaat väljendab irreaalset olukorda, mida ungari keeles võib anda edasi nii konditsionaal kui ka subjunktiivifunktsioonis imperatiivivorm (vt Hegedüs 2005: 193). Vasted on niisiis ootuspärased, kusjuures konditsionaal rõhutab sündmuse irreaalsust või hüpoteetilisust, subjunktiiv aga kohustust, kavatsust või suuremat realiseerumisvõimalust.

(114)

a. ---, et see ilus kreemjas paber on seda väärt, et sinna kirjutataks ehtsa sulega, selle asemel et **kriipida** seda tindipliatsiga.

b. --- a gyönyörű krémszínű papír megérdemli, hogy valódi
DEF.ART suurepärane kreemjas paber PREF:väärt_ole:DET.3SG, et ehtne
 tollal írjanak rá, ahelyett, hogy tintaceruzával **kaparnának**
sulg:INC kirjuta:IMP:3PL SBL.3SG selle_ase mel, et tindipliats:INC kriipi:COND:3PL
 rajta.
SPRE.POSS.3SG (T)

(115)

a. Selle asemel, et Rassile **kallale tormata**, löi ta maaslamajale jalaga selga ---

b. Ahelyett, hogy Rassra **támadt volna**, hátba rúgta
selle_ase mel, et Rass:SBL ründa:IPFV.3SG_COND, selg:ILL löö:IPFV.DET.3SG
 a földön fekvőt, --- (M)
DEF.ART maa:SPRE lamaja:ACC

da-infinitiivis predikaadiga relatiivlausele vastab uurimismaterjalis ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause niisiis suhteliselt harva ja sageli lausetes, mida võib pidada ka eksplitsiitselt väljendamatana finitvormis modaalverbiga lauseteks (116). Viimasele osutab ka ungari potentsiaaliliide *-hat/-het*. Siinses väitekirjas käsitletakse seda tüüpi relatiivlauseid *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausestena. Nagu eelpool selgus (vrd näitelause 113) võib *da*-infinitiivis predikaadiga relatiivlausele vastata ungari keeles ka imperatiivis predikaadiga kõrvallause, viimasel juhul on ungari kõrvallauses rõhutatum otstarbe, esimesel aga hüpoteetilisuse tähendus.

(116)

a. --- ka toatüdruk Luise oli ammu unistanud ühest hõbedasest imeasjast, mida oma toas rinnas **kanda** ---

b. Luise is régóta áhítózott egy szépséges ezüstékszerre, melyet
 Luise ka ammu unista:IPFV.3SG INDF.ART imeilus hõbeehe:SBL, mis:ACC
 szobájában **hordhatna**--- (R)
 tuba:POSS.3SG:IN kand:POT:COND.3SG

Eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele võib vastata ka indikatiiv, seda enamasti adverbiaal- (117–119), aga ka mõnes komplement- ja relatiivlauses. Adverbiaalausestest vastab uurimismaterjalis *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause tingimus- (117, 118), aga ka mõnes otstarbelauses (119). Kuna eesti *da*-infinitiivis predikaadiga tingimuslause väljendab alati reaalselt võimalust (EKG II 1993: 308), on ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause selle vastena ootuspärane: ungari keeles kasutatakse reaalset teostuda võivat olukorda väljendavas tingimuslauses (kui juhtub üks asi, siis juhtub ka teine) indikatiivi (vt Hegedüs 2005: 128). Näitelausete (117) ja 1(18) kõrvallaused väljendavad tingimust, mille kehtimise korral ka pealausega kirjeldatu kindlasti tõeks saab. Üllatav on indikatiivis predikaadiga kõrvallause eesti *da*-infinitiivis predikaadiga otstarbelause vastena, kuna ungari otstarbelause predikaat on alati imperatiivivormis. Uurimismaterjali laused on siiski otstarbelaused ainult eesti keeles, nende ungarikeelne vaste on mõni muu adverbiaalause. Näiteks lause (119) kõrvallause on eesti keeles otstarbe-, ungari keeles aga põhjuslause. Viimane vastetüüp on niisiis küsitav, kuna muutunud on adverbiaalause liik, võib seda pidada ka tõlkeerinevuseks.

(117)

a. Kui **tollida** autosid ilma esiklaasi, kapoti, tulede ja usteta, maksad kordades vähem.

b. Ha első szélvédő, motorháztető, lámpa és ajtók nélkül **vámoltatod el**
 kui esi.klaas, kapott, tuli ja uks:PL ilma tolli:DET.2SG PREF
 a kocsit, sokkal kevesebbet kell fizetned érte. (M)
 DEF.ART auto:ACC, palju vähem pida.3SG maks:INF:POSS.2SG CSF.POSS.3SG

(118)

a. Kui vana kuu ajal kolm korda puu tüve peale **koputada**, kuivab puu ära!

b. Ha teliholdkor háromszor **megkopogtatod a** fa törzsét,
 kui täiskuu:TEMP kolm_korda PREF:koputa:2SG DEF.ART puu tüvi:POSS.3SG:ACC,
 elszárad! (R)
 PREF:kuiva:3SG

(119)

a. Ta vaatas voodi alla, ja koputas seintele, et **avastada** võimalikku peidikut.

b. Benézett az ágy alá, majd végigkopogtatta a
 PREF:vaata:IPFV.3SG DEF.ART voodi alla, siis PREF:koputa:IPFV.DET.3SG DEF.ART
 falakat, hátha **felfedezi** a rejtékhelyet. (R)
 sein:PL:ACC, ehk PREF:avasta:DET.3SG DEF.ART peidik:ACC

Komplementlausetest vastab uurimismaterjalis *da*-infinitiivse predikaadiga eesti kõrvallausele ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause alus- (120) või sihtislauses (121). Mõlema näitelause puhul võib *da*-infinitiivi vaadelda ka kui osa predikaadist, mille finiiitset osa pole eksplitsiitselt väljendatud: näitelause (120a) modaalverb *saab/saaks* ja (121a) *peab/peaks*. Viimasele võimalusele viitavad ka mõlema näitelause ungari vasted: näitelause (120b) väljendab eesti lause võimalikkustähendust ungari potentsiaaliliide *-hat/-het*, näitelause (121b) aga vajalikkust/kohustust modaalverb *kell* 'pidama'.

(120)

a. Vähemalt on, mida **võtta**, ---

b. Legalább van, amit még **le lehet venni**, --- (M)
vähemalt ole.3SG, REL:mis:ACC veel PREF ole.POT.3SG võt:INF

(121)

a. Kui sa ei tea, millist liimi **kasutada** ja kuidas sellega käituda, keerad sa oma dokumendi lihtsalt perse.

b. Ha nem vagy tisztában azzal, milyen ragasztót **kell**
kui NEG ole.2SG selgus:IN see:INC, missugune liim:ACC pea:3SG
használnod és hogyan, jól elcseszed a
kasuta:INF:POSS.2SG ja kuidas, hästi PREF:perse_keera:DET.2SG DEF.ART
dokumentumodat. (M)
dokument:POSS.2SG:ACC

Relatiivlausete kohta, mille puhul *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause, on uurimismaterjali hulgas vaid üksikud näited. Kõigil juhtudel on tegemist juba varem mainitud relatiivlausetüübiga, mida on võimalik käsitleda ka kui eksplitsiitselt väljendama finiiitosaga kõrvallauset: näitelause (122a) *võib/võiks*. Seejuures kirjeldab relatiivlause otstarvet, milleks kõrvallause põhja kasutatakse või milleks seda saaks kasutada (122). Eesti lause võimalikkustähendusele viitab näitelause (122b) ungari potentsiaaliliide *-hat/-het* nagu mõnedes teisteski eelpool toodud võimaliku juurdemõeldava finiiitosaga kõrvallausetes (vrd nt laused 113, 116, 120).

(122)

a. Oh, mis siis viga, kui leidub leivatükk, mida **suhu pista** ---

b. Mi baja is lehetne az embernek, ha akad
mis häda:POSS.3SG ka ole.POT.COND.3SG DEF.ART inimene:DAT, kui leidu:3SG
egy darabka kenyér, amit **bekaphat**, --- (R)
INDF.ART tükiye leib, REL:mis:ACC PREF:ahmi:POT.3SG

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles kõige sagedamini imperatiivis predikaadiga kõrvallause, seda põhiliselt finaallauses. Imperatiivis predikaadiga kõrvallause võib vastata eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrval-

lausele ka üksikutes vastandavates kõrvutuslausetes, samuti sihitis-, rektsiooni-adverbiaal- ja relatiivlausetes. Komplement- ja relatiivlausetes puhul on siiski tegemist lausetega, mida saab pidada eksplitseerimata finiiitosaga lauseteks, kusjuures nimetatud finiiitosa tähendus kajastub enamasti modaalse elemendina ka ungari tõlkevastes.

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause peamiselt vastandavas kõrvutuslauses. Harva võib konditsionaal vastata *da*-infinitiivis predikaadiga relatiivlausele, ent ka siin on sageli tegemist kõrvallausetega, mida võib pidada eksplitseerimata finiiitosaga lauseteks.

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause põhiliselt tingimuslause puhul. Kuna eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause väljendab alati reaalsel võimalust, on ungari kõrvallause indikatiivis predikaat ootuspärane. Indikatiivis predikaadiga ungari kõrvallause vastab uurimismaterjalis *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvalausele ka üksikutes otstarbelausetes, millele aga ungari keeles vastab mingi muu adverbiaallause. Viimane muudab nende lausete käsitlemise küsitavaks: ilmselt tulnuks need pigem analüüsist välja jätta kui tõlkes liialt muutunud laused. Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause vastab *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ka üksikutes alus- ja sihitislausetes. Nende puhul on siiski taas tegemist tüübiga, mida võib pidada eksplitseerimata finiiitosaga lauseteks, viimasele viitavad modaalsed elemendid ungari vastetes.

Eeltoodud vastetüüpidest tuleb niisiis esile tõsta järgmised:

- *da*-infinitiivis otstarbelausele vastab ungari keeles imperatiivis predikaadiga otstarbelause;
- *da*-infinitiivis vastandavale kõrvutuslausele vastab ungari keeles konditsionaalis predikaadiga vastandav kõrvutuslause;
- *da*-infinitiivis tingimuslausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause.

6.2.6. Kokkuvõtteks

Eesti kõrvallause indikatiiv on markeerimata kõneviis, ent indikatiivis predikaadiga kõrvallausele võib nt leksikaalsete vahendite abil anda mistahes modaaltähenduse, muuhulgas mõnele markeeritud kõneviisidest omase modaaltähenduse. Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ülekaalukalt indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles, samas on selle ungari vastete hulgas esindatud kõik markeeritud kõneviisid.

Indikatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab niisiis üldjuhul indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles, seda nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiaallausetes.

Uurimismaterjali hulgas on siiski nii indikatiivis predikaadiga komplement-, relatiiv- kui ka adverbiaallauseid, millele vastab ungari keeles konditsionaalis predikaadiga kõrvallause. Seda enamasti juhul, kui kõrvallause väljendab

irreaalset või hüpoteetilist olukorda. Komplementlauses võib ungari konditsionaal vastata eesti indikatiivile lausetes, mille pealause väljendab arvamist; kusjuures seda tüüpi lauses võib kõrvallause mõnikord kirjeldada ka reaalselt toimunud sündmust. Samuti võib konditsionaali kasutust ungari keeles võimaldada pealause eituselement. Konditsionaal võib vastata eesti indikatiivile ka modaalsetl markeeritud eesti kõrvallause puhul, mille modaaltähendust ei kanna kõneviis.

Harva võib eesti kõrvallause indikatiivile ungari kõrvallauses vastata ka imperatiivivorm, seda peamiselt komplement- aga mõnikord ka adverbiaal- lauses. Selline kõrvallause kirjeldab üldjuhul oodatavat olukorda, mis peaks tulevikus teoks saama või mille teoks saamist loodetakse või soovitakse, aga ka juba realiseerunud situatsiooni, mille realiseerumise on kaasa toonud pealausega kirjeldatud olukord.

Eesti põimlausele, mille osalause on indikatiivis predikaadiga relatiivlause, võib ungari keeles vastata ka iseseisev lause. Nagu alapeatüki algul mainitud, on eesti indikatiivis predikaadiga relatiivlause vasteks sellisel juhul atribuut- tarind ungari iseseisvas lauses.

Eesti kõrvallause konditsionaal on mitmekesiste funktsioonidega kõneviis: selle põhifunktsioon on irreaalsuse ja hüpoteetilisuse väljendamine, ent teatud lausetüüpides võib see edasi anda ka kaudset käsku või täita subjunktiivifunktsioone, samuti võib konditsionaalivormil olla pragmaatilisi ülesandeid. Eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadile vastab enamasti konditsionaalis või imperatiivis, harvem indikatiivis predikaat ungari kõrvallauses. Viimast enamasti juhul, kui eesti konditsionaalivormi modaaltähendust on ungari kõrvallauses väljendatud nt leksikaalsete vahenditega, ent ka lausetüübis, kus konditsionaalis predikaadiga kontrafaktuaalset pealauset laiendab tingimusele viitav indikatiivis predikaadiga kõrvallause.

Ungari konditsionaal võib vastata eesti konditsionaalile nii adverbiaal-, komplement- kui ka relatiivlause. Adverbiaallausestest kõige sagedamini tingim- slausel, komplementlausestest sihitislausel, kusjuures eesti konditsionaalil on komplementlausest sageli subjunktiivisarnased funktsioonid. Viimases lause- tüübis võib ungari konditsionaali enamasti asendada imperatiiviga, mille üks põhifunktsioone ungari kõrvallauses ongi täita subjunktiivifunktsioone. Eesti konditsionaalis predikaadiga relatiivlausele vastab üldjuhul konditsionaalis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles.

Ungari imperatiiv võib eesti konditsionaalile vastata nii komplement- kui ka adverbiaallausel. Adverbiaallausestest vastab eesti konditsionaalile ungari keeles imperatiiv üldjuhul otstarbelausel, komplementlausestest aga sihitislausel. Kus- juures komplementlausest on nii eesti konditsionaal kui ka ungari imperatiiv enamasti subjunktiivifunktsioonis. Ungari imperatiiv võib eesti konditsionaalile siiski vastata ka komplementlausest, kus selle predikaadi vormi tingib pigem kõrvallause enda semantika. Sel juhul on enamasti tegemist siird- või kaud- kõnega ning kõrvallause väljendab ettepanekut või selle ootust, seega on ungari imperatiivivormil imperatiivifunktsioon.

Uurimismaterjalis vastab eesti konditsionaalis predikaadiga komplement-lausele ungari keeles indikatiivis predikaadiga lause juhul, kui eestikeelses predikaadis on kasutatud episteemilise modaalsuse märkimiseks lisaks kõneviisile muidki vahendeid, ungari vastes aga on edasi antud vaid viimaste tähendus, seda enamasti potentsiaaliliitega. Adverbiaal- ja relatiivlauses aga vastab eesti konditsionaalile ungari keeles indikatiiv juhul, kui kõrvallause kirjeldab reaalselt olukorda, kogu põimlausega kirjeldatu aga on hüpoteetiline. Tähelepanuväärne on tingimuslausetüüp, kus eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadile vastab ungari indikatiivis predikaat, kusjuures pealause predikaat on mõlemas keeles konditsionaalis. Teoreetilistes allikates seda tüüpi ungari tingimuslause kohta infot leida ei õnnestunud, küll aga on selle kohta näiteid uurimismaterjalis (vt ka 6.1.1.).

Eesti kõrvallause konditsionaali ungari vastete skaala on niisiis küllalt mitmekesine ja selle eri vasted on suhteliselt ühtlaselt jaotunud, ent ülekaalus on nende hulgas siiski konditsionaal. Tulemus on ootuspärane, kuna nii eesti kui ka ungari konditsionaali ühine põhifunktsioon on tingimuslikkuse, hüpoteetilisuse ja ebakindluse väljendamine. Eesti konditsionaalil on siiski ühine funktsioon ka ungari imperatiiviga: subjunktiivifunktsioon. Ungari imperatiiv vastabki eesti konditsionaalile enamasti kõrvallausetes, kus kõneviisivalik tuleneb põhja semantikast või pea- ja kõrvallause loogikasuhetest. Mõnikord siiski ka lausetes, mille konditsionaalivorm tuleneb eesti keeles kõrvallause enda semantikast. Viimati nimetatud lausetüübis esineb ungari vastete seas ka konditsionaali, mis on teatud lausetes ungari keeles imperatiivi paralleelvõimalus.

Erinevalt indikatiivis predikaadiga relatiivlausest ei vasta konditsionaalis predikaadiga relatiivlausele kordagi atribuuttarind. Kõige sagedamini vastab konditsionaalis predikaadiga relatiivlausele ungari keeles konditsionaalis, harvem indikatiivis predikaadiga kõrvallause.

Eesti kõrvallause imperatiiv on haruldane ja võib esineda ainult otsest käsku väljendavas siirdkõnes. Imperatiivis predikaadiga kõrvallauseid on uurimismaterjalis vaid üks, sellele vastab imperatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles. Kuna ungari kõrvallausel annab käsku edasi imperatiivifunktsioonis imperatiivivorm, on vaste ootuspärane.

Eesti kõrvallause jussiiivil võib olla nii optatiivne, mõõnev kui ka evident-siaalne tähendus, ent jussiivi esineb kõrvallausel suhteliselt harva. Selle väitekirja aluseks olnud uurimismaterjalis pole ühtegi jussiivis predikaadiga kõrvallauset, seega pole jussiivi kohta uurimismaterjali põhjal järeldusi teha võimalik.

Eesti kõrvallause kvotatiivi põhifunktsioon on väljendada info vahendatust ja kõneleja distantseerumist öeldust. Uurimismaterjalis sisalduvad kvotatiivis predikaadiga kõrvallaused on kõik komplement-, täpsemalt sihitislausel, mis laiendavad info edastamist väljendavat predikaati, st tegemist on kaudkõnega. Eesti kvotatiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause ning info vahendatus selgub pealause sisust. Eesti

kvotatiivi distantseerituse või kahtluse tähendus võib ungari keeles kas kaduda või sisalduda pealause predikaadis.

Kõrvallause *da*-infinitiivis predikaat väljendab enamasti kaudset käsku või esineb teatud lausetüüpides (nt otstarbelauses). Uurimismaterjali *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles kõige sagedamini imperatiivis predikaadiga kõrvallause, seda põhiliselt finaallauses. Imperatiivis predikaadiga kõrvallause võib vastata eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele ka üksikutes vastandavates kõrvutuslausetes, samuti sihitis- reksiooniadverbiaal- ja relatiivlausetes. Komplement- ja relatiivlausete puhul on siiski tegemist lausetega, mida saab pidada eksplitseerimata finiiitosaga lauseteks, kusjuures nimetatud finiiitosa tähendus kajastub enamasti modaalse elemendina ka ungari tõlkevastes.

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari konditsionaalis predikaadiga kõrvallause peamiselt vastandavas kõrvutuslausetes. Harva võib konditsionaal vastata *da*-infinitiivis predikaadiga relatiivlausele, ka siin on tegemist kõrvallausetega, mida võib pidada eksplitseerimata finiiitosaga lauseks.

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles indikatiivis predikaadiga kõrvallause põhiliselt tingimuslause puhul. Kuna eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause väljendab alati reaalselt tingimust, on ungari kõrvallause indikatiivis predikaat ootuspärane. *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvallausele vastab indikatiivis predikaadiga ungari kõrvallause uurimismaterjalis ka üksikutes otstarbelauses, millele ungari keeles vastab mingi muu adverbiallause. Viimane aga muudab nende lausete käsitlemise küsitavaks: neid võib pidada ka tõlkes vastete leidmiseks liialt muutunud lauseteks. Ka vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele üksikutes alus- ja sihitislausetes. Nende puhul on aga taas tegemist võimalike eksplitseerimata finiiitosaga lausetega, viimasele viitavad modaalsed elemendid ungari vastetes.

Eesti kõrvallausele vastab kõrvallause enamasti ka ungari keeles (958 lauset 989st, s.o 97%). Uurimismaterjalis on siiski eesti põimlauseid, millele ungari keeles vastab iseseisev lause (3% kõigist vaadeldud eesti kõrvallausetest). Sel juhul vastab eesti indikatiivis predikaadiga relatiivlausele ungari keeles atribuuttarind.

6.3. Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside ning *da*-infinitiivis predikaadi peamised vastavused

Edasi kirjeldatakse uurimismaterjali analüüsi alusel ungari ja eesti kõneviiside omavahelisi vastavusi kõneviisi kaupa.

6.3.1. Indikatiiv

Indikatiiv on nii ungari kui ka eesti keeles markeerimata kõneviis, millele võib mitmesuguste vahenditega lisada mistahes markeeritud kõneviisile omase modaaltähenduse. Seega vastab ühe vaadeldava keele modaalselt markeerimata indikatiivis kõrvallausele üldjuhul indikatiivis kõrvallause ka teises vaadeldavas keeles. Kui aga ühe keele indikatiivis predikaadiga kõrvallausele on mingil viisil lisatud modaaltähendus võib sellele vastata mistahes sama modaaltähendust väljendav markeeritud kõneviis teises keeles, ent sama modaaltähendust võib ka sihtkeeles väljendada muude vahendite kui kõneviisiga.

Kõrvallause indikatiivis predikaadile vastab niisiis valdavalt indikatiivis predikaadiga kõrvallause, seda nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiaal-lauses. Üldjuhul kuuluvad siia rühma kõrvallased, mis on mõlemas vaadeldavas keeles modaalselt markeerimata; ent mõnikord ka modaalselt markeeritud kõrvallased, mille modaaltähendust on mõlemas vaadeldavas keeles väljendatud muul viisil kui kõneviisiga.

Kõrvallause indikatiivis predikaadiga kõrvallausele võib vastata ka konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, seda nii komplement-, relatiiv- kui ka adverbiaal-lauses ja enamasti juhul, kui kõrvallause väljendab irreaalset või hüpoteetilist olukorda.

Komplement- ja relatiiv-lauses vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallausele konditsionaalis predikaadiga kõrvallause kui ühes keeles viitavad modaalsele markeeritusele muud vahendid kui kõneviis, teises aga annab sama modaaltähendust edasi konditsionaal. Näiteks markeerib ungari potentsiaaliliite võimalikkustähendust sageli eesti konditsionaal, mille üks funktsioone on episteemilise võimalikkuse väljendamine; ent ka konditsionaal koos leksikaalsete vahenditega. Ungari konditsionaal võib vastata eesti indikatiivile ka reaalselt toimunud sündmust kirjeldavas kõrvallauses, mille pealause väljendab arvamist.

Eesti konditsionaal vastab ungari indikatiivis predikaadiga tegelikkuses aset leidnud sündmust kirjeldavale eitavale tingimuskõrvallausele, mille pealause predikaat on konditsionaalis. Eesti keeles on konditsionaal selles lausetüübis kohustuslik, kuna konditsionaalis predikaadiga pealausel ei saa laiendada indikatiivis predikaadiga tingimuslause.

Harva esinevatest indikatiivis predikaadiga ungari kõrvallause vastetest väärivad veel mainimist eesti kvotatiiv ja *da*-infinitiiv. Kvotatiivis predikaadiga kõrvallause vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallausele, mis väljendab sündmust või olukorda, millest kõneleja tahab distantseeruda või mille tõesuses ta veendunud pole. *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause aga enamasti indikatiivis predikaadiga samasubjektilisele põhjuslausele, mille eesti vaste on otstarbelause, aga ka tingimus- ning küsivale kõrvallausele.

Eesti kõrvallause indikatiivile võib ungari kõrvallauses mõnikord vastata ka imperatiivivorm, seda peamiselt komplement-, harva adverbiaal-lauses. Viimast enamasti siis, kui kõrvallause kirjeldab oodatavat olukorda, mis peaks tulevikus teoks saama või mille teoks saamist loodetakse või soovitakse; harva ka reaalsel situatsiooni, mille realiseerumise pealausega kirjeldatu on põhjustanud.

6.3.2. Konditsionaal

Kõrvallause konditsionaali põhifunktsioon on nii ungari kui ka eesti keeles irreaalsuse ja hüpoteetilisuse väljendamine, ungari ja eesti konditsionaalil võivad olla ka sarnased pragmaatilised funktsioonid (viisakus, käsu pehmendamine). Eesti konditsionaali oluliste ülesannete hulka kuulub ka kaudse käsu ja subjunktiivifunktsioonide väljendamine, ungari keeles täidab neid funktsioone enamasti imperatiivivorm, mõnel juhul on võimalik siiski ka konditsionaal.

Konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele vastab enamasti konditsionaalis predikaadiga kõrvallause nii adverbiaal-, komplement- kui ka relatiivlauses. Üldjuhul väljendab konditsionaalis kõrvallause mõlemas vaadeldavas keeles sündmuse irreaalsust või hüpoteetilisust. Eelkõige irreaalse sisuga komplement- ja relatiivlauses, adverbiaallausetest aga irreaalses tingimuslauses. Uurimismaterjali hulgas on ka ungari põhjus- ja viisilauseid, millele eesti keeles vastab konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, ent vastupidises materjalis nende lausetüüpide kohta näited puuduvad, sama vastavus kehtib arvatavasti siiski ka eesti–ungari suunal.

Komplementlauses võib eesti konditsionaalil olla subjunktiivifunktsioon, mida ungari keeles täidab enamasti imperatiiv, ent teatud juhtudel ka konditsionaal. Kõnealuses lausetüübis võibki mõnikord ungari konditsionaali imperatiiviga asendada. Uurimismaterjali hulgas seda tüüpi asendust võimaldavaid lausete kohta siiski näiteid leida ei õnnestunud.

Ungari kõrvallause imperatiiv vastab eesti kõrvallause konditsionaalile nii siis komplement- aga ka adverbiaallauses. Komplementlauses on nii eesti konditsionaal kui ka ungari imperatiiv enamasti subjunktiivifunktsioonis; ent ungari imperatiiv võib eesti konditsionaalile vastata ka siird- või kaudkõnes, mis väljendab ettepanekut või selle ootust. Sel juhul ei tingi kõrvallause predikaadi vormi mitte pea- vaid kõrvallause semantika.

Indikatiivis predikaadiga kõrvallause võib konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele võib nii eesti kui ka ungari keeles vastata komplementlauses, harva adverbiaallauses. Eesti konditsionaalis predikaadiga kõrvallausele võib ungari keeles vastata indikatiivis predikaadiga kõrvallause ka relatiivlauses.

Kõrvallause indikatiiv vastab konditsionaalile enamasti juhul, kui irreaalsustähenduse väljendamiseks on kasutatud muid vahendeid kui kõneviisi. Sageli markeeritakse kõrvallause predikaadi modaalsust korraga mitmel viisil: ungari keeles konditsionaali ja potentsiaaliliitega, eesti keeles aga konditsionaali ja modaalverbiga. Selle lausetüübi puhul vastes alati mõlema elemendi modaalsus ei kajastu: kõneviisi modaaltähendus võib jääda edastamata. Samas võib kõnealune modaaltähendus sisalduda lause semantikas ja indikatiivis predikaati kasutatakse kuna konditsionaalis predikaat võimendaks liialt irreaalsustähendust. Enamasti on indikatiiv seda tüüpi lauseses siiski fakultatiivne: võimalik on ka konditsionaalis predikaadiga kõrvallause. Eraldi tüübi moodustavad reaalsed sündmused väljendavad ungari konditsionaalis predikaadiga *mielõtt*-ajalused, millele eesti keeles vastab alati indikatiivis predikaadiga kõrvallause. Eesti konditsionaalis predikaadiga adverbiaal- ja relatiivlauses aga

vastab ungari keeles indikatiiv juhul, kui kõrvallause kirjeldab reaalsel, põimlause tervikuna aga hüpoteetilisest olukorda.

Ungari kõrvallause konditsionaali eesti vastete skaalat eesti kõrvallause konditsionaali ungari vastete skaalaga võrreldes hakkab silma teise suhteline mitmekesisus ja eri vastete küllaltki ühtlane jaotumine. Ungari kõrvallause konditsionaali eesti vastete hulgas on selges ülekaalus kõrvallause konditsionaal. Eesti kõrvallause konditsionaali ungari vastete hulgas on samuti ülekaalus konditsionaal, ent selle osakaal kõigist vastetest jääb siiski alla poole; rohkem kui kolmandiku eesti kõrvallause konditsionaalis predikaadi vasteks on ungari keeles imperatiivis predikaat. Tulemus on ootuspärane: ungari ja eesti konditsionaalil on nii ühiseid kui ka erinevaid funktsioone. Mõlemad väljendavad hüpoteetilisust ja ebakindlust, mingi tingimusega seotust ja viisakust/tagasihoidlikkust. Eesti konditsionaali funktsiooniskaala suhtelist keerukust aga seletavad ungari imperatiiviga ühised ülesanded: subjunktiivifunktsioon ja vahendatud käsu väljendamine. Nii ungari kui ka eesti kõrvallause konditsionaalile võib vastata vastavalt eesti või ungari kõrvallause indikatiiv, enamasti annab sel juhul lähtekeele konditsionaali modaalsust sihtkeeles edasi mõni muu modaalmarker.

6.3.3. Imperatiiv (jussiiv)

Ungari ja eesti kõrvallause imperatiiv on juba oma esinemissageduselt väga erinevad kõneviisid: ungari kõrvallauses esineb imperatiivi küllalt tihti, samas kui see eesti kõrvallauses peaaegu puudub (haruldane on ka eesti keeles kaudset käsku väljendav jussiiv). Ka funktsionaalselt on ungari ja eesti imperatiiv vägagi erinevad. Ungari kõrvallause imperatiivivorm kätkeb endas tegelikult kaht kõneviisi – imperatiivi ja subjunktiivi –, eesti kõrvallause imperatiiv saab esineda ainult käsku väljendavas siirdkõnes. Ka jussiivi, mille üks funktsioone on kaudse käsu edastamine, esineb kõrvallauses äärmiselt harva (eesti keelest lähtuvas uurimismaterjalis polnud selle kohta ühtki näidet). Ungari kõrvallause imperatiivivormi ülesandeid täidavad eesti kõrvallauses pigem konditsionaal ja *da*-infinitiiv.

Ungari kõrvallause imperatiiv on niisiis sarnaselt eesti kõrvallause konditsionaaliga mitmefunktsioonine kõneviis, millele viitab selle eesti vastete skaala mitmekesisus ja eri vastete suhteliselt ühtlane jaotumine. Eesti imperatiivi ja ka jussiivi aga esineb harva: imperatiivis predikaadiga kõrvallauseid on eesti keelest lähtuvas uurimismaterjalis vaid üks, jussiivis predikaadiga kõrvallauseid aga mitte ühtegi. Uurimismaterjali ühele imperatiivis predikaadiga eesti kõrvallausele vastab imperatiivis predikaadiga kõrvallause ka ungari keeles. Eesti lähteteksti põhjal eesti kõrvallause imperatiivi/jussiivi kohta niisiis järeldusi teha ei saa. Veidi enam esineb eesti imperatiivi/jussiivi ungari imperatiivivormi vastena, ent siiski vaid üksikutel juhtudel; kaudset käsku väljendatakse eesti keeles pigem konditsionaali või *da*-infinitiiviga.

Ungari kõrvallause imperatiivile vastab eesti keeles kõige sagedamini konditsionaalis predikaadiga kõrvallause, tihti ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause, harvem imperatiivis/jussiivis või indikatiivis predikaadiga kõrvallause.

Konditsionaalivorm ja *da*-infitiiv vastavad ungari imperatiivile enamasti otstarbe- või komplementlauses, harvem muudes lausetüüpides. Komplementlauses võib ungari imperatiivivormil olla kas subjunktiivi- või imperatiivifunktsioon, st predikaadi imperatiivivorm ei tulene alati kõrvallause direktiivisest sisust, selle võib tingida pealause semantika. Uurimismaterjalis esineb ka kõrvallauseid, kus kõrvallause direktiivse sisuga prefiksverbist predikaadi prefiks on normaalasendis, viidates sellega imperatiivivormi subjunktiivifunktsioonile. Direktiivse sisuga kõrvallause puhul, mille predikaat ei ole prefiksverb, pole võimalik imperatiivivormi funktsiooni üheselt määrata.

Kuna eesti keeles täidab subjunktiivifunktsiooni konditsionaal, samuti on kaudset käsku väljendava kõrvallause predikaat sageli konditsionaalis ning konditsionaalis on ka eesti otstarbelause predikaat (*da*-infinitiivi kõrval), on eesti kõrvallause konditsionaal ungari kõrvallause imperatiivivormi ootuspärane vaste.

Ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallausele võib eesti keeles vastata ka *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause, seda eelkõige samasubjektilise otstarbelause ja kaudset käsku väljendava kõrvallause puhul.

Eesti indikatiivis predikaadiga kõrvallause vastab ungari imperatiivis predikaadiga kõrvallausele sageli juhul, kui ungari imperatiivivormi modaalsust annab eesti keeles edasi modaalverb, ent selle modaaltähendus võib ka kaduda. Siia kuuluvad enamasti ungari imperatiivis predikaadiga komplementlused, mis väljendavad kohustust; aga ka üksikud relatiivlused.

Ungari kõrvallause predikaadi imperatiivifunktsioonis imperatiivivormile vastab vaid mõnel juhul imperatiiv/jussiiv, mis funktsioonilt selle eelduspärane vaste on. Nagu eelpool nägime, eelistab eesti keel kaudse käsu väljendamisel muid vorme.

6.3.4. Kvotatiiv

Kvotatiivi ungari kõneviisisüsteemis pole, info vahendatusele viidatakse vajadusel leksikaalsete vahenditega; ka eesti keeles on kvotatiiv haruldane, millele viitab ka kvotatiivis predikaadiga kõrvallause vähesus uurimismaterjalis.

Kõik uurimismaterjalis sisalduvad kvotatiivis predikaadiga kõrvallused on komplement-, täpsemalt sihitlused, mis laiendavad info edastamist väljendavat predikaati, st tegemist on kaudkõnega. Ungari keeles vastab eesti kvotatiivis predikaadiga kõrvallausele indikatiivis predikaadiga kõrvallause ning info vahendatus selgub pealause sisust. Eesti kvotatiivi distantseerituse või kahtluse tähendus kas kaob või sisaldub pealause semantikas.

6.3.5. *da*-infinitiiv

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallause puhul ei saa küll rääkida kõneviiside omavahelisest vastavusest, ent teatud ungari kõrvallasetüübi predikaadi olulise vastena on ka *da*-infinitiivis predikaadiga eesti kõrvallased uurimismaterjali haaratud.

da-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele vastab ungari keeles kõige sagedamini imperatiivis predikaadiga kõrvallause. Enamasti on tegemist otstarbelausega, harvem vastandava kõrvutuslausega. Imperatiivivorm võib vastata ka sihitis-, reksiooniadverbiaal- või relatiivlause *da*-infinitiivis predikaadile. Siin kirjeldatud komplement- ja relatiivlauseid võib pidada ka lauseteks, millel on eksplitseerimata finiiitosa, sellele võimalusele viitab sageli modaalelement ungari vastes.

Konditsionaalis predikaadiga kõrvallause vastab *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele enamasti vastandavas kõrvutuslause, harva relatiivlause. Viimase puhul on siiski taas tegemist kõrvallausega, mida võib pidada ka eksplitseerimata finiiitosaga lauseks.

Ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause vastab *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele peamiselt tingimuslause. Kuna eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause väljendab reaalsel võimalust, on ungari kõrvallause indikatiivis predikaat ootuspärane. Ka vastab ungari indikatiivis predikaadiga kõrvallause *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallausele üksikutes alus- ja sihitislausetes. Nende puhul aga on taaskord tegemist võimaliku eksplitseerimata finiiitosaga lausetega, viimasele viitavad ka ungari vaste modaalelemendid.

6.3.6. Kokkuvõtteks

Ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteemi uurimismaterjali põhjal tehtud analüüs kinnitab üldjoontes nii väitekirja hüpoteese kui ka teoreetiliste allikate andmeid. Kõrvallause indikatiivi erinevate vastete hulk on küll mõlemas suunas teoreetiliste allikate põhjal arvatust suurem: esindatud on enamik sihtkeele markeeritud kõneviise. Samas ei saa neid tulemusi üllatuslikeks pidada: indikatiivile võib modaalmarkeritega anda mistahes modaal tähenduse. Viimasele viitavad ka teoreetilised allikad (vt ptk 5.2.1. ja 5.3.1.) keskendudes samas indikatiivi põhifunktsioonile ehk markeerimata teate edastamisele.

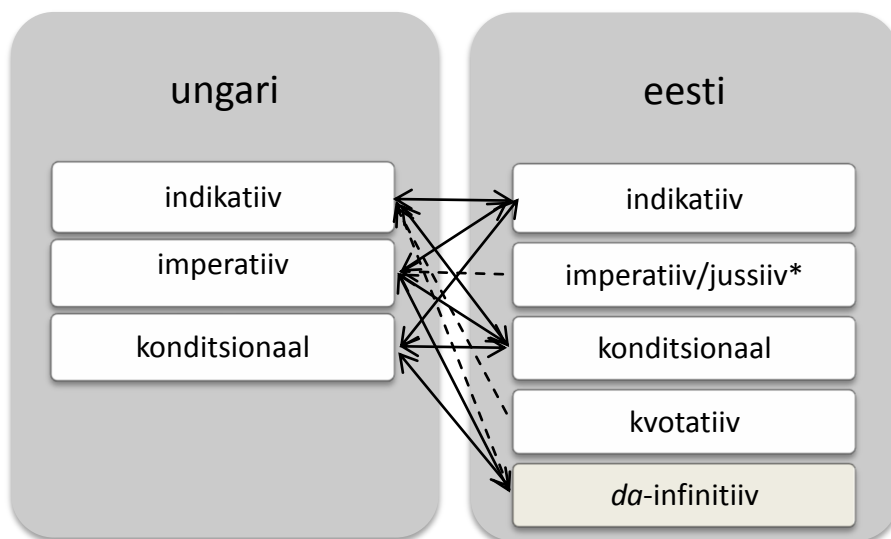
Ungari imperatiiv ja eesti konditsionaal on vastavalt ungari ja eesti kõneviisisüsteemi komplitseeritumad liikmed: neil on mitteprototüüpseid funktsioone, kusjuures mõned ungari imperatiivi ja eesti konditsionaali funktsioonidest kattuvad. Seega on nimetatud kõneviiseid mitmes lausetüübis ka teineteise ootuspärased vasted. Ungari imperatiiv on seejuures kõneviis, milles sisaldub funktsionaalselt kaks erinevat kõneviisi: imperatiivi ja subjunktiivi. Formaalselt vastab ungari imperatiivifunktsioonis imperatiivile eesti keeles jussiiv, subjunktiivile aga konditsionaal. Uurimismaterjal aga näitab, et pilt on märksa keerulisem: jussiivi kasutatakse eesti keeles harva, vahendatud käsku väljendavad kõrvallaused pigem konditsionaalivorm või *da*-infinitiivis predikaat. Ungari

subjunktiivifunktsioonis imperatiivi ja eesti subjunktiivifunktsioonis konditsionaali vastavus saab samuti uurimismaterjalist kinnitust. Märkimist väärib, et ungari kõrvallause imperatiiv on ainus kõneviis, mille eesti vastete hulgas on äärmiselt vähe selle nimest lähtuvalt loogilisimat vastet ehk imperatiivi (või jussivi kui vahendatud käsku väljendav kõneviisi). Ungari kõrvallause konditsionaalile vastab enamasti ka eesti keeles kõrvallause konditsionaal. Kuna konditsionaali üks peamisi funktsioone nii ungari kui ka eesti keeles on irreaalsuselemendi lisamine propositsiooni tähendusse, on see vastavus ootuspärane. Ungari ja eesti konditsionaalil on sarnane pragmaatiline funktsioon muuta öeldu viisakamaks. Eesti konditsionaali funktsiooniskaalas aga kuulub ka subjunktiivifunktsiooni ning vahendatud käsu väljendamine, mistõttu eesti konditsionaali vasteks võib olla ka ungari imperatiiv. Eesti konditsionaal on niisiis sarnaselt ungari imperatiiviga kõneviis, millel on suhteliselt lai vastetekaala ja mille eri vasted on küllaltki ühtlaselt jaotunud. Erinevalt ungari imperatiivist, mille vastete seas imperatiiv/jussiv on äärmiselt haruldane, on eesti konditsionaali sagedasim vaste siiski konditsionaal ka ungari keeles.

Uurimismaterjalist selgub, et kõigi kõrvallause markeeritud kõneviiside (ja eesti *da*-infinitiivis predikaadi) vasteks võib olla ka indikatiiv. Seda võib seletada tõsiasjaga, et modaalset markeerimata indikatiivile võib leksikaalsete jms vahendite abil lisada muuhulgas selliseid modaaltähendusi, mida võib väljendada ka kas mõni markeeritud kõneviisidest või eesti keeles ka *da*-infinitiivis predikaat. Modaalset markeerimata kõrvallause puhul vastab ühe vaadeldava keele indikatiivis predikaadile indikatiivis predikaat ka teises. Lähtekeele kõrvallause indikatiivis predikaadile vastab sihtkeeles indikatiivis predikaat ka juhul, kui kõrvallause on mõlemas vaadeldavas keeles mitte-kõneviisiliste vahenditega modaalset markeeritud. Kõrvallause markeeritud kõneviis (või eesti *da*-infinitiivis predikaat) ja indikatiivis predikaat aga on teineteise vasteks siis, kui ühes keeles markeerib mingit modaaltähendust mõni mitte-kõneviisiline modaalmarker indikatiivis predikaadiga kõrvallauses, teises aga markeeritud kõneviis. Teatud juhtudel võib modaaltähendus sihtkeeles siiski kas puududa või järelduda laiemast kontekstist, samuti võivad keeled modaalset erinevalt tõlgendada. Uurimismaterjalist võib järeldada, et teatud tingimustes määrab modaalmarkerite kasutuse ungari keeles pigem kitsamalt kõrvallause, eesti keeles aga kogu propositsiooniga kirjeldatu irreaalsus (vt näitelaused 101, 102). Seda tüüpi vastavuste kohta on uurimismaterjalis siiski liiga vähe näiteid, et kaugeleulatuvaid järeldusi teha, küll aga vääriks see edaspidist uurimist. Samuti nagu ungari indikatiivis predikaadiga tingimuslause, mille pealause predikaat on indikatiivis. Eesti keeles vastab seda tüüpi tingimuslause indikatiivis predikaadile alati konditsionaalis predikaadiga tingimuslause: eesti keeles pole pealause konditsionaalis predikaadi korral indikatiivis predikaadiga tingimuslause võimalik. Eelkirjeldatud tingimuslause kirjeldab reaalselt situatsiooni, mis on muutnud pealausega kirjeldatud hüpoteetilist/irreaalselt situatsiooni. Seega võib ka siin näha ungari keele kalduvust lähtuda kõneviisivalikul pigem kõrvallause sisemisest modaalsetest.

Juhul, kui lähtekeele kõrvallause predikaat on indikatiivis, on enamasti tegemist fakultatiivse vastavusega: sama modaalsustähendust on võimalik ka sihtkeeles väljendada indikatiivi ja mittekõneviisiliste modaalmarkeritega. Kui aga lähtekõrvallause predikaat on markeeritud kõneviisis ja sellele vastab indikatiivis predikaadiga kõrvallause, võib mõnel juhul sihtkeeles puududa võimalus sama modaaltähendust kõneviisiga väljendada, nt ungari keeles puudub kvotatiiv.

Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside ning eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause vastavusi kujutab joonis 13. Nooltega on märgitud vaid need vastavused, mille osakaal uurimismaterjali vastava kõneviisi kõigi vastate hulgas on vähemalt 1%. Jooniselt on näha, et enamike vastepaaride puhul kinnitavad ungari–eesti ja eesti–ungari materjali andmed teineteist. Erandiks on vaid paarid: eesti kvotatiiv – ungari indikatiiv, *da*-infinitiiv – ungari indikatiiv ja eesti imperatiiv/jussiiv – ungari imperatiiv. Uurimismaterjali hulgas on küll üksikuid näiteid ka vastepaaridest ungari indikatiiv – eesti kvotatiiv ja ungari indikatiiv – *da*-infinitiiv, ent nende osakaal jääb alla 1% ning seega joonisel ei kajastu. Eesti kõrvallause imperatiivi/jussiivi kohta aga on uurimismaterjali hulgas vaid üks näide, mistõttu selle vastete kohta järeldusi teha pole võimalik (nagu eelpool mainitud, vastab nimetatud näites ootuspäraselt eesti kõrvallause imperatiivile kõrvallause imperatiiv ka ungari keeles). Noole suund joonisel viitab vastavuse suunale, parema vaadeldavuse huvides on vastavuse suunda joonisel tähistatud lisaks joone vormistusega: mõlemapoolset vastavust märgib pidev, ainult eesti–ungari suunda aga katkendlik joon (teistpidi ühesuunalist vastavust ei esinenud).

Joonis 13 Ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside ning eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause vastavused (*eesti imperatiiv/jussiiv saab olla ainult ungari imperatiivi-funktsioonis imperatiivivormi vasteks)

Nii ungari kui ka eesti sihtkeeleaga põimlausetes hulgas on ka selliseid, millele lähtekeeles vastab iseseisev lause, kusjuures lähtekeele kõrvallausele vastab sel juhul iseseisva lause mingi element sihtkeeles. Seda tüüpi näitelauseid on uurimismaterjali hulgas mõlemas suunas ligikaudu ühepalju: 4%le ungari põimlausetest vastab iseseisev lause eesti keeles ja 3%le eesti põimlausetest vastab iseseisev lause ungari keeles. Ungari lähtekeele puhul on iseseisva lause element, mis sihtkeeles esialgsele kõrvallausele vastab, kõige sagedamini *da*-lauselühend, ent ka mõni muu infiniittarind või atribuuttarind. Eesti lähtekeele puhul aga alati atribuuttarind. Eesti infiniittarindid ungari kõrvallause vastena kinnitavad varem esitatud seisukohta, et ungari kõrvallausele vastab eesti keeles sageli infinitiivi- või partitsiibikonstruktsioon (nt Pomozi 1991; Klettenberg 2008). Mõnede eesti verbirühmade laiendina tundub infinitiivitarind küll loomulikum (vt ka ptk 4.3.), ent üldjuhul on võimalik sama tähendust väljendada ka kõrvallausega, seega pole siin tegemist ainuvõimaliku vaste vaid tõlkija valikuga. Sama võib öelda kõrvallauseste kohta, millele sihtkeeles vastab atribuuttarind. Uurimismaterjalist selgub, et ungari–eesti tekstide puhul on kõrvallause–atribuuttarindi vastavus suhteliselt väikese osakaaluga kõigi juhtude hulgas, kus ungari põimlausele eesti keeles iseseisev lause vastab. Ungari iseseisva lause element aga, mis eesti kõrvallausele vastab, on alati atribuuttarind. Infiniittarindite puudumine ungari vastete hulgas näib taas osutavat sellele, et need on ungari keeles vähem levinud kui eesti keeles. Suhteliselt suur hulk lauseid, kus eesti kõrvallausele vastab ungari keeles atribuuttarind aga sellele, et ungari keeles kasutatakse enam ja keerulisemaid atribuudikonstruktsioone. Viimaseid väiteid peaks siiski võtma vaid oletusi, mille tõestamine ei mahu selle väitekirja raamesse.

Lõppkokkuvõttes võib öelda, et ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside (ja eesti *da*-infinitiivis kõrvallause predikaadi) omavahelised vastavused on üldjoontes ootuspärased. Suur osa erinevusi teoreetilistest allikatest järelduvates (vt joonis 2, ptk 5) ja uurimismaterjali analüüsist tulenevates (joonis 13) vastavustes on tingitud võimalusest indikatiivis predikaadile mittekõneviisiliste modaalmarkeritega mistahes markeeritud kõneviisi modaaltähendus anda. Oma osa on siiski ka tõsiasjal, et mõned eesti kõneviisid on väga haruldased ja nende tähendusi annavad tegelikult keelekasutuses pigem edasi teised kõneviisid või konstruktsioonid (nt eesti jussivi kaudse käsu tähenduses peaaegu ei kasutata, sama tähendust annab edasi kõrvallause konditsionaal, *da*-infinitiivis predikaat või *da*-lauselühend). Uurimismaterjali kvalitatiivne analüüs võimaldab välja selgitada eri vastavuste sageduse, kvantitatiivne aga täpsustada –tingimusi.

7. KOKKUVÕTE

Väitekiri kaardistab ungari ja eesti kõrvallause kõneviisisüsteemi funktsionaalsed sarnasused ja erinevused sünkroonilisest perspektiivist. Kirjeldataud on vaadeldavate keelte kogu kõrvallause kõneviisisüsteemi, keskendudes markeeritud kõneviisidele; eelkõige ungari imperatiivile ja eesti konditsionaalile kui tavapärasest mitmekesisema funktsiooniskaalaga kõneviisidele. Tõlkepõhise kontrastiivanalüüsi abil on selgitatud välja ungari ja eesti kõrvallause kõneviiside funktsionaalsed sarnasused ja erinevused, samuti konstruktsioonid, mis lisaks finitvormis predikaadiga kõrvallausele, võivad ühe keele kõrvallausele teises keeles vastata. Uurimises on niisiis lähtutud morfoloogilisest vormist (kõneviisist) ja analüüsitud selle funktsioone ning viimaste omavahelisi seoseid ungari ja eesti keeles.

Väitekirja sisesejuhatavas osas antakse ülevaate uurimisteema valiku ajenditest, töö eesmärgist ja ülesehitusest ning kirjeldatakse uurimismaterjali allikaid: ungari–eesti ja eesti–ungari paralleeltekste. Defineeritakse kontrastiivlingvistika põhimõisted ning antakse lühiülevaate kontrastiivse keeleuurimise arengust ja seostest teiste keeleuurimise valdkondadega, samuti ungari ja eesti keele kontrastiivse uurimise ajaloost koos lühikese sisesevaatega eesti–soome ja soome–ungari uurimisse. Tutvustatakse töös kasutatud tõlkepõhise kontrastiivanalüüsi meetodit ja kontrastiivse uurimuse põhietappe: võrdlusaluse määratlemine ja kirjeldamine ning kõrvutamine.

Kolmandas peatükis on defineeritud üks väitekirja keskseid mõisteid *kõrvallause* ning antud ülevaade üldtunnustatud kõrvallause struktuuri- ja tähendus-põhistest liigitustest. Põhjalikumalt on käsitletud kõrvallause liigituspõhimõtteid ungari ja eesti keeleteaduses, samuti ungari kõrvallauseklassifikatsioonide omavahelisi seoseid ning ungari keelekäsitluses kasutusel olevaid terminisüsteeme ning leitud terminitele eestikeelsed vasted. Ungari kõrvallauseklassifikatsioonidest on eesti ja üldtupooloogilist kõrvallauseklassifikatsiooni silmas pidades välja valitud uurimiseesmärkidega enim sobiv: ungari kõrvallased jagatakse vaba ja kategooriaalse alistusseosega kõrvallauseteks, viimased aga omakorda *hogy-* ja *relatiiv*lauseteks. Kõrvutatakse ungari ja eesti ning üldtunnustatud tüpooloogiliste käsitluste kõrvallauseklassifikatsioone. Näidatakse, et vaatamata ungari süntaksikäsitluse mitmekesisusele, on üldjuhul tulemuseks sarnased klassid. Uurimises on aluseks võetud lauseliikme- ja struktuuripõhine jaotus. Kusjuures viimase puhul on väitekirjas kasutatud eesti keelekäsitlusest tuntud termineid: *komplement-* (vrd ung *hogy-kõrvallause*), *relatiiv-* ja *adverbiaal-lause*.

Neljas peatükk käsitleb *modaalsust* kui uurimistöö taustsüsteemi loomiseks vajalikku kõneviisiga tihedalt seotud mõistet. Antakse ülevaade modaalsuse käsitlustest üldkeeleteaduses, samuti modaalsusest ungari ja eesti keelekäsitluses ning kõneviisidest modaalsuse väljendusvahendina ungari ja eesti keeles. Tuuakse välja modaalsusliigid, mida ungari ja eesti keeles kõneviisiga väljendatakse, n.o reaalsushinnang (ungari indikatiivi ja konditsionaali/imperatiivi,

eesti indikatiivi/kvotatiivi ja konditsionaali/jussiivi opositsioon), dünaamilise modaalsuse võimalikkushinnang (ungari ja eesti indikatiivi ja konditsionaali opositsioon) ja episteemiline tõenäosushinnang (ungari ja eesti indikatiivi ja konditsionaali opositsioon).

Antakse ülevaade ka kommunikatiivmodaalsete lausetüüpide ja kõneviisivaliku suhetest, samuti pealause semantika mõjust kõrvallause kõneviisivalikule komplementlauses. Viimast eelkõige lähtudes ungari keelekäsitlusest, kus on põhjalikult uuritud põhja mõju komplementlause predikaadi vormile ning koostatud nii sarnaselt käituvate põhjade loendeid kui ka püütud määratleda põhja semantilisi rühmi, mis üht või teist kõneviisi eeldavad või võimaldavad. Ungari komplementlause semantiliste rühmade kirjelduses on väitekirjas toetatud eeskätt Enikő Tóthi uurimusele (2008) ning katsetatud väitekirja autori keeletajule toetudes samade rühmade käitumist eesti keeles. Kindlasti nõuab põhja semantiliste rühmade piiritlemine eesti keeles edaspidist põhjalikku uurimistööd. Esialgsed katsed näitavad siiski, et sarnaste semantiliste tunnustega põhjad avaldavad komplementlause kõneviisivalikule küllalt sarnast mõju; samas on eesti keeles teatud verbirühmade puhul laiendina loomulikum infinitiivitarind kui lause. Juhul kui verbirühm eeldab või võimaldab laiendlauses markeeritud kõneviisis predikaati, on see ungari keeles enamasti imperatiiv, eesti keeles aga konditsionaal ehk siis – nagu edaspidistes peatükkides näidatakse – mõlemas vaadeldavas keeles subjunktiivifunktsiooni kandev kõneviis. Põhja eitav sisu või põhja eitus aga võimaldab nii ungari kui ka eesti keeles muidu indikatiivis predikaadiga laiendlauset eeldava põhja puhul konditsionaali kasutust. Põhja semantika mõju eesti komplementlause predikaadi kõneviisivalikule vajab edaspidi tõsisemat uurimist. Kuna see väitekirja keskendub kõrvallausele, on siin piiratud vaid autori keeletajule põhinevate katsetustega, mille peamine eesmärk on osutada vajadusele seda teemat eesti keele seisukohalt uurida.

Viies peatükk on pühendatud väitekirja keskele *kõneviisi* mõistele. Peatüki sissejuhatavas osas defineeritakse põhimõisted ja antakse lühiülevaade kõneviiside käsitlusest üldkeeleteaduses, keskendudes kõrvallause kõneviisivalikule. Kõneviisid jagatakse vastavalt nende modaalsele markeeritusele markeerimata (indikatiiv) ja markeeritud (nt imperatiiv, konditsionaal, subjunktiiv) kõneviisideks.

Kirjeldatakse nii ungari kui ka eesti kõneviisisüsteemi ja kõneviise vastavalt ungari ja eesti keelekäsitluses. Keskendudes kõrvallausele antakse ülevaade kõneviiside funktsioonidest, samuti ungari ja eesti kõneviiside omavahelistest suhetest. Tuuakse välja kõrvallause kõneviisivaliku peamised kriteeriumid (pealause semantika, pea- ja kõrvallause loogikasuhe, semantiline eituselement pealause, teatud sidendid ja korrelaadid, eesti keeles lisaks ka kaudne teatelaad) ning kõrvutatud ungari ja eesti kõneviise ja kõneviisisüsteeme. Teoreetilise kirjanduse alusel on joonisel 2 (ptk 5) toodud välja ungari ja eesti kõneviiside eeldatavaid vastavused, mille paikapidavust on järgmises peatükis uurimismaterjali põhjal kontrollitud.

Näidatakse, et eesti ja ungari kõrvallause kõneviisisüsteem on põhiosas sarnane: mõlemas on esindatud indikatiiv, konditsionaal ja imperatiiv; eesti keeles lisanduvad neile jussiiv ning kvotiiv. (Terviklikkuse huvides on uurimusse haaratud ka eesti *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallased, ent põhjalikumalt käsitletakse seda tüüpi lauseid siiski alles 6. peatükis.) Eesti ja ungari kõneviisisüsteemi erinevused tulenevad osalt grammatikatradsitsiooni erinevustest, ent peamiselt siiski keeleerinevustest. Ungari kõneviisisüsteem ei võimalda teatelaadi väljendamist, mis on aga omane eesti keelele. Eesti keeles on kaks propositsiooni vahendatusele viitavat kõneviisi: kvotiiv ja jussiiv. Neist viimane on alles arenemisjärgus kõneviis, mis on kõneviisisüsteemi lisatud osalt kvotiivi eeskujul, seega tuleneb jussiivi olemasolu eesti kõneviisisüsteemis grammatikatradsitsioonist. Teisalt on jussiivil siiski välja kujunenud täielik paradigma, seega on siin oma osa ka keeleerinevustel. Nii jussiiv kui ka kvotiiv on suhteliselt harva kasutatavad kõneviisid. Kuna kvotiiv on oma olemuselt vahendatud indikatiiv, jussiiv aga vahendatud imperatiiv, on igati ootuspärane, et nende ungari vasted on vastavalt indikatiiv ja imperatiiv.

Teoreetilised allikad kinnitavad sissejuhatuses kirja pandud väidet, et kummaski vaadeldavas kõneviisisüsteemis on üks kõneviis, mille funktsioonid on vastavate kõneviiside prototüüpest mitmekesisemad, n.o ungari imperatiiv ja eesti konditsionaal. Samas on nimetatud kõneviisidel palju kattuvaid funktsioone, nt kaudse käsu ja subjunktiivi funktsioonide väljendamine.

Kuues peatükk näitab uurimuse käiku ja tõstab esile peamised tulemused. Kontrollitakse teoreetiliste allikate põhjal koostatud ülevaadet ungari ja eesti kõneviiside omavahelistest vastavustest ja kõneviisivaliku kriteeriumitest; süvenetakse ungari ja eesti kõneviisisüsteemi sarnasustesse ja erinevustesse. Kaardistatud on ungari ja eesti kõneviiside omavahelised vastavused, kasutades uurimismaterjalina ungari–eesti ja eesti–ungari paralleeltekste. Antakse põhjalik ülevaade ungari kõneviiside vastetest eesti keeles kui ka vastupidi. Põhitähelepanu on keskendatud markeeritud kõneviisidele, eriti komplitseeritud funktsiooniskaalaga ungari imperatiivile ja eesti konditsionaalile.

Uurimismaterjal näitab, et ungari kõrvallause kõneviisisüsteem on esmapilgul küll eesti kõrvallause kõneviisisüsteemist piiratum, ent osa eesti kõneviisidest (kvotiiv, imperatiiv/jussiiv) on kõrvallases äärmiselt haruldased. Sama tendents ilmneb nii ungari kõrvallause kõneviiside eesti vastete hulgas kui ka eesti sihtkeelega allikates. Uurimismaterjalis esindab eesti kõrvallause kõneviisisüsteemis markeeritud kõneviise niisiis eelkõige konditsionaal, ent materjali on haaratud ka kõneviisisarnaste funktsioonidega *da*-infinitiivis predikaadiga kõrvallause; ungari kõrvallause markeeritud kõneviise aga konditsionaal ja imperatiiv.

Uurimismaterjal kinnitab seisukohta, et ungari kõrvallause imperatiivil ja eesti kõrvallause konditsionaalil on mitmeid ühiseid funktsioone: mõlemad võivad väljendada kaudset käsku, esineda subjunktiivifunktsioonis või vormistada otstarbelause predikaati. Samas on ühiseid funktsioone ka ungari ja eesti kõrvallause konditsionaalil (väljendavad irreaalsust ja hüpoteetilisust) ning

ungari kõrvallause imperatiivivormil ja eesti kõrvallause *da*-infinitiivsel predikaadil (võivad väljendada kaudset käsku ja vormistada otstarbelause predikaati), aga ka ungari kõrvallause konditsionaalil ja eesti kõrvallause *da*-infinitiivsel predikaadil (võivad laiendada *ahelyett hogy/selle asemel et* algavat samasubjektilist kõrvutuslauset ning küsiverbi, samuti teadmist, arvamist või kahtlust väljendavat samasubjektilist küsivat kõrvallauset).

Uurimismaterjali ja teoreetilise kirjanduse alusel tehtud järeldused lähevad enim lahku indikatiivi puhul, mis osutus enamike markeeritud kõneviiside võimalikuks vasteks. Samuti leidub uurimismaterjalis näiteid enamikest markeeritud kõneviisidest indikatiivi vastena. Tulemus pole üllatav: kuna indikatiivile kui markeeritud kõneviisile võib modaalmarkeritega anda mistahes modaaltähenduse. Uurimismaterjalis on indikatiivi ja markeeritud kõneviisi vastavuse puhul enamasti ühes vaadeldavatest keeltest kasutatud indikatiivi ja modaalmarkereid, teises aga sama modaaltähendust väljendatud kõneviisiga. Sama modaaltähendust markeeritakse mõnikord nii ungari kui ka eesti kõrvallauses kahekordselt, nt korraga nii kõneviisi kui ka modaalverbiga, ungari keeles ka kõneviisi ja potentsiaaliliitiga. Selline topeltmarkeering võib teises keeles puududa ja modaaltähendusele viitab indikatiivis predikaat koos modaalmarkeriga (nt modaalverb *võima*, potentsiaaliliide jms), ent võimalik on ka, et modaaltähendus kaob või avaldub laiemas kontekstis.

Eesti kõrvallause imperatiivi/jussiivi ja kvotatiivi kohta polnud allikmaterjali hulgas piisavalt näiteid, et nende esinemuse ja kasutuskontekstide kohta järeldusi teha.

Uurimismaterjalist järelduvaid ungari ja eesti kõneviiside omavahelisi vastavusi on ülevaatlikult kujutatud joonisel 13 (ptk 6). Uurimistulemuste põhjalikum kokkuvõte on esitatud alapeatükis 6.3.6.

Uurimismaterjali hulgas on ka põimlauseid, millest on lähtekeeles saanud iseseisev lause. Lähtekeele kõrvallausele vastab sel juhul mingi element iseseisvas lauses. Ungari lähtekeele puhul on see enamasti *da*-lauselühend, mõnikord ka muu infinitiivi- või atribuuttarind; eesti lähtekeele puhul aga alati atribuuttarind. Eesti infinitiivitarindid ungari kõrvallause vastena kinnitavad keeleteaduslikus kirjanduses esitatud seisukohta, et eesti keeles on infinitiivikonstruktsioonid enam levinud kui ungari keeles. Kuna üldjuhul on sama tähendust võimalik väljendada ka eesti keeles kõrvallausega, tuleb siin siiski arvesse võtta tõlkija valikut, samuti nagu kõrvallausete puhul, millele sihtkeeles vastab atribuuttarind. Uurimismaterjal näitab, et kui ungari–eesti tekstides vastab kõrvallausele mingi element sihtkeele iseseisvas lauses, on see enamasti mõni infinitiivitarind ja vaid harva atribuuttarind; eesti–ungari tekstides aga alati atribuuttarind. Infinitiivitarindite puudumine ungari vastete hulgas viitab samuti nende väiksemale levikule ungari keeles. Atribuuttarindi rohkus aga sellele, et ungari keeles kasutatakse enam ja keerulisemaid atribuudikonstruktsioone. Eeltoodud väited vajaksid siiski veel uurimist: kuna sinne väitekirj keskendub kõneviiside omavahelistele vastavustele, ei mahu nende tõestamine selle väitekirja raamesse.

Väitekirja lõppu on lisatud ungari–eesti terminiloend: uurimistöö aluseks olnud ungarikeelses kirjanduses käibivad keeleteaduslikud terminid ja nende eestikeelsed vasted. Loend aitab seostada väitekirjas kasutatud tõlke- ja originaaltermineid, ent võib olla abiks ka ungarikeelse süntaksikäsitlusega tutvumisel.

LÜHENDID

ABL	–	ablatiiv
ACC	–	akusatiiv
ADS	–	adessiiv
ALL	–	allatiiv
ART	–	artikkel
COND	–	konditsionaal
CSF	–	kausaal-finaal
DAT	–	daativ
DEF	–	definiitne
DEL	–	delatiiv
DET	–	determineeritud
DST	–	distributiiv
EL	–	elatiiv
ESF	–	essiiv-formaal
ESM	–	essiiv-modaal
FUT	–	tulevik
GER	–	gerundium
ILL	–	illatiiv
IMP	–	imperatiiv
IN	–	inessiiv
INC	–	instrumentaal-komitatiiv
INDF	–	indefiniitne
INF	–	infinitiiv
IPFV	–	imperfekt
NEG	–	eitus
PL	–	pluural
POSS	–	possessiivne
POT	–	potentsiaal
PREF	–	prefiks
Q	–	küsiartikkel
REL	–	relatiivne
SBL	–	sublatiiv
SPRE	–	superessiiv
TEMP	–	temporaal
TERM	–	terminatiiv
TRSL	–	translatiiv

SUMMARY

Mood System in the Hungarian and Estonian Subordinate Clause

The main objective of this thesis is to map the functional equivalents in the Estonian and Hungarian mood systems from a synchronic perspective. The thesis uses the methods of translation-based contrastive analysis. While the study aims to describe the entire mood system in the subordinate clause, the main focus is, nevertheless, on the modally marked moods, especially the Hungarian imperative and the Estonian conditional as moods exhibiting a wide range of different functions. Examining the mood system in subordinate clauses also provides insight into the aspects of mood choice that occur only in the subordinate clause. The study also examines the Estonian subordinate clause containing the *da*-infinitive predicate as a frequent subordinate clause type.

The structure of the thesis is as follows. In an introductory chapter the objectives of the thesis are identified. The first chapter also provides an overview of the structure of the thesis as well as of the research material. Hungarian–Estonian and Estonian–Hungarian parallel texts were used as source material to identify subordinate clauses and their equivalents for the study.

The second chapter defines the main concepts of contrastive linguistics. A short overview of the development of contrastive linguistics and its connections with other areas of linguistic study are also given along with a somewhat more detailed examination of the history of the contrastive studies of the Hungarian and the Estonian languages, as well as a review of Estonian–Finnish and Finnish–Hungarian contrastive studies. The history of Hungarian–Estonian contrastive studies is relatively short: it dates back to the 1990s and follows the example of Estonian–Finnish and Finnish–Hungarian contrastive studies which had already been initiated in the 1980s. The main centre of Hungarian–Estonian contrastive studies has been the Department of Uralistics in Szombathely College (later the Department of Uralic languages, University of West Hungary), which, unfortunately, was closed down in summer 2013). The main centre of Estonian–Hungarian contrastive studies is Tartu University, where several Estonian–Hungarian contrastive Masters theses have been written. Although no exhaustive contrastive study of the mood system in the Hungarian and the Estonian subordinate clause has been undertaken up to the present time, nevertheless some articles on various aspects of the subject have been previously published by the author of the present thesis (e.g. Rütmaa 2012, 2010, 2007, 2005, and 2004).

The last part of the second chapter introduces the method of translation-based contrastive studies together with the three main stages of the contrastive study: establishing the *tertium comparationis*, describing and contrasting (e.g. Kurteš 2006: 119; Järventausta 2013: 102–110).

The third chapter introduces one of the main concepts of the thesis, namely the *subordinate clause*, and presents an overview of some widely approved typological structure- and semantics-based classifications of the subordinate clause (e.g. Shopen 2007, Whaley 1997). Section 3.2. is dedicated to the treatment of the subordinate clause in Hungarian linguistics (e.g. Haader 2000^a, 2000^b, 1999). It presents an overview of some classifications of the subordinate clause, connections between the different classifications and conceptual systems used in them. Among the classifications the most suitable for the purposes of the thesis have been chosen also with regard to common usage in both typological and Estonian linguistics. Hungarian subordinate clauses are divided into two classes: those clauses with free subordination (*független alárendelés*) and those with category bound subordination (*függő alárendelés*). This second class consists of two subtypes: *hogy*- and relative clauses (*vonatkozó alárendelés*).

Section 3.3. offers an overview of the treatment of the subordinate clause and some widely approved classifications of the subordinate clause in Estonian linguistics (EKG II 1993). The Estonian subordinate clause is divided into three classes: adverbial clause (*adverbiaallause*), complement clause (*komplementlause*) and relative clause (*relatiivlause*). Section 3.4. contrasts Hungarian and Estonian classifications of the subordinate clause with the widely used classification found in typological linguistics and shows that, despite the diversity of the treatment of syntax in Hungarian linguistics, subordinate clauses are almost always divided into more or less corresponding classes. In this thesis two classifications of subordinate clauses are used: a classification based on the role of the subordinate clause as the part of a sentence (subject clause, object clause etc.) and a classification based on the structure of the sentence. The latter divides the subordinate clauses into three classes: the complement, the relative and the adverbial clause, as seen in Figure 1 (Estonian notions used in this thesis are also shown in Figure 1).

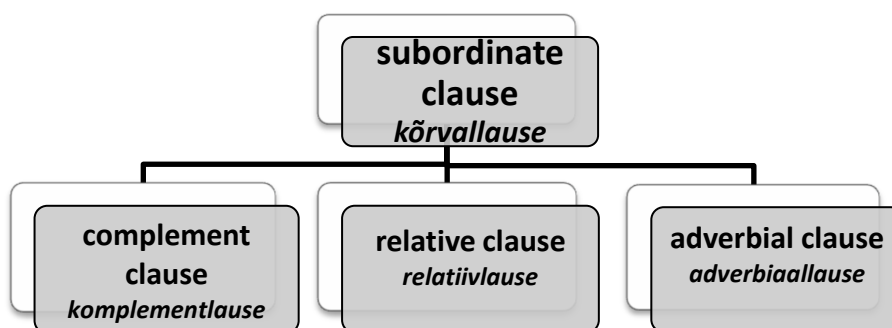

Figure 1 Classification of subordinate clauses as used in the thesis

The fourth chapter introduces the notion of *modality* to create the necessary background for discussing the functions of moods in the subsequent chapters. After a brief overview of the treatment of modality in general (e.g. Palmer 2001, Givón 2001, Nordström 2010, van der Auwera & Plungian 1998, Aikehenwald 2004) as well as in Hungarian (Kugler 2000, Hegedüs 2005, Pete 2002) and in Estonian (Uuspõld 1989, EKG II 1993, Erelt 2013) linguistics, moods as means of expressing modality both in Hungarian and in Estonian are discussed. Among different types of modality in the Hungarian and Estonian languages moods mostly explain reality evaluations of a situation (in Hungarian the opposition of indicative and conditional/imperative, in Estonian indicative/quotative and conditional/jussive), but also possibility evaluations of the dynamic modality (in both Hungarian and Estonian the opposition of indicative and conditional) and probability evaluation of the epistemic modality (in both Hungarian and Estonian the opposition of indicative and conditional).

Section 4.2. presents an overview of the relationship between communicative-modal sentence types and mood choice in subordinate clauses (e.g. Keszler 1989^a). It is shown that certain sentence types prefer certain moods (e.g. the predicate of the imperative subordinate clause is often in the imperative in Hungarian and in the conditional or jussive in Estonian), but there are also several other factors that participate in the mood choice of subordinate clauses (e.g. the semantics of the main clause).

Section 4.3. is mostly based on Hungarian linguistic literature, where the effect of matrix predicate semantics on the form of subordinate clause predicate is widely studied (e.g. Tóth 2008, Farkas 1992). There have been several attempts to describe the semantic groups of matrix predicates that license or allow certain moods (e.g. Tóth 2008, 2005; Farkas 1992, Bánréti 2001). This chapter is mostly based on the treatment of semantic groups of matrix predicates of Hungarian complement clauses by Enikő Tóth (2008). Also an attempt is made to explore the behaviour of matrix predicate groups described by Tóth in Estonian. It should be emphasised that in treating the effect of matrix predicates on the form of its complements predicate in Estonian this chapter is highly experimental. The main purpose of the chapter is to address unsolved problems in the treatment of Estonian complex sentences. As the focus of this thesis is on the subordinate clause, describing and defining the semantic groups of matrix predicates as well as their effect on the mood choice of the complement clause predicate so this chapter aims merely to provide potential subject matter for future research. Nevertheless, a preliminary experiment based on the mother tongue language competence of the author of this thesis has shown that in choosing between marked and non-marked moods matrix predicates with similar semantic characters seem to have a similar effect on the form of complement clause predicates in both Hungarian and Estonian. However, some Estonian verb groups license an infinitive construction rather than a clause as their modifier. If a certain semantic group of the matrix predicate licenses a marked mood, it will usually be the imperative in Hungarian and the conditional in Estonian, that is – as will be shown in the following chapters – the mood functioning as subjunctive in both languages.

Nevertheless, an inherent negative meaning of the matrix predicate or matrix negation may trigger the conditional in either language.

The fifth chapter is dedicated to the treatment of mood: first a survey of the treatment of the concept of mood as well as different moods in typological literature is given with particular emphasis on mood choice in subordinate clauses (e.g. Thieroff 2010, Noonan 2007, Whaley 1997). Based on their (modal) markedness the moods are divided into two groups: non-marked moods (indicative) and marked moods (e.g. imperative, conditional, subjunctive).

Sections 5.2. and 5.3. deal with the Hungarian and Estonian mood systems respectively. After a survey of the treatment of the concept of mood in Hungarian and Estonian linguistic literature the functions of Hungarian and the Estonian moods are discussed with emphasis on the mood choice in subordinate clause predicates; then the mood systems of Hungarian and Estonian subordinate clauses are contrasted. Section 5.4. presents the main factors of mood choice in the subordinate clause and a contrasting overview of Hungarian and Estonian subordinate clause mood systems based on theoretical literature. Correspondences between the respective mood systems of the two languages established in this chapter are reviewed in the following chapter on basis of the research material.

Treatises of Hungarian grammar traditionally speak of three moods: indicative, conditional and imperative (e.g. MMNyR 1970), but there has been much discussion over a possible subjunctive sharing its morphological marker with the imperative (e.g. Prileszky 1974, Pataki 1984, Pomozi 1991, Molnár 1994, Pusztay 1991, MLN 2001, MNK 2003, Tóth 2005). At first the subjunctive use of an imperative form was considered to be specific to the Hungarian imperative. However, more recent sources treat the subjunctive imperative as a separate linguistic category (e.g. É. Kiss 1999, MG 2000) or even replace the imperative with the subjunctive in the Hungarian mood system (e.g. Farkas 1992, Hegedűs 2005, Tóth 2008, Groot 2010). In this thesis the Hungarian imperative is treated as a single mood. Nevertheless, wherever possible the two functions are pointed out.

Modern Estonian grammatical tradition distinguishes between five different moods: indicative, conditional, imperative, jussive and quotative (EKG I 1995; EKG II 1993; Erelt 2003, 2013; EKK 2007). The specific characteristic of the Estonian mood system is the possibility of expressing the mode of reporting, as introduced into the Estonian mood system by Huno Rätsep (1971): indirect presentation of the message can be expressed by the quotative and indirect commands by the jussive. As the Estonian quotative is in fact a reported indicative and the jussive a reported imperative their equivalents in Hungarian (which lacks the possibility of expressing the mode of reporting by the means of mood) should be the indicative and the jussive. Nevertheless the jussive is still a newcomer to the Estonian mood system and reported commands are often expressed by other means (e.g. the conditional). Also, since the Estonian imperative, being the mood that expresses direct command, can only appear in

subordinate clauses containing mixture of direct and indirect speech and since the third person forms of the imperative and jussive are homonymous, so in this thesis the imperative and jussive are mostly treated together. The Estonian conditional is a complicated category with many functions which in subordinate clauses have some common features with the Hungarian imperative: it can function as the subjunctive and express reported command. The main functions of the Hungarian and Estonian moods in the subordinate clause are presented in Table 1.

Table 1. The main functions of the Hungarian and Estonian moods in the subordinate clause

Mood	Hungarian	Estonian
Indicative	<ul style="list-style-type: none"> • presentation of the statement 	<ul style="list-style-type: none"> • presentation of the statement
Conditional	<ul style="list-style-type: none"> • irreal condition • wish/command • pragmatic factor: politeness 	<ul style="list-style-type: none"> • irreal condition • wish/command • pragmatic factor: politeness • licensed by matrix predicate/clause • predicate of final clause
Imperative (jussive)	<ul style="list-style-type: none"> • direct command • reported command • licensed by the semantics of matrix verb/clause • predicate of the final clause 	<ul style="list-style-type: none"> • direct command • reported command
Quotative	—	<ul style="list-style-type: none"> • reported message • speaker distances herself/himself from the message and takes no responsibility for the truthfulness of the message

Section 5.4.1. identifies the main factors of mood choice in Hungarian and Estonian that only appear the subordinate clause:

- **semantics of the matrix verb/clause:** in Hungarian usually licenses the imperative, in Estonian the conditional, so in both cases the mood functions as a subjunctive;
- **logic relations between the matrix clause and the subordinate clause:** the form of predicate of the final clause is in Hungarian always imperative and in Estonian often conditional (in Estonian the predicate of the final clause which has the same subject as the matrix clause can also be in the *da*-infinitive), here also we are dealing with the subjunctive function of the above-mentioned moods;

- **inherent negative matrix verb or matrix verb negation:** may license the conditional both in Hungarian and Estonian subordinate clauses. In Hungarian it can also license the imperative in semantic groups of matrix verbs which usually license the indicative;
- **some complementizers:** in Hungarian the predicate of the subordinate clause beginning with *mintha* 'as if' is always in the conditional; in Estonian conjunctions like *kuigi* 'though', *ilma et* 'without', *nagu* 'as if', *justkui* 'as if', *otsekui* 'as if' often license the conditional;
- **some correlates:** in Hungarian the *hogy*'that'-clause which belongs to *ahelyett* 'instead of' and *anélkül* 'without' is usually in the conditional; in Estonian the *et*'that'-clause belonging to the Estonian equivalents *selle asemel* 'instead of' and *ilma* 'without' is likewise often in the conditional. Nevertheless in Estonian they often form a correlate-conjunction with the conjunction and therefore can also be treated in the previous category; the predicate of the subordinate clause beginning with *ilma et* can also be a *da*-infinitive;
- **reported mode:** it is specific feature of Estonian that a reported message can be marked by the quotative and a reported command by the jussive.

In Estonian the mood choice of the relative clause can influence the matrix clause: the conditional of the relative clause predicate can indicate that the head of the subordinate clause is non-specific (Pajusalu & Pajusalu 2010).

Section 5.4.2. contrasts the Hungarian and Estonian mood systems and moods. The differences in the mood systems of Estonian and Hungarian can partly be explained by the differences in grammatical tradition (e.g. the lack of jussive in Hungarian) and partly by the differences in the two language systems, i.e. several unusual functions of the Estonian conditional and Hungarian imperative, the lack of quotative in Hungarian, etc. Theoretical sources confirm the argument presented in the introduction, namely that in both Hungarian and Estonian mood systems there is one particular mood which has a wider range of functions than the others: the Hungarian imperative and the Estonian conditional. At the same time both moods have several common functions, for instance expressing reported command and the role of the subjunctive. The main correspondences between the Hungarian and the Estonian moods in subordinate clauses according to theoretical sources are shown in Figure 2. The direction of correspondence is indicated by both the direction of the arrow and the type of line: a continuous line indicates correspondence in both directions, the dashed line only from Estonian to Hungarian. Also the Estonian *da*-infinitive predicates as frequent equivalents to both Hungarian subordinate clause imperative and conditional (e.g. Rüütmaa 2010) are presented in the figure. Note that the Estonian imperative/jussive can only be equivalent to the Hungarian imperative in imperative functions, i.e. in cases where the subordinate clause is a reported command or a mixture of direct and indirect speech.

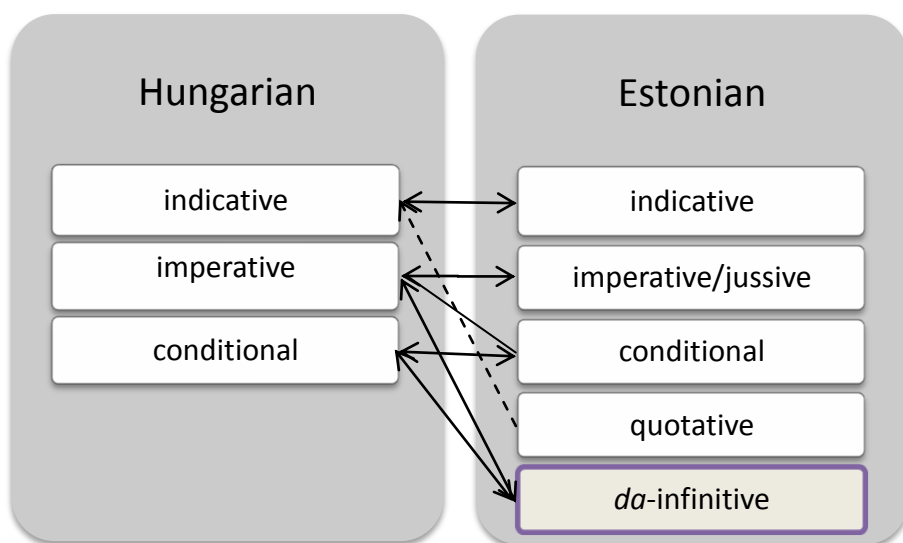

Figure 2 Correspondences between Hungarian and Estonian moods in the subordinate clause and the Estonian subordinate clause with *da*-infinitive predicate

The sixth chapter tests the correspondences between the Hungarian and Estonian mood systems and the criteria for mood choice in Hungarian and Estonian subordinate clauses that were established in the fifth chapter based on linguistic literature. The main focus is on the functional differences and similarities of the Hungarian and Estonian mood systems. The main correspondences between the Hungarian and Estonian moods are mapped using Hungarian–Estonian and Estonian–Hungarian parallel texts. An overview of equivalents of both Hungarian moods in Estonian and Estonian moods in Hungarian is presented. The main emphasis is on the marked moods, especially the two moods with a complex scale of differing functions, i.e. the Hungarian imperative and the Estonian conjunctive. Estonian equivalents of Hungarian subordinate clause moods are treated in section 6.1. and Hungarian equivalents of Estonian subordinate clauses in section 6.2.

At first sight the Hungarian subordinate clause mood system seems to be considerably more limited than the Estonian. However, the research material shows that despite some Estonian moods (quotative, imperative/jussive) belong to the mood system, they are not widely used in subordinate clauses. The same tendency can be observed both among the Estonian equivalents of the Hungarian subordinate clause moods as well as in the texts with the Estonian as the source language. Hence in the research material the marked moods of the Hungarian subordinate clause mood system are the conditional and the imperative, whereas the marked moods of the Estonian mood system are mostly represented by the conditional, nevertheless also subordinate clause predicates in *da*-infinitive are represented because of some mood-like characters.

Firstly, a statistical overview of each mood in the subordinate clause observed in the research material is given followed by a qualitative analysis of the example sentences in order to detect the functional equivalents in the Hungarian and Estonian mood systems and the criteria for mood choice in the subordinate clause.

Altogether a total of 1828 Hungarian complex sentences with their Estonian equivalents and 989 Estonian complex sentences with their Hungarian equivalents were studied. In most cases the equivalent of a complex sentence in one language was also a complex sentence in the other (96% of the Hungarian and 97% of Estonian complex sentences had complex sentences as their equivalents). In cases where the equivalent of the Hungarian complex sentence is a simple sentence in the Estonian, the Hungarian subordinate clause is usually inserted into the Estonian simple sentence as an infinitive construction or attribute; in the opposite direction the only possible equivalent of the Estonian subordinate clause is an attribute.

Statistical data concerning the Estonian equivalents of the Hungarian subordinate clause indicative, conditional and imperative is given in Figures 3–5.

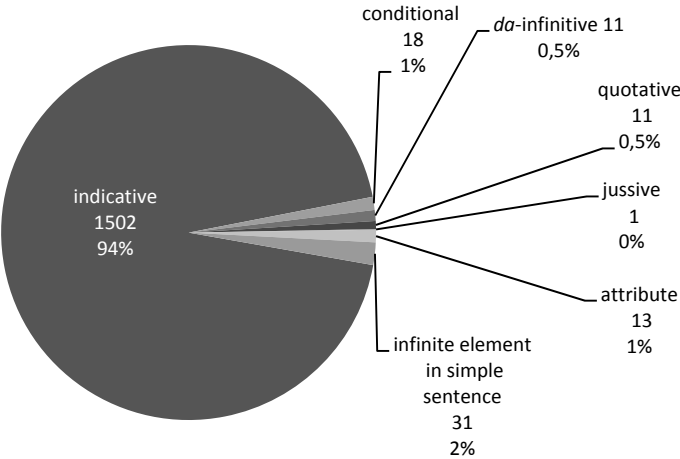

Figure 3 Estonian equivalents of the Hungarian subordinate clause indicative

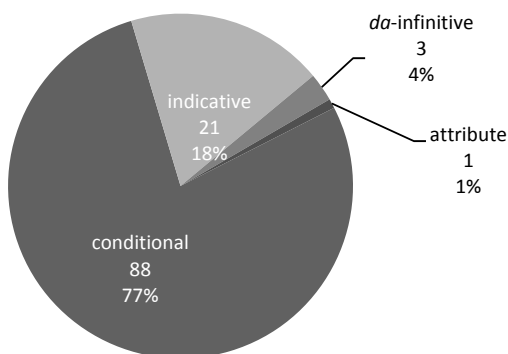

Figure 4 Estonian equivalents of the Hungarian subordinate clause conditional

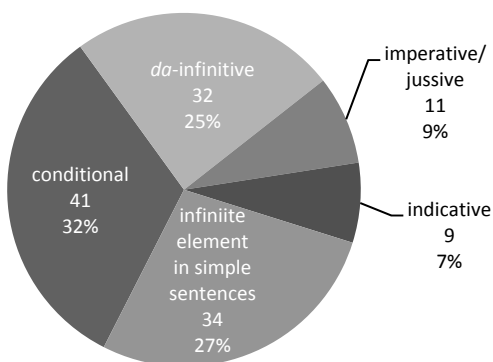

Figure 5 Estonian equivalents of the Hungarian subordinate clause imperative

Statistical data concerning the Hungarian equivalents of the Estonian subordinate clause indicative, conditional and *da*-infinitive predicate is given in Figure 6–8.

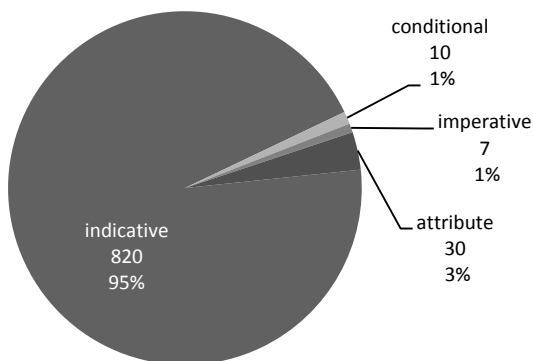

Figure 6 The Hungarian equivalents of the Estonian subordinate clause indicative

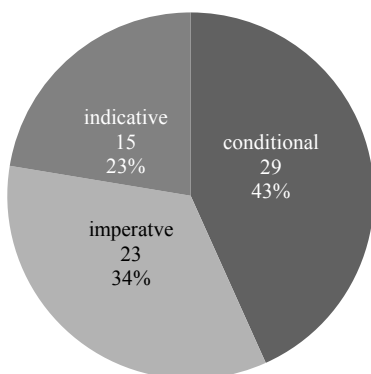

Figure 7 The Hungarian equivalents of the Estonian subordinate clause conditional

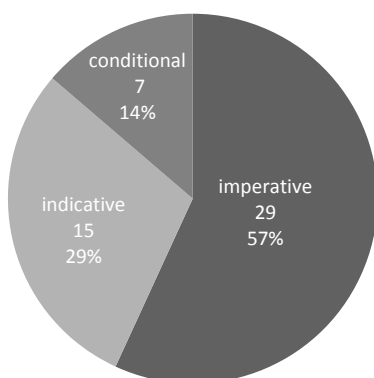

Figure 8 The Hungarian equivalents of the Estonian subordinate clause *da*-infinitive predicate

Analysis of the research material confirms the presumptions made based on the theoretical sources. The equivalent of the indicative in the subordinate clause of one language is usually also indicative in the other. Nevertheless, in some cases marked moods elements) than mode.

The equivalent of the may also be equivalents of the indicative. This kind of equivalence occurs when the source language clause is modally marked by some other means (e.g. lexical subordinate clause conditional in one language is often conditional in the other. In addition, the main function of the conditional in both languages is to express the irreality or hypothetical character of a situation. Nevertheless, the Estonian equivalent of the Hungarian subordinate clause conditional can also be indicative or sometimes *da*-infinitive while the Hungarian equivalent of the Estonian subordinate clause may be conditional, indicative or imperative. The indicative acts as an equivalent of the conditional in cases where in the target language means other than the conditional are used to mark the modal meaning that in the source language is expressed by the

conditional; the *da*-infinitive can be the equivalent of the Hungarian subordinate clause conditional while the Hungarian imperative may act as equivalent of the Estonian subordinate clause conditional in cases of reported command. The Hungarian subordinate clause imperative can also be the equivalent of the Estonian subordinate clause conditional which is used in the functions of the subjunctive (mostly in complement or final clauses).

The Hungarian subordinate clause imperative is the only mood which has not the mood with the same label in Estonian as its most common equivalent. It also has the widest range of different equivalents: the most frequent equivalents of the Hungarian subordinate clause imperative are the Estonian conditional and *da*-infinitive predicate, less frequent imperative/jussive and indicative. The Estonian conditional and *da*-infinitive predicate can be equivalents to the Hungarian subordinate clause imperative in cases where it fulfils the functions of the subjunctive or expresses a reported command. The Estonian imperative/jussive can be the equivalent of the Hungarian imperative only if the latter expresses a reported command, and indicative in cases where means other than mood have been used to express the same modality as the Hungarian imperative. Insufficient examples were found of the Estonian subordinate clause imperative or jussive to allow conclusions to be made.

The equivalent of the Estonian *da*-infinitive predicate in the Hungarian subordinate clause is most frequently the imperative, in most cases appearing as reported commands and in final clauses, but sometimes also in adversative comparative *selle asemel et* 'instead of' clauses in cases where a sense of obligation is stressed. The Hungarian subordinate clause conditional is equivalent to the Estonian *da*-infinitive predicate most commonly in adverbial *selle asemel et* clauses where the irrealty of a situation is stressed; in real conditional clauses the Hungarian subordinate clause indicative is the most common equivalent.

Qualitative analysis of the research material confirms that in subordinate clauses the Hungarian imperative and the Estonian conditional have several common features: both can express reported command or functions of subjunctive and form the predicate of the final clause. However, the Hungarian and Estonian conditional (both expressing irreal and hypothetical situations) as well as the Hungarian imperative and Estonian *da*-infinitive predicate (both able to express reported command and form the predicate of the final clause) also share common features in subordinate clauses, as too do the Hungarian conditional and Estonian *da*-infinitive predicate. (Each of these last mentioned pairs can form a predicate of a comparative clause that begins with *ahelyett hogy / selle asemel et* 'instead of' and has the same subject as the matrix clause. Similarly, they can form a predicate of an interrogative clause in cases where the clause has the same subject as the matrix clause and modifies a question verb or a verb expressing knowledge, judgement or doubt.)

In the research material a type of Hungarian irreal conditional sentence was detected for which no references could be found in the theoretical sources: an

irreal conditional sentence with the (negated) predicate of the conditional clause in the indicative and the matrix predicate in the conditional (i.e. not also in conditional as theoretical sources suggest). In this type of sentence the Hungarian subordinate clause expresses a real situation and the negation of the subordinate clause predicate makes the situation described by the matrix clause counterfactive (examples 10 and 101 in Chapter 6). The sentence type did not occur frequently but did occur in both Hungarian–Estonian and Estonian–Hungarian material besides in Hungarian–Estonian material taken from a popular-science text), which confirms its existence in literary language.

The greatest differences between conclusions inferred from linguistic literature and drawn on the basis of the current research material appeared in the usage of the indicative mood in subordinate clauses. The subordinate clause indicative acted as the equivalent of all the marked moods. This manifested itself as the ability of various modal markers to confer a wide range of modal meanings on the indicative predicate, including modal meanings of the marked moods. This feature of the indicative is generally overlooked in linguistic literature, which tends to emphasise the typical functions of the indicative, i.e. the expression of modally non-marked statements. Nevertheless, this feature of the indicative was more commonly observed in the research material and therefore represents the real usage of the indicative. In the research material a marked mood is usually equivalent of the indicative in cases where in one language the predicate of the subordinate clause is in the indicative with some modal markers added to it while in the other the same modal meaning is expressed by one of the marked moods. In some cases the modal meaning can be double marked by, for example, both mood and modal verb; in the Hungarian also by mood and suffix of potential (*-hat/-het*). This kind of double marking in one of the studied language is often absent in the other, in which cases the modal meaning is only expressed by non-mood modal markers (e.g. suffix of potential, modal verb).

Insufficient material was found to allow conclusions to be drawn concerning the Estonian subordinate clause imperative/jussive and quotative. Nevertheless, those examples which did occur appeared to confirm the data of linguistic literature: the Estonian imperative/jussive is very rare and in subordinate clauses its functions are usually fulfilled by the conditional or *da*-infinitive; the Estonian quotative is also rare and used only in specific texts, in the Hungarian the functions of the Estonian quotative are usually expressed by the indicative (and by certain lexical means).

The main correspondences between the Hungarian and the Estonian moods in the subordinate clauses according to analysis of the research material are shown in Figure 9. The direction of correspondence is indicated both by the direction of an arrow and the type of the line: a continuous line indicates mutual correspondence, a dashed line only in the direction from Estonian to Hungarian. Only correspondences which formed at least 1% of all the equivalents of a given mood are indicated in the figure. The figure shows that in most cases

Hungarian–Estonian and Estonian–Hungarian equivalents confirm one another, the only exceptions being the Estonian quotative – Hungarian indicative, the Hungarian indicative – Estonian *da*-infinitive and the Estonian imperative/jussive – Hungarian imperative (there were either less than 1% or no examples at all of these pairings). Note that the Estonian imperative/jussive can only be the equivalent of the Hungarian subordinate clause imperative in functions of the imperative, in other words in cases where the subordinate clause expresses a reported command or mixture of direct and indirect speech.

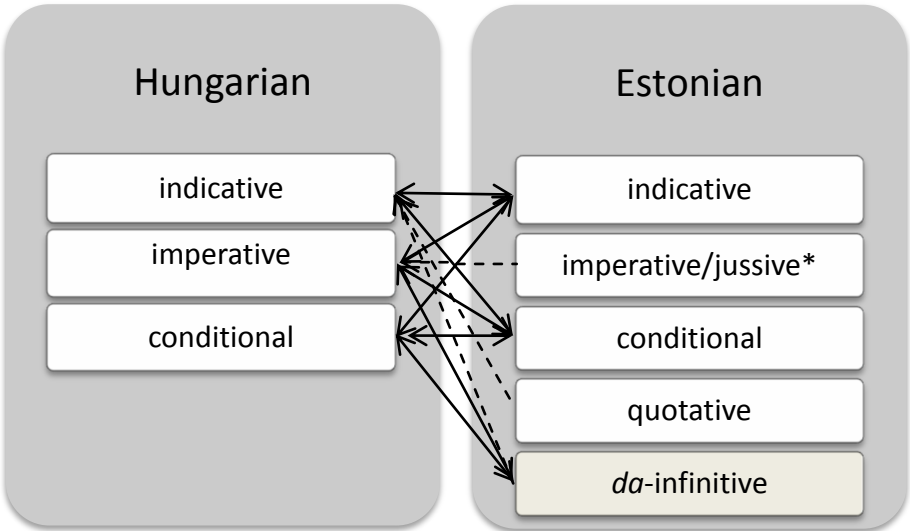

Figure 9 Correspondences between Hungarian and Estonian moods in the subordinate clause and the Estonian subordinate clause with *da*-infinitive predicate based on the analysis of the research material

In summary we can say that the research analysis confirmed most of the conclusions drawn from existing linguistic literature. However, the correspondences between the various moods in Hungarian and Estonian subordinate clauses are somewhat more complex than has previously been reported. This is mostly because the same modal meaning can be expressed by a marked mood or by various other means of expressing modality (or by both), so in many cases marked moods can be the equivalent of the indicative. Nevertheless, the reason for some of the dissimilarities between the correspondences of the Hungarian and the Estonian moods in subordinate clauses as inferred from theoretical sources (Figure 2) and the correspondences deduced from the study of the research material (Figure 9) is that some Estonian moods are used very rarely and only in specific texts, hence the meaning of these moods is often expressed by other means (e.g. reported command rather by conditional or *da*-infinitive predicate than jussive).

In conclusion it should be emphasised that although the thesis fulfilled its main objectives of creating a contrastive map of the Hungarian and Estonian subordinate clause mood system and establishing correspondences between the various Hungarian and Estonian moods in the subordinate clause, there remains much potential for further research in the area of mood choice in subordinate clauses as well as subordinate clause equivalents between the two languages in question. To mention a few of these: Estonian infinitive constructions as equivalents of the Hungarian subordinate clause could be one of the areas requiring further research, likewise the diachronic background of expressing subjunctive functions using the imperative in Hungarian and conditional in Estonian. In addition, one of the problems encountered during the research was the absence of any previous research on the influence of matrix predicate semantics on complement clause mood choice in Estonian. This is an area that has been widely studied in Hungarian linguistics but almost totally neglected in Estonian.

A list of Hungarian syntactic concepts drawn from referenced Hungarian linguistic literature is included at the end of the thesis together with their Estonian equivalents as used in the thesis. This list aims to connect the concepts used in the thesis with their originals in Hungarian but can also be helpful in reading Hungarian linguistic literature on syntax.

UNGARI-EESTI TERMINILOEND

- alany** – subjekt, alus
alanyi mellékmondat – aluslause
alanyi ragozás – indetermineeritud
 pööramine
alapmodalitás – põhimodaalsus
alaptag – peasõna
alárendelés – alistus(seos)
alárendelő mellékmondat – kõrvallause
alárendelő összetett mondat – põimlause
aletikus – aleetiline
állandó határozó – seotud laiend
állapothatározói mellékmondat –
 seisundilause
állítás – jaatus
állítmány – predikaat, öeldis
állítmányi mellékmondat – predikatiiv-
 kõrvallause (otsetõlge *predikaatlause*:
 ungari keelekäsitluses *predikatiivi*
 mõistet ei tunta, seda loetakse
 predikaadi osaks)
állító – jaatav
anaforikus – anafoorne, tagasiviiteline
aspektus – aspekt
- beágyaz** – sisestama
beszédaktus – kõneakt
beszélő – kõneleja
beszélői attitűd – kõneleja suhtumine
birtokos jelzői mellékmondat – omas-
 tavaline täiendkõrvallause
birtokos névmás – possessiivpronoomen
birtokos személyrag – possessiivsufiks
bővítmény – laiend
- célhatározói mellékmondat** – põhjus-
 lause
címzett – adressaat
- deontikus** – deontiline
dinamikus – dünaamiline
- egyenes beszéd** – otsekõne
egyenes és függő idézet közötti átmeneti
 típus – siirdkõne
egyeztetés – kongruents, ühildumine
egyszerű mondat – lihtlause
- egzisztenciális** – eksistentsiaalne
eldöntendő kérdés – valikküsilause
ellentétes kötőszó – vastandav sidesõna,
 adversatiivne konjunksioon
ellentétes mellékmondat – vastandav
 kõrvallause
előfeltézés – eede
episztemikus – episteemiline
értékelő modalitás – episteemiline
 modaalsus
eszközhatározó – instrumentaalad-
 verbiaal, vahendimäärus
explicit – eksplitsiitne
- faktív ige** – faktiivverb
faktivitás – faktiivsus
fej – põhi
felkiáltó mondat – hüüdlause
felszólító mód – imperatiiv, käskiv kõne-
 viis
felszólító mondat – käsklause
feltételes – konditsionaalne, tingimuslik
feltételes mód – konditsionaal
feltételes mondat – tingimuslause
fokhatározói mellékmondat – määra-
 lause
fókus – fookus
főmondat – pealause
főnév – substantiiv, nimisõna
főnévi igenév – infinitiiv
főnévi vonatkozó névmás – relatiiv-
 pronoomen, siduv asesõna
független mellékmondat – vaba alistus-
 seosega kõrvallause, adverbiallause
függő alárendelés – seotud alistus
függő beszéd – kaudkõne
függő idézet – kaudkõne
függő kérdés – kaudne küsimus
funkcionális mondat – funktsionaal-
 süntaks
- generikus mondat** – geneeriline lause
- halmozott mondatrészes mondat** –
 koondlause
hasonlító – võrdlev

hasonlító határozói mellékmondat –
 kõrvutuslause
hasonlító szerkezet – võrdlusstruktuur
határozatlan – määramata, indefiniitne
határozatlan – määramata, indefiniitne
határozatlan névelő – määramata
 artikkel
határozatlan névmás – indefiniitne
 pronoomen
határozatlan ragozás – indetermineeritud
 pööramine
határozó – määrus, adverbiaal
határozói mellékmondat – adverbiaal-
 lause, määruslause
határozószó – määrsõna, adverb
határozott – määratud, definiitne
határozott névelő – määratud artikkel
határozott ragozás – determineeritud
 pööramine
határozottság – määratus, definiitsus
ható ige – potentsiaaliliitega (*-hat/-het*)
 verb
helyhatározói mellékmondat – koha-
 lause
hogy-mellékmondat – *hogy*-kõrvallause,
 komplementlause

időhatározói mellékmondat – ajalause
ige – verb, pöördsõna
igetalak – verbivorm
igedő – aeg
igekötő – verbiprefiks
igekötős ige – prefiksverb
igemód – kõneviis
implicit – implitsiitne
indulatszó – hüüdsõna, interjektsioon
infinitivus – infinitiiv
intonáció – intonatsioon
irreális – irrealne

jel – tunnus
jelen idő – olevik
jelző – atribuut, täiend
jelzői mellékmondat – täiendkõrvallause,
 atribuutlause
jövő idő – tulevik
kategória – kategooria

kategoriális alárendelés – kategoriaalne
 alistusseos: *hogy*-kõrvallause +
 relatiivlause
képző – liide
kérdő mondat – küsilause, interrogatiiv-
 lause
kérdő névmás – interrogatiivpronoomen,
 küsiv asesõna
kérdőszó – küsisõna
kiegészítendő kérdés – eriküsilause
kiegészítő modalitás – lisamodaalsus
kiemelés – esiletõst
kifejezés – fraas; väljend
kijelentés – väide
kijelentő mód – indikatiiv, kindel kõne-
 viis
kijelentő mondat – väitlause, deklaratiiv-
 lause
korlátozó vonatkoztatás – restriktiivne
 relativiseering
kötelező határozói mellékmondat –
 rektsiooniadverbiaalause
kötőmód – subjunktiiv
kötőszó – sidend, sidesõna
kötött bővítmény – seotud laiend
kötött határozói mellékmondat –
 rektsiooniadverbiaalause
következményes – konsekutiivne
következményes mellékmondat –
 konsekutiivlause, tagajärgelause
kvantifikáció – kvantifikatsioon
lényegi tartalomadó mellékmondat –
 põhisisukõrvallause
lexikális – leksikaalne

megengedő – kontsessiivne, mõõnev
megengedő határozó – mõõndusmäärus,
 kontsessiivadverbiaal
megengedő kötőszó – mõõnev sidesõna,
 kontsessiivkonjuktsioon
megengedő mellékmondat – mõõndus-
 lause, kontsessiivlause
megnyilatkozás – teade
mellékmondat – kõrvallause
melléknév – omadussõna, adjektiiv
melléknévi igenév – partitiip, kesksõna
mellérendelés – rinnastus

mellérendelő kötőszó – rinnastav
 sidesõna
mellérendelő összetett mondat – rind-
 lause
mértékhatározói mellékmondat –
 määralause
mód – kõneviis
modális – modaalne
modális partikula – modaalpartikkel
modális segédige – modaalverb
modalitás – modaalsus
módbeli – modaalne
módbeli segédige – modaalverb
módbeli segédészó – modaalsõna
módhatározói mellékmondat – viisi-
 lause
módosít – modifitseerima
módosító – modifitseeriv, modifitseerija
módosítószó – modaalsõna
modus – kõneviis
mondat – lause
mondatbeágyazás – lause sisestamine
mondatfajta – lausetüüp
mondatnév – lausenimi
mondatrész – lauseliige
mondatrészkifejtő mellékmondat –
 lauseliikmeline kõrvallause
mondatszerkezet – lauseehitus
mondattan – süntaks, lauseõpetus
mozzanatos ige – momentaanverb
múlt idő – minevik
mutató névmás – demonstratiiv-
 pronoomen, näitav asesõna

nem korlátozó vonatkoztatás – mitte-
 restriktiivne relativiseering
nem kötött bővítmény – vaba laiend
nem mondatrészkifejtő mellékmondat –
 mittelauseliikmeline kõrvallause
nem referenciális – mittereferentne
névelő – artikkel
névmás – asesõna, pronoomen
névszó – noomen, käändsõna
névszói állítmány – predikatiiv (otsetõlge
noomenpredikaat: predikatiiv lauses,
 mille õeldis on indikatiivi kolmandas
 isikus ja seega implitsiitne)
névutó – postpositatsioon

õhajtás – soov
õhajtó mondat – soovlause
okhatározó – otstarbemäärus
okhatározói mellékmondat – otstarbe-
 lause

õsszetett mondat – liitlause

partikula – partikkel
predikáció – predikatsioon
predikátum – predikaat
propozíció – propositioon
prozódia – prosodia

rag – lõpp, tunnus
ragozott ige – verbi finitvorm
reális – reaalne
referenciális – referentne
régens – regent
réma – reema
részleges tartalomadó mellékmondat –
 lisasisukõrvallause

sajátos jelentéstartalmú mellékmondat
 – eritähenduslause
speciális utalószó – erikorrelaat
szabad bővítmény – vaba laiend
szabad függő beszéd – siirdkõne
számhatározói mellékmondat – kvan-
 tumlause
számnev – numeraal, arvsõna
szegédige – abiverb
szemantika – semantika
szemantikai többlettartalmat hordozó
mellékmondat – eritähenduslause
személyes névmás – personaal-
 pronoomen
személytelen – impersonaalne
szintaxis – süntaks
szórend – sõnajärg
szó szerkezet – sõnaühend

tagadás – eitús
tagadó – eítav
tagmondat – osalause
tagolás – liigendus
tárgy – objekt, sihitis
tárgyas ragozás – determineeritud
 põõramine

tárgyi mellékmondat – sihitislause
tartalomadás – sisu edastamine
tartalomadó mellékmondat – sisu-
 edastav kõrvallause
tartalomkifejtés – sisu edastamine
tartalomváró mellékmondat – sisu-
 eeldav kõrvallause
toldalék – afiks, liide
topik – topik

utalószó – korrelaat

válasz – vastus
választó kérdés – valikküsilause

valódi kötőszó – (alistav) sidesõna
visszaható névmás –
 refleksiivpronoomen
vonatkozó kifejezés – relatiivfraas
vonatkozó mellékmondat –
 relatiivkõrvallause
vonatkozó névmás – relatiivpronoomen,
 siduv asesõna
vonatkozó névmási határozószó –
 relatiivproadverb
vonatkozó alarendelés – relatiivne
 alistusseos (relatiivlause)
vonatkoztatás – relativiseering
vonzat – rektsioon

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. Evidentiality. New York: Oxford University Press.
- Alas, Reet & Treikelder, Anu 2010. Some remarks on reported evidentiality in French and in Estonian: a contrastive approach. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 6 = Estonian Papers in Applied Linguistics 6. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper (toim). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 7–23.
- Andrews, Avery D. 2007. Relative Clauses. – Language Typology and Syntactic Description. Shopen, Timothy (ed.) Second edition Volume II: Complex Constructions. New York: Cambridge University Press, 206–236.
- Aradi, András 2004. A magyar kötőmódhasználat kérdéséhez. Előadás a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson.
<http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/aradia.rtf> (22.04.2010)
- Balogh, Judit 2000. A kötőszó. – Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 268–274.
- Bánhídi, József 1976. A Contrastive Presentation of Hungarian and English Predicative Constructions. – Annales Universitatis Scientiarum Budapestinesis De Ronaldo Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica. Tomus VII, 193–202.
- Bánréti, Zoltán & Dudás Kálmán, Gyuris Beáta, Kálmán László, Novak Attila, Trón Viktor 2001. Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I. Kálmán László (szerk.) – Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VI. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bencédy, József & Fábián Pál, Velcsov Mártonné 1991. A mai magyar nyelv. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Berrár, Jolán 1989. Megjegyzések a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok kérdésköréhez. – Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Rác Endre, Szatmári István (szerk.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 171–187.
- Chesterman, Andrew 1998. Contrastive functional analysis. – Pragmatics & Beyond. New Series. Andreas H. Jucker (ed.). Amsterdam: John Benjamins.
- Cowper, Elisabeth & Currie Hall, Daniel 2008. The Hungarian Conditional: Non-Deictic Counterfactuality. – Proceedings of the 2008 annual conference of the Canadian linguistic Association.
http://homes.chass.utoronto.ca/~cla-acl/actes2008/CLA2008Cowper_Hall.pdf (5.03.2014).
- Cristofaro, Sonia 2003. Subordination. – Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory. Oxford University Press.
- Crystal, David 2008. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Blackwell.
- De Haan, Ferdinand 2004. Typological Approaches to Modality. – (2005) Modality. William Frawley (ed.) Berlin: Mouton de Gruyter.
<http://www.google.com/search?q=de+haan+typological&rls=com.microsoft:et:IE-SearchBox&ie=UTF-8&oe=UTF-8&sourceid=ie7&rlz=11I7ADBFe> (27.06. 2013)
- Durst, Péter & Janurik, Boglárka 2011. The acquisition of the Hungarian definite conjugation by learners of different first languages. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 21. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 19–44.
- Ehvert, Marilis 2012. Konditsionaalist kõrvallauses. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- É. Kiss, Katalin 2004. The Syntax of Hungarian. – Cambridge Syntax Guides. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss, Katalin 2003. Mondattan. – A magyar nyelv kézikönyve. Kiefer Ferenc (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

- É. Kiss, Katalin 1999. Mondattan. – É. Kiss Katalin; Kiefer Ferenc; Spítár Péter: Új magyar nyelvtan. Budapest: Osiris Kiadó, 15 – 184.
- EKG I 1995 = Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi: Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Mati Erelt, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks (toim). Tallinn: Eesti TA KKI.
- EKG II 1993 = Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi: Eesti keele grammatika II. Süntaks. Mati Erelt, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks (toim). Tallinn: Eesti TA KKI.
- EKK 2007 = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKK 1997 = Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina: Eesti keele käsiraamat. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. – Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid, nr 4. Tartu: Tartu Ülikool.
- Erelt, Mati 2010. Tänapäeva eesti kirjakeele morfosüntaksi ja süntaksi uurimisest Tartu ülikoolis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 56, 37–62.
- Erelt, Mati & Metslang, Helle 2004. Grammar and Pragmatics: Changes in the Paradigm of the Estonian Imperative. – *Linguistica Uralica* 3, 161–178.
- Erelt, Mati 2003. Syntax. – Estonian Language. Mati Erelt (ed.). – *Linguistica Uralica*. Supplementary series. Vol 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 93–129.
- Erelt, Mati 2002^a. Does Estonian Have the Jussive? – *Linguistica Uralica*, 110–117.
- Erelt, Mati 2002^b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. – *Linguistica Uralica* 2, 93–97.
- Erelt, Mati 1986. Liitlause eesti keeles. – Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi 1986). Preprint KKI 42. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 53–57.
- Eslon, Pille & Metslang, Helena 2007. Õppijakeel ja eesti vahekeele korpus. – ERÜ aastaraamat 9. Tallinn, 99–116.
- Farkas, Donka F. 1992. Mood Choice in Complement Clauses. – *Approaches to Hungarian 4: The Structure of Hungarian*. István Kenesei (ed.). Szeged: JATE, 207–225.
- Fisiak, Jacek 1983. Present Trends in Contrastive Linguistics. – *Cross-Language Analysis and Second Language Acquisition*. Jyväskylä Cross Language Studies 9. Jyväskylä.
- Forgács, Tamás 2001. Ungarische Grammatik. Wien: Edition Praesens.
- Fries, Charles 1945. Teaching and learning English as a foreign language. University of Michigan Press.
- Gast, Volker 2012. Contrastive analysis. – *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Language Learning*. Michael Byram, Adelheid Hu (eds.) <http://www.personal.uni-jena.de/~mu65qev/papdf/CA.pdf> (12.02.2012)
- Gast, Volker 2011. Contrastive analysis: Theories and methods. – Kortmann, B. and J. Kabatek (ed.): *Dictionaries of Linguistics and Communication Science: Linguistic theory and methodology*. Berlin: Mouton de Gruyter. http://www.personal.uni-jena.de/~mu65qev/papdf/contr_ling_meth.pdf (9.02.2013)
- Givón, Talmy 2001. Syntax I. Amsterdam: John Benjamins.
- Groot, Casper de 2010. Mood in Hungarian. – Björn Rothstein, Rolf Thieroff (eds.). *Mood in the Languages of Europe*. Studies in Language Companion Series 120. Amsterdam: John Benjamins, 551–568.

- Haader, Lea 2000^a. Az alárendelő összetett mondatok. – Magyar grammatika. Keszler Borbála (szerk.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 472–530.
- Haader, Lea 2000^b. A mellékmondatok osztályozásának problémái. – Magyar Nyelvőr. <http://www.epa.oszk.hu/00100/00188/00020/124406.htm> (01.02.2013)
- Haader, Lea 1999. Az alárendelő összetett mondatok általános kérdései. – Magyar Nyelvőr. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1233/123309.htm> (01.10.2012)
- Hadrovics, László 1969. A funkcionális magyar mondattan alapjai. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1994. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold.
- Haspelmath, Martin 2007. Coordination. – Language Typology and Syntactic Description. Shopen, Timothy (ed.) Second edition Volume II: Complex Constructions. New York: Cambridge University Press, 1–51
- Hegedűs, Rita 2005. Magyar nyelvtan: Formák, funkciók, összefüggések. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hegedűs, Rita 1990. A konjunktívusz problémája a németben és a magyarban. – Hagyományok és módszerek. Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai II. Egyed Orsolya, Gíay Béla, Nádor Orsolya (szerk.). Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 63–74.
- HL 1972 = The Hungarian language 1972. Loránd Benkő, Imre Samu (eds.) Budapest: Akadémiai kiadó.
- Jokela, Hanna 2012. Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta. Turku University Press.
- Järventausta, Marja 2013. Kontrastiivinen tutkimus vertailevan kielentutkimuksen kentässä. – Kielten vertailun metodiikka. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo, Taru Nordlund (toim.). Helsinki: SKS, 96–134.
- Kaivapalu, Annekatrin 2013. Kielten järjestelmien vertailusta kielenvälisen vaikutuksen tutkimukseen. – Kielten vertailun metodiikka. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo, Taru Nordlund (toim.). Helsinki: SKS, 293–323.
- Karlsson, Fred 1979. Yleinen kielitiede. Helsinki: Gaudeamus.
- Kasik, Reet 2008. Meediateksti analüüs: eesmärgid ja meetodika. – Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Reet Kasik (toim). Tartu: Tartu ülikooli eesti keele osakond.
- Kehayov, Petar 2011. Semantic functions of complementizers in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). LANCHART workshop on Semantic Functions of Complementizers in European Languages (28.–29.10.2011, Copenhagen) http://dgcss.hum.ku.dk/arrangement/semanticfunctions_of_complementizers_in_european_languages/programme_-_semantic_functions/Finnic_complementizer_abstract_revised.pdf/ (2.01.2012)
- Kenesei, István 1985. Az alárendelő mondatok a magyarban: szerkezetek, problémák, érvek és ellenérvek. – Nyelvtudományi Közlemények 87. Hajdú Péter, Rédei Károly (szerk.). Budapest, 311–350.
- Kenesei, István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. – Strukturális magyar nyelvtan I. kötet. Mondattan. Kiefer Ferenc (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keresztes, László 1997. Praktiline ungari keele grammatika. – Hungarolingua. Debreceni Nyári Egyetem.
- Keszler, Borbála 2000. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. – Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 461–472.

- Keszler, Borbála 1989^a. Az összetett mondatok modalitása. – Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Rácz Endre (szerk). Budapest: Tankönyvkiadó, 283–300.
- Keszler, Borbála 1989^b. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. – Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Rácz Endre, Szatmári István (szerk.). Budapest: Tankönyvkiadó, 111–133.
- Keszler, Borbála 1995. Az alárendelő összetett mondatok összefoglalása. – Magyar leíró nyelvtani segédkönyv. Faluvégi Katalin, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina (szerk.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer, Ferenc 1999. Jelentésmélet. Budapest.
- Kiefer, Ferenc 1986. A modalitás fogalomról. – Nyelvtudományi Közlemények 88., 3–38.
- Kiefer, Ferenc 1981. What is possible in Hungarian? – *Acta Linguistica Academiae Scieniarum Hungariae* tomus XXXI. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, Ferenc 1980. A faktivitás a magyarban. – A magyar nyelv grammatikája. Imre Samu, Szathmári István, Szűts László (szerk.). Nyelvtudományi Értekezések 104. Budapest: Akadémiai Kiadó, 491–499.
- Klaas, Birute 1997. The quotative mood in the Baltic Sea areal. – Estonian: Typological Studies II. Mati Ereht (toim). Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8. Tartu, 73–94.
- Klettenberg, Reet 2008. Permissiivse propositsiooni väljendamine eesti, soome ja ungari keeles. – *Urälisztikai Tanulmányok* 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére: Budapest, 375–387.
- Klēvere, Inga 2001. Entsprechungen der ungarischen Nebensätze mit imperativischem Prädikat in Lettishen. – *Colloquia Contrastiva* VII. Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok. János Puszta (Hrsg.). Savariae, 20–31.
- Koks, Helen 2006. Tingimuskonstruktsioonid tänapäeva eesti keeles. *Magistritöö*. Tartu Ülikool.
- Korhonen, Mikko 1981. Suomi ja unkari sukulaiskielinä: yhtäläisyyksiä ja eroja. – *Castronianumin toimitteita* 21. *Folia Hungarica* 1. Helsinki, 47–57.
- Krzyszowski, Tomasz P 1990. Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics. – *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 51. Werner Winter (ed.). Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Kugler, Nóra 2000^a. Az igeragozás. – Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 104–126.
- Kugler, Nóra 2000^b. A mondattan általános kérdései. – Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 369–393.
- Kurteš, Svetlana 2006. Contrastive analysis at work: theoretical considerations and their practical application. – *Signum: Estudos da Linguagem, Volume Temático: Lingüística Contrastiva*, No. 9/1, Centro de Letras e Ciências Humanas, Universidade Estadual de Londrina, Brazil, 111–140.
- Kärk, Janika 2010. Värvingupartiklid eesti- ja saksakeelsetes küsilausestes. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 6, 121–134.
- Künnap, Ago 1992. Elanud kord... – *Keel ja Kirjandus* 4., 209–215.
- Laakso, Johanna 2007. Suomi ja viro rinnakkain ulkomaanfenougristiikassa. – Pirkko Muikku-Werner, Ossi Kokko & Hannu Remes (toim.). *VIRSU III. Suomalais-ugrilaisia kohdekieliä ja kontakteja. Studies in Languages* 42. Joensuu: University of Joensuu, 9–18.
- Lado, Robert 1957. *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- LE 1996 = The Linguistics Encyclopedia. Kristen Malmkjær (ed.). London, New York: Routledge.
- Longacre, Robert E. 2007. Sentences as Combinations of Clauses. – Language Typology and Syntactic Description. Shopen, Timothy (ed.) Second edition Volume II: Complex Constructions. New York: Cambridge University Press, 372–420.
- Mandra, Katrin 2008. Deontiline modaalsus poliitikute arvamusartiklites. – Keel ja kirjandus 3, 178–193.
- Marques, Rui 2009. On the selection of mood in complement clauses. – Cross-Linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality. Lotte Hogeweg, Helen de Hoop, Andrej Malchukov (eds.). Linguistics Today 148. Amsterdam: John Benjamins.
- McEnrey, Anthony & Xiao, Zhonghua 2007. Parallel and comparable corpora: What are they up to? – Incorporating Corpora: Translation and the Linguist. G. James; G. Anderman (eds.). Clevedon, UK: Multilingual Matters.
http://eprints.lancs.ac.uk/59/1/corpora_and_translation.pdf (20.02. 2013)
- Metslang, Helle & Sepper, Maria-Maren 2010. Mood in Estonian. – Björn Rothstein, Rolf Thieroff (eds.). Mood in the Languages of Europe. Studies in Language Companion Series 120. Amsterdam: John Benjamins, 529 – 550.
- Metslang, Helle 2006. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. – Helle Metslang, Siiri Soidro (toim). Lähivertailuja 16. Eesti filoloogias osakonna toimetised 7. Tallinn: TLÜ kirjastus, 111–134.
- Metslang, Helle 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. – Linguistica Uralica XL 4, 243–256.
- Metslang, Helle 1999. Is the Estonian and Finnish conditional actually a conditional? – Mati Erelt (ed.) Estonian Typological Studies III. Tartu: Tartu University, 97–128.
- MG 2000 = Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nóra, Laczkó Krisztina, Lengyel Klára 2000. Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MMNyR 1970 = Deme László, Farkas Vilmos, S. Hámori Antónia, Samu Imre, B. Károly Sándor, Lőrinczy Éva, Molnár Ilona, Ruzsiczky Éva, Szépe György, Temesi Mihály, Tompa József. A mai magyar nyelv rendszere. II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MNyK 1997 = A magyar nyelv könyve. A. Jászó Anna (szerk.) Budapest: Trezor Kiadó.
- Molnár Ilona 1968. Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben. – Nyelvtudományi értekezések 60.
- Molnár Ilona 1985. Egzisztencia-viszonyok a *hogya* kötőszós összetett mondatban. – Általános Nyelvészeti Tanulmányok. XVI., 189–207.
- Molnár, Ilona 1994. Az alárendelt mondatbeli felszólító módról: a magyar kötőmód kérdéséhez. – Nyelvtudományi Közlemények, 94. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 5–43.
- Monticelli, Daniele 2003. Eesti keele tingimuslausete liigitamise semantilised aspektid. – Keel ja Kirjandus 2003/5, 353 – 361.
- Noonan, Michael 2007. Complementation. – Language Typology and Syntactic Description. Second edition Volume II: Complex Constructions. Timothy Shopen (ed.) New York: Cambridge University Press, 52–150.
- Nordström, Jackie 2010. Modality and subordinators. – Studies in Language Companion Series, vol. 116. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Nykänen, Jaana 1988. Kontrastiivinen tutkimus suomen ja unkarin konditionaali-moduksen käytöstä ja motivaatiosta. Pro gradu, Helsingin Yliopisto. Helsinki.

- Pajusalu, Renate & Pajusalu, Karl 2004. The conditional in everyday Estonian: It's forms and functions. – *Linguistica Uralica* 4, 257–269.
- Pajusalu, Renate & Pajusalu, Karl 2010. Konditsionaal relatiivlauses. – *Journal of Estonian and FUL* 2, 243 – 254.
- Palm, Thea 1996. Ungari imperatiiv *hogy*-kõrvallauses ja selle tõlkevasteid eesti keeles. Diplomitöö. Tartu.
- Palmer, Frank Robert 2001. Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pataki, Pál 1984. A francia subjunctif és a magyar kötőmód. – *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XV. Budapest: Akadémiai Kiadó, 207–218.
- Paunonen, Heikki 1991. Kontrastiivisen tutkimuksen periaatteista ja niiden soveltamisesta suomen ja unkarin vertailuun. – *Suomi ja unkarin rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 38. Turku, 22–34.
- Penjam, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. – *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pete, István 2002. A nyelvi modalitás három fő típusának hierarchiája a magyarban. – *Magyar Nyelv* 98. 2., 173–191.
- Pit Corder, Stephen 1976. Miten kielitiedettä sovelletaan – Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 321. Pieksämäki: SKS.
- Plado, Helen 2007. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele tingimus- ja põhjusslause näitel. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53., 122–145.
- Plado, Helen 2010. Eesti keele *da*-infinitiivis öeldisverbiga tingimuslaused. – *ESUKA-JEFUL* 2, 255–272.
- Plado, Helen 2013. Eesti keele otstarbelausest. – *Keel ja Kirjandus* 4, 269–284.
- Pomozi, Péter 1991. Néhány gondolat a magyar “konjunktívusz”-ról. – *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 26. Éder Zoltán (szerk.). Budapest, 3–13.
- Portner, Paul. 2009. Modality. Oxford University Press.
- Prileszky, Csilla 1974. A felszólító módú mellékmondat néhány kérdéséről. – Imre Samu, Szathmári István, Szűts László (szerk.). *Jelentéstan és stilsztika. A magyar nyelvészek II. Nemzetközi kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések* 83. Budapest: Akadémiai Kiadó, 473–475.
- Pusztay, János 1998. A magyar imperatívuszi állítmányú mellékmondatok (IÁM) megfelelései az észtnben. – *Folia Estonica VI. Észtn-magyar összevetés II*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 19–34.
- Pusztay, János 1993. Unkarin prefiksilliset verbit ja niitten vastineita suomen kielessä. – *SUOMUNKAKONTUT. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkimuksia. Specimina Fennica IV*. Szombathely: Berzsényi Daniel Tanárképző Főiskola, 15–46.
- Rácz, Endre & Szemere Gyula 1998. Mondattani elemzések. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Rannut, Lehte 1981. Põimlause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Remes, Hannu & Yli-Vakkiri, Valma (toim.) 1983. Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Summassaaressa 18. ja 19. 5 1983. – *Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja* 10. Tampere.
- Remes, Hannu (toim.) 1985. Lähivertailuja: Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Merikjärvellä 2. – 3. 05. 1985 – *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja* 24. Turku.

- Remmelg, Raili 2005. *et-kõrvallaused tänapäeva eesti kirjakeeles*. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Rätsep, Huno 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? – Keel ja struktuur 5. Tartu, 45–69.
- Rüütmaa, Tiina 2013. Meglepő ekvivalensek a magyar és az észt mellékmondatbeli igemódrendszerben. – Grammatika és kontextus: új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III. – Urálistitikai Tanulmányok 20. Budapest: EFO Kiadó, 245–259.
- Rüütmaa, Tiina 2012. Eesti kõrvallause kõneviiside vastetest ungari keeles. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 22, 337–368.
- Rüütmaa, Tiina 2010. Imperatiiv ja konditsionaal ungari ja võrdlevalt eesti kõrvallauses. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 20, 240–263.
- Rüütmaa, Tiina 2007. Kõneviisid ungari ja eesti kõrvallauses. – Folia Estonica. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 88–100.
- Rüütmaa, Tiina 2005. Ungari imperatiivse verbivormiga kõrvallause vasteid eesti keeles. – Folia Estonica. Szombathely: Berzsényi Daniel Tanárképző Főiskola, 101–111.
- Rüütmaa, Tiina 2004. Imperatiivi funktsioonid ungari kõrvallauses ja nende eesti keelde vahendamise võimalusi. – Toimiv keel II: töid rakenduslingvistika alalt: [2. rakenduslingvistika konverentsi ettekanded : 24.-25. aprill 2003, Tallinn]. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 244–252.
- Sajavaara, Kari 1999. Kontrastiivinen kielentutkimus ja virheanalyysi. – Kielenoppimisen kysymyksiä. Jyväskylän Yliopisto. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, 103–128.
- Sarapuu, Kathy 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – Tekstid ja taustad II. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26. Tartu, 136–149.
- Sepper, Maria-Maren 2005. Vahendatuse morfosüntaktiline väljendamine eesti kirjakeeles 19. sajandi lõpust 20. sajandi lõpuni. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Sepper, Maria-Maren 2007. Indirectal in Literary Estonian. – Trames 11 (61/56), 3, 299–323.
- SF V 1994 = Kaukovertailuja. Unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia. – Specimina Fennica V. Colloquia Contrastiva II. Savariae.
- SF VII 1998 = Kaukovertailuja. Unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia. Specimina Fennica VII. Savariae.
- Shopen, Timothy (ed.) 2007. Language Typology and Syntactic Description. Second edition Volume II: Complex Constructions. New York: Cambridge University Press.
- Sinimets, Ivar 2010. Kaks soome-ugri keeleõppeprojekti. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 20, 264–276.
- Szarka, Péter 2000. Van-e kötőmód a magyarban? – Hungarológia 2/1–2. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 249–259.
- Szathmári, István 1991. Gondolatok a kontrasztív nyelvészeti munkálatokról. – Suomi ja unkari rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 38. Turku, 9–34.
- Szili, Katalin 2006. Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához. Budapest: Enciklopédia Kiadó.
- Tauli, Valter 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Temesi, Mihály & Rónai Béla 1986. A leíró magyar nyelvtan alapjai. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tenjes, Silvi 2010. Semantika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

- Thieroff, Rolf 2010. Moods, moods, moods. – Björn Rothstein, Rolf Thieroff (eds.). Mood in the Languages of Europe. Studies in Language Companion Series 120. Amsterdam: John Benjamins, 2–29.
- Thomson, Sandra A. & Robert E. Longacre, Shin Ja J. Hwany 2007. Adverbial Clauses. – Language Typology and Syntactic Description. Timothy Shopen (ed.) Second edition Volume II: Complex Constructions. New York: Cambridge University Press, 237–300.
- Tompa, József 1972. Kleine Ungarische Grammatik. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Toomet, Piret 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 4, 251–259.
- Tóth, Enikő 2005. Az alárendelt mellékmondatbeli kötő- illetve felszólító módról. – Sinkovics Balázs (szerk.) Nyelvész-doktorandusok dolgozatai. LingDok 4. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Tóth, Enikő 2008. Mood Choice in Complement Clauses – Metalinguistica 21. Frankfurt am Main: Peter Lang Internatiaonaler Verlag der Wissenschaften.
- Tragel, Ilona 2001. Eesti keele *saama* ja *võima* ning soome keele *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse semantika vaatenurgast. – Keel ja Kirjandus 2, 99–110.
- Törkenczy, Miklós 2002. Practical Hungarian Grammar. Budapest: Corvina.
- Uuspõld, Ellen 1989. Modaalusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 8, 468–477.
- van der Auwera, Johan 2012. From contrastive linguistics to linguistic typology. – Contrastive Linguistics and other Approaches to Language Comparison: Special issue of Languages in Contrast 12:1. Matthias Hüning, Barbara Schlücker (eds.), 69–86. <http://webh01.ua.ac.be/vdauwera/Contrastive%20Linguistics%20and%20Linguistic%20Typology.pdf> (12. 02. 2013)
- van der Auwera, Johan & P. Kehayov & A. Vittrant 2009. Acquisitive modals – Cross-linguistic semantics of tense, aspect and modality. (ed.) L. Hogeweg, H. De Hoop & A. Malchukov. Amsterdam: Benjamins, 271–302. <http://webh01.ua.ac.be/vdauwera/TAMTAM%20Auwera%20Kehayov%20Vittrant%20revision.pdf> (1.03.2013)
- van der Auwera, Johan & Plungian, Vladimir 1998. Modality's semantic map. – Linguistic Typology 2, 79–124.
- von Fintel, Kai 2006. Modality and language. – Donald M. Borchert (ed.). Encyclopedia of philosophy. Detroit: MacMillan Reference USA. <http://mit.edu/fintel/fintel-2006-modality.pdf> (1.03.2013)
- Whaley, Lindsay J. 1997. Introduction to Typology. The Unity and Diversity of Language. USA: SAGE Publications.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Tiina Rüütmaa
Sünniaeg: 19.06.1963
Kodakondsus: Eesti
E-post: rtiina@tlu.ee

Haridus:

2011–2014 Tartu Ülikool, doktoriõpe (eesti ja soome-ugri keeleteadus)
1998–2004 Tartu Ülikool, doktoriõpe (eesti ja soome-ugri keeleteadus)
1995–1998 Tartu Ülikool, *magister atrium* uurali keelte alal
1981–1986 Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele ja kirjanduse õpetaja diplom
(soome-ugri eriharu)

Teenistuskäik:

1999– Tallinna Ülikool (kuni 2005 Tallinna Pedagoogikaülikool), eesti keele ja kirjanduse instituut, lektor
1992–1999 Szombathelyi Kõrgkool (Ungari), eesti keele lektor
1986–1992 Tallinna 37. Keskkool, emakeeleõpetaja

CURRICULUM VITAE

Name: Tiina Rüütmaa
Date of birth: 19.06.1963
Citizenship: Estonian
E-mail: rtiina@tlu.ee

Education:

2011–2014 University of Tartu, PhD programme in Estonian and Finno-Ugric linguistics
1998–2004 University of Tartu, PhD programme in Estonian and Finno-Ugric linguistics
1995–1998 University of Tartu, *magister atrium* (Uralic languages)
1981–1986 University of Tartu, teacher of Estonian language and literature (Finno-Ugric languages)

Work Experience:

1999– Tallinn University (until 2005 Tallinn Pedagogical University),
Institute of Estonian Language and Literature, lecturer
1992–1999 Szombathely College (Hungary), lecturer of Estonian language
1986–1992 Tallinn 37th Secondary School, teacher of Estonian language

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE URALICAE

UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ольга Ерина.** Частицы в мордовских языках. Тарту, 1997, 150 с.
2. **Людмила Карпова.** Фонетика и морфология среднечепецкого диалекта удмуртского языка. Тарту, 1997, 224 с.
3. **Инна Тимиряева.** Лексика одежды в марийском языке. Тарту, 1997, 136 с.
4. **Софья Чеснакова.** Марийская поэма. Тарту, 1998, 162 с.
5. **Triinu Ojamaa.** Glissando nganassaani muusikas. Morfoloogiline, süntaktiline ja semantiline tasand. Tartu, 2000, 176 lk.
6. **Niina Aasmäe.** Stress and quantity in Erzya. Tartu, 2006, 205 p.
7. **Светлана Едыгарова.** Категория посессивности в удмуртском языке. Тарту, 2010, 288 с.
8. **Valts Ernštreits.** Liivi kirjakeele kujunemine. Tartu, 2010, 224 p.
9. **Florian Siegl.** Materials on forest enets, an indigenous language of northern Siberia. Tartu, 2011, 456 p.
10. **Александр Пустяков.** Названия исчезнувших селений Республики Марий Эл (структурно-семантический и историко-этимологический анализ). Тарту, 2011, 281 с.
11. **Елена Рябина.** Основные цветообозначения в пермских языках. Тарту, 2011, 262 с.
12. **Николай Кузнецов.** Пространственная семантика местных падежей коми языка (когнитивный анализ). Тарту, 2012, 244 с.